

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

ЕЗИК – ЛИТЕРАТУРА –
ОБЩЕСТВЕНИ ИНСТИТУЦИИ

Пловдив
26–27 ноември 2009 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 47, кн. 1, сб. А, 2009
Филология

**PLOVDIV UNIVERSITY „PAISSII HILENDARSKI“ – BULGARIA
SCIENTIFIC WORKS – PHILOLOGY
VOL. 47, BOOK 1, PART A, 2009**

Редакционна колегия:

доц. д-р Жоржета Чолакова – отговорен редактор
проф. д-р Диана Иванова
доц. д-р Пеньо Пенев
доц. д-р Любка Липчева
доц. д-р Красимира Чакърва
доц. д-р Елена Гетова
гл. ас. д-р Юлиана Чакърва
д-р Борян Янев
д-р Борислав Борисов
д-р Яна Роуланд

ISSN 0861–0029

СЪДЪРЖАНИЕ

ЕЗИЦИ – ИНСТИТУЦИИ

СЪЗДАТЕЛИ, КОДИФИКАТОРИ И РЕФОРМАТОРИ НА БЪЛГАРСКИЯ ПРАВОПИС. ДИАХРОННИ РАКУРСИ	9
<i>Диана Иванова</i>	
БЪЛГАРСКИЯТ СТАНДАРТЕН ЕЗИК: МИТОВЕ И РЕАЛНОСТ, ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ	23
<i>Петя Костадинова</i>	
ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК, ИНСТИТУЦИИТЕ И ГРАДЪТ	36
<i>Боян Вълчев</i>	
DYSKUSJE NAD JEZYKIEM I WYZNANIEM W PROPOZYCJACH DO ROBOCZEJ WERSJI KONSTYTUCJI CZARNOGÓRSKIEJ Z 2007 ROKU. KWESTIE SPORNE I ZWYCIĘSTWO KOMPROMISU	45
<i>Robert Bońkowski</i>	
ПРОЦЕСИТЕ НА ИНТЕГРАЦИЯ И ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЯ	55
<i>Надежда Николова</i>	
ИНТЕРКУЛТУРНОСТ – ДИАЛОГЪТ КАТО ЕЛЕМЕНТ ОТ ОПОЗНАВАНЕТО НА „ДРУГИЯ“	59
<i>Величка Симонова-Гроздева, Галина Брусева</i>	
SPISOVNÝ JAZYK – NEVYHNUTELNOST, NEBO EVENTUALITA? (NÁHLED DO ČESKÉ JAZYKOVÉ SITUACE)	66
<i>Irena Bogoczová</i>	
СРПСКИ ЈЕЗИК И ЦРНА ГОРА (ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ АСПЕКТ).....	73
<i>Јелица Стојановић</i>	

ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ В ЕДИН МАЛЪК БЪЛГАРСКИ ГРАД.....	87
<i>София Мицова</i>	
КЪМ ВЪПРОСА ЗА НОВАТА ЛЕКСИКА В „НОВ ТЕМАТИЧЕН БЪЛГАРСКО-РУСКИ РЕЧНИК“.....	97
<i>Милена Стойкова</i>	
АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА НА НЯКОИ ПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ ФРЕЙМНЕТ (заселвам, населвам, изселвам, разселвам).....	101
<i>Петя Несторова</i>	
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ФАМИЛНИТЕ ИМЕНА НА БЪЛГАРИТЕ И НЕМЦИТЕ.....	109
<i>Борян Янев</i>	
CHRZEŚCIJAŃSKA WIZJA MAŁŻEŃSTWA W ŚWIETLE MATERIAŁÓW ZAWARTYCH W „KALENDARZACH ŚW. ŚW. CYRYLA I METODEDEGO”.....	125
<i>Lilianna Jaworska</i>	
ОБРАЗЪТ НА ДЪРВОТО В БЪЛГАРСКАТА И ПОЛСКАТА ЕЗИКОВА КАРТИНА НА СВЕТА	133
<i>Катажина Попова</i>	
БРЕМЕ И ПРЕДАТЕЛСТВО: КАМЪКЪТ И НОЖЪТ КАТО ФРАЗЕОЛОГИЧНИ КОМПОНЕНТИ В БЪЛГАРСКИ ЛИРИЧНИ ТВОРБИ	147
<i>Диляна Денчева</i>	
ЗА СЛУЧАИТЕ НА АПОКОПА В ХЪРВАТСКАТА АНТРОПОНИМИЧНА ДЕРИВАЦИЯ.....	153
<i>Иван Чобанов</i>	
ОТАДЪЕКТИВЫ И ДЕВЕРБАТИВЫ Ж. Р. С МЯГКОЙ ФИНАЛЬЮ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (ТИПА <i>СИНЬ</i> , <i>БРАНЬ</i>) И ДЕВЕРБАТИВЫ НА -А В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ (ТИПА <i>ОПЛАТА</i> ; <i>ЗАБРАНА</i>)	177
<i>Спаска Злачева-Кондрашова</i>	

КЪМ ХАРАКТЕРИСТИКАТА
НА ЕДИН АРХАИЧЕН БЪЛГАРСКИ ГОВОР
(ДИАЛЕКТЪТ НА С. ПРИПЕК, КЪРДЖАЛИЙСКО)..... 183
Христина Тончева, Светослав Бонев

O PRZYDOMKACH POLSKICH
I BUŁGARSKICH WŁADCÓW 189
Mariola Walczak-Mikołajczakowa, Patryk Borowiak

ЗА ГРЪЦКИТЕ ЛЕКСИКАЛНИ ЗАЕМКИ
В СЪЧИНЕНИЯТА НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ 194
Христина Тончева, Пеньо Пенев

ЗА ЦЕННИЯ БЪЛГАРИСТИЧЕН МАТЕРИАЛ
В ТРУДОВЕТЕ НА УНГАРСКИ СЛАВИСТИ 207
Ина Вишоградска

ЛИТЕРАТУРА– ИНСТИТУЦИИ

ТЕКСТЪТ В ИНТЕРНЕТ.
ПРЕНАПИСВАНЕ НА „ЗАПИСКИТЕ“ 219
Иван Русков

МАРШРУТЪТ НА ЕДНО ПЪТУВАНЕ
„ПО СТАРА ПЛАНИНА“ ... И ПРЕЗ ИНСТИТУЦИИТЕ 241
Любка Липчева-Пранджева

СОЦИАЛНИ ФУНКЦИИ НА РИТУАЛНОТО СЛОВО
В ЛИРИКАТА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО 251
Елена Азманова–Рударска

„КАЛПАВ НАРОД СМЕ НИЙ, ИНТЕЛИГЕНЦИЯТА“
(ЕЗИКЪТ НА БЮРОКРАТИЧНОТО САМОНАБЛЮДЕНИЕ –
ОПИТ ЗА АНАЛИЗ НА АЛЕКО-КОНСТАНТИНОВИЯ
ФЕЙЛЕТОН „РАЗНИ ХОРА – РАЗНИ ИДЕАЛИ, 1“)..... 265
Богдан Дичев

ОБЩЕСТВЕНИТЕ ИНСТИТУЦИИ И КАНОНЪТ
В ДЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА 279
Маргарита Славова

ФЬОДОР ТОЛСТОЙ-АМЕРИКАНЕЦА И ЛИТЕРАТУРАТА	284
<i>Румяна Корсемова</i>	
НАБОКОВСКИ РЕФРЕНИ	294
<i>Румяна Евтимова</i>	
НЕОФИЦИАЛНАТА ЛИТЕРАТУРА КАТО ИНСТИТУЦИЯ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ В.).....	301
<i>Магдалена Костова-Панайотова</i>	
МИТОЛОГИЧНИЯТ СЮЖЕТ В ПРОЗАТА НА ВИКТОР ПЕЛЕВИН	308
<i>Радостина Велева</i>	
ПОРТРЕТЪТ НА ГЕРОЯ В РАЗКАЗИТЕ НА ЯН НЕРУДА – МЕЖДУ „НОРМАТА“ И ДЕФОРМАЦИЯТА.....	313
<i>Таня Маджарова</i>	
ИНСТИТУЦИЯТА „БОГ“ И ИНСТИТУЦИЯТА „ЦЪРКВА“ – ОБРАЗИ В НОВАТА И НАЙ-НОВАТА ЧЕШКА ПРОЗА	335
<i>Анжелина Пенчева</i>	
ДЕТСТВО НА БАЛКАНИТЕ ИЛИ ЗА СИНДРОМА „ПИТЪР ПАН“ В СЪВРЕМЕННАТА БЕЛЕТРИСТИКА НА НЯКОИ БАЛКАНСКИ ЛИТЕРАТУРИ	345
<i>Гергина Кръстева</i>	
ЗА БЕСТСЕЛЪРИТЕ, ДЖОБНИТЕ ПОРЕДИЦИ И ЛИТЕРАТУРНИТЕ НАГРАДИ (ЕДИН ЩРИХ ОТ ФРЕНСКИЯ КНИЖЕН ПАЗАР В СРЕДАТА НА ХХ ВЕК)	355
<i>Соня Александрова</i>	
ПАРФЮМЪТ И НЕГОВАТА ЗНАКОВА ФУНКЦИЯ В РОМАНИТЕ „ПОРУЧИК БЕНЦ“ И „ОСЪДЕНИ ДУШИ“ НА ДИМИТЪР ДИМОВ	369
<i>Соня Райчева</i>	

ЕЗИЦИ – ИНСТИТУЦИИ

СЪЗДАТЕЛИ, КОДИФИКАТОРИ И РЕФОРМАТОРИ НА БЪЛГАРСКИЯ ПРАВОПИС. ДИАХРОННИ РАКУРСИ

Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Summary: The aim of the report is to refresh our memory about the historical development of Bulgarian orthography during the nineteenth century, the time of the most active formation of the contemporary Bulgarian literary language, to mark the significant moments of the discussions on orthography, the causes of their origin, the choice of spelling principles, concepts and ideas, spelling models, as well as, the work of those bookmen – builders, code-writers and reformers, participants in the process which was later defined as „the fight for Bulgarian literary language and orthography“.

Keywords: Bulgarian literary language; Bulgarian orthography; orthographic reforms; orthographic discussions.

Целта на доклада¹ е да припомни историческия развой на българския правопис² през XIX в., време на най-активно формиране на съвременния български книжовен език, да отбележи по-важните моменти в правописните дискусии, причините за тяхното възникване, избора на правописни принципи, концепции и идеи, правописни модели, както и делото на онези книжовници – строители, кодификатори и реформатори, участници в тези процеси, наречени по-късно „борба за български книжовен език и правопис“ (вж. Керемидчиев 1943).

1. Поглед назад: между Средновековието и Възраждането.

За историята на българския книжовен език особено важен е онзи преходен период между Средновековието и Новото време, когато, без да секва връзката с предходната писмена традиция, се поставя началото на новобългарските книжовни прояви (в родната лингвистическа историография той е наричан по различен начин: „ранен новобългарски период“ (Цонев

¹ Докладът представлява част от проекта „Национальноезиковата програма през Българското възрождение. Нови прочити“ към Фонд „Научни изследвания“ на ПУ „Паисий Хилендарски“ (2009-2010 г.).

² Най-пълно проучване представлява книгата на Р. Русинов „История на българския правопис“ (вж. Русинов 1981).

1894; Велчева 1966), „предвъзрожденски период“ (Дьомина 1983; Първев 1981), „междинен период“ (Първев 1983). Задълбочените изследвания върху книжнината от този период показва пътищата и източниците на усвояване на предходната традиция, като книжовноезиковата ситуация се формира от взаимодействието на три типа езикови формации: 1. книги на стария български книжовен език с търновско-ресавски правопис; 2. книги на новобългарски книжовен език (т. нар. дамаскини); 3. книги с черковнославянски правопис (вж. Ангелов 1957, Русинов 1975, Караджова 1994). Тази книжнина, написана на стария български книжовен език или на ранния новобългарски книжовен език, дават възможност на книжовниците и преписвачите на текстове да опознаят традиционния етимологичен правопис и да го прилагат в практиката си. Дамаскинарските школи стават проводници на старата книжовна традиция в различните ѝ варианти (архаичните дамаскини пазят старобългарските норми, а новобългарските – търновско-ресавските, отчасти църковнославянските норми), а отделно е и влиянието, което идва от печатните църковнославянски книги (вж. Велчева 1966, 1990, 2001; Дьомина 1966, 1983; Василев 1980, 1984а, 1984б и др.).

Езикът на новобългарските дамаскини, наречен от Е. Дьомина *книжовен език на народна основа*, играе активна роля върху градивните книжовноезикови процеси в Ранното възраждане. Дамаскиният език изиграва определена роля при изграждане нормата на книжовния език през националната епоха, особено в началната ѝ фаза, чрез него се усвояват принципите на етимологичния правопис и наследената старобългарска книжовна лексика.

Но освен по този път усвояването на книжовната традиция през Възраждането става и по друг канал – от публикуването на изследвания върху чертите на старобългарския книжовен език, както и на самите старобългарски текстове, възрожденската ни интелигенция се запознава с книжовните школи от Средновековието, с творчеството на отделни книжовници и с техния книжовен идиом (Мирчева 1999/2000) и тази писменост се превръща в образец, отделни нейни елементи се използват в езиково-правописните им модели.

- Следователно през целия си исторически развой българският книжовен език е осъществявал приемственост и връзката с предходната традиция никога не се е късала.
- Най-ярко приемствеността е изразена в областта на лексиката и в правописа.
- Книжовноезиковата ситуация от предвъзрожденския период предопределя и бъдещите правописни проблеми през XIX век.

2. Националният потенциал в началото на XIX в. за изграждане на книжовен език и правопис

- Липса на собствени държавни институции.
- Липса на добре подготвени книжовници.
- Ниско равнище на теоретически и филологически знания за българския език.
- Но съществува наследството, единственият сигурен ресурс.

3. Наследството:

- Изконно българското, т.е. старобългарското, отдалечено и почти забравено, т.е. некомуникативно.
- Припознатото за „свое“ – църковнославянското, предлагащо онова, от което се нуждае един книжовен език: нормативност и кодифицираност, представени в църковнославянските грамматики и речници.
- Живото – езикът на дамаскините, предлагащи удобството да се разбира онова, което е написано или чуто. Но езикът им е с пъстра и нестабилна норма, следователно липсва му достатъчно престижност.

4. Какъв да бъде изборът?

- Два противоположни пътя на езиково строителство: демократичност или архаизация.
- Споровете около създаването на книжовния език през XIX в. не са поради това, че липсва опора върху предходна традиция, а поради това, че при създаването на единна книжовна норма се срещат три различни, вече съществуващи тенденции: новобългарска (със системно внасяне на новобългарски езикови особености), славянобългарската (западнобългарската архаична книжнина със следи от сръбски правопис) и черковнославянската (с налични нормативни и кодифициращи средства).
- Съчетаването на черти от различни изходни системи често налагат смесени езиково-правописни модели, а това не води до единство и унификация на книжовния език и неговия правопис.

5. Колективното начало, или кога правописните въпроси се поставят на обсъждане?

През втората половина на XVIII и в началото на XIX в. израства внушителната фигура на Софроний Врачански (преминал и през дамаскинарската школовка и през старателно усвояваната черковно-славянска грамотност), който проправя пътя на най-характерните процеси, съпровождали създаването на новобългарския книжовен език – градеж върху основата на книжовната реч, обогатена с постиженията на по-обработена и развита книжовна култура, каквато е черковно-славянската. И оставя последователи.

Но новият XIX в. поставя на дневен ред и други задачи: просвета от нов, светски тип, които са призвани да изпълнят хора подготвени, образовани, сверили житейския си компас с европейските идеи. Съгражданинът на Софроний, котленецът Петър Хаджи Берович, успява да сплоти около себе си съмишленици и така възниква Брашовското филологическо дружество (1823-1825) (по-подробно за дейността на Брашовския кръг вж. Русинов, 1974а; Русинов, 1974б; Бояджиев 1983; Иванова 2009). В кратките години на съществуването на дружеството се случват знаменателни събития, свързани с историята на българския книжовен език и правопис, а именно:

- През 20-те години на XIX в. в Брашовския книжовен кръг се прави програма за отпечатване на полезни книги за българската младеж, отпечатват се буквари и книги на разбираем, достъпен език.
- Провеждат се първите дискусии по отношение на правописните принципи: етимологичен – фонетичен.
- За първи път се поставя въпросът за замяна на черковно-славянската азбука с гражданска кирилица и опит за въвеждането ѝ от Ан. Кипиловски (1825 г.).
- За първи път се поставя и въпросът за правоговора – „правоглаголанието“ (Ан. Кипиловски), както и въпросът за буквения състав и съответстващото на всяка буква произношение.
- За първи път се повдига и дискусиата за писменото отбелязване на фонемата [ъ] в българската азбука.
- За първи път се прави опит за фонетично предаване на променливия изговор на старата ятова гласна ъ (П. Берон) със средствата на числ. (а, е).

- За първи се представя азбучната система на българския език за обучението в училище (от П. Берон в т.нар. Рибен буквар, 1824 г.).

а, б, в, г, д, е, ж, з, s, ĩ, ĩ́, и, й, к, л, м, н, о, Ѡ, ѡ, п, р, с, т, оу, Ѹ, ф, х, Ѡ̄, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ы, ъ́, ю, ѡ, ѱ, Ѡ, а, ѧ, ѡ, ѧ́, ѧ́́, ѧ́́́.

- В „Рибния буквар“ са използвани 48 букви: чувства се влиянието на предходната книжовна традиция: дамаскинска и черковнославянска. Но правописът в голяма степен е основан на живото произношение.

6. Появата на ж, ѡ

За първи път през XIX в. двете старобългарски букви за отбелязване на [ъ] се появяват в Священная история (1825 г.) и в Буквара (1826 г.) на В. Ненович, също представител на Брашовския кръг. Възможни канали: дамаскини, старопечатни книги от XVI в. с търновска редакция, изследванията на Й. Добровски, А. Востоков. В. Ненович изтъква символното значение на буквите ж, ѡ за българите (според него чрез тях българите се отъждествят като наследници на старата българска книжовност).

- В. Ненович обаче не познава същинското произношение на новите гласни в старобългарския език, заблуждава се, че е ж и навсякъде ж замества вокала [ъ], независимо от произхода му.
- Въпреки че в отделни случаи продължава правописната практиката на Брашовския кръг (до голяма степен повлияна от дамаскинската практика), внася доста последователно етимологичен правопис на основата на старобългарските правила (наред с някои елементи на фонетичния правопис).
- В книгите на В. Ненович е регистриран първият опит новобългарският книжовен език да се отдалечи от чсл., като се свърже чрез буквите ж, ѡ със старобългарската традиция – не само по графика, но и чрез правописните норми. Много преди Иларион Макариополски, Г. Кръстевич, Н. Геров, Й. Груев. Повече от три десетилетия делят Йоаким-Груевата граматика от неговия правописен модел (1858).

7. Разширяване на употребата на ж през 30-те– 40-те години на XIX в.

- Внедрената от В. Ненович буква ж си пробива път и започва да се използва и от други книжовници: В. Априлов, Ив. Добровски, Неофит Рилски, Г. Бусилин, Ив. Богоров в различни позиции независимо от произхода на [ъ].
- Най-близко до правописния модел на В. Ненович е Богорова-та „Първичка българска граматика“ (1844) и следващите ѝ издания (1848).

8. Филологическата осведоменост и срещата с изконно българското (средата на 40-те години): проправя се пътят на „чистия“ етимологичен правопис.

- В този период става ясна разликата между старобългарския и черковнославянския език.
- Възниква идеята да се възроди употребата на някои старобългарски букви в определени позиции, защото са подходящи за отбелязване на новобългарското произношение.
- Иларион Стоянович (Макариополски) и В. Априлов след В. Ненович също отбелязват символното значение на тези букви в българската азбука.
- Иларион Стоянович въвежда системното етимологично изписване на [ъ] според старобългарската традиция (Православное учение, 1844).
- През този период, отначало като единични случаи, а след това масово се въвежда гражданската кирилица (в руския ѝ печатан вид).

9. Възникване на нови книжовноезикови модели през третата четвърт на XIX век

- През 50-те-70-те години на XIX в. етимологичните модели имат превес (оформят се последователи главно около Пловдивския и Търновския книжовен център в двата му варианта (строго етимологичен и умерено етимологичен).

- Същевременно се правят опити за опростяване на правописа и въвеждане на правила на основата фонетичния принцип. Вукови следовници в България са главно сръбски и чешки възпитаници: Н. Първанов, Й. Ковачев, Н. Попов, Ст. Попов (ненапълно откъснати обаче от традицията) (Иванова 1989).
- Единични опити за демократизиране на правописа се правят чрез изхвърляне на краесловните ерове: П. Р. Славейков (60-те години, а преди него през 30-те години – Хр. Павлович).

10. Защо фонетичният правописен принцип не се налага през XIX век?

- Причините са от идеологически характер. В търсене на знаци за национална идентичност се преценява, че ресурсът е в книжовната традиция, в старобългарското градиво, което символизира приемственост, интеграция и единство на нацията.
- Дали в един такъв обществен и културен дискурс правописът на Пловдивската школа може да се определя като консервативен? В дискурса на тогавашното време въпросът е нон сенс.
- Новобългарската графика и правопис са били натоварени със символна функция през Възрожденския период – с това може да се обясни и присъствието на старобългарски букви в едно ново по тип писмо, светско, просветителско – каквато е гражданската кирилица.

11. През 60-те – 70-те години правописната вавилония продължава

- Различните школи не внасят единство в правописа в национален план, но предлагат граматика и правила.
- Извън съществуващите модели на познатите школи възникват и индивидуални модели: 1. за опростен правопис; 2. или силно архаизиран, съобразен с историческия принцип (Г. Раковски, Гр. Пърличев).

12. Дриновият модел (1870 г.)

- Моделът е представен в бр. 2 на Периодическо списание, 1870 г., орган на Браилското книжовно дружество.
- След Освобождението моделът на Дринов придобива популярност и се прилага най-широко. Съставът на азбуката е от познатите ни 28 съвременни букви (+ ѧ, ѧ̄, ѧ̆).
- В Дриновия модел е приложен умерено етимологичният принцип със съчетаване на фонетичния.
- В този проект се предлага по-добро съответствие между правопис и изговор в сравнение другите етимологични модели.
- По-късно, след Освобождението, М. Дринов (като председател на БАН) е имал и институционалния ресурс да повлияе върху широкото разпространение на своя модел до 1899 г. В Държавната печатница в София го използват при отпечатването на учебници, академични и университетски книги и др.

13. Следосвобожденски период

- При наличие на държавни институции две десетилетия минават в дискусии за уеднаквяване на правописа.
- Дриновият правопис се утвърждава, но паралелно с него в практиката се шири и правописно безредие.

14. Институционалното решение

- Ал. Теодоров-Балан, началник на средното образование в МНП, съставя първото правописно упътване, основано върху основите на Дриновия правопис (1888). Опитът е неуспешен, не се ползва с доверието на обществеността.

15. Смяна на историческите основания с комуникативните

- Символната функция на графиката и правописа е изчерпала ролята си. Националният проект вече е осъществен и на преден план излиза прагматичното основание, търси се рационалност, ефективност на средствата за повишаване на грамотността в българското общество.

- Назрява нуждата от осъвременяване на правописа, отговарящ на повелите на модерното време (на прага на модерния ХХ век).
 - Следосвобожденската атмосфера благоприятства за пристъпване към правописна реформа: има смяна на поколенията, създават се млади, филологически подготвени специалисти (една част и в чужбина).
 - В периодичните издания се излагат идеи, концепции и конкретни предложения по правописния въпрос. Б. Цонев очертава задачите, свързани с предстоящата реформа (1890):
 1. Книжовният език е създаден, но трябва правописът да се постави на научна основа и с оглед на практиката.
 2. Да се уточни азбучният състав.
 3. Да се ограничи употребата на някои букви.
 4. Да се приспособят някои букви към произношението.
 5. Да се изхвърлят излишните букви, напр. ъ да се замени с е = [e] и ѐ = [ˈa], [йа].
- Предстои изготвянето на съответните проекти.

16. Проектът на филологическата комисия (1893) към Министерството на народното просвещение – важна крачка към унификация на правописа

- Определен е съставът на комисията, в която влизат главно университетски преподаватели: Ив. Шишманов, А. Т.-Балан, Л. Милетич, Ив. Георгов, Б. Цонев, Д. Матов, Ст. Аргиров.
- Л. Милетич подготвя научната теория на предлагания правописен проект: да почива основно на фонетичния принцип, на второ място е морфологичният, а на последно място по приложимост – етимологичният.
- Олекотена азбука от 28 букви. Изоставят се: ъ, я, ю, ѝ, џ.
- Нова буква *i* на мястото на й.
- Условен правопис -а, -ат, -иа, -иат при глаголните окончания за 1 л. ед. и 3 л. мн. ч.; спомагателният глагол за 3 л. мн. ч. се пише *са*.
- Определителният член – пълен/кратък да бъде по външен белег (краткият *-а* да се употребява само след предлог).
- Разширените форми на *-ий* при прилагателните се изоставят.

17. Други рационални предложения

- Утвърждава се: отпадане на меките съгласни в абсолютно краесловие; групи *ър/ръ*, *ъл/лъ* с подвижна ерова гласна спрямо *р*, *л*; реално произношение на наследниците на *ѳ*; мекост на предокончателната гласна при окончания за 1 л. ед. и 3 л. мн. в сегашно време (при глаголите от I и II спр.), енклитични местоимения *ме*, *те*, *се* и др.
- Тези предложения остават неразбрани от обществото и съответно неприети, но перспективни с оглед на бъдещето. В този проект се оглеждат редица норми на съвременния правопис.

18. Други проекти

През 80-те години се подготвят още няколко проекта, които, общо взето, повтарят редица предложения от предишните проекти.

- 1884: решения на Българското книжовно дружество (Историко-филологическия клон). Изхвърля се *ѳ* и *вм.* нея се пише „каквото се чуе“; прилагателните завършват на *-и*, а не на *-ий*.
- 1895: проект на Министерството на народното просвещение.
- 1899: проект на Иван Вазов по времето, когато е министър на Министерството на народното просвещение.

Реакциите, които съпровождат обсъждането на тези проекти, показват, че обществото не е готово да приеме и най-малките промени в правописа, правописните навици трудно се изграждат и още по-трудно хората са склонни да ги променят.

- Следва един компромисен вариант по времето на правителството на Т. Иванчев. През 1899 г. е приет Дриново-Иванчевският правопис като официален. Той преповтаря Дриновия модел с някои незначителни корекции. От една страна, има връщане към възрожденската практика, но от друга страна, създава стабилност за две десетилетия напред.

19. Реформата от 1921 г.

Правителството на Ал. Стамболийски провежда значителни социални реформи, които засягат почти сфери на обществения живот. Реформира се и българският правопис.

- През 1921 г. е приет със закон правописът на Ст. Омарчевски. Много от остарелите правила се заменят с нови, но знаменателната буква ж остава в азбуката.
- През същата година излиза контрапроект от името на Историко-филологическия клон на БАН, който прави предложение Ъ да замени ж. Зад този проект стои Балан, който го нарича проект на бъдещето, но той не е приет дори в самата Академия.
- След държавния преврат през 1923 г. правителството на Ал. Цанков възстановява Дриновско-Иванчевския правопис.

Правописният проблем вълнува обществото през цялото десетилетие (20-те години), правописните дискусии нито за момент не утихват. Те се водят преди всичко в академичните среди и почиват върху основата на концептуални различия.

20. Сблъсък на възгледи: Милетич и Романски срещу Балан и Цонев

- 1923: Излиза правописно упътване, което не удовлетворява учителството и по-широките интелегентски среди (зад него стоят Л. Милетич и Ст. Романски).
- В същата година се предлага проект на Историко-филологическия клон на БАН, отстояващ идеята за демократизация на правописа (А. Балан и Б. Цонев).
- 1928: Закон за общ български правопис (определя Дриновско-Иванчевския правопис като временен).
- Законът не създава стабилност в правописната практика.
- Ст. Младенов прави опит за примиряване на Дриновско-Иванчевския, Омарчевския правопис и проекта на Историко-филологическия клон на БАН, но без успех. А. Т.-Балан си служи с правописа на Историко-филологическия клон.
- 1936: Две нови комисии: Първата изработва доклад, който правителството не взема под внимание.

- Съставената втора комисия изобщо не проработва.
- Бъркотията в правописа продължава.

21. Отечественофронтовски правопис (1945)

- През октомври 1944 г. е назначена 25-членна комисия, която да изготви проект за нов правопис.
- За основа се взема Омарчевският правопис и правописният проект на Историко-филологическия клон на БАН.
- Намерена е търсената стабилност за един продължителен период – повече от половин век.

Изводи

- Правописните проблеми през XIX в. са наследени от предходния век, когато практиката не е еднородна.
- Езиковият въпрос, вкл. и правописът, влиза в центъра на идеологически, а в по-късен етап и на политически платформи.
- Поставен в социолингвистичния дискурс на времето, изборът на етимологичния принцип е бил неизбежен.
- Пловдивската школа поема историческата роля на старата Търновска школа – да унифицира, да даде най-истинските изначални правила, сравнени с най-авторитетните източници. Подобно на Търновските реформатори представителите ѝ обръщат поглед назад, към правописните принципи от Кирило-Методиево време.
- Историята на българския правопис представлява низ от дискусии.
- В следосвобожденския период се показва неоправдана инертност и липса на решителност за разрешаване на правописните проблеми. В замяна на това дискусиите продължават...
- А може би в недалечните решените проблеми се оглежда българският манталитет?

ЛИТЕРАТУРА:

- Ангелов 1957:** Ангелов, Б. Ст. Ранни книжовни занимания на Софроний Врачански. // *Известия на Института за литература*, 1957, № 5, 385–403.
- Бояджиев 1983:** Бояджиев, П. Васил Ненович и българската емиграция във Влашко (1824–1834 г.). // *Векове*, 1983, № 3, 52–60.
- Василев 1980:** Василев, В. Дамаскините в българската книжовна традиция. // *Вековни български езикови традиции*. София, 1980, 107–110.
- Василев 1984а:** Василев, В. Езикът на Буквара на Петър Берон от XIX век в сравнение с ръкописи от началото на XVII и XVIII в. // *Palaeobulgarica*, 1984, № 2, 111–118.
- Василев 1984б:** Василев, В. Правописната реформа на Патриарх Евтимий и отражението ѝ в произведенията на неговите следходници и на българските дамаскинари. // *Търновска книжовна школа*. Т. 2, София, 1984, 405–425.
- Велчева 1966:** Велчева, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI–XVII век. // *Български език*, 1966, № 2, 110–121.
- Велчева 1990:** Велчева, Б. Приемственост в развоя на българския книжовен език (IX–XIX в.). // *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990, 189–203.
- Велчева 2001:** Велчева, Б. Дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. // *Palaeobulgarica*, XXVII, 2001, № 4, 64–81.
- Дьомина 1966:** Демина, Е. И. Место дамаскинов в истории болгарского литературного языка. // *Советское славяноведение*, 1966, № 4, 28–33.
- Дьомина 1983:** Демина, Е. И. Основные проблемы истории болгарского литературного языка в эпоху Предвозрождения. // *Първи международен конгрес по българистика. Исторически развой на българския език*. София, Т. 1, 1983, 225–239.
- Иванова 1989:** Иванова, Д. Един неизследван книжовноезиков модел през третата четвърт на XIX век. // *Език и литература*, 1989, № 6, 115–123.
- Иванова 2009:** Иванова, Д. Брашовският филологически кръг и отношението на неговите представители към старата книжовна традиция. // *Българският език и литература в славянски и неславянски контекст*. Сборник с материали от международна научна конференция на Университета в Сегед, 28–29 май, 2009 (под печат).
- Караджова 1994:** Караджова, Д. *Котленският книжовен център през XVIII век*. Пловдив, 1994.
- Керемидчиев 1943:** Керемидчиев, Г. *Борба за книжовен език и правопис*. София, 1943.
- Мирчева 1999/2000:** Мирчева, Е. Към въпроса за старобългарската традиция в изграждането на новобългарския книжовен език. (Неофит Рилски). // *Български език*, 1999–2000, № 1, 1–12.

- Николова 2003:** Николова, Ю. Свищовецът Васил Ненович – създател на първото българско филологическо дружество. // *Памет и дълг. При глаголемите на българската литература. Сборник по повод 60-годишнината на проф. Иван Радев.* УИ „Св. св. Кирил и Методий“. Велико Търново, 2003, 97–110.
- Първев 1981:** Първев, Хр. Хилядолетен книжовен език. // *Българският език – език на 13-вековна държава.* София, 1981, 132–135.
- Първев 1983:** Първев, Хр. *Възраждането на българския книжовен език.* София, 1983.
- Русинов 1974:** Русинов, Р. Брашовското книжовно огнище и Беровият „Рибен буквар“. // *Научен живот*, 1974, № 1, 11–13.
- Русинов 1975:** Русинов, Р. Преводаческото дело на Анастас Кипиловски и българският книжовен език. // *Научни трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.* Филологически факултет, 11, 1975, №1 531–574.
- Русинов 1981:** Русинов, Р. История на българския правопис. София: Народна просвета, 1981.
- Цонев 1894:** Цонев, Б. Новобългарската писменост преди Паисия. // *Български преглед*, 1894, № 8, 80–94.

БЪЛГАРСКИЯТ СТАНДАРТЕН ЕЗИК: МИТОВЕ И РЕАЛНОСТ, ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ

Петя Костадинова

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
БАН, София*

In the article presented Bulgarian standard language has been examined as a social tool in the relation State – Community – Language. Two sorts of questions have been discussed: the real functioning of the modern Bulgarian standard language and the relationship between some features of the standard language history and its present state. Bulgarian standard language, history of the standard language, norms

Много дълго време митовете са живели между хората като истински истории. Или – ако погледнем от обратната страна – много дълго време хората са живели истински чрез митовете си. И за това – естествено, съществуват сериозни основания. Тук ще спомена само две от тях.

Едната е свързана с начина, по който хората възприемат героите от един мит. Като сравнява митовете и вълшебните приказки, М.-Л. фон Франц изразява схващането си, че „... ако четете един мит, например „Одисеята“ или „Епосът на Гилгамеш“, идентификацията [ви с героя – бел. моя, П.К.] се подпомага от факта, че героят се държи като човешко същество: уплашен, тъжен, щастлив и прочие – така се доближава до човешката реалност и можем да се идентифицираме с него. Героите в митовете са по-свързани с народа отколкото тези във вълшебните приказки.“ (Франц фон 2007:10).

Историите, които разказват митовете, съдържат не само пътя на героите си, но и чрез разказа подсказват (макар и скрито) отговори на вечни въпроси (Армстронг 2006): не само как е създаден моят (твоят, нашият) свят, защо и как съществува, но и какво е моето (твое, нашето) място в този свят, как да преодолеем безпокойството си от неизвестното утре или от несигурното днес, какъв изобщо е смисълът на моя (твоя, нашия) живот? Така митовете разказват за неща, свързани със всекидневието на човека и на хората, но – едновременно с това и

поради това – свързват всеки човек и всяка човешка общност с мистичното, с божественото, с висшето. С други думи: митът обръща хората към духовните измерения на човешкия живот. И не е чудно, че най-дълго живеят тези митове, които позволяват на хората да се чувстват не само приобщени към дадено конкретно място в дадено конкретно време, но и включени по някакъв начин във вечното, в сакралното, във висшето. Така митът едновременно оставя всеки човек в неговото всекидневие, но и придава перспектива на неговия живот. А всяка митология създава цяла една космология – един подреден свят, организиран около човека. Ето защо някои митове са толкова дълговечни, а други прескачат от епоха в епоха и от култура в култура.

Наистина т.н. модерни времена, отдадени почти изцяло на логоса, погледнаха на митологичните разкази през призмата само (или главно) на рационалистичната си представа за човека и показаха, че всеки мит всъщност е неверен, че е една често красива, но неистинска история, просто една лъжа. Днес знаем, че не е истина онази история за аргонаутите, които предприели известното на всички ни дълго пътуване, преминали през толкова изпитания и – като награда (?) – открили златното руно; не са истина и други истории – например това, че Орфей е загубил завинаги Евридика – като наказание (?) – защото се обърнал да я погледне преди определеното му време. Но – от друга страна, знаем също така и колко съвременни художествени творби интерпретират митологични сюжети или са изградени като митове. В областта на словесното творчество е достатъчно да споменем само сагата на Дж. Р. Толкин или книгите за Хари Потър. А това означава, че в човешките общности митовете продължават да живеят своя живот и като неистински истории, тъй като хората продължават да изпитват същите чувства – да бъдат „уплашени, тъжни, щастливи“; продължават да изпитват и същата необходимост от приобщаване към вечното, висшето, от перспективата.

Затова винаги и навсякъде хората са създавали митове – митове се създават и днес. Всъщност, ако трябва да продължим тезата на Модерните времена, вероятно би трябвало да приемем в някакъв смисъл „двойствен“ подход – че митовете са неистинни, но не са неверни. И че всеки мит винаги има своите сериозни основания в реалния живот на човека, на обществото, в което се разказва. Благодарение и на модерните времена обаче, днес можем да се опитаме да разпознаем съвременните ни митове и, което е особено важно – можем да ги обсъждаме. При това да обсъждаме съвременното митотворчество колкото

като продукт на човешкото въображение, толкова и като продукт на човешкия разум.

В този доклад ще се опитам да разгледам някои схващания около българския книжовен (стандартен) език¹ като митове и да обоснова хипотезата, че имат своята сериозна мотивация в културната ни история и че днешното им разпространение в съвременното общество или в част от него представлява и рефлексия на миналото.

Общоприето е, че между формите на съществуване на един или друг национален език стандартният език заема особено място. Той е обвързан с идеята за единство на общността (нацията), в която се говори, с представата за собствена държава и държавност, със специфично чувство на гордост и престиж. Защото като социална институция стандартният език единствен в сравнение с останалите форми на съществуване на националния език², притежава т.н. символна, или социална функция, която се реализира чрез своите три сили: обединяваща, или интегрираща сила (обединява отделните личности в една общност, едно общество), разграничаваща, или сепарираща сила (разграничава различни, обикновено близки териториално общности, нации) и силата на социалния престиж. Особеното място на стандартния език личи ясно и в терминологията, използвана за описание на вариантите, чрез които съществува националният език – срв. напр. висок език vs нисък език³, която пък представя отношенията сфера на комуникация – езиков код. С други думи книжовният език може да се отнася както към обичайното всекидневие, така и към нещо извън всекидневието, което е по-абстрактно, по-съществено, по-ценно. Приобщаването на конкретна личност към него ѝ предоставя приобщаване към по-абстрактни, по-висши стойности в конкретния живот. Естествено е тази позиция на книжовния език да бъде в състояние да поражда определени митове, свързани с една или друга негова страна.

Вероятно най-разпространеният мит у нас около съществуването и функционирането на българския книжовен език е свързан със соци-

¹ Присъединявам се към схващане, което позволява да бъдат използвани термините 'съвременен книжовен език' и 'съвременен стандартен език' като синоними, каквато е и голяма част от съвременната практика; срв. някои аспекти на въпроса у Хънгов 2000-2004, Виденов 2003: 175, Александрова 2008: 21-23.

² Срв. основните положения, описани в разработките на учените от Пражкия лингвистичен кръжок; Гарвин 1959, Виденов 1982: 24-25, Виденов 1997, Виденов 2003: 167 и сл., Воденичаров 2003; за историята на новобългарския книжовен език вж. Гилин 1991, в други термини История 1983.

³ Терминология, използвана от Дж. Фишман и приета от М. Виденов (Виденов 2005); срв. и обобщаващата статия на К. Вачкова (Вачкова 2005).

алната му база и се покрива със схващането, че всички българи владеят и използват еднакво добре книжовния български език. Или – същото твърдение, но в модална перспектива: всички българи трябва да владеят и да използват еднакво добре книжовния български език. Струва ми се, не е необходимо да доказвам специално, че това експлицитно или имплицитно изразявано схващане се радва на изключителна популярност, че то е съзнателно пропагандирано през втората половина на миналия век или че към него се придържа не малка част и от съвременното общество. Струва ми се също така, че не е необходимо да доказвам специално утопичността на такова схващане както в неговия лингвистичен, така и в неговия социален аспект – едва ли има общество, организирано в държава от съвременен тип, всеки член на което да владее и ползва в еднакво висока степен държавния езиков стандарт. Както знаем, реалната ситуация е съвсем различна: социалната стратификация се проектира върху използването от отделните членове на обществото на различни варианти на националния език и в частност върху социалната база на езиковия стандарт. Приобщаването на носителите на националния език към езиковия стандарт обаче се възприема и като приобщаване към по-високи ценности на обществения живот (вж. и по-горе). Именно този аспект е една от мотивациите на мита за социалната база на съвременния български стандартен език.

В следващото изложение бих искала да се опитам да аргументирам хипотеза, според която този мит има извънредно сериозни основания за съществуването си в специфично български особености от историята на културата ни.

Съвременният български език е относително млад книжовен език. Основните процеси, свързани с неговото създаване, започват през Възраждането и приключват след не повече от век, век и половина⁴. Нашето Възраждане е доста добре документирано и изследователят може да проследи както идеите, които съставят интелектуалния, мисловния „климат“ на тази епоха и които са в състояние да чертаят утопични картини на бъдещето, така и нейната емоционална страна, в която въображението ражда митове.

Когато човек се запознава с това наследство, нещо наистина характерно прави силно впечатление – най-често използваните думи от нашите възрожденски общественици и книжовници са думи като ‘всички’, ‘всеки’, (*вси, секий*): *вси вий, вси българский народ, все простий човеци, вси християне, всякиго човека, секий человек, се-*

⁴ Днес това е общоприето схващане, срв. напр. Андрейчин 1977:19; Виденов 2005:158; Станчева 2008: 382-385.

кий от вас⁵ и т.н. и т.н. Нека да видим как бихме могли да тълкуваме това „всички“ или „всеки“, за което току-що стана дума. От една страна, защото то е реално: наистина е фиксирано като водещ текстов елемент в българските възрожденски предговори (и дори само по тази причина си струва да бъде изследвано)⁶. От друга страна – защото имаме всички основания да се съмняваме в неговата адекватност, независимо дали го възприемаме като елемент от езикова или от социална политика. Т.е. защото именно това „всички“ или „всеки“ може да бъде изходна позиция при разглеждане на поставения проблем.

Преди всичко конкретните текстове обвързват „всички“ и „всеки“ с апела за създаване и овладяване на единен, общ и представителен български език – т.е. приканват за активна дейност в посока към създаване на книжовен български език. Така става ясно, че още когато съвременният български книжовен език съществува само като идеал, като проект, като програма – за него се мисли като за социална институция, разбирана именно като такъв езиков феномен, чието различие от останалите езикови форми (черковнославянски език, други писмени варианти, териториални диалекти или сформирани вече градски говори) се състои в притежанието на социална символна функция във всичките ѝ действени аспекти. Разбира се, пред създаващия се новобългарски книжовен език се поставят и други изисквания – възрожденските ни книжовници и общественици си го представят като богат, благозвучен, достоен. Но преди всичко българският стандартен език трябва да обединява българите, да ги разграничава от други съседни народи и да бъде източник на неподправена гордост.

Струва ми се, че тук става дума за нещо, което – като обща рамка – е широко известно: при определени условия, обикновено съдържащи напрежение, или при наличие на напрежения в някои пунктове от мозайката на обществения живот, посочените по-горе стойности на социалната (символната) функция на стандартния език проявяват склонност и способност да се преекспонират. Възраждането е точно такъв период – не липсват източници на напрежение. Напрежение възниква и от липсата на българска държава, от наличието на билингвизъм по българските земи, от специфичната диглосия (Виденев 2005), от липсата на установен общ писмен вариант и от други фактори. Ето защо и преекспонирането на символната функция е напълно

⁵ Срв. напр. изданията на възрожденските предговори от Д. Леков (Леков 1992).

⁶ На друго място направих опит в частично различен контекст да анализирам някои негови аспекти, вж. Костадинова 2004.

обяснимо⁷. Смятам, че именно това преекспониране мотивира необходимостта апелите за създаване и овладяване на формиращия се новобългарски книжовен език да бъдат отправени към „всички“ и „всеки“. Нашите възрожденски книжовници и общественици мечтаят всеки българин да бъде приобщен към това „благо“, към това „добро“ (Леков 1992), както по друг начин наричат „единния, общ и представителен български език“, стандартния български език. Така принципно обяснимото преекспониране на символната функция на стандартния език мотивира съответно утопичната представа за социалната база както на създаващия се новобългарски книжовен език.

Днес разполагаме с достатъчно изследвания, за да преценим с каква точно реална социална база разполага създаващият се стандартен български език⁸ и така да бъдем сигурни, че апелите на нашите възрожденски книжовници и общественици към „всички“ и „всеки“ съдържат реален патос, но далеч не са толкова реалистични. Вероятно точно тук е мястото да спомена и тълкуването на отношенията между общност (общество, народ, етнос, нация) и държава като „въобразена общност“ (Андерсен 1998), защото в онзи момент желанието и въображението конструират не само общността, нацията, но и социалната база на националния езиков стандарт.

Същите факти, които обуславят безспорното разширяване на символните стойности на социалната функция, стоят и в основата на това, което всички изследователи на новобългарския книжовен език наричат демократизъм при създаването му. Демократичната основа на новобългарския книжовен език е била предмет на извънредно много изследвания, благодарение на които днес разполагаме с твърде точна картина. Тук ще спомена само някои от нейните фрагменти, които имат отношение към следващото изложение. Преди всичко новобългарският книжовен език се изгражда върху основата на съществуващите по това време говорими форми на националния език и само с известно влияние на по-стар писмен език; при това усилията са насочени към равнопоставено участие на териториалните диалекти и съ-

⁷ Тук споменавам само за възрожденските предговори, но същото явление може да бъде видяно в много други пунктове от тогавашния книжовен живот по българските земи, срв. издадената кореспонденция на възрожденците ни, както и анализа напр. на периодичните издания (Иванова 1994: 34-44; Иванова 1998).

⁸ Освен историческите изследвания с по-общ характер (напр. Генчев 1987) или посветени на по-конкретни проблеми (Интелигенцията 1992), разполагаме и с изследвания, които специално анализират от социолингвистична гледна точка засегнатия тук проблем, срв. напр. Вълчев 1994, Вачкова 2007, Вачкова 2008.

ществувашите тогава градски говори; възрожденските ни издания дават широка възможност за свободна изява на всяко мнение върху всеки обсъждан въпрос⁹.

От друга страна е общоприето, че условията на нашето Възраждане не биха позволили разгръщането на мащабно социално движение, включително движение за „единен, общ за всички българи и представителен език“, ако не включат всички възможни ресурси в своята идеология. Зад действияния демократизъм, изразяван и чрез разглежданото тук „всички“ и „всеки“, стоят естествени за епохата егалитаристки и утилитаристки тенденции (Костадинова 2004, Александрава 2008). Егалитаризмът съдържа в себе си идеята за равенство, от която до разглежданото тук „всички“ и „всеки“ има само една крачка. Една крачка има и от утилитаризма към същите „всички“ и „всеки“: той предполага максимум добро за максимум хора. А на книжовния език се гледа не просто като на висше „добро“, като на „благо“, от което всички и всеки има право да се възползва, но и като на инструмент за приобщаване към повече „благо“ и повече „добро“. Защото се приема, че създаването, овладяването и използването на книжовния новобългарски език прави всеки българин да се чувства като част от една по-голяма и по-защитена общност, приобщава го към идеята за собствена българска държава и силна държавност.

Така алтернативата пред българското общество по време на Възраждането извикват на живот такава обща идеология за общественото развитие, която в определени свои аспекти, каквото е отношението книжовен език – социална база на книжовния език, съдържа отчетливи и ясно видими елементи на егалитаризъм и утилитаризъм. Реалните резултати от действията, предприети в съгласие с по-общата идеологическа нагласа, рефлектират както в адекватните демократични процеси при формирането на новобългарския книжовен език, така и в – също адекватното тогава – разширяване на символните стойности на социалната функция на стандартния език. Едновременното действие на разпространените идеологически нагласи, виждането на бъдещия стандартен език през призмата на сериозно разширената му символна функция и реалните демократични избори, извършени в процеса на неговото създаване дават доста пълна представа за раз-

⁹ Показателна е тази проява на демократизъм – според декларираните принципи, характерна не само за периодични издания, чийто основен предмет е свързан с българския език, но и за такива издания, които имат значително по-широк обхват на обсъжданите въпроси (Иванова 1994:34 и сл., Иванова 1998:11).

личните аспекти на механизма, който поражда мита за социалната база на изграждащия се новобългарски книжовен език.

Във своето взаимодействие тези фактори реализират един безспорно привлекателен, но утопичен поглед към социалния живот, съществена част от който се приписва на стандартния език. Създават във въображението една нереална в сегашното и нереалистична в бъдещето картина на света, в която социалната база на стандартния език се покрива с цялата езикова общност. Но тази картина има някои извънредно привлекателни характеристики за „всички“ и „всеки“. От една страна – чрез стратегията си към създаване на самостоятелна българска държава и силна държавност – тя е изпълнена със символика, с висш смисъл и е в състояние да приобщи личността и обществото към различни от всекидневието, по-високи стойности. От друга страна – рисувайки силна държава, тя е в състояние да преодолее човешкото безпокойството, страха и несигурността от сегашното и от бъдещето. И, от трета страна – в тази картина всички и всеки може да намери своето място. С други думи в такава утопична картина на бъдещия социален живот схващането, което е предмет на анализ тук, функционира по начина, по който функционират класическите митове.

Не може да не се приеме, че този мит в онова време е зареден със силна действена сила. Както при всеки мит достоверните факти най-напред са разместени и после отново са наместени съобразно перспективата, която му е нужна. Разсъждавайки върху истината и лъжата, върху митовете, тяхната действеност и тяхната трансформация във времето, Х. Ортега-и-Гасет пише: „Ако стесним малко тривиалното си разбиране за действителността, може би ще забележим, че не считаме за реално това, което действително се случва, а определен начин на случване на нещата, който ни е познат. В този приблизителен смисъл реално е следователно не толкова видяното, колкото предвижданото, не толкова това, което виждаме, а което знаем. И ако поредицата от събития вземе непредвиден обрат, казваме, че ни прилича на лъжа.“ (Ортега-и-Гасет 2003: 98). Смятам, че нашите възрожденци възприемат описвания мит като истинска история – защото оценяват събитията именно от позицията на желаното предвидено и за тях реално е не толкова видяното, колкото желаното.

В последвалите времена историческите събития не веднъж предоставят отново и отново необходимите условия този мит да продължи да съществува. Социалните и политическите сътресения при Третото българско царство (Станчева 2008), рязката смяна на социалните стойности, извършена през 1944 – 1947 г., както и следващата, започ-

нала в началото на 90-те години на миналия век, а днес – влизането на България и на „малкия“ български език в Европейската общност. Историческите събития са такива, че създават усещане за несигурност у отделния човек. А несигурността, страхът, надеждите – с изключение на много малки отрязъци от време – предизвикват постоянното на практика преекспониране по една или друга конкретна причина на символната функция на българския езиков стандарт. Както и постоянното обръщане към възрожденския демократизъм, към „всички“ и „всеки“ и към мита за социалната база на езиковия стандарт.

Тук бих отбелязала най-общо някои следствия от скицираната по-горе ситуация, а на друго място ще се опитам да подложа на анализ и по-конкретни факти (Костадинова под печат). Когато стане дума за тези следствия, човек веднага се сеща за постоянните разумни и неразумни прояви на българския пуризъм или за сериозното количество проектозаконови за „опазване и съхраняване“ на българския език (Костадинова 2004). Тези два примера са достатъчни, за да се илюстрира основната сфера, в която рефлексира разширяването на символната функция на съвременния български стандартен език. Става дума за това, че специфичната българска културна история създава специфични езикови нагласи към книжовния български език.

Някои от тези езикови нагласи са пряко свързани с мита за неговата социалната база и с другата му страна: т.н. принцип на демократизма, който активно действа през Възраждането. Такава е езиковата нагласа, според която съвременният български стандартен език е безсмислено „труден“ – защото нормативният му комплекс (книжовната норма) съдържа правила (конкретни норми), противоречащи на идеята за демократичност. Т.е. правила, които не са съществували в някогашните териториални диалекти или градските говори, не съществуват и днес в говоримия език – и следователно тези правила нарушават принципа на демократизма, възприет през Възраждането. Тези правила трябва специално да бъдат изучавани именно като правила на писмената форма на стандартния език, притежаваща известни различия по отношение на неговата устна форма. А наличието на разлики между писмена и устна форма на стандартния език естествено (вж. по-горе) влиза в противоречие с един от демократичните избори, направен пак по време на Българското възраждане. Типична илюстрация на такова правило (като част от целия книжовнонормативен комплекс) е правилото за членуване на съществителните от м.р., които завършват на съгласен звук, с пълна или с кратка членна форма в зависимост от синтактичната им позиция в изречението. Този въпрос се дискутира

периодично (поне два пъти във всяка календарна година в различни по представителност форуми, дискутира се и в момента – ноември 2009 г.) Друг пример в същата посока може да бъде правилото (пак като част от целия книжовнонормативния комплекс) за съгласуване при учтивото / официалното „Вие“. Не е трудно да се изредят и други конкретни езикови норми, присъщи само на писмената форма на съвременния български книжовен език, по които съвременният български стандарт се различава от всички останали варианти, чрез които съществува националният български език днес и които не малка част от носителите на българския език трябва специално да изучават. Т.е. които стесняват социалната база на книжовния език.

Не е трудно и да се види, че езиковите нагласи, от позициите на които се атакуват съвременните книжовноезикови норми и които ги оценяват по скалата ‘лесно – трудно’, имат своята мотивация в мита за това, че социалната база на съвременния български стандартен език трябва да съвпада с всички носители на българския език. Затова смятам, че когато широко се дискутират както конкретни правила (като „трудни“ или без лингвистични основания¹⁰), така и целият книжовнонормативен комплекс, на практика се дискутира и друг въпрос: за това, каква част от българите са овладели и си служат свободно с писмената форма на съвременния български книжовен език. Т.е. дискутира се обхвата на социалната база на българския езиков стандарт.

В описания контекст необходимостта от обсъждане на такъв въпрос се поражда от очевидния факт, че далеч не всички българи владеят и ползват свободно същия този стандарт. Кое то всъщност е нормална характеристика на функционирането на всеки развит съвременен стандартен език.

Ето как един мит, създаден в едни исторически и културни условия и зареден с позитивна обществена енергия, предоставящ в тези исторически и културни условия възможността на всички и всеки да участват активно в социалните процеси, приобщаващ всички и всеки към по-висши и по-абстрактни стойности на човешкия живот, рефлектира в съвремието ни, трансформирайки силата си от позитивна в негативна. Защото „да се опрости“ съвременният български стандартен език върху предлаганите „възрожденски принципи на демократизъм“ предполага да се заличи разликата между езиковия стандарт и останалите форми на националния език или поне да се направи незна-

¹⁰ Друго следствие от поставените на обсъждане въпроси представя напр. отчетливият уклон към лингвистичния структурализъм на нормативната лингвистика у нас, вж. Костадинова под печат.

чителна. Тогава наистина стандартният език ще бъде достъпен за всички без усилия – което обаче представя обърнатата картина на онази, в която са смятали, че живеят създателите на разглеждания мит¹¹.

По-горе, във връзка с позицията на българските възрожденци, които създават и пропагандират разглеждания мит, цитирах размишления на Х. Ортега-и-Гасет за желаното и предвижданото. В смисъла на приведения цитат разглежданият мит е не-истина, лъжа – нещата са взели непредвиден обрат по отношение на мечтите и предвижданията на тогавашните ни книжовници и общественици. Цитатът е от сборник с есета, озаглавен „Размишления за Дон Кихот“. Избрах точно него, защото ми се струва, че смисълът на фигурата на Дон Кихот за испанската култура е много близък до смисъла на фигурата на демократизма за българската култура. В един по-тесен, по-изолиран начин на възприемане книгата на Сервантес превръща приключенството в приключенските романи в парадокс. Тесният, изолираният смисъл, който днес се влага в разбирането на демократизма от началните етапи на създаването и развитието на българския стандартен език и който се използва като изходен пункт при съвременните критики към „трудния“ български книжовен език, превръща демократизма в псевдодемократизъм.

На друго място в същата книга Х. Ортега-и-Гасет оценява възприемането на Дон Кихот от испанците по следния начин: „И все пак грешките, до които ни е довело изолираното разглеждане на Дон Кихот, са наистина гротескни. Едни, очарователно предвидливи, ни предлагат да не бъдем донкихотовци, други, според по-новата мода, ни приканват към абсурдно съществуване, изпълнено с карикатурни жестове.“ (Цит.съч.: 24).

Не можем да отречем просто като лъжа реалния действителен демократизъм и мита за непомерно широката социална база на зараждащия се новобългарски книжовен език през Възраждането. Струва ми се, че е недвусмислено и влиянието на този мит върху съвременните езикови нагласи, които също не бихме могли да приемем за недействителни. Но вероятно е възможно да се изработи и да се следва единна политика по отношение на съвременния развит български книжовен език.

¹¹ Тук не се засягат въпросите за реализиране на различни избори по отношение на създаващ се стандартен език vs развит стандартен език.

ЛИТЕРАТУРА:

- Александрова 2008:** Александрова, Т. Българският книжовен език като националноидентификационен проект през Възраждането. // *Българите. Книжовността. Езикът*. София: ИК ЕМАС, 9-62, 2008.
- Андрейчин 1942:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: „Хемус“, 1942.
- Андрейчин 1977:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, 1977.
- Андерсен 1998:** Андерсен, Б. *Въобразените общности. Размишления върху произхода и разпространението на национализма*. София: Критика и хуманизъм, 1998.
- Армстронг 2006:** Армстронг К. *Кратка история на мита*. София: Inc, 2006.
- Вачкова 2005:** Вачкова, К. Тенденции в субстандарта и в лингвистичното му описание. // *Проблеми на социолингвистиката*. 8. София: МСД, 2005.
- Вачкова 2007:** Вачкова, К. Социална характеристика на носителите и строителите на новобългарския книжовен език през Възраждането. // *Проблеми на българската езикова политика*. Ред. К. Вачкова. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2007, 5-55.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008.
- Виденов 1982:** Виденов, М. *Социолингвистика*. София: Наука и изкуство, 1982.
- Виденов 1997:** Виденов, М. *Езикът и общественото мнение*. София: АИ Проф. М. Дринов, 1997.
- Виденов 2003:** Виденов, М. *Българската езикова политика*. (В светлината на теорията на книжовните езици). София: МСД, 2003.
- Виденов 2005:** Виденов, М. *Диглосията*. София: АИ Проф. М. Дринов, 2005.
- Воденичаров 2003:** Воденичаров, П. *Социолингвистика*. София: Сема РЩ, 2003.
- Вълчев 1994:** Вълчев, Б. Опит за социална характеристика на българското възрожденско общество с оглед изясняване на процесите при формирането и развитието на българския книжовен език. // *Проблеми на социолингвистиката*. Т. 3. София: Изд. БАН, 88-100.

- Гарвин 1959:** Garvin P. L. The standard language problem: concepts and methods. // *Anthropological Linguistics*, № 1, 28-31. (Цит. по Гилин 1991).
- Генчев 1987:** Генчев, Н. *Социално-психологически типове в българската история*. София: ДИ Септември, 1978.
- Интелигенцията 1992:** *Интелигенцията в културологична перспектива*. Съст. Н. Генчев. София: УИ Св. Климент Охридски. 1992.
- Гилин 1991:** Gyllin, R. *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Uppsala, 1991.
- Иванова 1994:** Иванова, Д. *Българският периодичен печат*. (Върху материал от списание „Читалище“). Пловдив: Макрос 2000. 1994.
- Иванова 1998:** Иванова, Д. *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив: Макрос 2001. 1998.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. Ред. В. Станков, Е. Георгиева, Ст. Жерев. София: Изд. БАН, 1989.
- Костадинова 2004:** Костадинова, П. За обществените нагласи в полза на закон за българския език. // Съст. П. Костадинова. *Закони на/за езика*: София, Хейзъл, 2004, 13-29.
- Костадинова под печат:** Костадинова, П. Съвременният български книжовен език – проблеми на кодификацията.
- Леков 1992:** Леков, Д. *Родолюбивий и благоразумний народе българский*. Възрожденски предговори. Кн.1. София: УИ Св. Кл. Охридски, 1992.
- Ортега-и-Гасет 2003:** Ортега-и-Гасет, Х. Размишления върху Дон Кихот. София: Прозорец, 2003.
- Речник 1982:** *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Изд. БАН, 1982.
- Станчева 2008:** Станчева, Р. Кодификаторската практика на първите български научни граматики (Върху материал от описанието на имената). // *Българите. Книжовността. Езикът*. София: ИК ЕМАС, 341-389, 2008.
- Франц фон 2007:** Франц фон, М.-Л. *Мотиви на избавлението във вълшебните приказки*. София: Lege Artis, 2007.
- Хънтов 2000-2004:** Хънтов, Вл. За термините *книжовен език*, *литературен език* и *стандартен език* в българската езиковедска литература. // *Проглас*, 2000-2004, 141-144.

ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК, ИНСТИТУЦИИТЕ И ГРАДЪТ

Боян Вълчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The interrelations between the Bulgarian literary language, education, institutions and the town life in the process of its creation and development are reviewed. Special attention is paid to the importance of the social structures and to the education of the people, as well as to the questions related to the needs of the literary language and the users of the literary language. Some of the most important specificities of the historical typology of Bulgarian literary language are shown.

Keywords: Bulgarian language, Bulgarian literary language, literary language, Bulgarian national history.

С течение на времето знанието в отделните хуманитарни области започва да се догматизира и в много от случаите заживява свой напълно самостоятелен живот, различен от живота на изследвания обект. Това с особено голяма сила важи за изследванията върху историческото развитие на езиците. Тук в много от случаите се е стигнало до заключения, които сочат ясно, че се загубва реалистичната историческа перспектива, т.е. погледът върху комплекса от явления и дадености, и езикът започва да се наблюдава като абсолютен, т.е. напълно самостоятелен, обект. По този начин се е достигнало до научни изводи и становища, които не отговарят на възможностите в съответните моменти от развитието както на обществото, така и на тясно свързания с него (книжовен) език. Историята на българския книжовен език като че ли е останала само на равнището на любопитството към миналото и на засищането на това любопитство, а не се е насочила към решаване на проблемите, свързани с взаимоотношенията между обществото и книжовния език, с разбиранията за норма и кодификацията ѝ, с теоретичните обосновки и представите за обслужването на потребностите на обществото от създадените от него институции, т.е. към разработването на въпроси, пряко ориентирани към обществената практика. Затова днес особено силно се чувства необходимостта от здравето обвързване

на теорията с практическия живот, което ще подпомогне както обществото като цяло, така и изследвачите в областта на историята и на съвременното състояние на българския книжовен език.

От посоченото по-горе става ясно, че в съвременното състояние на изследванията върху историята на книжовния език откривам несъответствия от различен ранг. Поначало от доста време тези изследвания сочат белези на застой и всъщност се тъпче на едно място. Проучва се езиковата страна на отделни паметници или книжовници, но не се стига до значими обобщения. Един от основните недостатъци на тези изследвания се заключава в пълното или частично игнориране на момента, в който се създава книжовният ни език, и възможностите и особеностите на обществото по това време и до днес. Изследването само на писмените паметници в значителна степен деформира представите, защото съвременните езици представляват ярко двуединство от устна и писмена реч. Когато се разглеждат различните разработки, се вижда как в българската филологическа наука все още се пазят представи и подходи, характерни за старофилологическото отношение към езиците. Надградените младограматически погледи са довели до ново знание, преплетено механично в предходното и довело до лесно установима еkleктика, която все още дава облика на редица изследвания. Затова и досега у нас господства представата, че книжовният език е резултат от личното творчество (дело, намеса, поведение, идеи) на отделни важни фигури (книжовници) в националната ни история. Книжовният език не се схваща като колективно творение. В това отношение особено ярко се откроява представата за някакъв „избор“ на диалектна основа, върху която е изграден книжовният език. В това твърдение – повтаряно често в класически филологически трудове върху историята на българския книжовен език, но и в най-нови изследвания – ярко изпъква абсолютизирането на обекта „книжовен език“ (разбирай „език на книжнината“) и откъсването му от обществените дадености на момента. Напълно или частично се забравя ролята на обществото като създател, носител, употребител и развивател на книжовния език. Реално никой не е „избирал“ съзнателно или налагал силово основата на книжовния език, а всичко това е станало (ставало) спонтанно в резултат от комплексното състояние на обществото. Тук трябва особено силно да се наблегне не само на понятието „общество“, което само по себе си е твърде размито, а да се извади напред формирането на общността. Вижда се, че двете понятия имат обща част, но те носят в себе си важни разлики, които трябва да се имат предвид. Особено наложително е да се разгледа общността на българите и съзнанието за такава

общност в течение на последните векове. Така ще може ясно да се види защо именно североизточнобългарското наречие става основа, върху която се развива общобългарският книжовен език, по-ясно казано – защо и как североизточнобългарското наречие се развива до национален книжовен език. Така ще могат да се изяснят и редица въпроси, свързани с откъсването на територии с исторически българско население и обособяването там на ново национално съзнание и изграждането на нов (различен) книжовен език. Крайно време е да се престане да се подчинява интерпретацията на определени исторически моменти и процеси на различни идеологеми, нямащи отношение към тях (напр. въпросът за началото на съвременния български книжовен език и др. под.). Тук се налага да бъде вметнато едно важно наблюдение: формирането на книжовния език не се различава напълно от формирането на диалекта. И двете езикови формации се развиват в съответните общности, но на различно цивилизационно стъпало. Историческите процеси неминуемо водят до трансформации по отношение на представата за общност. Иначе съществените разлики между формирането на диалекта и книжовния език се състоят в образованието, появата на писмена (записана) форма, преминаването от патриархалното устройство на общностите към Новото време, доминиращото положение на града с всички негови особености и от наличните или възникващи обществени институции, както и в описанията на книжовния език и произтичащата от тях кодификация.

Когато правим сравнение между формирането на диалекта и на книжовния език, трябва да сме наясно с историческата типология на българския книжовен език. Той възниква върху социално еднородна широка народна основа. В това отношение той категорично се отличава от средно- и западноевропейските книжовни езици (а и от руския), възникнали в Средновековието и съществували продължително време в условията на опозиция между „социално горе“ и „социално долу“. При тези езици става дума за елитарен исторически тип, който се налага на общността в посока отгоре надолу. Особено трябва да се наблегне и на континуитета (приемствеността, непрекъснатостта) в историческото съществуване и развитие на тези езици. В нашия случай става дума за липса на социално обособен елит и за изграждането на българския книжовен език отдолу нагоре. В този смисъл наречието на по-бързо развиващата се в икономическо, социално и образователно отношение част от населението започва да се налага спонтанно чрез всички пътища на съвременната цивилизация – образованието, учебната литература, печатните издания и т.н. По отношение на исто-

рическата типология се формира една общност на източноевропейските народи (с изключение на руския), като тя е особено видима при балканските народи и книжовни езици.

Когато се говори за прекъснатостта или непрекъснатостта на българската книжовноезикова история, трябва въпросът да бъде обвързан с наличието на институции (потребност от книжовен език) и носители (потребители на книжовния език). След XIV в. първата съставка изчезва напълно, а втората „изтънява“ и „избледнява“ с времето. Освен с липсата на потребност (институции) тази особеност се свързва с произтичащата от това липса и на образователен процес с характерния за него мултипликационен ефект. Ако повярваме на твърдението на В. Гюзелев (Гюзелев 1985), че през XIII–XIV в. за българското общество е била характерна около 10-процентна грамотност, то сигурно не с изненада установяваме, че при първото следосвободенско преброяване на населението има едва 3,3-процентна грамотност (Даскалова 1999). Колкото и да сме скептични към статистиките и особено към статистическите реконструкции и допускания, не може да не отчетем, че за петте века от загиването на средновековната българска държава до основаването на съвременната ни държава интелектуалният потенциал е намалял с пъти, а не се е увеличил. Това говори повече от ясно за прекъснатостта в историческото развитие на книжовния ни език (вж. също Вълчев 2009а; Вълчев 2009б).

От особено важно значение е моментът на създаване на (ново)българския книжовен език. Това става в условията на Новото време, т.е. когато в големи части от света се е стигнало до почти пълен достъп на населението до образованието и писмената култура. В това отношение е от изключително значение развитието и разпространението на книгопечатането, което дава възможност за разпространяване на еднакви езикови творения в големи тиражи при ниска единична цена на изданието. Няма нужда да споменаваме и все повече засилващата се роля на печатните, а в последното столетие и на електронните масмедии. Ако се върнем отново на въпроса за диалектната основа и го обвържем с описаните току-що обстоятелства, ще видим, че съвременният ни книжовен език не е в началото си нищо друго, а именно доминиращото в българския културен (икономически, образователен, издателски, литературен, публицистичен и т.н.) живот наречие на онази част от българите, които благодарение на икономическия си напредък започват да развиват по-бързо образователната си мрежа и да издават на своето наречие учебниците, книгите и периодиката. Статистиката на откритите училища (изобщо, но по-

специално на класните) и на печатните издания с оглед на принадлежността към Българския изток или Българския запад е красноречива (Венедиктов 1971; Сюпюр 1982; Вълчев 1988). Отново трябва да наблегна и на факта, че българското общество през XIX в. съществува в социална хомогенност. От особена важност е липсата на национални институции и на български социални структури. Най-ясно това проличава при съпоставка на структурата на една национална държава (напр. на българската държава след Освобождението) със структурата на българския народ в рамките на Османската империя. Тогава българите реално не участват в административните структури на държавата, т.е. нямат (езиков) достъп до институциите и (езиково) участие в тях и следователно липсва система за образование на българите и за запълване на националната социално-иерархическа пирамида (Вълчев 2009б). Затова по време на Възраждането устната реч не достига до унификация, а само по отношение на писмената форма на книжовния език можем да говорим за развитие, което е добра основа за всестранно доразвиване на книжовния език в условията на националната ни държава. За характерни градски говори е пресилено да се говори, тъй като реално не съществува изразен градски живот с неговите икономически, социални, културни, образователни и пр. особености (Вълчев 2009в). Или ако все пак потърсим такава тенденция, то трябва да се подчертае, че става дума за изключително кратък период, който поради екстензивността си не може да доведе до съществени развития. За ясно забележимо социално разслояване на населението може реално да се говори едва след Освобождението.

С въпроса за институциите е свързана и още една българска национална особеност – липсата на национален център по време на Възраждането, олицетворен от един главен град. В това отношение обаче трябва да се посочи, че извън етническата ни територия се формират такива центрове в Румъния и в Цариград (Вълчев 1988). От много по-голямо значение е центърът в Румъния, където има българска интелигентска общност със сериозна концентрация. Основната част (над 90 %) от тези хора произхождат от Североизточна България и са посветили живота си на просвещението и освобождението на българския народ. Те играят основна роля в устройването на новоосновената българска държава, в която заемат важни административни и образователни позиции и следователно налагат (съзнателно или не, институционално или като частни лица) своята езикова практика.

Още от началото на своето развитие българският книжовен език се характеризира с подчертана демократичност (колкото и обезличено

да е това определение напоследък). Социалното и образователното развитие през последните десетилетия води до формиране на един всеобемаш всенароден български книжовен език. Ако проследим поколенията българска интелигенция до средата на ХХ в., ще видим, че по правило бъдещите български интелигенти научават първо своя роден диалект (първи езиков код) и едва на по-късен етап овладяват книжовния език (втори езиков код) (Вълчев 2009б). От средата на века с все по-бързи темпове се наблюдава изграждане на българската интелигенция, но и на непринадлежащите към нея слоеве, чрез единствен езиков код – кода на националния книжовен език. Това води до промени, каквито в миналото не са били наблюдавани. Скоростността на тези процеси трябва непременно да се взема предвид от изследвачите. Трябва да е ясно, че процеси с такава голяма скорост и социална значимост не са познати от историята и затова за тях трябва да се създаде нов подход в изследователската практика и в отношението на обществото и на изследвачите към книжовния език във всичките негови проявления.

От значение е да се разбере, че в своето развитие книжовните езици само генетично са свързани с наречието, от което произхождат. На определена степен от своето развитие те заживяват свой автономен живот, който довежда до появата на особености, различаващи се от първоосновата. В тези случаи не бива да се смята, че става дума за някакво диалектно влияние – дори и тогава, когато резултатите напомнят явления от определени диалектни ареали или дори съвпадат с тях. Веднъж създаден, книжовният език започва да развива особености, произтичащи от закономерностите на книжовните езици изобщо. Затова по отношение на различни елементи на съвременната ни книжовноезикова (главно разговорна) практика не бива да смятаме, че те са свързани например със западнобългарските говори. Във всички случаи става дума за процеси, протичащи в рамките на книжовния език и нямащи връзка с диалектите.

Накрая искам да наблегна на още едно несъответствие, което наблюдавам напоследък. Терминът „книжовен език“ отдавна вече не отговаря на явлението, което назоваваме с него. Или по-скоро – този термин довежда до недоразумения и насочване на мисълта в погрешни посоки. Книжовните езици на Новото време представляват ярко двуединство от устна и писмена реч. Типологически те се отличават категорично от средновековните книжовни езици. При отчитането на тази особеност в западноевропейското езикознание беше въведен терминът „стандартен език“, който постепенно – и според мене безк-

ритично – беше възприет от редица изследователи в Източна Европа и у нас. Тези термини са неприложими към типа книжовни езици, към който спада българският книжовен език. В повечето западноевропейски езици са протичали и протичат целенасочени или реверсивни стандартизационни процеси. Това се дължи на много причини, но преди всичко на плавния и много продължителен преход от Средновековието (с неговата ограничена грамотност сред населението, слабо разчленена обществена структура и при наличие на трайна опозиция между „социално горе“ и „социално долу“) към Новото време (с неговата социална разчлененост, широка грамотност и пълен достъп до образованието и писмената култура). Особено трябва да се наблегне на факта, че тези езици покриват и етноси с различен майчин/бащин/роден език, които обаче в рамките на държавата използват съответния книжовен език като официален (Вълчев 1995; Вълчев 2009а; Вълчев 2009б). Българският книжовен език възниква в сравнително късния етап на Новото време при социална еднородност на населението, т.е. без наличие на опозицията „социално горе“ срещу „социално долу“, и при бързо ограмотяване и осъществяване на възможност за всеобщ достъп до образованието и писмената култура. В този смисъл българският книжовен език се намира на противоположния полюс в двойката, в която единият полюс представляват „стандартните (стандартизираните) езици“ (напр. английски, френски, руски и т.н.). Този тип, към който спада българският книжовен език, може да се нарече „национален“ тип (български, сръбски, хърватски, унгарски, словашки и т.н.). Във всеки случай трябва да е ясна типологичната разлика между посочените по-горе полюси и да не се възприема при бързано и без вникване в същността му терминът „стандартен език“. За да се избегнат недоразуменията при употребата му, е най-добре да се придържаме към вече утвърдения български термин „книжовен език“, като обаче се стремим да не забравяме, че книжовният език не се свързва само с книгите, т.е. с писмената реч. Поради семантиката на термина „стандартен език“ редица изследователи и специално кодификаторите изпадат в мисловна (и методологическа) грешка, като действително започват да налагат някакви стандартизационни представи и намеси, които са напълно неуместни както по отношение на състоянието и възможностите на българското общество, така и по отношение на същностните особености на българския книжовен език. По този начин в обществото се създават погрешни представи, а филологическата общност започва да се вълнува от проблеми, които самата тя е създала неправомерно, а се чуди защо широката практика игно-

рира измислените постановки. Тук могат да бъдат приведени редица примери, но е достатъчно да се посочат вълненията на обществото около забелязваната напоследък засилена неграмотност. При това обаче изобщо не се отчита нивото на изучаване на правописа и на овладяване на широката гама от възможности на книжовния език. Изглежда наистина е дошло време за рекапитулация по отношение на грамотността. Нужно е да се изгради дългосрочна концепция за развитие на правописа и на писмената култура и да се пристъпи към осъвременяване на усилията на институцията училище в езиковата област. Реално не е направена и оценка и преоценка на възможностите на университетите да създават и формират учители, които да могат да изграждат (книжовно)езиковите способности и умения на подрастващите, и т.н. Разбира се, най-напред трябва да се съобразим с настъпилия качествено и количествено нов етап от интелектуалното и социално развитие на обществото.

В заключение искам да обобщя накратко казаното по-горе: книжовноезиковите изследвания и усилия трябва да отчитат преди всичко българската специфика на националното ни развитие и да се съобразяват с вътрешноезиковата и социално обусловена същност на нашия книжовен език. По отношение на книжовния език в неговите две форми – устна и писмена – трябва изследователите и кодификаторите да се опират здраво на постиженията на теорията на книжовните езици, която трябва да бъде доразработена в съответствие с историческата типология на нашия език.

ЛИТЕРАТУРА:

- Венедиктов 1971:** Венедиктов, Г. Диалектната основа на българското литературно езиково и българско книгопечатание в епохата на Възраждането. // *Вопросы языкознания*, 1971, № 4, 73–89.
- Вълчев 1988:** Вълчев, Б. Опит за социална характеристика на българското възрожденско общество с оглед изясняването на процесите при формирането и развитието на българския книжовен език. // *Проблеми на социолингвистиката*, т. 3. Съст. Л. Йорданова. София, 1988, 88–100.
- Вълчев 2005:** Вълчев, Б. За някои важни и малко отчитани в изследванията механизми при създаването и функционирането на стандартния български език. // *Стандарт и субстандарт*. Шумен, 2005.
- Вълчев 2009а:** Вълчев, Б. Още веднъж за диалектната основа на българския книжовен език. // *Юбилеен сборник на Филологическия факултет*

на Югозападния университет по повод 20-годишнината на специалността „Българска филология“. Благоевград, 2009, 34–45.

Вълчев 2009б: Вълчев, Б. *От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици*. София, 2009.

Вълчев 2009в: Вълчев, Б. Езикът и градът. // *Език и литература*, 2009, № 1–2, 45–69.

Гюзелев 1985: Гюзелев, В. *Училища, скриптории, библиотеки и знания в България – XIII–XIV в.* София, 1985.

Даскалова 1999: Даскалова, Кр. *Грамотност, книжнина, читатели, четене в България на прехода към Модерното време*. София, 1999.

Сюпюр 1982: Сюпюр, Е. *Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX в.* София, 1982.

DYSKUSJE NAD JĘZYKIEM I WYZNANIEM W PROPOZYCJACH DO ROBOCZEJ WERSJI KONSTYTUCJI CZARNOGÓRSKIEJ Z 2007 ROKU. KWESTIE SPORNE I ZWYCIĘSTWO KOMPROMISU

Robert Bońkowski

Uniwersytet Śląski/ Uniwersytet Adama Mickiewicza

This article concerns the discussion about language and religion both connected with the draft version of the Constitution of Montenegro (2007). The specific character of Montenegro is its ethnic, nationalistic and religious mosaic. The structure of this state is reflected in the proposals for the draft version of constitution, too.

Keywords: Montenegro, constitution, language, religion.

Specyfiką Czarnogóry jest jej mozaika narodowościowa i religijna. Sami Czarnogórcy stanowią, według różnych źródeł, od 43,16% do 61,84%¹ ludności kraju. Według powszechnego spisu ludności z 2003 roku, na ogólną liczbę mieszkańców 618 285, jako Czarnogórcy określiło się 267 669 (43,16%) jej mieszkańców. Serbowie stanowili 198 414 (31,99%). Następni w kolejności, Boszniacy, to 48 184 (7,77%). Dalej lokowali się tzw. Muzułmanie z 24.625 (3,97%), Chorwaci 6 811 (1,10%), Romowie 2 826 (0,46%), pozostali 4 261 (0,69%) oraz bez narodowości 34 332 (5,83%). W uproszczeniu podział terytorialny mieszkańców Czarnogóry przedstawia się następująco: Czarnogórcy zajmują zwłaszcza obszar środkowej części państwa, Serbowie, jako większość, stanowią mieszkańcy Boki Kotorskiej i północy Czarnogóry, Boszniacy są większością czarnogórskiej części Sandżaku i wschodu państwa, Albańczycy natomiast stanowią większość mieszkańców na obszarze graniczącym z Albanią i Kosowem. Chorwaci zajmują Bokę Kotorską. Większość wybrzeża i część północy Czarnogóry posiada mieszkańców

¹ Dane dotyczące udziału procentowego Czarnogórców za: B. RADOVIĆ, *Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991–1999)*, <<http://www.ian.org.yu/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf> >, s. 22.

mieszanych. W kwestii języka i, mniej, religii, społeczeństwo czarnogórskie jest bardzo spolaryzowane. Według spisu z 2003 r. 63,49% mieszkańców posługiwało się językiem serbskim, 21,96%, to użytkownicy języka czarnogórskiego. Albańskiego używa 5,26%, pozostałych (w większości bośniackiego – 9,39%). Interesujące, jak ta proporcja przedstawiałaby się dzisiaj, po uzyskaniu niepodległości.

Większość mieszkańców republiki to wierni prawosławni (460,383–74,24%). Muzułmanie – sunnici stanowią 110,034 mieszkańców (17,74%), katolicy zaś to 21,972 mieszkańców (3,54%). Wierni prawosławni przynależą do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (*Srpska pravoslavna crkva*) diecezji czarnogórsko-przymorskiej (*Crnogorsko-primorska Eparhija*), obejmującej całe terytorium Czarnogóry, oraz do Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej (*Crnogorska pravoslavna crkva*)². Boszniacy, jak też tzw. Muzułmanie skupieni są wokół Wspólnoty Islamskiej w Czarnogórze (*Islamska zajednica u Crnoj Gori*), a katolicy Chorwaci przynależą do Kościoła katolickiego w ramach Międzynarodowej Konferencji Biskupów św. Cyryla i Metodego (*Međunarodna biskupska konferencija sv. Ćirila i Metodija*).

Po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii każdorazowe wyniki wyborów parlamentarnych (1992, 1996, przedterminowe – 1998, 2002) potwierdzały istniejące podziały w społeczeństwie czarnogórskim – najistotniejszym punktem spornym była wówczas przyszłość Czarnogóry³. Przed referendum niepodległościowym z maja 2006 roku doszło do silnej polaryzacji sceny politycznej, czemu towarzyszyła brutalna kampania referendalna. Obserwatorzy czarnogórskiej sceny politycznej nawet sądzą, iż wskutek jej polaryzacji nastąpiła „ukrainizacja” Czarnogóry – poprzez istnienie dwóch antagonistycznych bloków politycznych:

1. Bloku na rzecz niezależnej Czarnogóry, który tworzyły Demokratyczna Partia Socjalistów, Partia Socjaldemokratyczna, Partia Liberalna i inne mniejsze ugrupowania.

² W przypadku Czarnogóry przynależność do Serbskiej Cerkwi Prawosławnej nie jest jednoznaczna ze świadomością narodową. Pewna część jej wiernych charakteryzuje się znaczną świadomością czarnogórską. Natomiast należący do Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej to wierni o orientacji czarnogórskiej.

³ Piszą też tym: K. KRYSIENIEL, J. WÓJTOWICZ, *Serbia i Czarnogóra. // Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*. Red. M. BARAŃSKI, E. PIOSKOWIK, Katowice 2005, s. 345.

2. Bloku na rzecz wspólnego państwa z Serbią, w skład którego wchodziły takie ugrupowania, jak Socjalistyczna Partia Narodowa, Partia Narodowa, Demokratyczna Partia Serbska, Serbska Partia Narodowa⁴.

Jednak zwycięskie referendum niepodległościowe i umocnienie się ugrupowań dążących do unowocześnienia państwa oraz jego otwarcia się na Europę i świat dały w przedostatnich wyborach parlamentarnych z 10 września 2006 roku znaczną przewagę sił proczarnogórskich i proeuropejskich.

Po 1990 roku w każdych wyborach do parlamentu czarnogórskiego systematycznie wzrastała liczba parlamentarzystów działających na rzecz niezależnej Czarnogóry i opowiadających się za integracją ze strukturami euroatlantyckimi. Świadczy to o systematycznym wzroście świadomości narodowej samych Czarnogórców i o ich zmieniającym się stosunku do własnej historii, kultury czy też języka⁵.

Po odzyskaniu niepodległości w 2006 roku niewątpliwie najistotniejszą kwestią dla Czarnogórców było uchwalenie konstytucji. Najbardziej problematyczne wydawały się być jej artykuły odnoszące się do języka i religii. Chociaż językiem urzędowym republiki Czarnogóry był, według obowiązującej jeszcze wówczas konstytucji z 1992 roku, język serbski z wymową ijekawską, to w szkolnictwie, w miejsce *srpski jezik i književnost*, zaczęto używać nazwy *maternji jezik i književnost*. Stworzyło to pewne wątpliwości, które w zaistniałej sytuacji społeczno-politycznej, już po usamodzielnieniu się Czarnogóry starała się wytłumaczyć wydana w październiku 2006 roku przez rząd czarnogórski, a skierowana do administracji rządowej, broszura – *Osnove ustavnog i upravnog uređenja Crne Gore*:

Odbor za prosvjetu, kulturu, zdravstvo, rad i socijalno staranje i Odbor za ljudska prava i slobode Skupštine RCG, povodom ove dileme, stao je na stanovištu da bi svako imenovanje predmetnog programa odrednicom koja ne bi uvažavala činjenice, da su u Crnoj Gori, od južnoslovenskih jezika, u upotrebi, srpski, crnogorski, bošnjački i hrvatski, kao maternji jezici, što je pokazao i posljedni popis stanovništva, ili koja bi

⁴ Por.: *Crna Gora i referendum o nezavisnosti: Tajni dogovor Koštunica-Đukanović!*, Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije (IFIMES), Ljubljana 29. april / travanj 2006, wyd. internetowe: <<http://www.ifimes.org/default.cfm?Jezik=Ba&Kat=-09&ID=258>>. Obecnie większość z tych ugrupowań politycznych, pod taką samą lub zmienioną nazwą, funkcjonuje dalej.

⁵ Konstytucję z 2006 roku (a w niej także zapis o urzędowym języku czarnogórskim) uchwalono w Skupštinie, w której większość parlamentarną posiadał blok na rzecz niezależnej Czarnogóry.

*ignorisala sve popisom stanovništva konstatovane jezike, bilo najdirektnije kršenje osnovnih principa i odredbi, kako Ustava RCG i Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, tako i svih međunarodnih akata iz ove oblasti. Uvođenje maternjeg jezika i književnosti kao nastavnog predmeta ne dovodi u pitanje činjenicu da je jezik kojim se govori u Srbiji, BiH, Hrvatskoj i Crnoj Gori, u osnovi, jedinstven jezički sistem koji svaki narod ima pravo nazvati vlastitim imenom*⁶.

Brak uznania do 2007 roku statusu oficjalnogo języka czarnogórskiego powodował w tej republice skomplikowaną sytuację językową i naturalnym krokiem było jego usankcjonowanie.

W dniach 26–30 marca oraz 2 kwietnia 2007 roku Komisja Konstytucyjna (*Ustavni odbor*) zaprezentowała w czarnogórskiej Skupštinie wersję roboczą nowego tekstu Konstytucji Republiki Czarnogóry, która odpowiadała współczesnym warunkom społeczno-politycznym, w jakich znalazło się społeczeństwo czarnogórskie oraz wyzwaniom stawianym nowemu państwu czarnogórskiemu. Wersja robocza ustawy zasadniczej wzbudziła wśród czarnogórskich parlamentarzystów wiele emocji – do jej 14 artykułów zgłoszono 24 rozwiązania alternatywne⁷.

Według spisu ludności z 2003 roku większość mieszkańców Czarnogóry wyraziło deklarację, iż posługuje się językiem serbskim. Jednak zapoczątkowany w latach siedemdziesiątych zeszłego wieku ruch lingwistów czarnogórskich, mający na celu afirmację języka autochtonicznego (czarnogórskiego) zyskiwał coraz większy wpływ i na orientację samych Czarnogórców w kwestii używanego przez nich języka. Dlatego też artykuł 12 projektu Konstytucji, *Jezik i pismo*, budził wiele kontrowersji.

Konstytuanta swoim naturalnym posunięciem proponowała, aby językiem urzędowym w Czarnogórze był język czarnogórski, a równoprawnymi alfabetami cyrylica i łacinka, dając jednak możliwość mniejszościom stanowiącym większość lub znaczny udział w gminach urzędowego wykorzystania własnych języków i alfabetów:

U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je crnogorski jezik. Ravnopravni su ćirilčno i latinično pismo. U opštinama u kojima većinu ili značajan dio

⁶ Przedstawiono w niej dylemat związany z ówczesnym nazewnictwem języka i stanowisko parlamentu czarnogórskiego w tej kwestii. Por.: *Osnove ustavnog i upravnog uređenja Crne Gore*. // Vlada Republike Crne Gore, Uprava za kadrove, Podgorica, oktobar 2006, s. 20.

⁷ Dotyczyły one także nazwy języka i instytucji religijnych w państwie. Por.: „Vijesti”, wyd. 08.03.2007.

stanovništva čini pripadnici manjina, u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma (Prvi dio, Osnovne odredbe, Član 12. *Jezik i pismo*).

Rozwiązanie takie wywoływało w parlamencie wiele emocji i nierzadkie głosy sprzeciwu. Dlatego reprezentujące zwłaszcza poszczególne narody zamieszkujące Czarnogórę różne ugrupowania polityczne do tego artykułu wersji roboczej konstytucji wysuwały aż cztery rozwiązania alternatywne, podkreślając w każdym z nich nazwę własnego języka.

Najbardziej radykalną i nie mającą uzasadnienia w rzeczywistości socjolingwistycznej była propozycja Listy Serbskiej (*Srpska lista*), która negowała postulaty Czarnogórców i ich język. Politycy tej opcji mianowicie proponowali, aby ustęp pierwszy artykułu pozostał identyczny, jak w przypadku Konstytucji Republiki Czarnogóry z 1992 roku, a jedynym językiem oficjalnym w republice był wyłącznie język serbski z wymową ijekawską, por.: *U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora* (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Srpske liste za član 12 stav 1). Inne ugrupowania wysuwały propozycję, aby „jednolity język oficjalny nazywać serbski, czarnogórski” [Ruch na Rzecz Zmian (*Pokret za promjene – PZP*)], por.: *U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je jedinstven jezik, koji građani nazivaju srpski, crnogorski* (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Pokreta za promjene za član 12 stav 1). Jeszcze inne wskazywały na potrzebę umieszczenia zapisu o funkcjonowaniu na terenie Czarnogóry trzech języków urzędowych: czarnogórskiego, serbskiego i bośniackiego (Partia Bośniacka [*Bošnjačka stranka – BS*]), por.: *U Crnoj Gori u službenoj upotrebi su crnogorski, srpski i bosanski jezik* (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Bošnjačke stranke za član 12 stav 1). Nieustępliwość opozycji, zwłaszcza Listy Serbskiej, doprowadziło do sytuacji, że, aby tekst ustawy zasadniczej został uchwalony, należało wypracować pewne kompromisy w zakresie nazwy języka oficjalnego. Niektórzy politycy [należał do nich przewodniczący Demokratycznej Partii Socjalistów (*Demokratska partija socijalista – DPS*)] nieśmiało nawet proponowali zapis, iż „językiem urzędowym w Czarnogórze jest język czarnogórski, chorwacki, serbski, bośniacki, w zależności od narodowości tego, kto z niego korzysta” (*Crnogorski koji se može zvati i srpski*, „Vijesti”, 08.08.2007). Koalicja rządząca jednak nie zgadzała się z taką możliwością i optowała za jedynie słuszną nazwą - *język czarnogórski*. Obserwując jednak ówczesne życie społeczne, można było bez trudu zauważyć, iż mianowanie języka czarnogórskim było już tylko kwestią czasu. Coraz częściej bowiem, choć jeszcze nieoficjalnie, używano go w takich instytucjach jak banki, czy oficjalne strony internetowe urzędów miast – ogólnie mówiąc w życiu codziennym.

Wiele różnorodnych głosów dotyczyło również części wersji roboczej konstytucji dotyczącej wspólnot religijnych. Funkcjonujące w Republice Czarnogóry różne instytucje religijne, w tym największe: dwie Cerkwie prawosławne, Kościół rzymskokatolicki i Wspólnota Islamska w Czarnogórze, wraz z innymi wyznaniami wymusiła na konstytuancie ograniczenie się do nie wymieniania z nazwy żadnej z nich (Nacrt Ustava Crne Gore: Član 13), włączając przy tym zapis o oddzieleniu wspólnot religijnych od państwa, por.: *Vjerske zajednice odvojene su od države. Vjerske zajednice su ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova* (Nacrt Ustava Crne Gore: Član 13). Mimo to posunięcie konstytuanty w tym zakresie nie zadawała Listy Serbskiej, która proponowała w to miejsce zapis:

Pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Islamska vjerska zajednica i ostale vjerske zajednice su ravnopravne i odvojene od države. Država poštuje i ne povređuje status i ustrojstvo crkava i vjerskih zajednica. Priznajući njihov identitet i poseban doprinos unapređenju društva, država održava otvoren i stalni dijalog sa crkvama i vjerskim zajednicama. Crkve i vjerske zajednice samostalno uređuju svoju unutrašnju organizaciju i slobodno vrše vjerske obrede i poslove. Crkve i vjerske zajednice imaju pravo da osnivaju svoje stručne škole, socijalne, humanitarne, dobrotvorne i vaspitne ustanove i da njima upravljaju, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Srpske liste za član 13).

Propozycja taka zdawała się być posunięciem groźnym i była nie do zaakceptowania przez wiernych należących do Cerkwi czarnogórskiej – wymienienie w mianowniku liczby pojedynczej Cerkwi prawosławnej z góry negowałoby funkcjonowanie na terenie Czarnogóry dwóch instytucji chrześcijańskiego Kościoła wschodniego i byłaby niebezpieczna – uznawałaby bowiem tylko jedną, posiadającą dzisiaj silniejszą pozycję i rozległe struktury oraz majątki Serbską Cerkiew Prawosławną, a degradowała Czarnogórską Cerkiew Prawosławną. Zapis taki sprzeczny byłby np. z Kartą Praw Obywatelskich głoszącej m. in. niedyskryminowanie ze względu na religię i należałoby traktować jako wrogie Czarnogórcom posunięcie polityczne negujące rzeczywistość dzisiejszego społeczeństwa czarnogórskiego. Dlatego, najrozsądniejsza i uwzględniają realia współczesnego życia duchownego Republiki Czarnogóry, wydawała się być propozycja Chorwackiej Inicjatywy Obywatelskiej (*Hrvatska građanska inicijativa*), aby zaproponowaną przez konstytuante treść artykułu poszerzyć o wpis: *Crnogorska pravoslavna crkva, Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Islamska zajednica i druge vjerske institucije su ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i poslova. Država može*

materijalno pomagati vjerske zajednice (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Hrvatske građanske inicijative za član 13a). Ostatecznie jednak nowa konstytucja nie wymienia żadnego Kościoła z osobna.

Konstytuanta proponując ustawę zasadniczą, oprócz preambuły, konsekwentnie pomijała mianownictwo jakiegokolwiek narodu, traktując wszystkich mieszkańców Czarnogóry jako obywateli (bez podziału na naród konstytucyjny i mniejszości narodowe). Z uwagi na multietniczność tej republiki posunięcie konstytuanty wydaje się być dzisiaj zrozumiałe. Oprócz preambuły obywatel podkreślony jest także w artykułach dotyczących praw politycznych i wolności oraz wolności kulturowej:

1) artykuł 41: *Pravo da bira i da bude biran ima državljanin Crne Gore koji je navršio 18 godina života i ima prebivalište u Crnoj Gori. Biračko pravo se ostvaruje na izborima. Biračko pravo je opšte i jednako. Izbori su slobodni i neposredni, a glasanje je tajno* (Nacrt Ustava Crne Gore, član 41). Zapis taki, z wyszczególnieniem narodów konstytucyjnych (czarnogórskiego i serbskiego) w trakcie rozmów nad treścią konstytucji poszerzała i uszczegóławiała Lista Serbska: *Državljanin Crne Gore koji je navršio 18 godina života ima pravo da bira i da bude biran. (...) Pripadnicima crnogorskog i srpskog naroda i prinadnicima nacionalnih manjina, jamči se pravo srazmjerne zastupljenosti u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave* (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Srpske liste za član 41a).

2) artykuł 69: *Država podstiče i pomaže razvoj prosvjete, nauke, kulture, umjetnosti, sporta, fizičke i tehničke kulture. Država štiti naučne, kulturne, umjetničke i istorijske vrijednosti (...)* (Nacrt Ustava Crne Gore: član 69), Lista Serbska i w tym wypadku konsekwentnie starała się poszerzyć o treść uwzględniającą, obok Czarnogórców, naród serbski w Czarnogórze, jako konstytucyjny w tej republice, por.: *Pripadnicima crnogorskog i srpskog naroda i pripadnicima nacionalnih manjina jamči se pravo prosvjetne i kulturne autonomie* (Nacrt Ustava Crne Gore: Alternativa Srpske liste za član 69a).

Ostatecznie jednak, po wielomiesięcznych konsultacjach między poszczególnymi ugrupowaniami politycznymi, koalicja rządząca oraz część opozycji doszły do porozumienia w sprawie kwestii spornych nowej konstytucji. Uzgodniono zatem jej sporny wcześniej tekst preambuły definiując, iż (...) *polazeći od [toga] (...) da u Crnoj Gori žive slobodni i ravnopravni građani koji pripadaju određenim narodima*⁸. Kwestia językowa została rozwiązana w ten sposób, iż zgodzono się na to, by

⁸ I wyliczając je dalej. *Ustav spakovan. Okončani pregovori o najvišem pravnom aktu*, „Vijesti”, 10.10.2007.

językiem urzędowym w Republice Czarnogóry był język czarnogórski oraz, że w oficjalnym użyciu pozostają także języki serbski, bośniacki, albański i chorwacki: (...) *je dogovoreno da je službeni jezik u Crnoj Gori crnogorski, a da su u službenoj upotrebi srpski, bosanski, albanski i hrvatski* („Vijesti”, 10.10.2007). Problematyczne zaś zagadnienie pozycji i roli instytucji kościelnych w Czarnogórze rozwiązano w ten sposób, iż zachowano artykuł o wspólnotach religijnych, bez wyszczególniania żadnej z nich. Wypracowanie konsensusu w kwestii zatwierdzenia konstytucji skrojonej dla potrzeb dzisiejszego społeczeństwa czarnogórskiego otworzyło zatem drogę legislacyjną do jej uchwalenia, co nastąpiło 19 października 2007 roku.

Dzięki uchwaleniu konstytucji Czarnogóra po 102 latach uzyskała jako samodzielne i niezależne państwo swoją drugą w historii ustawę zasadniczą (pierwsza pochodzi z 1905 roku). Akt ten zawiera wypracowania normatywne uwzględniające dzisiejszą sytuację społeczno-polityczną państwa i w swej treści znacznie odbiega od poprzedniego, obowiązującego od 12 października 1992 roku. Nowa konstytucja silnie afirmuje Czarnogórę pod względem narodowym, językowym i religijnym, traktując ją jako wyjątkową. Oznacza to odcięcie się od wcześniejszych związków z Serbią. Dzięki temu Czarnogóra uprawomocniła się jako jedyny w swoim rodzaju byt państwowy. Podkreślona w konstytucji afirmacja wyjątkowości Czarnogórców wywołała silny sprzeciw serbskich ugrupowań politycznych i organizacji społecznych w tym państwie, które są wysoce niezadowolone ze statusu konstytucyjnego etnicznych Serbów w Czarnogórze. Serbowie uważają, iż razem z Czarnogórcami stanowią jeden naród posiadający wspólny język serbski i jeden Kościół – Serbską Cerkiew Prawosławną. Po odzyskaniu niezależności Czarnogórcy świadomi, iż żaden naród zamieszkujący ich państwo nie posiada większości (nawet oni sami), w konstytucji z 2007 roku zaakcentowali obywatelską koncepcję państwa. Nowa ustawa zasadnicza stanowi w tym zakresie pewnego rodzaju novum i znacząco odróżnia się od konstytucji z 1992 roku, która w preambule wskazywała na narodowy charakter Czarnogóry.

Obecnie, według nowej konstytucji, wolnymi i równoprawnymi są obywatele – Czarnogórcy, Serbowie, Boszniacy, Albańczycy, Muzułmanie, Chorwaci i inni – przywiązani do demokratycznej i obywatelskiej formy państwa. Konstytucja definiuje Czarnogórę jako państwo obywatelskie, demokratyczne, ekologiczne, państwo sprawiedliwości socjalnej, zbudowane na rządach prawa. Językiem urzędowym w Czarnogórze jest język czarnogórski. W użyciu oficjalnymi pozostają także języki serbski, bośniacki, albański i chorwacki (čl. 13).

Krok ten, w stosunku do poprzedniej konstytucji, wydaje się demokratyczny, w pełni uwzględnia współczesną strukturę społeczną tego państwa. Poprzednia ustawa zasadnicza nie oddawała sytuacji językowej w tej republice, wskazywała bowiem na jedynie język serbski wymowy ijekawskiej jako wyłączny język urzędowy w Czarnogórze. Obecnie osiągnięto kompromis w tym zakresie – podczas nierzadko burzliwych dyskusji nad nową konstytucją najwięcej emocji wzbudzała właśnie kwestia języka. Proserbskie ugrupowania polityczne usilnie domagały się, aby językiem urzędowym ogłosić wyłącznie język serbski. Opierali się przy tym na niedawnym spisie ludności, który wskazywał, iż 64% obywateli Czarnogóry posługuje się językiem serbskim. Odwołując się do tendencyjnych danych, uzasadniali, że wszystkie inne języki, z wyjątkiem albańskiego, w rzeczywistości są sprowadzane do języka serbskiego. Wyrażona w konstytucji afirmacja języka czarnogórskiego wskazuje na pozytywny w tym względzie ekсклюzywizm w procesie postjugosłowiańskim, wyraźnie uwidaczniającym pragnienie każdego narodu do posiadania swojego języka. Długoletnie polityczne funkcjonowanie w Czarnogórze języka serbsko-chorwackiego jako jedyne oficjalnego środka komunikacji doprowadziło do sytuacji, iż Serbowie w tym kraju godzą się włącznie na język serbski z zapisem cyrylicy. Natomiast inne narody, dystansując się od takiego postulatu, domagają się uznania i ochrony swoich języków jako legitymizacji tożsamościowej. Wprowadzenie do konstytucji zapisu o języku czarnogórskim posiada także silny aspekt pragmatyczny. Każde z nowo powstałych państw dąży do pełnego członkostwa w Unii Europejskiej. Z chwilą akcesji każdy język urzędowy danego państwa staje się językiem urzędowym w całej Unii, dlatego nie dziwi, iż wszystkim zależy na zostaniu równoprawnym członkiem Wspólnoty także w sferze językowej⁹.

Wielce pragmatycznym posunięciem konstytucjonalistów, z uwagi na złożoność i delikatność sytuacji, było znalezienie rozwiązania dotyczącego wspólnot religijnych. Wspólnot tych nowa konstytucja nie wyszczególnia – wspomina jedynie, iż są one oddzielone od państwa (čl. 14). Takie rozwiązanie było wynikiem ochrony przed usilnym naciskiem partii serbskich w Czarnogórze, które domagały się konstytucyjnego zdefiniowania wyłącznie Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, odmawiając tym samym urzędowego statusu Cerkwi czarnogórskiej, którą pejoratywnie określały mianem „stowarzyszenia obywateli”. Poprzednia konstytucja z

⁹ O tym też też: S. MEĐEDOVIĆ, *Novi Ustav Crne Gore*, 12. novembar 2007, wyd. internetowe: <<http://www.bosnjaci.net/aktuelnosti.php?polje=historija&id=308>>.

1992 roku uwzględniała na terenie Czarnogóry Cerkiew prawosławną, Islamską Wspólnotę Religijną, Kościół rzymskokatolicki i inne wyznania religijne jako równoprawne i oddzielone od państwa. W międzyczasie jednak odnowił się/ zaistniał w Czarnogórze jeszcze jeden Kościół prawosławny – Czarnogórska Cerkiew Prawosławna, dlatego, aby nie wywoływać konfliktów społecznych i narodowościowych, zdecydowano się na zaniechanie wpisu wyszczególniającego wspólnoty religijne w Czarnogórze. Obecnie wspólnoty wyznaniowe, choć niewymienione z nazwy, posiadają konstytucyjnie zagwarantowane równouprawnienie i swobodę w sprawowaniu praktyk i prowadzeniu działalności religijnej.

LITERATURA:

Crna Gora i referendum o nezavisnosti: Tajni dogovor Koštunica-Dukanović! 2006: *Crna Gora i referendum o nezavisnosti: Tajni dogovor Koštunica-Dukanović!* // Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije (IFIMES), Ljubljana: Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije (IFIMES), 29. april / travanj 2006 <<http://www.ifimes.org/default.cfm?Jezik=Ba&Kat=09&ID=258>>.

Krysieniel 2005: Krysieniel, K., Wójtowicz J. *Serbia i Czarnogóra.* // Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne. Red. M. Barański, E. Pioskowik. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005, 324–347.

Međedović 2007: Međović S. *Novi Ustav Crne Gore*, 12. novembar 2007, <<http://www.bosnjaci.net/aktuelnosti.php?polje=historija&id=308>>.

Nacrt Ustava Crne Gore 2007: *Nacrt Ustava Crne Gore.* // Republika Crna Gora, Ustavotvorna skupština, srijeda, 4. april 2007.

Osnove ustavnog i upravnog uređenja Crne Gore 2006: *Osnove ustavnog i upravnog uređenja Crne Gore.* // Podgorica: Vlada Republike Crne Gore, Uprava za kadrove, oktobar 2006.

Radović: Radović B. *Kratak numerički osvrt na problem izbegništva tokom jugoslovenskih ratova (1991–1999).*

<<http://www.ian.org.yu/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>>

Vijesti, 08.03.2007.

Vijesti, 10.10.2007.

ПРОЦЕСИТЕ НА ИНТЕГРАЦИЯ И ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЯ

Надежда Николова

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
БАН, София*

The integration requires a long period of EU development cooperation in regard to the century-old traditions of every country as well as adoption of new common traditions. We could also talk about a need for profound understanding in Europe of the peculiarities of the world language picture.

The article aims at presenting the new stage of inter-cultural communication, vividly illustrated by the integration processes in contemporary Europe.

Keywords: integration, mobility, inter-cultural communication.

Едно от най-важните социални последици на икономическата, политическата и медийната глобализация е повишаване на честотата, естеството и степента на контактите между индивиди, групи и институции от целия свят и произтичащите от тях конфликти. През последните десетилетия наред с този многократно споменаван факт, неизбежно следствие от дълбоките световни политически, икономически и технологични промени, се отбелязва и разочарованието от настъпилото „разбиране между народите“. В историята на глобализацията се показва ясно, че сближаването на културите, породено от „заличаването на факторите време и пространство“, не протича така безпроблемно, както се е очаквало на първо време. В голяма степен „много от съвременните проблеми и конфликти се дължат на „културните сблъсъци“, които възникват в резултат от близкото съжителство на хора от различни представи, ценности и норми“ (Рот, Попова 2005: 4). Известно е, че контакти между представители на различни култури е имало винаги, отличителна особеност на нашето съвремие е тяхната динамика, задълбочеността им, както и проникването им в нови сфери на професионалното и лично ежедневие, останали незасегнати досега от културното многообразие. В този смисъл съсредоточаването на вниманието

върху интеркултурната комуникация, като поле за изследвания в съвременния свят, става все по-актуално (вж. Рот, Попова 2005: 4).

Терминът „интеркултурна комуникация“ е въведен от американския антрополог Хол, съвместно с лингвиста Тейгър още през 1954 г. (вж. Trager, Edward 1954). Българската изследователка И. Чонгарова определя интеркултурната комуникация като „общуване на представители на различни лингвокултурни съобщества. Тя е междуличностна комуникация, която се характеризира с определени сходства и различия на участниците в комуникацията с оглед техния език, начин на възприемане на действителността, ценностната система и поведение (както речево, така и неречево)“ (Чонгарова 2002: 22).

Междукултурната комуникация се характеризира с факта, че членовете ѝ чрез преки контакти използват различни форми на език и дискурсивни стратегии, които се различават от тези, които ги употребяват при общуването си в една и съща култура. Често използваният термин „междукултурно общуване“ обикновено се отнася за проучване на специфични явления в две или повече култури и има допълнително значение за сравнение на комуникативна компетентност при общуването с представители на различни култури.

Възможност да придобият комуникативна компетентност е присъщо на всички членове на *хомо сапиенс*, но конкретната реализация на тази способност е културно обусловена. Освен това тя се дължи на уникалния и индивидуалния опит на всяко лице. Комуникацията е динамичен процес, при който чрез съобщенията непрекъснато се създават нови понятия сред хора, които говорят на един език и са израснали в една и съща култура. От само себе си се разбира, че в присъствието на различни култури и различни езици, комуникацията е сложна.

От раждането си човек принадлежи към много групи и те оформят комуникативната компетентност. По-големите групи, обикновено се наричат културни, значително определят когнитивните и прагматични комуникативни дейности.

Новият етап на интеркултурната комуникация, ярко илюстриран от интерградивните процеси в съвременна Западна Европа и създаването на ЕС, с установяване на европейско гражданство и всички произтичащи последствия, активно се обсъжда в политическите и обществени кръгове в страните от Западна Европа.

Проблемът за европейското гражданство придобива различни конотации и поражда нови препятствия при разбиране на понятието „гражданство“, по силата на това, че то различно се тълкува във Франция (политически), в Германия (културно), в Англия (административно-териториално).

Новите правни документи, приемани за определението на европейското гражданство, несъмнено трябва да интегрират всички тълкувания на „гражданството“, с цел осигуряване на адекватна междукulturна комуникация. Що се отнася до политическия и административно териториалния принцип, то те могат да бъдат реализирани, тъй като предполагат преди всичко активно формално начало, което не може да се каже за културния принцип.

От тази гледна точка най-напрегнатото звено се оказва актуализацията на културния принцип и във връзка с това, осмисляне на интеркултурната комуникация, която не може да бъде реализирана само с приемане на формалното начало на принципите на кооперацията. Действителната (естествена) интеграция изисква дълъг период на развитие на Европейския съюз, както по отношение интеграцията на вековните традиции на всяка страна, член на съюза, така и за придобиване на нови, общи традиции на съюза.

В Нова Европа възниква необходимост от умело съчетаване на особеностите на езиковата картина на света, от удачно комбиниране начините на живот, езиците. Проблемите, възникващи в процеса на интеркултурната комуникация са свързани с различието на езиковата картина при жителите от страните на Европейския съюз.

При определяне източниците на европейската културна традиция възникват следните въпроси: Кой е европейецът? Как да го идентифицираме? Отговаряйки на тези въпроси, Марк Феро е оптимистично настроен и прави задълбочени разсъждения. Той е освободен от утвърждаване на илюзорността и митичността на европейското съзнание. При това глобалните въпроси ученият свежда към частен въпрос: В какви граници (предели) европейецът се чувства у дома? Ученият предполага, че принадлежността към конкретна общност се създава не върху основа на знание на езика. Това не е най-важното. Значимо е самото чувство за принадлежност към дадена общност (вж. Fero, Vermond 2000: 4).

Културният компонент в процеса на интеграцията представлява необходим минимум, способен да обедини и укрепи съвременното европейско мислене. В този смисъл културното ядро не се възприема като химера. Обаче трябва да се уточни въпросът за възможността за разпространение на културните традиции в еднакъв режим на границата на столетията, когато се наблюдават миграционни процеси, при които става дума, не само за възприемането например, на културата на Франция от немците, но и за разбиране начина на живот, в който актуално и злободневно се открояват въпросите на бита и всекидневието, заострени от общите социални и политически процеси.

Интеркултурната комуникация в България е актуална тема както за общественния дискурс, така и за научния свят. Факторите, които са

предизвикали ангажиране с проблемите на интеркултурността в Европа, са налице и в България. Юлиана Рот посочва, че „присъединяването към големите международни структури на НАТО и Европейския съюз, засилването на миграцията от кризисните райони на Балканите, Близкия Изток и бившите съветски републики, както и повишената чувствителност към собствените „другокултурни“ общности от турци, помаци и роми, са явления, които по същество не се различават от сродните с тях в Германия, Франция, Холандия и пр.“ (Рот, Попова 2005: 4).

В последно време с повишаването на възможностите за виртуално общуване и пътувания контактите между българи и представители на други култури се увеличават в същите, а ако не и в по-високи темпове, както във всяко съвременно западноевропейско общество.

Разширяването на ЕС, повишаването на мобилността и необходимостта на гражданите да разберат бързо променящият се и силно взаимосвързан контекст – и да действат съответно – изправят България пред новите предизвикателства. Диалогът между културите, езиковото разнообразие и общите преживявания на културното многообразие и традиции са важен фактор за новаторските и творчески идеи на българина.

ЛИТЕРАТУРА:

- Abeles 2000:** Abeles, M. *Voyage a l'interieur de l'Eurocratie.* // Label France, 2000, № 40, 10-11.
- Bennet 1998:** Bennet M. *Basic Concepts of Intercultural Communication. Selected Readings.* Yarmouth, 1998.
- Гудков 2000:** Гудков Д. Б. *Междукulturна комуникация.* Москва. 2000.
- Гудков 2003:** Гудков Д. Б. *Теория и практика на междукulturното общуване.* Москва: ITDGK "Gnosis", 2003.
- Кацарова 2004:** Кацарова В. *Интеркултурна комуникация.* С., 2004.
- Рот 2007:** Рот Ю. *Студии по интеркултурна комуникация.*, АИ, 2007.
- Рот 2005:** Рот Ю., Попова Ю. *Ръководство по интеркултурна комуникация.* Русе, 2005.
- Тер-Минасова 2000:** Тер-Минасова С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация.* Москва, 2000.
- Trager 1954:** Trager G. L. Ednard T. H. *Culture and Communication: A Model and an Analysis.* // *Explorations Studies in Culture and a Communication* 3, 1954, 137-149.
- Ferro 2000:** Ferro M, Bermond D. *La conscience europeenne: mythe ou realite* // Label France. 2000, № 40, 4-5.
- Чонгарова 2002:** Чонгарова И. *Интеркултурната комуникация. Аспекти на лингвокултурната теория и практика.* Пловдив. 2002.

ИНТЕРКУЛТУРНОСТ – ДИАЛОГЪТ КАТО ЕЛЕМЕНТ ОТ ОПОЗНАВАНЕТО НА „ДРУГИЯ“

*Величка Симонова-Гроздева, Галина Брусева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

The aim of this paper is to make a review of foreignlanguage studying as an integral part of the cultural study of “the other one”, i.e. the language as a tool of sense development towards the relative socio-cultural context. The socio-cultural competence built up in the process of the foreign language study helps the learner to get to know the cultural tradition of the country whose language they study, to overcome the cultural clichés and to select the language and behavioral models for the realization of the inter-cultural communication in a more efficient way.

Keywords: foreignlanguage study, socio-cultural competence, inter-cultural communication.

В началото на 21-ви век като представители на различни поколения ставаме свидетели на глобализационни процеси, които все повече засилват взаимодействието между езиците и културите в европейски и световен мащаб. Това поражда реална необходимост от развиване на способност за общуване с другите култури, а езикът като „социално явление“ участва във функционалните системи *човек, общество и култура* с основна характеристика да означава. Сред инициативите за честване на езиковото и културно разнообразие, които насърчават младите хора да изучават поне един чужд език, за да подпомогнат ефективно интеркултурната комуникация, разрешавайки различията в процеса на взаимодействие, ще откром обявяването на 2008 г. за европейска година на межкултурния диалог и отбелязването на 26-ти септември като европейски ден на езиците (от 2001 г.). За значението, което се придава на способността за комуникация с чуждата култура, говори и създадената длъжност координатор на межкултурния диалог в Съвета на Европа.

„Другостта“ и дидактиката на „разбиране на другия“ са модерният център на многобройни научни дебати, защото всеки език има своя национално-културна специфика. Езикът и културата са двете

страни на една и съща монета¹, поради което културният момент е един много важен параметър в процеса на изучаване на всеки чужд език, където наред с психологическите фактори са активни и социо-културните. Езикът не е само средство за комуникация, но е изразител на идеи, ценности и разбирания, което означава, че когато човек изучава втори комуникационен код, какъвто е чуждият език, той до известна степен усвоява и съответната култура, т.е. един друг начин на възприемане и подредба на външния свят от друга национална общност. Културата е призма, през която гледаме на нещата от познавателна и емоционална гледна точка, която не е нито обща, нито единствена, нито най-обективна (Мицис 2003: 72). Тъй като човек се отъждествяват с културната система, в която се е формирал, родният му микрокосмос го „заслепява“ и го прави неспособен да разбере, че има начини и структури за изразяване извън тези, които предоставя родният език. Дефинирайки понятието „интеркултурност“ като културен релативизъм, ще търсим стратегии за осъществяване на междукултурен диалог в чуждоезиковото обучение (ЧЕО), защото собствената култура не бива да бъде критерий за оценка на чуждите.

В научното съобщение илюстрираме възможности за интегриране на интеркултурния модул в комплексното обучение по новогръцки език, чиито цели са информативно-познавателни и комуникативно-практически. В този смисъл разглеждаме участието на интеркултурната комуникация като процес, който мотивира изучаването на чуждия език.

Днес е общоприето, че изучаването на чужд език означава и усвояване на другата култура. Поради тази причина и в учебниците и помагалата по новогръцки език все по-голямо място заема учебно съдържание, чийто смислов център са природата, историята, религията, литературата, икономиката, институциите, възприятията, начинът на живот, нравите и обичаите на гърците като общност. То има за цел да информира и да доближи студента до различни аспекти на гръцката култура, като изгради склонност към „по-приятелско“ приемане на различното. Допускаме, че при практическото изучаване на езика може да се осъществява вид превенция на психологическия феномен „културен шок“, защото с придобиването на интеркултурна компетентност обучаваният ще бъде подготвен за адекватна комуникация и ефективна адаптация в съответната културна система. Повечето изследвания определят като основни елементи на междукултурната ком-

¹ Сравнението е на Мицис.

петенция уменията, мотивацията (настроенията към другата култура, социална дистанция, емпатия, толерантност и др.) и знанието (езиково, общо и специфично културно). Равнищата, на които се формират знания и умения за ориентирание в съответния социокултурен контекст, са познавателно, поведенческо и ценностно (Стефанова 2007: 60). Посредством културно-контрастивния метод студентите се запознават с мирогледа и манталитета на съвременните гърци, като едновременно осъзнават и преосмислят родната си култура. Търси се разбиране на чуждите и собствените културни гледни точки на базата на текстове за родната култура и се подхожда емоционално към бариерите в общуването, които често водят до недоразумения. Това помага за развиване на толерантност и уважение към културните различия и прави възможно общуването в многокултурна среда. С прилагането на този метод се усвояват поведенческите модели на носителите на езика и се преодоляват културните клишета и стереотипи. Поради липсата на необходимост от използването на гръцкия език в ежедневието съдържанието и темите в учебния процес се подбират грижливо с използването на всички възможности на съвременните учебно-технически средства (DVD, видео, интернет).

Интеркултурната компетенция се разработва на индивидуално ниво, където обучаваните трябва да осъзнаят, че индивидът се влияе от стойности и мнения, които са елемент от родната му култура, а на когнитивно ниво придобива познания за релативността на стойностите и нормите в двете културни системи. На поведенческо ниво се изгражда способността за интерпретация и рефлексия на чуждото, за да може обучаваният да реши кога и къде да приложи адекватния модел на реакция. Социокултурната компетентност (СКК) се състои в познаване на националнокултурната специфика на езика, който се изучава като чужд, тъй като всеки езиков акт има социокултурен контекст със специфично съотношение между вербални и невербални компоненти на комуникацията. При всеки контакт между хората дискурсът получава смисъл чрез интерпретацията. Контактът между двама партньори в ЧЕО е контакт между две истории, идеологии и култури. Необходимо е преподавателят да осъзнава важността на своята роля в тази комуникация и да гледа критично на нея. Той е основен медиатор между *езика цел* и *родния език*, а от друга страна, е ключово звено при подбора на средствата и методите за едно пълноценно и полиаспектно запознаване с културата на „другия“. Възможности за постигането на тази цел виждаме в маркирането на културните сходства и различията, тъй като съотнасянето на езикови значения с определен културен

код придава етнокултурна маркираност на отделни думи или текстове, която трябва поетапно да се усвоява от студентите. А успешно е общуването, при което се осъществява декодиране на езиковите значения от всички участници в комуникацията.

Констатирахме, че изучаването на чуждия език е свързано с културата на „другия“ и предполага паралелен процес на усвояване на културните елементи, които се изразяват чрез нея, чрез начина на мислене и реакция. Съпротивата на националното културно „его“ и стереотипните предубеждения затрудняват дидактическия процес. От значение е и степента на културна или социална дистанция (Мицис 2003: 75). Тази дистанция характеризира степента на сходство или разлика между двете културни системи. Естествено е, че при по-голяма дистанция културната адаптация и съответно изучаването на втория комуникационен код е по-трудно. В конкретния случай българският и новогръцкият език се смятат за преимуществено близки езици поради близост в историко-географски аспект. Ето и някои общи за двата етноса параметри:

а) на общо-граматическо равнище – сходства при образуване на бъдеще време с неизменяемата частица *ще/θα*, при степенуването на прилагателните имена и др.;

б) на лексикално равнище – голям брой общи за двата езика думи, лексикална симетрия при пословици и поговорки;

в) на културно равнище – топоси, лица, исторически събития.

Отношението на обществото към даден език е сред определящите фактори, за да бъде той предпочетен за изучаване. При избора, редом с политическите и икономически интереси, роля играе преди всичко имиджът на съответния език и носителите му. В учебното занятие обучаваните, в зависимост от досегашните си контакти, привнасят вече създадени представи по определени теми. Текстове, илюстрации и работни материали, подбрани от преподавателя също транспонират представата за даден народ, неговата култура и език. Културните стереотипи се изразяват в прекомерен акцент върху някоя културна характеристика на носителите на езика, която се е появила в даден исторически момент и понастоящем функционира атемпорално. Например според българите гърците са хедонисти, лукави и многословни. Тази категоризация влияе върху избора и успеха на учениците, в повечето случаи несъзнателно. Изводът е, че главно преподавателите трябва да полагат непрекъснати усилия за преодоляването на стереотипните схващания в дидактическия процес. Ако искаме да научим даден чужд език, трябва първо да приемем, че съществуват хора, които говорят,

реагират, мислят и се държат по-различно от нас и за да ги разберем, е нужно да се доближим духовно до тях. Особен вид общуване, което създава трудности с оглед на съдържащите се езикови специфики, екстралингвистични параметри и културни модели, е именно текстовото общуване. Художественият и публицистичният текст например със своята полифоничност и в повечето случаи поради пространствена отдалеченост създават специфичен диалогизъм с читателя, като не са редки случаите, когато третират изцяло чужда на изучаващия гръцки език проблематика. Успешното му тълкуване се определя от предварително въвеждане в културната рамка (времето и тематиката). В този случай за правилната ориентация на студента са от значение знания отвъд граматиката и правилата. В подкрепа на горе изложеното бихме посочили някои примери от практическите занятия.

В следния откъс от романа на Христос Вакалопулос „Нови атински истории“ (Χρ. Βακαλόπουλος, Νέες Αθηναϊκές ιστορίες, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1989)... «Οι καλύτερες μέρες είναι η Πέμπτη, ή Παρασκευή και το Σάββατο που είμαστε αλογευματινοί κι όταν τελειώνουμε έχει νυχτώσει στη **Φωκίωνος**, όλα τα φώτα είναι αναμμένα.»... екстралингвистичните знания са решаващи за разгадаването на подтекста, скрит зад привидно лесно за разбиране и превод изречение. (...„Най-хубавите дни бяха четвъртък или петък, а събота, когато бяхме следобедна смяна и когато свършвахме, вече беше тъмно, но във **Фокионос** всички лампи светеха“...) Собственото име **Фокионос** (η Φωκίωνος) е названието на квартал в Атина, който в средата на миналия век е бил населяван главно от представители на средната класа. Той се намира в съседство с елитния квартал Кипсели (η Κυψέλη) и е представлявал светски център за по-заможните социални прослойки. Именно топонимът носи смислово кодираната информация.

В притурка на в-к „Вима“ (Το Βήμα) откриваме статия със заглавие: «Γεννήθηκε ένας μεγάλος έρωτας. Ο έρωτας των φοιτητών. Γιατί μπορεί τα εθνικά χρώματα να είναι το λευκό και το γαλάζιο και το σήμα κατατεθέν της χώρας να είναι η Ακρόπολη, το έθνος των φοιτητών όμως προτιμάει τον καφέ και **την πράσινη** και έχει για Ακρόπολή του την **Καμάρα**». В превод титулът звучи така: „Роди се една голяма любов. Любовта на студентите. Може националните цветове да са бялото и синьото, а запазеният знак на страната да е Акрополът, но поколението на студентите предпочита кафето и **зелената**, а вместо Акропола- **Καμάρα**”. В посочения пример ключовият момент за разгадаване на смисловите акценти е епитетът **зелена**, с който в съзнанието на гърците се обозначава една разпространена марка бира, а именно „Heineken“.

Това му значение не присъства в езиковите помагала. Названието „**Камара**“ пък е собствено географско име на централно място в Солун, където по традиция младите влюбени определят срещите си.

При неносителите на гръцки език липсва „референтно знание“ и обучаваният трябва сам да доизследва образа на „другия“, като предлага и избира стратегии за разкриване на езиковите и поведенчески модели от чуждата култура. От една страна, той се ориентира, а от друга, добива способност за адекватна реакция в ситуации на межкултурно общуване. Преподавателят трябва да акцентира върху селективния и интерпретативен характер, т.е. да релативизира процесите на възприемане, (културно-специфичните гледни точки), за да осъзнае студентът, че интерпретирането на собствената култура е само една от многото съществуващи възможности. Тъй като конотативните значения са винаги в социокултурна зависимост, необходима е задълбочена работа с речника и лексикални упражнения. Сравнението на културите трябва да води и до експлициране на различията в комуникацията и поведението. Това би могло да се осъществи чрез подбор на езиковите, интонационните и паравербалните средства. По този начин провокираме обучавания да изразява собствената си гледна точка и да развива усет към „вживяване“ в чуждата култура. Чрез определени текстове се очертават възможни конфликти, произтичащи от неправилната комуникацията и се тренират стратегии за преодоляването им. В текст от учебника по новогръцки език за начинаещи (Пороманска 2002: 222) се формулират паравербални правила на поведение в межкултурна среда. Например, ако жестът на отворена длан е изключително обиден за гърка, то за българина се използва обичайно в смисъл на „Почакай!“. Т.е., българинът ще може правилно да разбере гръка само ако знае културните предпоставки за неговото вербално и невербално поведение. Ориентацията в социокултурния контекст дава възможност на студента да интерпретира и да поставя във връзка двете културни системи, като управлява поведението си в процеса на межкултурен диалог.

В заключение бихме отбелязали, че в най-общ смисъл, за да се улесни комуникацията между представителите на различни култури, е необходимо преподаването да се осмисли като интеркултурно образование. Него разглеждаме като стремеж към разбиране на спецификата на другата културна система и интегрирането ѝ в нашата собствена. Усилията ни са насочени към формиране на положителна мотивация за усвояване на гръцкия език чрез съприкосновението с ценнос-

тите на другата култура. Разбирането на гледната точка на „другия“ вдига бариери и разкрива хоризонта на понятията в чуждата култура.

ЛИТЕРАТУРА:

- Лукиянчикова (DAF, Heft 3, Хелбиг, ред.)2004:** Lukjantschikowa M., *Textarbeit als Weg zu interkulturellen Kompetenz*. Берлин: Langenscheidt KG, 2004, 161–65.
- Мицис 2003:** Μήτσης, Ν. *Στοιχειώδεις αρχές και μέθοδοι της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας*. Атина: Gutenberg, 2003.
- Пороманска 2002:** Пороманска, Ст. Та νέα ελληνικά για αρχάριους. Велико Търново: „Ровита“, 2002.
- Рихтер (DAF, Heft 1, Хелбиг, ред.)1998:** Richter R., *Interkulturelles Lernen im DaF-Unterricht am Beispiel von „Sichtwechsel neu“, „Spielarten“ und „Elemente“*. Берлин: Langenscheidt KG, 1998, 45–51.
- Симеонова 2005:** Симеонова Ст., *Проблемът за социокултурната компетентност-предизвикателство пред методиката на обучение по български език*, 25.03.2005, 20.10.2008,
«http://liternet.bg/publish13/st_simeonova/problemmyt.htm».
- Стефанова 2007:** Стефанова, П., *Чуждоезиковото обучение учене преподаване оценяване*, София: „Сиела“, 2007.
- Чонгарова 2002:** Чонгарова, И., *Интеркултурната комуникация. Аспекти на лингвокултурната теория и практика*, Пловдив: „Студио Ирида“ ЕООД, 2002.

**SPISOVNÝ JAZYK – NEVYHNUTELNOST,
NEBO EVENTUALITA?
(NÁHLED DO ČESKÉ JAZYKOVÉ SITUACE)**

Irena Bogoczová
Ostravská univerzita, Ostrava

The aim of this article is to draw near the purposes and contents of sociolinguistic research of the reflection of literary Czech language by its users. Attention is paid only to certain problem issues, particularly to questions connected with the characterisation of literary Czech language, with its meaning for communication within the whole of society and with opinions of respondents concerning the questions where, why, by whom literary Czech language should be used. The author does not concentrate on the problems of literary Czech only, but also emphasises those things, that are universal when taking into consideration the question of the relation of the users towards literary language, and still, the attitude of literary language towards other varieties of a national language.

Keywords: language, idiom, style, standard language, norm, usage, codification.

Jak známo, jazyk představuje pro národ jistý kulturní kapitál. Má-li národ svoji státnost, stát o jazyk pečuje. Činí tak v rámci své glottopolitiky prostřednictvím příslušných vzdělávacích, vědeckých či politických institucí, na základě platné legislativy. Kromě tohoto etatistického (státem řízeného) zacházení s jazykem existuje přirozený zájem o jazyk ze strany běžných občanů – uživatelů jazyka. I zcela seriózní, odborná sociologická literatura konstatuje, že národy k jejich jazyku váže většinou jakési pouto, že k němu dokonce cítí lásku a že jsou pro něj schopny mnohých obětí (Šatava 2009: 29–30).

Tento kapitál zvaný národní jazyk není homogenní, ale představuje soubor jednotlivých útvarů/variet/idiomů/„stylů“ jistého jazyka, používaných příslušníky daného národa v různých sférách/nikách/doménách jazykové komunikace – veřejné i neveřejné, oficiální, polooficiální i neoficiální, psané i mluvené. Národní jazyk zahrnuje jak útvar spisovný, tak celou řadu alternativních nespisovných variet, které spisovnému jazyku konkurují, nebo jej doplňují: teritoriální subdialekty, dialekty a interdialekty, městskou mluvu,

sociolekty, případně biolekty (jazyk mužů/žen, dětí/dospělých), familiolekty či idiolekty/idiostyly. Mluvčí zpravidla jednotlivé variety střídá, což umožňuje tzv. diglosie.

Jazyku se běžně přisuzují nejrůznější funkce. Ty mohou být buď (především) instrumentální, anebo (spíše) symbolické, manifestační povahy, kdy mluvčí na určitých zvyklostech a hodnotách trvá bez ohledu na to, jaká je jejich praktická využitelnost. Chová např. úctu ke spisovnému útvaru, přestože jej sám aktivně skoro nevyužívá, cítí kladný vztah k mateřskému subdialektu, i když plný inventář jeho prostředků již dávno zapomněl. Zatímco funkci dorozumívací, pojmenovávací či expresivní (včetně estetické) mohou plnit (a reálně plní) i útvary nespisovné, reprezentační funkce jazyka, funkce národně konsolidační či národně vymezovací je většinou spojována právě s jazykem spisovným.

Spisovný jazyk je, jak to pojmenovali již pražští strukturalisté, pružně stabilní. Přizpůsobuje se aktuálnímu úzu, což je – lapidárně řečeno – to, co se běžně používá bez ohledu na to, jaká je norma. Norma, kterou lze pro změnu charakterizovat jako to, co by se používat mělo bez ohledu na to, jaký je běžný úzus, za zmíněným územ vřdy poněkud zaostává. Tyto dvě „síly“ spolu do jisté míry soupeří, do jisté míry synergicky spolupracují. Kodifikovat normu přísluší, jak známo, jen určitým institucím a jazyková norma pak funguje jako instance, k níž se v jistých typech komunikátů (textů) uchylují běžní uživatelé jazyka.

Přestože jsme výše zmínili strukturalismus s jeho „zálibou“ v opozicích, který z dichotomie dokonce učinil metodu jazykové deskripce, musíme se na tomto místě ohradit proti binaritě přístupu k jazyku jako systému a zdůraznit – v souladu s novější literaturou (srov. Bakula 2008) – fakt, že ani jazyk, ostatně ani zbytek přirozeného světa není takto polarizován. V jakové komunikaci máme k dispozici vřdy konkrétní texty zasazené do kontextu a pozorujeme v nich větší či menší míru psanosti, mluvenosti, oficiálnosti, připravenosti, zveřejnění atd.

Na rozdíl od jiných nespisovných strukturních útvarů národního jazyka (dialektů, interdialektů) nemívá spisovný jazyk své uživatele ve smyslu rodilých mluvčích (*native speakers*). Členové daného národa se mu učí ve škole srovnatelným způsobem, jako když se učí cizím jazykům. Je to příprava na situace, kdy je třeba použít spisovný jazyk, protože jinak to nejde. Je pravda, že pro jistou část populace taková potřeba nastává paradoxně pouze ve škole, když ji lidé opustí vykonávají např. takové profese, které spisovný projev nevyžadují. Alespoň ne v mluvené podobě. Nicméně i tito lidé jsou v jistých situacích se spisovným jazykem konfrontováni. Na druhé straně existují jedinci, od nichž se při výkonu

profese nebo i mimo pracoviště (na veřejnosti) spisovný projev očekává. Patří k nim učitelé na různých stupních výchovy a vzdělávání, známé osobnosti, zaměstnanci státní správy apod.

Vymezit zmíněné „jisté situace“ vyžadující spisovný jazyk se (socio)lingvisté pokoušejí již dlouho. Polský jazykovědec A. Furdal jich uvádí víc než deset a zmiňuje sféry školní; organizačně-spolkovou; církevní; massmediální (publicistickou); estrádní; sféru zahrnující pracovní vztahy, obchod a služby; sféru literární (uměleckou); vědeckou; administrativní/komunální; soudní; zahraničně-reprezentační (uvedeno podle Misiak 2006: 36). Mimo rámec těchto sfér zůstává rodina, sousedské komunity, okruh přátel, kamarádů, známých. Lze souhlasit s tím, že i v situacích polooficiálních či neoficiálních, zejména v rozhovorech na témata odbornějšího rázu se spisovným jazykovým prostředkům (minimálně lexikálním) nevyhneme, nicméně spisovný jazyk jako takový není typický ani pro neformální písemnou komunikaci na internetu (pro chatování) či pro textové zprávy vyměňované prostřednictvím mobilních operátorů.

Hledáme-li odpověď na otázku, používá-li se v dané komunikační situaci spisovný jazyk, či nikoli, musíme mít nejdřív jasno v tom, **co** považujeme za spisovné, přesněji za spisovné živé, aktuální, anebo spisovné zastarávající, dále za spisovné psané, nebo mluvené, hovorové. Např. český spisovný jazyk zahrnuje tzv. knižní (stylovou) vrstvu, reprezentovanou prostředky ze všech jazykových rovin – fonologické, slovtvorné, flexivní, syntaktické, lexikální. Kromě ní v rámci spisovné češtiny rozlišujeme tzv. hovorovou češtinu, což je varieta hlavně mluvená. Běžný uživatel češtiny většinou pocítuje archaičnost, knižnost (K) jistých jazykových prostředků od neutrálních (N), avšak bezpečně rozlišit prvky hovorové (H), tedy mluvené, ale spisovné, od běžně mluvených, tedy nespisovných, zpravidla nedokáže, tudíž konkrétní jazykový projev různě interpretuje. Navíc řada uživatelů češtiny je natolik zvyklá na svůj interdialekt (např. obecnou češtinu, OČ), že neutrální, ba i hovorovou vrstvu spisovného jazyka považuje za knižní (Bogoczová 2008: 17–26). Pro názornost uveďme několik příkladů z zmíněných vrstev českého jazyka.

K: *Jdouc do práce, koupila jsem si noviny.*

N: *Když jsem šla do práce, koupila jsem si noviny.*

K: *Je třeba si vážiti svobody.*

N: *Je třeba si vážit svobodu.*

K: *Knížka, jež se zrovna objevila na pultech...*

N: *Knížka, která se zrovna objevila na pultech...*

K: *Zaklepal na dveře, leč nikdo neotvíral.*

N: *Zaklepal na dveře, ale nikdo neotvíral.*

K: *Hoch se studem zarděl.*

N: *Chlapec hanbou zčervenal.*

K: *Nejčastějším důvodem sváru je...*

N: *Nejčastějším důvodem konfliktu je...*

K: *Táži se vás, pane ženichu...*

N: *Ptám se vás, pane ženichu...*

H: *(já) můžu, (oni) můžou*

místo (v psané formě neutrálního, v mluvené knižního)
mohu, mohou

H: *(já) děkuju, studuju místo děkuji, studuji*

H: *ubude (peněz) místo ubude (peněz)*

H: *diplomka místo diplomová práce*

H: *stavař místo stavební inženýr*

H: *Pražák, Ostravák místo Pražan, Ostravan*

H: *Angličani, demokrati místo Angličané, demokraté*

H: *Byly stanovené přísné kritéria. místo Byla stanovena přísná kritéria.*

(OČ: *Byly stanovený přísný kritéria.*)

Vědomí této rozkolísanosti nejen v názorech širší laické veřejnosti, ale i v odborných kruzích nás vedlo k vypracování projektu GAČR na téma *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepce, realita, perspektiva a vize* (číslo projektu 405/09/01113). Kolektiv řešitelů zvolil pro sběr materiálu standardizovanou metodu dotazování a sestavil – v souladu se zaměřením projektu na různé skupiny obyvatelstva – tři dotazníky, které jsou určeny pro samostatné vyplňování respondenty. Záměr řešitelů lze obecně formulovat jako snahu zjistit vztah (vzorku) českého národa ke spisovnému (českému) jazyku, případně k dalším varietám národního jazyka, zaznamenat jeho postoj ve věcech jazykového chování, péče o jazyk, forem manifestace úcty ke spisovnému jazyku a v neposlední řadě zachytit v tomto ohledu regionální odlišnosti.

Stanoviska, jež uživatelé češtiny vůči její spisovné formě (SČ) zaujímají, lze zjednodušeně formulovat do těchto čtyř názorů:

– SČ se mi líbí, chci ji nejen číst, ale i slyšet.
– SČ je žádoucí v psaných projevech, v mluvených je důležitý obsah, nikoli forma.

– SČ není důležitá vůbec, měla by se dát lidem ve vyjadřování naprostá volnost.

– SČ mě irituje, obtěžuje, působí nepřírozeně, zastarale, směšně.

Naznačují tak, že spisovná čeština je podle nich...

– vhodná bez ohledu na její praktické využití;

– (občas) vhodná, potřebná, užitečná;

– nepodstatná, zbytečná;

– nevhodná.

Ve výzkumu se snažíme zohlednit faktory jako: recepce/produkce, psanost/mluvenost, připravenost/spontánnost, oficiálnost/neoficiálnost (civilnost), veřejnost/intimnost, okrajově téma komunikátu (jeho náročnost, míru odbornosti vyjadřování). Jsme si vědomi toho, že dosavadní teoretické propracování problému (jeho vědecké paradigma) obsahuje různá, někdy rozporná stanoviska. Navíc pozorovaná realita se vyvíjí a mění a závěry, k nimž došli naši předchůdci, anebo k nimž jsme před časem (při jiné příležitosti) došli sami, už nemusí platit. Lze předpokládat i to, že se změnilo celkové společenské klima, jež dnes umožňuje o stejných otázkách diskutovat otevřeněji, kritičtěji.

Dotazník určený širší laické veřejnosti, jenž je již vyplňován na různých místech České republiky, je čtyřstránkový (ve formátu A4) a obsahuje celkem 12 otázek/úkolů. V sociologické části dotazníku byly jako proměnné znaky zvoleny: věk (min. příslušnost ke generaci, k jisté věkové kategorii), pohlaví, profese/dosažené vzdělání, místo trvalého bydliště (velikost obce, města). Dodejme, že zbylé dva dotazníky jsou určeny pro (1) studující předmět český jazyk na českých vysokých školách a češtináře v praxi, tedy pro užší, odbornější veřejnost, a pro (2) školní mládež, která má s učením se českému jazyku aktuální zkušenost. Dodejme, že metodu práce blíže popisujeme v samostatném článku, jež zatím publikována nebyla (srov. Bogoczová, Svobodová, v tisku).

Ta část otázek, kterou chceme níže okomentovat, se pojí s

– charakteristikou (chápáním, interpretací, definicí) spisovné češtiny,
– jejím významem (smyslem) a postojem k ní,
– prostředím, kde by se měla používat, a profesemi, které by ji měly respektovat (k tomu podrobněji dále).

Mimo náš zájem stojí v tuto chvíli otázka hodnocení respondenty vlastních výkonů v psaných či mluvených spisovných projevech, zkušenosti dotázaných s takovýmito projevy, jejich tolerance vůči dialektismům a kolokvialismům či postoj k výskytům cizích slov (anglicismů) v současné komunikaci.

Ze sondážních průzkumů, jež vlastnímu výzkumu předcházely, vyplynulo, že se názory uživatelů češtiny na využitelnost její spisovné variety pohybují od jednoznačného doporučení po naprosté odmítnutí. Pomineme-li krajně negativní postoje, zbývá relativně kladné hodnocení spisovné češtiny a otázka, **kde** a **kým** by měla být tato varieta jazyka využívána, přičemž respondenti se rozcházejí pochopitelně hlavně v názorech na používání spisovného jazyka v mluvené formě.

Na prvním místě je to sféra výchovných a vzdělávacích zařízení; zde je však nutné preciznější odlišení mateřské školy, základní školy (1. a 2. stupeň), střední školy, vysoké školy..., předmětů „mateřský jazyk“ a „ostatních“. Také mediální komunikace vyžaduje specifikaci typu rozhlas ↔ televize, zpravodajské pořady ↔ ostatní pořady. Na pracovišti (včetně zdravotnických zařízení, sféry soudnictví) je docela relevantní to, zda komunikují zaměstnanci mezi sebou, nebo zaměstnanci s klienty, v politické sféře půjde o politiku komunální, celostátní-domácí, zahraniční atd., srov. následující podrobnější řazení:

- škola
- organizace, spolky
- média, estráda
- církev
- pracoviště; obchod, služby
- zdravotnictví
- umění a věda
- administrativa (úřady, soudy)
- politika

Z profesí, které vyžadují používání spisovného jazyka, jsou nejčastěji zmiňovány: učitel, moderátor a tiskový mluvčí, ale i špičkoví politici, další populární osobnosti – herci, zpěváci, dále pak vědci, vedoucí pracovníci, manažeři, kněží, právníci, lékaři, za nimi úředníci, policisté, prodavači:

- učitel
- moderátor, mluvčí, tlumočnick
- veřejný činitel, politik
- manažer, vedoucí
- herec, umělec
- kněz, právník, lékař

vědec
úředník, policista
prodavač/-ka

Závěrem zbývá dodat, že teprve získané výsledky ukáží, jaká je skutečná prestiž spisovné češtiny v současné české společnosti. Ukáží, co si o spisovné češtině myslí běžní občané ČR, co má pro ně význam, a co nikoli. Nepřinesou odpověď na to, jaká je její kvalita, a nepřinesou ani návod na to, co by se pro kulturní komunikaci mělo dělat. Přesto doufáme, že získané informace budou z hlediska strategie vývoje jazykové edukace cenné jak pro jazykovědce, tak pro příslušné vědecké a vzdělávací instituce.

LITERATURA:

Bakuła 2008: Bakuła, K. *Mówione ≈ pisane: komunikacja, język, tekst*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.

Bogoczová 2008: Bogoczová, I. *Textová opora ke studiu mluveného českého jazyka a dialektologie*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008 (tam další literatura).

Bogoczová, Svobodová, v tisku: Bogoczová, I., Svobodová, D. K předmětu a způsobu dotazování ve výzkumu reflexe spisovného jazyka. // *Jazykovědné aktuality* (v tisku).

Misiak 2006: Misiak, M. *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.

Šatava 2009: Šatava, L. *Jazyk a identita etnických menšin*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2009.

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЦРНА ГОРА (ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ АСПЕКТ)

Јелица Стојановић
Универзитет Црне Горе, Никшић

У раду смо се осврнули на језичку ситуацију у Црној Гори: дијахрони аспект (српски књижевни и стандардни језик на просторима садашње Црне Горе у историјској равни); говорно подручје Црне Горе (синхрони аспект, актуелна језичка дешавања у Црној Гори последњих година; узроке и последице неадекватне језичке политике; проблеме и тешкоће које су овакви поступци произвели; научно и стручно виђење новонастале ситуације.

Кључни појмови: старословенски, српскословенски, славеносерпски; вокал „јат“, рашки, ресавски, постресавски правопис; Вукова реформа; српски језик, матерњи језик, стандардни језик.

1. Простор који данас улази у састав Црне Горе састављен је од подручја која су припадала кроз историју различитим територијама српских земаља. Данашњу Црну Гору сачињава велики дио територије који је некад припадао Хуму (Херцеговини), која данас обухвата више од пола Црне Горе, дио који је припадао Рашкој, дио старој Црној Гори, Брдима... Све је то, у знатној мјери, утицало и на дијалекатске диференцијације које данас дијеле простор Црне Горе, а истовремено повезује са језичким ареалима изван њене садашње територије. Најупечатљивија диференцијација јесте она која говорни простор Црне Горе дијели на два дијалекатски различита типа, архаичнији (говори зетско-рашког типа) и прогресивнији источнохерцеговачки тип, који захвата више од пола Црне Горе (а уз то и широке ареале југозападне Србије, широке просторе Босне и Херцеговине, Хрватске) и који је у основи стандардног, књижевног језика, дакле, дијалекат који је Вук узео као основицу приликом одабира нормe за српски језик. Ова два говорна типа међусобно се разликују многим језичким цртама и повезују се са осталим говорним подручјима изван граница Црне Горе на дијалекатском плану. У оквиру њих, нарочито у оквиру зетско-рашког типа, издвајају се говорна подручја са знатним бројем језичких

изоглоса. Говори Црне Горе се сасвим лијепо и природно уклапају у шири континуум српског језика.

2. Што се књижевног језика тиче, поредећи разноврсне српскословенске рукописе са различитих и удаљених простора, и у дијахронији (у широком временском распону), примјећује се да је српски језички простор међу собом (без обзира на многе историјске формалне препреке и границе, с обзиром на примјену језичких и правописних образаца) био добро повезан. Писари се држе у великој мјери јединствених правописних начела (било да се ради о рашком, ресавском, или послересавском правописном обрасцу), што говори о томе да су преписивачки центри (и писарске школе) међу собом одржавале живу комуникацију (између осталог и промјеном мјеста боравка писара, размјеном књига и сл.) и биле усаглашене (колико су то објективни услови дозвољавали).

2.1. Говорни простори српског језика наслиједили су и глагољску и ћирилску правописну и писану традицију, иако је глагољица рано почела да се повлачи из употребе пред практичнијом ћирилицом. У употреби су била оба писма, а у складу са тим биле су присутне и наслијеђене обје правописне тенденције, старија глагољска и млађа (са извјесним другачијим рјешењима у односу на глагољски правопис) ћирилска правописна тенденција. Осим што су се смјењивала писма, смјењивале су се и правописне тенденције и одлике, које су нашле одраза у развоју српског правописа.

2.2. Ипак, у самом црквенословенском што се правописа тиче (а ослоњеног на њега, ни у народном језику) после 12. вијека није било крупнијих промјена, али је било варирања, благих реформи и модификација. Иновативне црте (у домену правописа) које су се најчешће стварале на истоку шириле су се и прихватале све до најзападнијих дјелова српског говорног подручја. Овдје имамо у виду узусе (и иновације) како везане за појаву тзв. **рашког правописа** (с краја 12. почетка 13. вијека)¹, тако и за **ресавску преписивачку**

¹ На самом почетку 13. вијека реформисан је правопис. Уствари, он је срећен и кодификован тако да што боље одговара српској редакцији старословенског језика (уз већи ослонац на ћирилску правописну традицију). Овај рад на језичкој реформи везује се за име Светог Саве и у науци је познат као **рашки правопис**. Особености рашког правописа за разлику од ранијих источних и дуже задржаних западних тенденција су: 1. Најранија особеност и најдоследније примјењивано правило – разликовање тзв. „непокривеног“ вокала (на почетку ријечи и слога) од „покривеног“ (иза сугласника) што се огледа у употреби за покривени – непокривени положај слједећих парова: o; – y ... a – j ... e – 9 ... o – 0... 7 – i < jsl7i. jko. dljti. pojs5... 9tero;. klanj9. o;bi9n5... y1e. moy ...0ko.

школу (с краја 14. вијека) са својим правописним иновацијама.² Обје

0gn9m5. zavede0va. bezo;mn7i ...; 2. разликовање позиције мек сугласник + вокал од позиције тврд сугласник + вокал, тј. писање лигатура *y-j-9* иза палаталних сугласника. Овим се први принцип (за покривени – непокривени положај) нарушава, а први принцип доприноси донекле тежем продирању другог правописног правила: *lybl9n6. v5zbranj[e. lyblj[e* (*y* се у овом положају скоро досљедно пише, *j* је често, *9* рјеђе: *zeml9. bli1n99*). Ово се правило (*y* односу на прво), поготово у почетку, примјењује са знатно мање досљедности, и његова се примјена устаљује у току 14. вијека на крајњем истоку, а све се више и досљедније током времена примјењује и на западу. 3. Одсуство «ђерва», а за гласовне вриједности *ћ* и *ђ* коришћење различитих графичких рјешења (нпр. *тисука*, *Крусик*, *помоти* ...; *освобага*, *оутврџение*, *медоу*...).

Оно што се, према описаним и анализираним споменицима са српског подручја, може закључити јесте да нијесу постојале „чисте“ језичке ортографске школе, поготово уколико се било које средиште посматра дијахронијски, већ тенденција поступног смјењивања новијим (источним) рашким правописом старије ортографије (дуже присутне, задржане и примјењиване ка западним крајевима). Колебљивост и неуједначеност је за ранији период карактеристична за средишње област (Зета, Хум), а касније се шири и на подручје Босне, па су се уједначенија правописна начела постепено усвајала у свим српским земљама. Адекватније речено, то није смјењивање, колико уношење новијих, практичнијих и јаснијих рјешења рашког правописа ка западу (обрнутих процеса није било), те његова све већа стабилизација и досљеднија примјена у дијахронији на истоку.

² При крају 14. вијека јавља се на простору српског језика нови правопис, који је по тадашњем центру преписивачке и преводилачке дјелатности добио име **ресавски правопис**. Изузетно успјешна ресавска школа, која је радила у кругу манастира Ресаве (данашња Манасија), била је највећа и најбоље организована скрипторија српског средњег вијека, а свакако и једна од најисатакнутијих скрипторија тадашње Европе. Створена је за вријеме владавине деспота Стефана Лазаревића, окупљала је учене људе из земље и иностранства, који су допринијели стварању трећег типа српског средњовјековног правописа. Овај правописни образац се брзо ширио од истока према југу и западу српског говорног подручја тако да су се његова правописна рјешења убрзо нашла примјену и на подручјима Зете, Хума...

Према многобројним српским рукописима 15. и 16. вијека лако се уочавају и препознају основне особине овог правописног типа. У поређењу са текстовима претходних раздобља ови рукописи показују консеквентнију употребу грчких слова *Q*, *пси*, *кси*, *ижице*, досљедније разликовање *o* од *омега*, правилнију употребу слова *Зело* у функцији бугарског изговора тог слова у извјесним ријечима (Звезда); употреба *б* који није постојао у рашкој редакцији и то у смислу бугарског правописног правила на фонетским мјестима, у првом реду у предлозима и префиксима (5 на крају ријечи); употреба = испред *ј* и *и*; употреба спиритуса и акцената; потпунијег фиксираног система интерпункције итд. Највјероватније је да је за формирање овог правописа везано име српског

правописне школе (рашка и ресавска) сачуване су и препознатљиве кроз богато наслеђе. Због тога је за **послересавски период** карактеристично прожимање обје правописне традиције. Писари су упознати и са једним и са другим правописним обрасцем тако да споменике из овог периода одликује донекле блажи (и флексибилнији) однос према норми (неки су споменици вјернији старијем рашком правописном моделу, неки, што је чешће, новијем ресавском), али су честа одступања и од ресавских правописних начела (Ђорђевић 1971: 204-206; Мошин 1964; Јерковић 1983: 15).

Такође и правописне и језичке тенденције везане за српскословенски језик, без обзира у ком су преписивачком центру настале, брзо се шире и прихватају (негдје раније, негдје касније) на широком ареалу српског језика. Цијели је простор представљао једну повезану и узајамно условљену цјелину, јер су се и писари са различитих дијалекатских (и говорних) простора придржавали истих (или сличних) правописних (а и језичких) образаца бавећи се својим преписивачким радом у различитим подручјима (и преписивачким центрима). Српскословенска норма је била разрађена, јасна, са утврђеним правописним принципима и моделима и истовремено (донекле) флексибилна (с обзиром на модификације и прилагођавања правописних начела новонасталим језичким и културним потребама) (Ђорђевић 1971: 204-206; Мошин 1964; Јерковић 1983: 15). Сви ови модели карактеристични су и за просторе који се данас налазе у саставу Црне Горе. О томе нам говоре бројни споменици српскословенског језика из различитих периода, који су са језичке стране испитани и обрађени (*Мирослављево јеванђеље*, *Дивошево јеванђеље*, *Бјелопољско четворојеванђеље*, „*Псалтири*“ из штампарије Црнојевића, *Врхобрезнички рукопис*, *Грешних спасеније* и многи други) (Куљбакин 1925; Грицкат 1961; Стојановић 2002;

патријарха Јефрема, рођеног у Бугарској, а препознатљив је утицај бугарског Јефтимијевог правописа на ресавски. Преписи из „ресавске школе” одликују се нормираном ортографијом и високом мјером опште сређености и поузданости. Српски правопис у 16. вијеку (судећи према различитим рукописима из тог периода) одликује присуство књига и са рашким и са ресавским правописом. То је утицало (судећи према рукописима који су испитани) на недоследнију примјену одлика ресавског правописа, одликују га дјелимична напуштања одређених правила везаних за ресавски правопис и колебања у примјени ресавске норме. Најчешћа одступања у односу на претходне обрасце јесу – колебање у употреби лигатура *ј . 9*, *дебело јер* се недоследније употребљава (или се скоро не употребљава) према ранијим правописним обрасцима. Овај период се често означава као период **послересавског правописа**.

Грковић-Мејџор 1993; О *Врхобрезничком рукопису* – Стојановић 2005; Стојановић 2006).

2.3. Исти је случај и са славеносерпским правописно-језичким и књижевним обрасцем. Одлике овог типа налазимо не само код писаца на крајњем сјеверу (у јужној Угарској) гдје је најраније прихваћен и заживио овај тип него и у најјужнијим дјеловима српског језичког простора. Како се из научних радова види, у дјелима и списима Светог Петра Цетињског и Његоша, осим елемената народног језика има доста црквенословенских елемената (са језичким одликама које је собом унио славеносерпски тип) (нпр. Остојић 1976; Остојић 1997; Маројевић 2005, и код многих других аутора).

2.4. Вукова језичка реформа значила је донекле одступање у односу на затечену књижевнојезичку ситуацију, али (највише) у односу на славеносрпски као језички образац који је доминирао прије свега у књигама црквене садржине, а, у знатној мјери, и у текстовима са књижевно-умјетничким садржајем. (Нека од књижевних дјела писана су српскословенским, али је један велики број писан и народним језиком, како на простору Србије тако и на просторима који су данас у саству Црне Горе).³ Дакле предвуковски период повезивао је ове просторе паралелним постојањем два језичка (функционално раслојена) типа. Вукова језичка реформа представљала је фаворизовање другог језичког типа који је био карактеристичан за текстове углавном свјетовне садржине, који су писани српским народним језиком. Вукова реформа и народни језик (као стандардни и књижевни) заснован на источнохерцеговачком дијалекту (који је Вук одабрао као основицу српског књижевног језика) прихватају се како у Србији, тако и у Црној Гори (а и знатно шире). „Новаковићевим чином српски Вуков(ск)и књижевни језик постао је (и до данас остао) двоизговоран: ијекавски и екавски“.⁴ Како даље констатује М.

³ „Није Вук први који се залагао за промоцију народног језика у књижевности. Од самих почетака српске писмености народни језик се често употребљавао да би допунио, а каткада и заменио црквену реч. Кад су почетком 18. века Срби у Јужној Угарској почели радити на обнови културе, почео је оживљавати и њихов стари, српскословенски језик, али се уз њега употребљавао и нови народни језички израз” (Симић 1995: 3); „Срби су у XVIII век ушли са два језичка израза у писмености, српскословенским и народним. То двојство је око 1700. године имало већ петовековну традицију... Усвајањем рускословенског није се прекинула пракса писања на српском народном језику“; На народном језику је у овом периоду написао нека од својих дјела Захарије Орфелин (Младеновић 1969: 153-174).

⁴ Како налазимо код М. Ковачевића: „Стојан Новаковић је 1888. године при аргументацији за стандарднојезички статус екавице нагласио да је у српском

Ковачевић, то не значи да је признавањем стандарднојезичког статуса и екавском изговору „промијењена и дијалекатска основица српског књижевног изговора. Значи ли `двоизговорност` истовремено и `дводијалектност` основице српског књижевног језика... Једина разлика везана је за двоизговорност (тј. ијекавски и екавски изговор гласа *јат*), али та двоизговорност не повлачи собом и дводијалекатност основице...“ (Ковачевић 2006: 286-295).

3. Међутим, статус српског језика у Црној Гори, данас покушава да се угрози без разлога и основа, простим „институционалним и параинституционалним“ наметањем „рјешења“, упркос његовој „историјској хоризонтали и вертикали“ (Бојовић 2005), упркос научним аргументима (лингвистичким и социолингвистичким), језичкој суштини, друштвеној стварности...

Посљедњих година свјedoци смо невјероватних одлука и поступака у Црној Гори везано за језик и његово именовање, односно „доименовање“ и преименовање, прије свега везано за назив предмета у средњим школама, а затим и шире.

3.1. Све је почело недавно када су државне и просвјетне власти у Црној Гори у марту 2004. године донијеле одлуку („наравно“ без консултовања стручњака, или било ког другог релевантног фактора) да у школама у Црној Гори умјесто наставног предмета (који подразумијева име језика и који у школским и образовним системима означава име службеног, и стандардног језика) *Српски језик и књижевност* стоји *Матерњи језик и књижевност*⁵ а да на крају

књижевном језику `сва разлика изговор једнога слова у неким речима. С тога не само да не може бити разговора о *дијалекту*, кад се хоће да говори о оној разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књижевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни *говором*; њој би највећма приличило називање *јужнога* и *источнога изговора`* (С. Новаковић 2002: 321). За Новаковића, дакле, разлика јужнога и источнога изговора у српском језику никако не `повлачи` за собом и разлику у његовој дијалекатској основици, па чак ни разлику у говору“ (Ковачевић 2006: 287).

⁵ „Са лингвистичког становишта не може се говорити ни о `матерњем` ни о `црногорском`, а камоли о `матерњем црногорском`... То уопште није термин (матерњи, Ј.С.) којим би се именовао неки језик, то је термин за језик усвојен са `мајчиним млијеком`. Дакле, општи термин је родитељски језик. Зато се код свих народа тај језик нужно и не зове `матерњи`, него то може бити, као нпр. код Пољака, и `очински` језик. Али сваки `матерњи` или `очински` језик има своје име: то је или руски, или енглески, или шпански, или српски, на примјер. Терминиом `матерњи` не може се замијенити ни један од лингвонима (имена језика). Уз матерњи се мора навести и име језика... Термин `матерњи` вам је, нпр., еквивалентан термину `ријека` или `планина`“ (Ковачевић 2005: 112).

школске године (или школовања!?) ученици и родитељи могу да се одлуче за име језика по сопственој жељи – у складу са образложењем помоћника министра (Радована Дамјановића) да „је дошло вријеме да се назив језика не прописује“ и да „грађани могу да га зову како желе“, „да лично право ученика буде како ће језик звати“, да то „представља слободну вољу грађана како ће језик звати“⁶. Колико знамо, тако нешто није забиљежено у језичкој и наставној пракси у школском систему било које земље.

3.2. Али, није прошло много, са почетком љетњег распуста исто Министарство и исти Савјет (све уз непротивљење /или помоћ/ државних власти) доносе нову одлуку (не мање апсурдну) да се наставни предмет зове *Матерњи*, а у заградама да стоји (*српски, црногорски, хрватски, бошњачки*), (са четири „имена“ или „језика“), те да се опет на крају школске године по жељи родитеља, ученика... уписује једно од четири „имена“ (односно „одредница за назив предмета“ – према образложењу Министарства). Сада се ово спроводи у пракси. При томе, у школама се радило (и ради) по правописима и граматицима српског језика, предају наставници са дипломама српског језика и књижевности...

3.3. Након што је „црногорски“, као име за језик, наметнут школском и образовном систему, са образовног и школског система прелази се на Устав и именовање службеног језика. Формалним (при)добивањем скупштинске већине, непостојећи језик (чак и непостојећи стандард – макар у облику најблажег одклона од постојеће норме српског језика), проглашава се за службени језик у Црној Гори. Наиме, у претходном Уставу, члан 9 (*Језик и писмо*) стајало је: *У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора. У новом Уставу стоји: Службени језик је црногорски... У службеној употреби су још и српски, бошњачки, хрватски и албански. У односу на претходни Устав, у новом Уставу уведена је једна необична и исфорсирана дистинкција: службени језик – језик у службеној употреби (само да би се „црногорски“ на било који начин издвојило од осталог). У чему је разлика између службеног језика и језика у службеној употреби, питамо се...*

Прије референдумског одвајања Црне Горе основно „образложење“ за бјежање од имена српског језика било је да је именовање језика (некакво неодређено) демократско право (народа, нације, групе појединаца – од нпр. 20%, колико их се определијелило да говори „црногорским језиком“). Најчешће се могло чути (као

⁶ Дневни лист *Дан*, 13. март, 11.

„образложење“) да свако има право да зове језик својим именом, да је то (свакије) демократско право (без појашњења шта то значи), затим да свака нација има право да свој језик зове тзв. својим именом (овдје чак и насупрот становницима Црне Горе који су се определијели национално као Црногорци, а писали /чак 80%/ – језик српски).⁷ Након референдума, у Црној Гори је наступио (и у оптицају је) нови „аргумент“: „Име језика једнако је (треба или мора да буде једнако) имену државе“. Држава треба да „ојача“ језик, односно језик треба да „ојача“ државу, са „паролом“: „Држава даје снагу језику!“, и обрнуто⁸. Промовисање оваквих међуусловљености најчешће је пратило „објашњење“ типа: да је то логично, да је то нормално; да су сви у окружењу назвали језик по држави (иако знамо да српски није изведен од Србија /имена државе/ него од етнонима Србин; не постоји нпр. босанскохерцеговачки језик, а постоји Босна и Херцеговина...). Осим тога, познато је да се име језика не изводи се од имена државе него од имена народа (тако је нпр. језик Француза – француски, Чеха – чешки, језик Руса – руски, Италијана – италијански...); даље не постоји аустријски, швајцарски, белгијски, амерички, бразилски, алжирски..., иако постоје државе са тим именом; није постојао црногорски за вријеме постојања државе Црне Горе у доба Николе I Петровића; југословенски је као термин трајао незнатно у односу на трајање

⁷ Оно што је карактеристика савременог поимања односа нације и језика јесте да ти односи не морају (и не треба, поготово ако су у нескладу) да се подударају. О таквом суодносу најбоље свједочи савремена слика свијета. У данашњим одређењима ти се односи разилазе и преплићу на различите начине: једним језиком често се служи више социјума – нација, или држава (нпр. енглески, шпански, њемачки, португалски, арапски... службени су језици /сваки понаособ/ за велики број социјума); један социјум (нација или држава) може да има више језика (нпр. Швајцарска). Енглески је, тако, данас једини званични језик, или један од званичних језика, у неких 45 држава и великом броју нација; – шта би се десило када би се ту примијенило ово наше „златно правило“ и енглеском језику свака држава или нација „дале“ свој државни и национални предзнак?! Или када би енглески језик у САД-у свако могао да зове својим националним именом!?

⁸ „Језик иде са државом, дијели име са њом при чему му снагу и афирмацију даје управо држава“, оцијенила је проф. др. Рајка Глушица, професор опште лингвистике на Филозофском факултету и проректор за друштвене науке на Универзитету Црне Горе... ’У низу аргумената који снажно подупиру предлог да црногорски језик постане уставна категорија Глушица издваја два, по њеном мишљењу, веома важна и то: постојање народа који свој матерњи језик сматра и назива црногорским и реалност независне и стабилне државе Црне Горе која ће народу који тако жели омогућити да у црногорској држави свој језик назива црногорским именом и која ће зрелом и мудро језичком политиком тај језик подржавати и његовати“; *U žizi, Crnogorska dijaspora, Centar za iseljenike*, 2004.

Југославије... Углавном се у Црној Гори све завршава на тим „аргументима“, које би требало као аксиоме прихватити и са њима не полемисати.

3.4. Четири године потом, 22. фебруара 2008. године, објављивањем у Службеном листу, ступила је на снагу (већ раније најављивана) одлука Владе Црне Горе „...о образовању Савјета за стандардизацију црногорског језика“⁹, „са обавезом“ да исти „припреми: приједлог Правописа црногорског језика, приједлог Граматике црногорског језика, приједлог Рјечника црногорског језика“. А у овом Савјету, осим понеког политички ангажованог или од политике ангажованог лингвисте (уз то „лингвисте за све језичке домене“), лингвиста и нема. (У Савјет су, у принципу, ушли сви лингвисти, а веома их је мало, који су уопште пристали да буду саставни дио свега овога.)¹⁰ За почетак наредне школске године (2008/2009) најављено је да ће бити („ургентно“, „брзо“ и хитно) завршени правопис, граматика, уџбеници „црногорског језика“.¹¹

⁹ Новембар 2007. године. Влада Црне Горе је засигурно једина влада која се изван позваних (стручних и научних) институција бави језиком. Преседан је да је Савјет за нормирање црногорског језика (некад називан Комисијом, некад Одбором, некад Савјетом...) одредила Влада. Чланови Савјета су изабрани не зна се по којим критеријумима, само не према стручним и научним референцама. (Њих 13: Бранко Бањевић – предсједник, Рајка Глушица – замјеник предсједника, Милорад Стојовић, Мирко Ковач, Младен Ломпар, Рајко Церовић, Чедо Вуковић, Зувдија Хоџић, Миленко Перовић, Зорица Радуловић, Татјана Бечановић, Игор Лакић, Аднан Чиргић). За најблажу стручну дораду већ постојећег језика и његовог стандарда ангажују се тимови и комисије великог броја лингвиста, који су, између осталог, посебно квалификовани (научним бављењем, опредјељењем и радом) за различите језичке нивое и домене, чије је минуциозно познавање потребно за квалитетан рад на норми и стандардизацији.

¹⁰ „Влада је формирала Савјет за стандардизацију црногорског језика, изјавио је помоћник министра просвјете Ћазим Фетаховић. 'Задатак Савјета је да уради правопис, граматiku и рјечник црногорског језика, како би се могли користити у редовној настави.. у школама од септембра ове године... Савјет ће се, осим кодификацијом црногорског језика, бавити језичком политиком и планирањем, те му је зато, како је казао Фетаховић, потребна подршка осталих државних институција“, Дневни лист *Дан*, 25. јануар 2008. године, стр. 19.

¹¹ „Помоћник министра просвјете и науке Ћазим Фетаховић казао је јуче 'Дану' да се очекује да до почетка наредне школске године, односно за осам мјесеци, буде завршен правопис и граматика црногорског језика, који ће постати саставни дио јавно важећих образовних програма у установама васпитања и образовања'. Он је појаснио да је 'Министарство просвјете, након комуникације са Универзитетом и неким другим институцијама, упутило Владин предлог за формирање Савјета за стандардизацију црногорског језика', чији су чланови

Међутим, са почетком школске године ништа од најављеног није се појавило.

3.5. Од марта 2008. године на Филозофском факултету, на разним инстанцама и институцијама (по налогу министра Бацковића, затим проректора Р. Глушица) долазе на ред предлози и налози о преименовању Одсјека за српски, односно покушаји да се Студијски програм за српски преименује у „Студијски програм за црногорски“. Како у томе нијесу успјели, остаје Одсјек за српски, али се отвара Одсјек за „црногорски“. (Наравно, на новоформираном студијском програму ради се у потпуности по плану и програму Одсјека за српски.)

3.6. У току 2008. године, након 13. сједница 13 чланова Одбора за стандардизацију „црногорског језика“, одмах послје предаје и објелодањивања „предлога правописа“ (за који је био задужен Аднан Чиргић) долази до подјеле и раскола (и тако настаје „дупли Одбор“), са два предлога „правописа“, који су достављени Министарству. До краја је остало нејасно која је разлика између њих: на крају се чини да је у питању једино борба за (не)славну превласт и за неки (не)могући „црногорски језик“. У принципу, оба „правописа“ садрже тзв. „дублетне облике“: тј. у „црногорски језик“ треба да уђу и да паралелно егзистирају парови типа *тјерати-ћерати*, *дјевојка-ђевојка*, *сјекира- с'јекира...*, а то су, на неки начин, у овом домену два (под)система. Једна струја (предвођена Рајком Глушицом) предвиђа егзистирање дублетних облика на „неодређено вријеме“ – а друга, предвођена Аднаном Чиргићем, сматра да је „дублетно стање“ само прелазно решење те док дијалекатски облици (типа *ћерати*, *с'ести*, *ђевојка*, *из'ести*) потисну стандардне (типа *тјерати*, *дјевојка*, *сјести*).

С обзиром да се двије групације нијесу могле договорити, Министарство Црне Горе формира тзв. страну експертску комисију (групу), коју сачињавају Хрват Јосип Силић (лингвиста у пензији, редовни рецензент „црногорских правописа, граматика и историја“ Војиславу Никчевићу), Украјинка Људмила Васиљева (о којој, с обзиром на постигнућа у науци о језику, не знамо – ништа, али знамо да је исти Војислав Никчевић проглашавао својим сарадником и /првим/ доктором црногорског језика у Украјини) и филозоф/

именовани на прекјучерашњој сједници...

Професор Филозофског факултета и замјеник новоформираног Савјета др Рајка Глушица, рекла нам је да не жели да говори о томе, као и да је 'једино важно да тај посао одрадимо поштено, квалитетно и научно. Стандардизоваћемо оно што већ имамо, без гледања на остале. Очекујем да ћемо почети са радом врло брзо, јер је то ургентно. Вољела бих да нас оставе да на миру радимо свој посао', кратко је казала Глушица“, Дневни лист *Дан*, 26. јануар 2008. године, 11.

социолог из Новог Сада (поријеклом из Црне Горе) Миленко Перовић. Како се истиче у саопштењу (министра за просвјету Сретена Шкулетића), узети су „страни експерти“ зато што „нијесмо имали домаћих употребљивих“, јер су сви „домаћи употребљиви“ „били у Савјету“. Саопштења и образложења везано за донесену одлуку била су више него конфузна и ненаучна, као и сами усвојени „предложак правописа“ и „предложак правописног рјечника“. Колико су то два прилично идентична „предлошка правописа“, говори и то што је „експертска група“ декларативно прихватила правопис Аднана Чиргића, а правописни рјечник Рајке Глушице. А, ваљда, правописни рјечник треба да буде усаглашен са правописом (мада, руку на срце, ни у „предлошку правописа“ ништа није усаглашено једно са другим, па не мора бити ни са „предлошком правописног рјечника“).

А Силић је (према ријечима Миленка Перовића) „интервенисао на правопису“ идући „радикално у црногоризацију црногорског језика“, у коју се не би „усудио да иде ни он као Црногорац“. Шта се под тим подразумејева, – бесмислено је и постављати питање. И још – к томе: „да хрватски професор Силић познаје црногорски језик боље него било који Црногорац“¹² (!?!). Заиста, невјероватна упућеност! Како сазнајемо од исте „експертске групе“, „усвојили су два нова гласа“, *с'* и *з'*. А *с* ће, према саопштењима, „постојати у научној и стручној литератури као фонема да би „магистарске и докторске радње“ (!?! – истицање наше) могле биљежити то слово“, а ми се питамо како, кад није фонема (осим ако „експерти“ немају „надстручне и наднаучне“, способности да га „усвоје“ као фонему). Посебно је питање, које „експерти“ и не постављају, шта је глас, а шта фонема, и шта може да буде дио језика, – као система.

„Представљеним правописом“ се, декларативно и формално, за „црногорски језик“ проглашавају и стандардни облици српског језика (типа: *дјевојка*, *тјерати*, *сјести*, *изјести*) и дијалекатски облици српског језика (типа: *ђевојка*, *ћерати*, *с'ести*, *из'ести*), па ће разне „експертске групе“ добити задатак да нађу начин – како спровести у пракси употребу „најшире могуће дублетизације“. Наводи се да ће „дио норме“ постати **сугласници *ћ*, *ђ*, *с'* и *з'* настали јекавски јотовањем** (дакле испред *је* од старог кратког вокала *јат*). Да ли ће се (и у којој мјери) „уважити“ јотовање свуда гдје су се *т*, *д*, *с* и *з* нашли испред кратког *јата* (!?!?) – о томе нема ријечи (а, наравно, нема никакве доследности у „предлошку правописа“ и „предлошку

¹²Дневни лист *Дан*, 11. јул 2009, стр. 11.

правописног рјечника“ – једном налазимо један облик, други пут други; трећи пут оба). То би подразумијевало облике *ђевојка*, од *дјевојка*, *ћед* од *дјед*..., али и *ђевица* од *дјевица*, *ћело* од *дјело*, *поћела* од *подјела*, *прећели* од *предјели*, *ћеловање* од *дјеловање*, *ћелимичан* од *дјелимичан*, даље *јотовање* у *дјечак*, *дјетски*, *дјелић*, *дјечкић*, *дјева*, *дјевица*, *одјенути*, *надјенути*, *дјејство*, *дјелање*, *дјелотворан*, *дјелатељ*, *дјелитељ*, *дјељив*, *дјелимичан*, *дјелић*..., јер је у свим овим случајевима иза *д* било *је* од кратког *јата*. Тако је и *ћерати* добијено од *тјерати*, али је *је* од *јата* било иза *т* и у *тјелести* (= *ћелесни* – ?!), *тјелохранитељ* (= *ћелохранитељ* – ?!), *тјескоба*, *тјестенина* (= *ћестенина* – ?!), *тјеснац* (= *ћеснац* – ?!), *тјеме*, *тјемени* (= *ћемени* – ?!), *тјешићи*, *отјелотворити* (= *оћелотворити* – ?!), *отјелотворење* (= *оћелотворење* – ?!)... Да ли би се и ту „спроводило јотовање“? Осим у *с'ести* од *сјести*, и *из'ести* од *изјести*, *је* од *јата* иза *с* и *з* било је и у *сјенка* (= *с'енка* – ?!), *бесједовати* (= *бес'едовати* – ?!), *сјетан*, *сјетност* (= *с'етност* – ?!), *подсјетник*..., *разјести*, *разједен* (= *раз'еден* – ?!)... Или ће ово правило важити за један (мањи) проценат случајева (ко зна по ком критеријуму одабраних), за остале неће, што би подразумијевало навођење свих изузетака, којих би било неупоредиво више од облика који се уклапају у „правило“.

Таквих је изузетака било неупоредиво мање у вријеме Вука Караџића, али се он, ипак (осим што никад није био на становишту да дио језика као система буду, и могу бити, гласови *с'* и *з'*) определијелио за облике *дјевојка*, *тјерати*... који су се (осим што их је чуо у појединим областима) много боље уклапали у систем: „...већ 1821. Вук захтева од писаца да од облика који постоје у народним говорима изабере оно што је најправилније“. Потези од 1836. и 1839. представљају примену тог новог схватања. Новоуведени облици одликују се заиста особинама које их чине правилнијим. Односи као *сиромаш*, *сиромаша*, *сиромашу* : *сиромаси* или *дијете* : *дјетета* много се боље уклапају у целину гламатичког система него *сирома*, *сиромаа*, *сиромау* : *сиромаси* или *дијете* : *ћетета*¹³.

Како се, везано за прокламовање „монтенегринског језика“, много тога дешава **први пут у историји**, није необично (опет према ријечима М. Перовића, који се једини оглашавао „стручним саопштењима“ за јавност) „да је ово први пут у историји језика да је правопис урађен прије граматике“, јер: „Савјет је понудио предлог граматике, али је експертска група процијенила да га не може

¹³ Ивић, исто.

дорађивати, него се у договору са појединим члановима тог тијела мора израђивати нова¹⁴. И, засигурно је први пут у историји – да неко то износи као похвалу. Све у свему, нема граматике, а, осим у „експертским“ саопштењима и „предлошку“, нема ни правописа. Али, декларативно постоји „црногорски језик“ – и Студијски програм – наравно за исти.

4. И то је у суштини слика онога што се са бићем језика данас дешава у Црној Гори, као производа једне опште конфузије и дезорјентације. Али упорност у спровођењу нездраве, погрешне и нереалне политике према језику не само да не престаје већ добија на интензитету. Докад и како – видјећемо!

ЛИТЕРАТУРА:

- Бојовић 2005:** Бојовић Драга. Трибина одржана у Никшићу у организацији *Актива професора српског језика и књижевности*. Новембар 2005. године.
- Грицкат 1961:** Грицкат Ирена. *Дивошево јеванђеље*. – Јужнословенски филолог XXV, Београд
- Грковић-Мејџор 1993:** Грковић-Мејџор Јасмина. *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица
- Ђорђевић 1971:** Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице*. Београд
- Јерковић 1983:** Јерковић Вера. *Српска Александрида. Палеографска, ортографска и језичка истраживања*. Београд
- Ковачевић 2005:** Ковачевић Милош. *Против неистина о српскоме језику*. Пале
- Ковачевић 2006:** Ковачевић Милош. *Списи о стилу и језику*. Бања Лука 2006
- Куљбакин 1925:** Куљбакин Стјепан. *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*. – Посебна издања СКА, књ. ЛП, Сремски Карловци
- Маројевић 2005:** Маројевић Радмило. *Горски вијенац (Критичко издање. Текстологија)*. Подгорица
- Младеновић 1969:** Младеновић Александар. *Прилог проучавању Орфелиновог језика*. – Зборник МСФЛ III
- Мошин 1964:** Мошин Владимир. *„Револуције“ у историји српског правописа*. – Библиотекар, бр. 15, Београд
- Остојић 1976:** Остојић Бранислав. *Језик Петра I Петровића*. – Посебна издања ЦАНУ књ. 8, Титоград

¹⁴ Исто.

- Остојић** 1997: Остојић Бранислав. *Прилози о Његошеву језику*. Никшић
- Симић** 1995: Симић Радоје. *Правопис српскога језика. Између пада и успона*. Никшић
- Стојановић** 2002: Стојановић Јелица. *Ортографија и језик Бејлопољског четворојеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица
- Стојановић** 2005: Стојановић Јелица. *Обиљежавање старог вокала јат и његових континуаната у споменицима писаним српско-словенским језиком на (и)јекавском говорном подручју*. – Србистички прилози. Зборник у част професора Славка Вукомановића, Београд
- Стојановић** 2006: Стојановић Јелица. *Неке језичке одлике рукописа Грешних спасеније (манастир Тушимља у Дробњаку, 17. вијек)*. – Научни скуп „На извору Вукова језика“, Жабљак 2006, у штампи.

ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ В ЕДИН МАЛЪК БЪЛГАРСКИ ГРАД

София Мицова

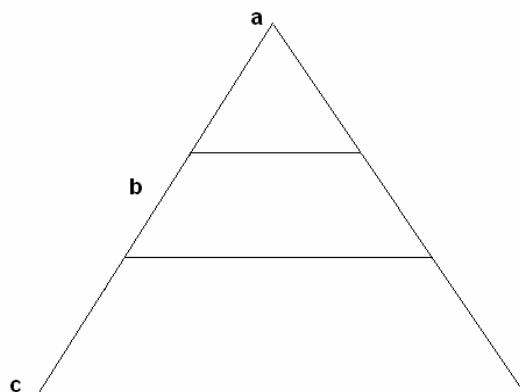
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

The sociolinguistic researches, in which the contemporary linguistic situation of Bulgarian cities is represented from a synchronic point of view, are important. Combining of different methods in this type of works gives us interesting results in language description in the real human societies. The formula of a sociolinguistic research is successfully applied in the examination of the Bulgarian village. Thus, from a contemporary point of view, steady tendencies and the changes in the traditional dialect can be observed. There is another, third type of Bulgarian towns, in which the linguistic situation is very interesting. Those are towns as administrative units, but life there is closer to life in Bulgarian villages. We present the linguistic situation in one such town.

Keywords: Sociolinguistic situation; dialects; language formations; diglossia.

Понятието *езикова ситуация* включва в обема си обобщеното разбиране, че с него се означава „съвкупността от *подсистемите* (формациите) на един език или повече езици и взаимодействието помежду им“ (Каневска-Николова 2001: 40). Езиковата ситуация включва два основни компонента: а) социолингвистична структура на обществото и б) комуникативна система на обществото, която от своя страна е съставена от различни формации (подсистеми) на езика: книжовен, диалекти и мезолект, който „е субстандартна динамична система, задължителна за тази част от диалектните носители, които са принудени да напуснат своите села и да се установят в градовете или сред книжовно говорещи“ (Виденев 2000: 164). Най-широкото разбиране за *диглосията* се свързва с владенето на повече от една езикова формация. Диглосията е задължителен „елемент от личностната адаптация“ (Виденев 2000: 216) в друга среда на живот и бит. При диглосията елементите от една езикова формация проникват в друга. Този процес на интерференция поражда отклонения от нормите и в двете езикови формации. Диглосията и породените от нея процеси са свързани в психолингвистично отношение с нагласата и емоционалното

състояние на говорещия. У. Лабов използва понятия като „небрежна“ и „внимателна“ реч, за да обясни промените в стиловия регистър на говорещия, свързани именно с тези психолингвистични аспекти от речевото му поведение (вж. Лабов 1970: 75). Допускането на прояви на интерференция между две езикови формации или нейното потискане според У. Вайнрайх зависи от степента на внимание и заинтересованост от страна на говорещия (вж. Вайнрайх 1972: 35). За българската езикова ситуация е характерна диглосията от типа *териториален диалект – книжовен език*, която според М. Виденов е *субординирана диглосия*, тъй като преминаването от диалект към книжовен език става в резултат от вътрешен превод (вж. Виденов 2000: 215). Това преминаване от една езикова формация към друга той нарича „*превключване на кода*“. Процесът се характеризира с *мислене за езика* в началото си и *мислене на езика* след постепенното отслабване на самоконтрола на говорещия. Преминаването от единия към другия код обаче е свързано с появата на междинна формация на езика – *мезолект* (вж. Виденов 2000: 216). С появата на трети вид езикова формация се налага и промяна в понятийния апарат. М. Виденов защитава идеята за *езикова триглосия* в България, изразяваща се в съществуването на три езикови формации **a**, **b**, и **c**.

Фигура 1

С **c** са означени българските териториални диалекти, които стоят в основата на триъгълник, чрез който схематично е представена съвременната българска градска езикова ситуация. С **b** са означени всички градски говори (или интердиалекти), които се явяват междинни езикови формации по отношение на диалектите и книжовния език. На върха на триъгълника е поставена формация **a** – книжовната езикова формация, която е нормативна за всички носители на българския национален език (вж. Виденов, 1990: 306). Езикова ситуация в раз-

личните диалектни области на България има различни измерения. Социолингвистичното проучване на град Велико Търново, осъществено от Б. Байчев и М. Виденов, показва, че интердиалектната *b-формация* съставя много тесен „коридор“ (Виденов 1990: 296), оформен между диалектната *c-формация* и книжовната *a-формация*, тъй като териториалният диалект и „диалектите на селата около старопрестолния град са близки в структурно отношение до книжовния стандарт“ (Виденов 2000: 202). На запад от ятовата изоглосна област обаче езиковата формация от типа **b** е много по-силно изразена като междинна, тъй като структурните различия между диалектите от западното наречие и книжовната норма са много по-отчетливи от тези между източните диалекти и книжовната норма. Това предполага много по-завишено внимание от страна на говорещ, принадлежащ към българския диалектен запад, участник в речева ситуация извън неговия езиков континуум, която изисква употребата на книжовна езикова норма.

Формулата за социолингвистично изследване е успешно приложена и върху българското село, за да бъдат разкрити, от съвременна гледна точка, устойчивите тенденции и промените в традиционния диалект по посока на книжовния говор (Каневска-Николова 2001). Има обаче и трети вид български селища, чиято езикова ситуация представлява не по-малък интерес, тъй като те са *градове* от административна гледна точка, но са *села* в битово отношение. Представител на тази група е разглежданият тук малък западнобългарски град Бобошево, Кюстендилско.

Под влиянието на урбанизационните процеси, започнали в началото на миналия век, в Бобошево започват да се наблюдават промени в местния говор в посока към книжовния език. Този естествен процес е забелязан за пръв път от историка Ив. Кепов и е анализиран в неговите студии, посветени на историческото, социалното, етнографското и езиковото описание на селището. Кепов посочва бързото урбанизирание на селото, промяната на бита на неговото население, от което зависи и отмирането на местния диалект чрез изместването му от книжовната норма, навлизаща интензивно в обществения живот и в бита на бобошевци. Авторът се опитва да предскаже дори скорошното му окончателно изчезване. Той прогнозира в „Минало и сегашно на Бобошево“, че наречието „вече гние и от една чудновата смесица днес, скоро ще добие облика на книжовното, дори в много случаи и в произношението на *h* по източнобългарски.“ (Кепов 1935: 50).

Урбанизационните процеси, които действат през този период, са повсеместни за целия български езиков континуум, те продължават

до шестдесетте години на XX век. За историческото им влияние върху езиковата ситуация в българските градове са направени обширни наблюдения от М. Виденов в неговото изследване за съвременната българска градска езикова ситуация (Виденов 1990: 206 - 218). В средата на XX век обаче започва масова миграция на население от селата към големите български градове. Процесът не отминава и село Бобошево. От този период нататък е налице постепенно обезлюдяване на селището. Въпреки обявяването му за град през 1982 година населението му продължава да намалява, за да достигне днес до 1500 жители. При намален брой на жителите в Бобошево продължават да се наблюдават типичните урбанизационни процеси, които след смяната на административния му статут дори се увеличават. Става дума за установяване на все „по-градски“ начин на живот и за промяна на бита му – явления, които довеждат и до по-засилено проникване на книжовния език, до постепенно изместване на диалекта, т.е. предричането на Ив. Кепов от тридесетте години на века започва да се осъществява. Следвайки предложената от Виденов градуална триада, социолингвистичната ситуация в Бобошево в периода от тридесетте до деветдесетте години на XX век може да бъде представена по следния начин:

c → b → a

С-формацията или традиционният териториален диалект продължава да бъде средство за комуникация в бобошевското всекидневие, но се осъзнава по-ниският му статус на диалект. Вътрешнополитическата обстановка в България след Втората световна война обаче променя живота на всяко равнище – от висшите държавни институции до най-малката социална единица на обществото – семейството. Селата масово биват урбанизирани, като начинът на живот се доближава все повече до градския. Заедно с това се променя и трудовото ежедневие. В Бобошево, както във всички български селища, през петдесетте години на XX век се провежда масовата колективизация на всички земеделски земи и се създава местна земеделска кооперация, която покъсно се преобразува в ТКЗС. Земеделският труд в много отношения вече не е традиционният. С механизмирането му се налага много от кооператорите да бъдат практически и теоретически подготвени за работа с нововъведените технологии и машини. Наред с това се създава и администрация, която образува специфична прослойка. В много отношения професионалното общуване сред членовете ѝ изисква употребата на специализирана терминология. Отношенията с работниците, от друга страна, изискват друг начин на общуване, при който са неуместни

формите, характерни за диалектната *с-формация*. В обществения живот на Бобошево през този период се наблюдават и други динамични промени, влияещи върху езиковата ситуация. Създава се Земеделски техникум, който събира ученици не само от съседните села, но и от цяла Югозападна България. Поради недостиг на квалифицирани преподаватели учителският колектив на техникума се попълва с учители от всички краища на България. Концентрирането на хора от различни диалектни области и носители на различни диалекти от бобошевския говор се превръща в предпоставка за промяна в езиковата ситуация на селото през този период. Териториалният диалект продължава да се говори в семейството, но вече е с по-нисък статус в междуличностните отношения извън него. Езиковата ситуация в Бобошево от този период е идентична с езиковата ситуация в повечето малки български селища. М. Виденов я определя като диглосна, тъй като в личните си отношения хората използват диалекта (*с-норма*) или най-ниските реализации на *b-нормата*, а при контакти с непознати или с интелигенцията в селото се прибъгва до все по-високи реализации на *b-нормата* или се проявява стремеж към използване на *а-нормата* (по-ниска нейна степен) (Виденов 1990: 299). По същия начин в Бобошево започва да се формира по-високопрестижна езикова норма, с която бобошевци си служат в ежедневно общуване извън семейството. Не може да се говори за създаването на особен вид интердиалект в Бобошево, защото въпреки сериозните урбанизационни процеси, протичащи между петдесетте и осемдесетте години на миналия век, селището няма онези характеристики, присъщи на големия град, които биха способствали за създаването на обществени и социални прослойки, които да утвърдят местен интердиалект. Интердиалектната *b-формация*, която се открива в по-горе споменатите случаи, е тази на по-големите, близки до Бобошево, градове – Дупница, Кюстендил, Благоевград, Перник, тъй като икономическите условия позволяват на множество бобошевци да пътуват, за да работят там. В своите трудови колективи те са подложени на така наречената „нормативна нивелация“ (Виденов 1990: 288), при която са заставени да се придържат към по-престижната норма на градския интердиалект (*b-формация*). Макар да няма особено големи разлики между интердиалектите на посочените близки до Бобошево градове и бобошевския говор (тъй като всички принадлежат към една и съща диалектна област), в спонтанната реч на нарочно избраните информатори от тази група се откриват думи и изрази, които са характерни за речевата норма на тези градове, но са маркери от гледна точка на диалектната норма. Твърдението може да бъде илюстрирано с пример

от спонтанната реч на информатор, който в периода на активната си икономическа възраст е работил като металург в стоманодобивния завод в град Перник. //и_като_имаши_ф_предв\ит_н\екои_кн\иги_ко\ито_ги_имам_за_л\еф_и_осемдес\е_за_дв\а_за_тр\и/_се\а_ка_то_ги_гледам_са_по_дв\айсе_тр\ийсе_л\ева/_е_а\цеба//_и_с\а_т\ука_фа_ра\он_викам_на_Белос\лаф_разб\ираш_ли_Прус_у_библ\от\еката//_има_д\оста_вид\ах_//фара\она_б\еше_зн\ачи_за_Ег\ипет//_ше_в\идим_се\а_де//. В речта си, той използва множество синкопи, както и така наречените „паразитни фрази“, които са характерни за градските интердиалекти, но също така избягва употребата на силния от гледна точка на книжовната норма диалектен маркер – форма за определеност при имената от м. р. ед. ч. –о.

Засилва се все повече и нуждата от висококвалифицирана работна ръка с по-висок образователен ценз. Местното читалище развива богата културна и образователна дейност. Създава се самодейна театрална трупа, която поставя популярни пиеси, организират се концерти на известни музиканти, хората се обединяват в различни клубове, слушат образователни беседи, правят се литературни четения. С увеличаването на бобошевците с висше образование, упражняващи професии, свързани с интелектуален труд, се създава и местна интеллигентска прослойка, която в общуването си с непознати и външни за Бобошево лица, както и в работата си, се стреми да употребява възможно по-висока степен на книжовния език (*а-формация*). По време на своята теренна работа съзнателно търсех информатори бобошевци на възраст над 60 години, вече пенсионери, които са били в икономически активна възраст именно в годините, когато процесът на преминаване от *с-формацията* към *а-формацията* е бил най-динамичен. Оказа се, че в много случаи в спонтанната си реч те продължават да избягват най-силно маркираните (спрямо книжовната норма) диалектизми. Ето как един от моите информатори - пенсиониран учител от местното училище, разговаря по тема, която не изисква задължителна употреба на книжовната норма: //покан\и_ли_н\екой_от_н\ас_на_пр\азника_на_град\а//_//ас_държ\ъ_на_т\ийа_р\аботи//_//ама_ас_съм_ас_съм_м\алко_недобр\е_и_н\ама_да_отида//. Впечатление прави употребата на личното местоимение *аз* за 1 л. ед. ч. (вместо диалектното), формата за определеност при съществителните имена от м.р. ед. ч. *ът/а*, (вместо *о*), както и предпочитанието на книжовната форма на глагола *нямам* (вместо диалектната *нема*).

С настъпването на политическите промени от деветдесетте години на ХХ век обаче се променя коренно начинът на живот в цялата страна.

В Бобошево постепенно обезлюдяването приема *застрашителни размери*, тъй като населението в икономически активна възраст емигрира към големите български градове или чужбина в търсене на работа и подобър начин на живот. Местното училище променя статута си от средно в основно. В него се обучават деца до четиринадесетгодишна възраст, като след навършването ѝ са принудени да продължат образованието си в гимназиите на близките градове. По този начин се създава предпоставка за внасянето на все повече елементи от градските *b-норми*, които да оказват все по-голямо влияние върху бобошевската *c-норма*. Оформилата се в периода 50-те – 80-те години на XX век интеллигентска прослойка се разпада и представителите ѝ също напускат селището, за да упражняват професиите си в други градове. На практика в Бобошево постоянно живеят представителите на населението в пенсионна възраст и децата до четиринадесетгодишна възраст. И те обаче не са изолирани. Може да се предположи постоянното влияние на градските интердиалектни *b-формации* върху речта им, тъй като контактуват със съгражданите си, които работят там. От друга страна, средствата за масово осведомяване в началото и средата на XX век от изключение се превръщат днес в ежедневна необходимост, така че дори и жителите на такива малки селища като Бобошево имат постоянен достъп до книжовната норма или до по-ниските ѝ реализации. В тези условия бобошевци разполагат с възможността за „превключване на кода“ спрямо изискванията на всяка речева ситуация – от ежедневната битово-разговорна (изискваща *c-нормата* на местния диалект или една от ниските реализации на *b-нормата*) – до официалната, задължаваща владението на книжовната *a-норма*. Но тъй като изследването е насочено към битово-разговорната сфера от ежедневието на Бобошево, по-голямо внимание е обърнато именно на семейно-битовите и междуличностните речеви ситуации с цел да се установи коя езикова формация е с най-висока фреквентност сред тях. Въпреки голямото влияние на фактори като постоянния достъп до масова информация от медиите (а оттам и до *книжовната езикова формация*) или възможностите за често пътуване и общуване с жители на близките по-големи градове извършените наблюдения не доведоха до очакваните резултати. Започналият процес на развитие в посока към книжовния език е „*стопиран*“ на нивото, което е достигнал преди тези социално-икономическите промени от края на XX и началото на XXI век. Нещо повече, у много от информаторите – на възраст от 15 до 50 години (които от психолингвистична гледна точка би трябвало се стремят да се придържат към по-престижни речеви норми и да са почувствителни към диалектните маркери), може да се забележи дори въз-

върщане към диалектната норма в ежедневната битово-разговорна ситуация. Примери могат да бъдат приведени от многобройните сонди от речта на бобошевци от всички социални прослойки (от работниците със средно образование до висшистите, които упражняват професии, свързани с интелектуален труд):

СП, 32-годишен, работник в местната потребителска кооперация: //откар\ах ц\елио к\уфар/ е_йа_го преров\их ед\ин_по_ед\ин/ жен\ата_го преров\и/ не_г\о намер\ийме/ значи_го н\ема_там//

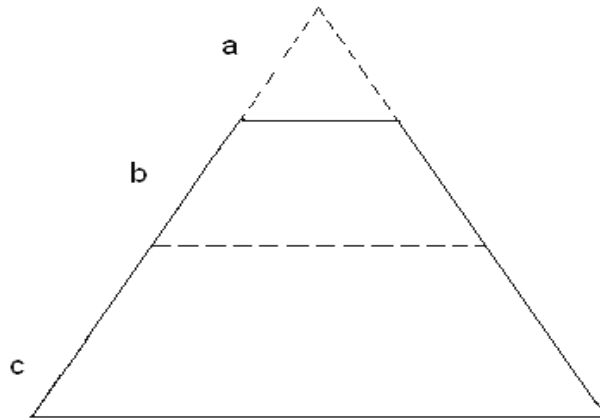
НЛ, 40-годишен, електротехник: //на_йа по_едно време те_г\едах по_Блаж\иево \одеше/ се_п\еши н\ешто \одиш \иде от_т\ебе//

ИП, 25-годишен, актьор: //и к\учето кат_ме докач\и/ и_ми спук\а п\алесо гле/ уап\а_ме жест\око/ ем_го гал\их гал\их и_накр\ао б\ам_сос гол\емата \уста//

ДА, 35-годишна, служител в местната администрация: //он\и обикнов\ено ос\ите нал\и_се зав\ират_у чеши\ата_и \имаме н\авик обикнов\ено к\ой ст\игне пр\ф да_пи\е в\ода пр\во нал\апаш чеши\ата п\ос\е п\ушташ//

Друг интересен факт се оказа наблюдението ми върху така наречените „гастарбайтери“. Това са голям процент от бобошевците в икономически активна възраст, които, за да намерят препитанието си, са избрали да работят в чужбина (предимно Италия). Първоначалните ми предположения бяха, че тези бобошевци съставят отделна социална и социологическа група от местното население, тъй като живеят не само в други икономически и политически условия, но и са изложени в ежедневието си на постоянното влияние на немайчиния си език. Очаквах, че след като тези хора са се превърнали в билингви, ще открия в речта им промяна. В крайна сметка установих, че в речта на билингви нито в един момент няма промяна. Нещо повече, наблюденията ми са, че диалектните маркери на всички езикови равнища (особено на фонетично и лексикално) са се увеличили дори в по-висока степен. Като пример посочвам разказа на тридесет и пет годишен бобошевец, който живее от осем години в Италия. //отк\ачена р\абота/ т\и_да \одиш по_Сокач\ето да_з\емеш една_т\ел и_да_си вр\жеме нос\ете йа д\еснийо крак он л\евийо крак/ и_\одиме дв\амата/ и_стигн\а:ме е_т\ука на_кръст\овишето и_една_локва н\екаде коку_ст\айата/ и_са_тр\е: се_разб\ереме к\ой какв\о а_се обик\оли и_йа фан\ах нат\амока он_уш по_м\ене да_д\ойде и_он_фан\а на_там и_дв\амата у_локвата//.

За да се илюстрира сегашното състояние на бобошевския говор, предложената градуална схема (по Виденов) може да бъде представена по следния начин:

Фигура 2

Триъгълникът, който представя съвременната езикова ситуация в Бобошево е вече с по-широка основа, тъй като диалектът (*c-формацията*) запазва своя нормативно-узусен статус за местното население. Границата обаче между *c-нормата* и *b-нормата* е предадена с пунктир, поради преливността между двете езикови формации. Говорът на Бобошево принадлежи на българския диалектен Запад, както и градовете, чиито интердиалекти се явяват с по-престижен статус за местното население. Ясна граница между *b-формацията* и книжовната норма обаче има. А самата книжовна норма (*a-формацията*, върхът на триъгълника) също е представена с пунктир – поради факта, че реализирането ѝ зависи само от стилистично маркирани речеви ситуации. Тя практически не се среща в битово-разговорната сфера, а в ситуации, при които е наложително употребяването ѝ, се реализира чрез своите по-ниски формации, които са приближени до интердиалектната *b-норма*.

Линейната схема, която илюстрира езиковата ситуация в Бобошево от тридесетте години на миналия век с оглед на прогнозата на Кепов за „отмирането“ на диалекта, т.е. за тоталното му изместване от книжовната норма, днес вече се представя в следния *силно променен вид*:

$$c \rightarrow c/b \rightarrow b \text{ ---- } \rightarrow a$$

В ежедневно си общуване бобошевци продължават да си служат с местната диалектна норма (*c-формация*); при контакти с външни на селището лица и в речеви ситуации, свързани с официал-

но общуване или с необходимостта от употреба на професионална терминология те прибягват към междинна (*c/b-формация*). При пътуванията си извън Бобошево си служат с *b-нормата* на градските интердиалекти, които обаче не се отличават рязко от бобошевския говор. Книжовната *a-формация* е овладяна от всички социални групи, понеже тя е задължителна за получаване на образование, но се явява като пасивен елемент, защото никой не си служи с нея в ежедневието, а е само коректив при официално общуване.

Сложните зигзагообразни процеси, посочени в изследването, поставят важни проблеми и при проучването на езиковата ситуация на *малките градове от селски тип* в Западна България, за да може да бъдат извършени по-големи обобщения в бъдеще. Така ще бъдат направени изводи дали езиковата ситуация на Бобошево (свързана с отлив на интелигенцията от селището) има уникален, или типологичен характер.

ЛИТЕРАТУРА:

- Байчев–Виденов 1988:** Байчев, Б., М. Виденов, *Социолингвистично проучване на град Велико Търново*. София, 1988.
- Виденов 1973:** Виденов, М. *Към въпроса за т. нар. „интердиалект“*. // Славистични изследвания, кн. III, София, 1973.
- Виденов 1982:** Виденов, М. *Социолингвистика*. София, 1982.
- Виденов 1990:** Виденов, М. *Съвременната българска градска езикова ситуация*. София, 1990.
- Виденов 1997:** Виденов, М. *Езикът и общественото мнение*. София, 1997.
- Виденов 1998:** Виденов, М. *Социолингвистическият маркер*. София, 1998.
- Виденов 2000:** Виденов, М. *Увод в социолингвистиката*. София, 2000.
- Каневска-Николова 1998:** Каневска-Николова, Е. *Смолянският градски език*. София, 1998.
- Каневска-Николова 2001:** Каневска-Николова, Е., *Говорът в село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно*. София, 2001.
- Кепов 1936:** Кепов, И. Народописни, животописни и езикови материали от с. Бобошево. // *Сборник за народни умотворения и народопис*. София, 1936.
- Кепов 1935:** Кепов, И. *Минало и сегашно на Бобошево*. Дупница, 1935.
- Котова 1960:** Котова, Н., Наблюдения върху диалектното разнообразие в Станкедимитровско. // *Език и литература*, XV, № 4, София, 1960, 288–299.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА НОВАТА ЛЕКСИКА В „НОВ ТЕМАТИЧЕН БЪЛГАРСКО-РУСКИ РЕЧНИК“

Милена Стойкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The article represents the appearance of the large number of new vocabulary in the last decade in Bulgarian and Russian languages. These quick and reliable entries of literary usage assume and motivate the creation of a “New topical Bulgarian – Russian dictionary”

Keywords: topical vocabulary, jargon, lexicography, anthropocentric type of dictionary.

Речниците са като хората: всеки е интересен по своему, всеки носи отпечатъка на времето, когато се появява, всеки е в служба на обществото за определен период от своето развитие, всеки оставя след себе си някаква следа.

А. Липовска

В доклада се предлага за обсъждане практическа разработка на речник от антропоцентричен тип (по Караулов и Морковкин), в който ръководното начало е живата употреба на думите в процеса на акти-визирането им, движението в езика, семантичната им еластичност и потенциал. И тъй като „лексикографията може да се разглежда като общуване между лингвистиката като наука за езика и обществото, заинтересовано от познанието за езика и познаването на езика, а речниковата продукция – като основен резултат, с който лингвистиката се отчита пред обществото“¹ (Морковкин 1987), напълно правомерно се поставя въпросът за възможностите на лексикографско описание на лексичната система, опосредствана от обществото и общуващия човек, от неговите комуникативно-културологични потребности.

Основният подход при описание на лексичната единица е оно-масиологичният (от съдържанието към средствата за изразяване в

¹ Тук и по-нататък преводът на цитатите е мой (М.С.)

езика), свързан с функционално-семантичното описание на лексиката. От особена важност е да се описва *новият жив език*, който е свързан с понятието съвременен език. Във функционален аспект понятието *жив език* (Скляревская 2007) предполага действия му характер, речевата му реализация, което аргументира квалифицирането на думи с помощта на функционални и стилистични бележки.

Предложеният лексикографски труд се реализира като речник от активен тип, даващ възможност на ползвателя да получи информация не само за значенията на думите, но и за нормите и правилата на използването им в речта, за отразяващата културните традиции съчетаемост и ситуативна обусловеност на думата.

Класификационната схема на речника е ориентирана към: 1. Новите структури в живота на ползващите двата езика и 2. налагащото се реновиране на познати теми и подтеми и в този аспект има по-скоро допълнителен характер.

Съществено изменение са претърпели групите: *Икономика, Правни структури, Строителство, Училище и образование, Спорт, Облекло и обувки, Здравеопазване, Хранене и заведения за хранене, Организации (политически и обществени), Църква Транспорт*. Темите, актуални за 21 век, които не са включвани досега в традиционните лексикографски материали са: *Бизнес, Компютри, Туризм и развлечения, Медиа и комуникации, Европейски структури, Политика, Офиси*. Те са разработени и включени в новия тематичен българско-руски речник от авторите на проекта „Нов тематичен руско-български речник“.

Думите не се представят в азбучен ред, а критерият е честотността на употребата им. В отделни теми се представя комплекс от логически обединени думи, понятия, изрази и фразеологизми.

Границите на словника по хоризонталната (социална) ос се определят от активността, актуалността, употребата на лексичните единици (видимият и говорим език).

Центъра на словника традиционно заема лексиката от основния речников фонд. Обширен масив обема терминологията, разпределена по съответните теми: информатика, компютри (*браузер, байт*), икономика и финансово дело (*акциз, деноминация*), юриспруденция (*вердикт, легитимност / форс-мажор*, медицина (*ХИВ, СПИН/ВИЧ, СПИД*), в това число и религиозна лексика (*акатист, мощи, Троица*). Наред с православната лексика е включена и лексика от други религии (*гуру, далай-лама, карма, тантра, чакри, намаз*).

Другият активен езиков процес, така нареченият процес на демократизация попълва словника с разговорна или жаргонна лексика –

при определени теми, позволяващи подобна „агресия“ (*Компютри, Облекло, Бизнес* и т.н.). Динамиката на социалните промени става причина за разхерметизация на жаргонната лексика и нахлуването ѝ в други сфери на езика (Зозикова 2007), което според нашите наблюдения е по-силно изразено в руския език. Подобен процес е възможно благодарение на дифузността между отделните сфери на езика. Говори се още за „варваризация“ на езика (Мокиенко, Никитина 2001), за т.нар. „общ жаргон“ – междинен пласт между разговорната и просторечна лексика, чрез който жаргонната лексика атакува успешно литературния език.

Да се драматизира излишно тази „проблемна“ ситуация може би ще бъде пресилено – употребата на „низка“ лексика е естествен процес, който може и да покаже нелицеприятната физиономия на езиковия ландшафт, но не му е по силите съществено да повлияе на законите на езиковия строй.

По вертикалната (хронологична) ос са разположени неологизмите – думи, незафиксирани в тълковната лексикография или представени в специални речници на новите думи. Значителна част от неологизмите съставят обозначения на нови реалии в обществено-политическата сфера, културния живот и бита (*бренд, астромедицина, пилинг, лифтинг, топ, пиърсинг*), в това число заимствани с изходната им форма (*секюрити, килър, ексклузив, електорат / секюрити, киллер, ексклузив, електорат*, сложно-съставни (*убедизайн, токшоу*) и производни, образувани по български и съответно руски словообразователни модели и възприемани като принадлежност на лексичната система на български / руски език (*спонсорство, холдинг / холдинговий*). Особено място заемат думите, функциониращи с „комплексно, комбинирано“ изписване – „думи-кентаври“ (Скляревская 2007) - *PR бизнес, VIP клиент, Web адрес, SPA процедури*. Подобни думи, навлезли в езика и усвоени от средностатистическия му носител не бива да се пренебрегват като факт от съвременния език тъкмо защото, образувайки обширни групи производни, се включват в словообразователната система на българския / руския език : *убеадрес, убеървър, убеприложение; пиар, пиаровски / пиарить, пиаровец*.

Речникът не само отразява семантичните и функционални трансформации през последните десетилетия, регистрира качествените и количествените изменения на лексикалните пластове в българския и руския език във връзка с глобализацията на социалните процеси и интеграцията в Европейските структури; той представя в система не са-

мо значенията на отделни лексеми и изрази, а на цели комплекси от логически обединени понятия, изрази и фразеологизми, отразяващи съответната житейска ситуация, изпълняващи както традиционни лексикографски задачи, така и демонстриращи живото слово в езиковата му реалност в съчетание с фактологически, културни и други сведения за самия денотат.

„Новият тематичен българско-руски речник“ ще бъде представен в компютърна версия, което прави неограничен диапазона на използването му и изцяло осъществява идеята на проекта – речникът да стане ценен помощник на изучаващите български и руски език, на преводачите, редакторите, съставителите на учебни пособия по руски и български език.

ЛИТЕРАТУРА:

- Зозикова, 2007:** Зозикова, М. Е. Литературный язык и жаргон (активные процессы в русской и болгарской лексике конца XX-начала XXI века) // *Мир русского слова и русское слово в мире, XI конгресс МАПРЯЛ*, том 3, Heron Press, София, 2007, 85-93.
- Мокиенко, Никитина 2001:** Мокиенко В. М., Т. Г. Никитина *Большой словарь русского жаргона*, СПб, 2001.
- Морковкин 1987:** Морковкин В. В. Об объеме и содержании понятия *Теоретическая лексикография* // ВЯ, 1987, № 6.
- Морковкин 1988:** Морковкин В. В. *Антропоцентрический versus центральный подход к лексикографированию. // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре*. Сб. статей. Отв. ред. Ю. Н. Караулов. Москва, 1988.
- Скляревская 2007:** Антропоцентрическая лексикография: идеи и практика // *Мир русского слова и русское слово в мире, XI конгресс МАПРЯЛ*, том 2, Heron Press, София, 2007, 525-530.

АРГУМЕНТНА СТРУКТУРА НА НЯКОИ ПРЕХОДНИ ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ ФРЕЙМНЕТ (*заселвам, населвам, изселвам, разселвам*)

Петя Несторова

Университет по хранителни технологии, Пловдив

The article examines the argument structure of four verb meanings. The verbs, which we discuss, are *settle (down)*, *move (from, to)*, *populate* and *settle in different places*. All verbs have a close meaning, they also share the same argument structure (with three arguments: NP_NP PP) except one, the verb *settle in different places*, whose argument structure has four arguments: NP_NP PP PP.

Keywords: argument structure, verb meaning, arguments.

В настоящия доклад ще разгледаме глаголите *заселвам, населвам, изселвам* и *разселвам*, като представим аргументната им структура и предлозите, които въвеждат аргументите.

На първо място ще коментираме двете значения на глагола *заселвам*: 1) по wordnet „*установявам някого или мнозина на ново постоянно местожителство*“, по Български тълковен речник (отгук нататък БТР) „*премествам, установявам някого или мнозина на ново постоянно местожителство*“; 2) по wordnet „*установявам трайно етническа, социална и др. общност върху нова, обикновено неусвоена територия*“¹. Двете значения на глагола са много близки. Разликата между тях се състои в това, че във второто *територията*, на която някой бива преместен, е *необитаема*. Въпросът, който ни интересува, е как двете

¹ В българския тълковен речник съществува определение, но то според нас се отнася до друго значение на глагола *заселвам*. Срв.: БТР „*изпълвам дадена празна, необитаема територия с население; населявам*“. Значенията, които ние разглеждаме, влизат в общата дефиниция *някой заселва някого в някаква територия* (като освен предлога *в* са възможни и други предлози), докато дефиницията в БТР, „*някой заселва някаква територия с хора*“, според нас е свързана с друго значение на глагола. За повече информация по въпроса за видовете синтактични редувания и техния характер виж (Коева 2006: 19-31).

значения на глагола се реализират в изречението и дали тази разлика се отразява на синтактичната реализация на аргументите?

Аргументната структура на двете значения е еднаква: NP субект, NP комплемент и PP комплемент. Субектът има семантичното ограничение да бъде ‘човек’ или ‘организация’, NP комплементът се реализира като именна група със значение ‘човек’ или ‘общност от хора’, а PP комплементът е предложна група със семантика ‘място’ или още ‘обитаема или необитаема територия’.

В началото ще разгледаме примерите, в които има яснота за това, дали глаголът е употребен с първото, или с второ си значение.

1. а) *Но в презръдките му са притихвали сърнетата Шерилин Фен, Уинона Райдър, Кейт Мос, а Ванеса Паради му ражда две деца и го **заселва** при себе си в тихата френска провинция* (Капитал, 2007, бр. 20, БНК);

б) *Известно е, че през тази епоха византийската власт на полуострова се опитва активно да промени етническият състав на византийските балкански провинции, ... като изселва значителни маси от славянското население в малоазийската провинция Витиния и като **заселва** в освободените територии население от източната провинция* (Ст. Ваклинов, наука, история, БНК);

в) *Вие знаете останалото: вдругиден той ме заточава, изпраща ме в изгнание, вдругиден той ме **заселва** сред престъпници...*! (Й. Павлов, превод, БНК);

г) *Султанското правителство няма сметка от безлюдни територии и **заселва там** приели вече исляма албанци* (Кръстьо Манчев, история, наука, БНК);

д) *Моят баща мечтаеше да **засели отново** Дара – призна Джон. – Двамата с чичо ми Бенджен често го обсъждаха. – „Но никога не е мислил да го **заселва** с диваци... но и никога не е яздил с диваци също така.“ Не можеше да се лъже: от свободния народ щяха да се получат непокорни поданици и опасни съседни (Валерий Русинов, превод, БНК).*

В пример (1а) предложните групи *при себе си* и *в тихата френска провинция* реализират синтактично втория комплемент на глагола, който семантично е свързан с мястото на заселване. Фразата *при себе си* насочва към първото значение на глагола *заселвам*, тъй като местоимението *себе си* има за референт ‘одушевено същество’, ‘човек’, това недвусмислено показва, че територията не е свободна или необитаема. В пример (1б) глаголното значение се изяснява от прилагателното *освободените*, което пояснява съществителното *територии*, то

насочва към второто значение на глагола *заселвам*. В пример (1в) локативният аргумент *сред престъпници* и по-точно съществителното *престъпници* подсказва, че територията на заселване е обитаема. В пример (1г) от контекста става ясно, че глаголят *заселвам* се реализира с второто си значение. Словосъчетанието *безлюдни територии* (което е референт на наречието *там*) от първото просто изречение уточнява това. По подобен начин и в последния пример (1д) значението на глагола става ясно от контекста. В първото просто изречение наречието *отново* насочва към информацията, че тази територия е била заселена, след това е била обезлюдена и сега предстои евентуално да бъде заселена пак.

На пръв поглед примерите са лесни за разкодиране от семантична гледна точка и значението на глагола би могло недвусмислено да бъде определено благодарение на присъстващите маркери (които разгледахме), но това може да стане само от човек, който чете текста. А когато трябва в електронен вариант да се зададе необходимата информация, която да бъде достатъчна, за да може двете значения да бъдат разграничени, възниква проблем. Фактът, че контекстът е носител на необходимата информация, не е достатъчен, тъй като той не може да се зададе в речника под каквито и да било параметри. Необходимо е да се въведат ясни синтактични или семантични критерии към отделните аргументи за разграничаването на двете значения. Дотук се изясни, че ако в аргумента, който семантично се свързва с мястото на заселване, има предлог *при* или *сред*, последван от съществително със семантика 'човек', тогава задължително се реализира първото значение на глагола *заселвам*. По принцип след предлога *при* в конкретния случай не може да се употреби съществително с друга семантика, но след предлога *сред* това е възможно. Например *Заселиха ги сред вековни дървета, (на)сред пустошта* и под. Това означава, че уточнение за семантиката на съществителното след тези два предлога трябва да присъства задължително и в двете значения на глагола *заселвам*.

По-голямата част от примерите обаче не съдържат синтактико-семантични маркери, които да свържат глагола *заселвам* точно с първото или с второто му значение, тъй като аргументите им по никакъв начин не разграничават вида на територията, контекстът също не съдържа необходимата информация. Срв.:

2. а) *Селевк Никатор заселва жителите му в построената съвсем близо столица Антиохия* (Климентина Иванова, литература, БНК);

б) *Между другото генералният инспектор (Хилми паша) изглежда смята обезимотените българи да ги заселва в други дялове на отоманското царство* (Д. Кьосев, наука, история, БНК);

в) *Известно е, че през 1306 г. той прибира 10 000 алански семейства от Мала Азия, където те са били военнотзадължено население, и ги заселва в Тракия* (Стандарт 06, БНК).

Примерите не съдържат информация за това, кое значение на глагола е употребено в тях. В пример (2а) локативният аргумент е *в построената съвсем наблизо столица Антиохия*. В него не става ясно дали построената столица Антиохия е заселена или не. Пример (2б) също не може да уточни кое е значението на глагола, тъй като локативният аргумент *в други дялове на отоманското царство* също не дава информация дали тези дялове на царството са заселени или там няма хора. В пример (2в) локативният аргумент *в Тракия* не уточнява дали територията на заселването е свободна или заета. Възможно е в по-широк контекст да се дава някаква информация, но това все пак не е задължително, което означава, че не е възможно да се въведат критерии за разграничение на двете значения в такъв тип примери. РР комплементът в разглежданите примери се въвежда от предлозите *на* и *в*. Това се отнася и за двете значения.

Глаголите *заселвам* и *населвам* ще разгледаме в тяхното синонимно значение, а именно „*установявам трайно човек или етническа, социална и др. общност върху нова територия*“. Дефиницията на глаголите не уточнява каква е територията, затова не е необходимо да търсим специални семантични маркери в тази посока. В това значение двата глагола имат еднаква аргументна структура: NP субект, NP комплемент и РР комплемент. Субектът има семантично ограничение да бъде ‘човек’ или ‘организация’, NP комплементът се реализира като именна група със значение ‘човек’ или ‘общност от хора’, а РР комплементът е предложна група със семантика ‘място’ или още ‘обитаема или необитаема територия’. Срв.:

3. а) *Известно е, че през 1306 г. той прибира 10 000 алански семейства от Мала Азия, където те са били военнотзадължено население, и ги заселва в Тракия* (Стандарт 06, БНК);

б) *Соломон застрои и градовете, които Хирам му бе дал, и насели в тях синове Израилеви* (Библия, БНК);

в) *Селевк Никатор заселва жителите му в построената съвсем наблизо столица Антиохия* (Климентина Иванова, литература, БНК).

Предлогът, който въвежда РР комплемента, и при двата глагола е *в*.

Относно експлицитността или имплицитността на аргументите можем да обобщим, че субектът в българския език не е задължителен, така че при по-голямата част от глаголите той може да бъде изпуснат, без това да повлияе на синтаксиса и семантиката му. В аргументната структура на глаголите *заселвам* и *населвам* задължителен за експлициране е NP комплементът.

Другите два глагола, *изселвам* и *разселвам*, също имат близки значения. *Изселвам* има едно значение със следните дефиниции: по wordnet „*принуждавам някого да се пресели на друго място*“, по БТР „*принуждавам, заставам някого да напусне мястото, където живее, и да се засели другаде*“, докато глаголет *разселвам* има две значения само по тълковния речник: 1) „*заселвам на разни места*“, 2) „*изселвам*“.

Първо ще разгледаме глагола *изселвам*, тъй като неговата аргументна структура са различава от тази на глагола *разселвам*. *Изселвам* има четири аргумента: NP субект, NP комплемент, първи PP комплемент и втори PP комплемент. Субектът е семантично ограничен да бъде ‘човек’ или ‘организация’, NP комплементът се реализира със значение ‘човек’ или ‘общност от хора’, първият PP комплемент е предложна група със семантика ‘място’, ‘обитаема територия’, която можем да свържем с началната точка на движение, а вторият PP комплемент е предложна група със семантика ‘място’, ‘обитаема или необитаема територия’, която се свързва с крайната точка на движение. Срв.:

4. а) *Всъщност Обретен Ганюв става свидетел на първите опити на Русия да **изселва** насилствено българите от България в земите на север от Черно море* (Демокрация, 56 \ 08. 03. 2001, БНК);

б) *Той е бил един от онези могъщи български владетели, който пръв е приложил "възродителния процес", като **е изселвал** на няколко пъти потомците на древната Римска империя от Тракия та чак отвъд Дунава (Кеш, БНК);*

в) ***Изселват** от Горна Джумая в Оряхово и по-големия му брат Георги* (Литературен форум, бр. 35, 30.10.–5.11.2001г., Митре Стаменов, „Лесно ли е да си българин“, интернет).

В примерите синтактично са реализирани и трите комплемента. Първият PP комплемент се въвежда винаги с предлог *от* и има семантика ‘начална точка на движение’. Вторият PP комплемент има семантика ‘крайна точка на движение’ и тук е въведен с предлозите *в* и *отвъд*, но са възможни и други предлози като *на* и др. В аргументната структура на глагола задължително трябва да се експлицира NP комплементът, останалите аргументи, субектът и двата PP комплемента,

не са задължителни за синтактична реализация. Това показват и следващите примери:

5. а) *То подаде официална жалба пред Обществото на народите, приложи компрометиращи доказателства и същевременно започна да изселва гражданите от унгарска националност (БНК);*

б) *Сталин налага абсолютни ограничения в движението из многонационалната държава, изселва някои националности в четирите посоки на Съюза, като по този начин, без да съзнава, култивира една съкровена мечта на безброй жители на огромната страна – да я напуснат (Д. Кирков, Форум, БНК);*

в) *Започва да я търси, прекрасно знаейки от историята, че при освобождаването на Крим Сталин за една нощ натоварва на вагони татарите и българите и ги изселва в Сибир (ЛИК, 2007, кн. 9, БНК);*

г) *В нашия затънтен тогава край изселваха принудително провинули се към властта лица (Д. Петрунова, криминален роман, БНК);*

д) *Както знаете, евреите от големите градове бяха изселени, взеха им къщите, изселваха ги в села или малки градчета без работа (Стандарт, БНК);*

е) *Властите в империята се стремят да изолират павликяните от останалото население и от VIII век започват да изселват заловените еретици на Балканския полуостров (Д. Нейчев, наука, история, БНК);*

ж) *Нямаше какво да рушим и подпалваме, нямаше кого да залавяме и изселваме на Бафинова земя... (Росица Бърдарска, фантастика, превод от руски, Аркадий и Борис Стругацки, БНК);*

з) *Не се минали и няколко дни цялото семейство на Гошо и Ангел го изселват отвъд три планини, чак в Троянско. Баща им се окажал народен враг (Г. Данаилов, роман, БНК);*

и) *Когато по-късно по настояване на турското правителство Румъния изселва Каравелов от Букурещ и го въдворява в малък влашки град, архивът на Българския централен революционен комитет, който се е съхранявал дотогава от него, като председател на Комитета, е предаден от жена му Хаталия в сръбското дипломатическо представителство в Букурещ (в-к"Македония", брой 9, 3.03.1999 г., БНК);*

к) *Подкрепян от Турция, Австрия и Англия, той използва всички средства, за да осуети победата на националната партия, забранява всякакви акции на юнионистите, арестува по-активните от тях и ги изселва от столицата, заплашва избирателите и селяните, че в*

случай на обединение положението им ще се влоши, и пр. (Кръстьо Манчев, наука, история, БНК);

л) *А Милиевна присъства и когато милицията дойде да ме изселва от Жуковка* (Борис Мисирков, превод, документалистика, БНК).

Първият пример (5а) съдържа само задължителния NP комплемент. Примерите (5б), (5в), (5г) и (5д) експлицират NP комплемента и втория PP комплемент, който означава ‘крайна точка на движение’ и се въвежда от предлог *в*. Примери (5е) и (5ж) експлицират същите аргументи, като PP комплементът се въвежда от предлог *на*. В пример (5з) PP комплементът се въвежда от предлог *отвъд*. Примерите (5и), (5к) и (5л) експлицират NP комплемента и първия PP комплемент, който означава ‘начална точка на движение’ и се въвежда от предлог *от*.

Последният глагол *разселвам* има аргументна структура, подобна на *изселвам* и *населвам*: NP субект, NP комплемент и PP комплемент. Субектът има семантичното ограничение да бъде ‘човек’ или ‘организация’, NP комплементът се реализира като именна група със значение ‘човек’ или ‘животно’, PP комплементът е предложна група със семантика ‘място’, ‘територия’. Срв.:

б. а) *Спогодила се със султана, тя разселва по български земи татари, черкези и други подобни* (БНК);

б) *Тя е полезна за естествените горски условия, но когато разселваш копринена буба в гората, мравката става вредител* (БНК);

в) *Другият вариант е да разселваме яребици в ловностопански райони, в които липсва този вид* (БНК);

г) *В някои европейски страни, ако се получи такъв дисбаланс, освен забраните за събиране на охлюви, горските стопанства закупуват и разселват охлюви в тези райони* (БНК);

д) *В гъстите борови гори на Западен Сибир професорът и неговите сътрудници разселвали червени горски мравки* (БНК);

е) *Много от ловно-рибарските сдружения имат желание да разселват зайци, но няма откъде да ги вземат* (БНК).

Тук задължителен за синтактична реализация аргумент е NP комплементът, PP комплементът се въвежда от предлог *по* и *в*. Според нас са възможни също така и предлозите *из* и *отвъд*. Например *Разселват ги из Родопите, Разселва ги отвъд Дунава*. Тъй като *разселвам* означава ‘преселвам на различни места’, то най-подходящи предлози тук са *по*, *из* и *в*.

Глаголът *разселвам* се различава от останалите разглеждани глаголи по своята семантика, която означава движение в различни посо-

ки, и това променя предлозите, въвеждащи комплемента за ‘място’, ‘територия’. Същото значение би могло да се изрази и при другите глаголи, но само чрез непременно упоменаване в комплемента за няколко места на преселване. Срв.:

7. а) *Сталин налага абсолютни ограничения в движението из многонационалната държава, **изселва** някои националности в четирите посоки на Съюза, като по този начин, без да съзнава, култивира една съкровена мечта на безброй жители на огромната страна – да я напуснат* (Д. Кирков, Форум, БНК);

б) ***Заселват** ги из целия град* (конструиран пример);

в) *Общината **населва** ромите във всички части на селото* (конструиран пример).

Разбира се, тази информация засега не може да се зададе в електронен вариант. Единствено предлогът *из*, който в пример (7б) означава ‘разпръснато положение или движение без определена посока в границите на определено пространство’ (Граматика 1983: 425), може да бъде маркер за движение в различни посоки при глаголите *изселвам, заселвам и населвам*.

Глаголите *заселвам, населвам, изселвам* и *разселвам* имат близко значение и подобни аргументни структури. Ясно е, че различните представки за всеки глагол модифицират значението му, което се изразява в различия в предлозите, въвеждащи комплементите, а оттам в синтактичната и семантична реализация на аргументите. Това изследване е необходимо да бъде продължено и задълбочено, тъй като по този начин ще се изяснят голяма част от особеностите на семантиката и синтактичната реализация на глаголите.

ЛИТЕРАТУРА:

БНК: <http://search.dcl.bas.bg/>

Български тълковен речник 1994: *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1994.

Граматика 1983: Граматика на СБКЕ. Т. II, *Морфология*, Изд. на БАН, София, 1983.

Коева 2006: Коева, Св. Синтактични редувания в български – диатези и алтернации. // *Български език*, 2006, № 4, 19-31.

wordnet: <http://dcl.bas.bg/>

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ФАМИЛНИТЕ ИМЕНА НА БЪЛГАРИТЕ И НЕМЦИТЕ

Борян Янев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

In the following article are examined the culturological similarities and differences between two Indo-European family name systems, which are different from an ontogenetic perspective – the Bulgarian and the German systems. The onomastic universal phenomena, which are found in one and the same type of anthropological, social and topographic grounds for the structuring of family names, meet their subcultural specificities, based on the appellatives which reflect the conditions of life, the means of living, the hierarchy of values and the systems of Bulgarian and German first names both in synchronic and diachronic aspects.

Keywords: family name, anthropological system, occupation, conditions of life, the hierarchy of values, subcultural specificities.

В настоящата статия се разглеждат културологичните прилики и отлики между две индоевропейски, но различни в онтогенетичен план фамилноименни системи – българската и немската¹. Ономастичните универсалии, откриващи се в еднотипните антропологични, социални и топографски мотиви за образуване на фамилни имена, намират своите субкултурни специфики, основаващи се на апелативната лексика, която отразява бита, поминъка, ценностната йерархия и личноименните системи на българите и немците както в синхронен, така и в ди-ахронен аспект.

Основно място в антропонимните изследвания заема въпросът за връзката на името с живота на човека, който представлява съвкупност от социални и професионални характеристики. Тази своеобразна коекзистенциална релация „име-съдба/живот“ може да бъде полиаспектно интерпретирана, когато обект на изследване е феноменът фа-

¹ Настоящата статия се реализира благодарение на любезното съдействие на фонд „Научни изследвания“ към поделение „Научна и приложна дейност“ при Пловдивския университет.

милно име. В този случай онимът може да бъде културен, етнически, религиозен, мистификационен, родов, индивидуализиращ и едновременно с това социализиращ/обобщаващ белег, както и нередко – маркер за полова спецификация. Ако всички изброени маркери бъдат разгледани като членове на една когноменна парадигма, то тогава всеки от предложените варианти може да репрезентира стотици, дори хиляди конкретни реализации във вторичните номинативни практики на социума. Това се дължи, от една страна, на изследователския подход, а от друга – на полифункционалността на фамилияния антропоним.

Конкретизацията на индивидите, основаваща се на един антропонимен компонент, е доста трудна. Това налага обезателната поява на фамилияни оними в един по-късен етап на развитие на обществото и ги прави сукцесивни. И макар фамилияните имена да се възприемат като обобщаващи маркери, тяхна поява всъщност спомага за посъвършеното и ясно разграничаване на членовете в едно по-голямо родствено обединение. И тук може да се потвърди принципът на „вярната грешка“ само защото $f(\alpha) \neq f(\alpha+\beta)$, както и $f(\beta) \neq f(\alpha+\beta)$, ако с α и β бъдат означени съответно личното и фамилияното име. Комбинацията от лично и фамилияно име разкрива потенциалната възможност хората да се различават и същевременно да се идентифицира тяхната принадлежност към даден микросоциум (фамилия). Това е една от основните функции на фамилияното име. В миналото, когато условно говорим за когномен под формата на притурка (прякор, прозвище, топоним, антропонимен генофактор и пр.) към личния антропоним, тази притурка е била особено важна в сферите на административното обслужване, тъй като тези „фамилияни имена“ изясняват родствени връзки. Разкриването на родство е втората функция на фамилияното име. Важно е да се отбележи, че за разлика от ситуацията в съвременния свят в миналото фамилияното име е имало ясно подчертано второстепенно значение – формално то стои след личното, хората на изкуството са подписвали творбите си с личното си име, списъците с имена по различни поводи се изготвят по азбучен ред на личния антропоним, в богослужебната църковна дейност се споменава само личното име на лицето. В Германия до средата на 17. век граматиките препоръчват само преномените да се изписват с главни букви. Тези факти обаче не омаловажават същността на фамилияните имена да функционират като основни медиатори за официално обвързване на личността със социума, да съществуват и да напомнят за личността дори когато тя не съществува физически, защото могат да бъдат наследявани, а запазването на фамилияно име внася приемственост и създава връзка между

членовете на отделните родове във времето, дори и ако са разпръснати в различни населени места.

Едва в началото на 18. век започва унификацията на българските фамилни имена чрез използването на общославянски словообразователни суфикси – *-ов, -ев, -ски, -ич,*

-ин и др. Фамилният оним принципно се предава от поколение на поколение с цел съхраняване на фамилната идентичност. По този начин той става родов и се отделя по своята лексикална семантика (може да запазва граматичната си форма) от номиналния първоизточник, послужил за образуването му. Стефан Илчев (Илчев 1969: 29-30) описва как българинът е назоваван с малкото му име или с прякор, който загатва за поминъка, занаята, родното място или някои лични особености, а заедно с това и с бащиното или дядовото име. Илчев споменава още, че голям дял от фамилните имена са образувани от прякори. Към прякорите спадат и ония думи, които означават професията или занаята на човека (джамбазин, даскал, зограф, ковач, поп, колар и т.н.), въпреки че при една по-прецизна класификация трябва да се направи опит за разграничаване на когномените с мотивиращи етимони *занаят* или *прякор* (а прякорът се разбира най-често като споменаване на по-скоро нетипичен белег от психическите, физическите или поведенческите характеристики на личността). Образованите от прякори фамилни имена се оформят със същите форманти, както и останалите. Интересен факт в българската антропонимна история е процесът на „превеждане“, побългаряване на фамилните имена през Възраждането: *Бакърджиев – Медникаров, Сахатчиев – Часовникаров, Думузчиев – Свиначаров, Чобанов – Овчаров, Терзиев – Шивачев, Шиваров* и др. В други случаи имената със славянски корени са възникнали самостоятелно и не са превод на турските.

Съвременната немска антропонимна система, също както и българската, е резултат от многовековна еволюция и действие на хетерогенни фактори – религиозни, правни, исторически, етнографски и интралингвистични (типично езикови). Установяването и налагането на фамилните имена в Германия обаче е много по-дълъг и по-ранен процес в сравнение със ситуацията в България. Немските фамилни имена се появяват още в 12. век, и то в южните и западните провинции на Германия, като до 13. век те са били привилегия единствено на дворянството и аристократичните прослойки. С нарастването и развитието на градовете и усилената бюрократизация на обществения живот фамилното име се превръща в незаменима необходимост, като в края на 16. век фамилните антропоними са неразделна част от социоантро-

понимната характеристика на немското общество и значим белег в немската лингвокултурологична картина. Универсалната постоянна употреба на едни и същи имена е изключителното доказателство за това. И докато в българския антропонимикон фамилните имена без суфикси са нетипично явление с по-особен характер (Зограф, Доросия, Радон, Рашей, Вичу, Шведец, Казас, Заим, Белопит, Калъч, Мудри, Хубяк, Мезю, Тарляк, Филарет, Балан, Смрекар, Гривек, Кремен, Курт, Доган, Капон, Паси – от професии, лични имена или прякори), то в немската система най-разпространен онимизиращ похват е конверсията – повтарянето на изходната апелативна структура в онимния пласт на език: Müller, Schmidt, Gärtner, Fischer, Fleischer, Bäcker и т.н. Граматичните модели за образуване на фамилни имена в немския ономастикон могат да бъдат обобщени условно в следните 4 групи:

1. Под формата на конкретизираща атрибутивна конструкция с предлозите *von/van*, по-рядко с *aus* или латинското *de*. Например: *Willhelm von Nürnberg*, *Kuonrad de Lyptzik*. Днес фамилните имена с предлог *von* указват, че лицето е с дворянски, аристократичен характер. По-рано тези форми са били разпространени и сред обикновените, „по-ниските“ обществени колективи. Например: *van Beethoven* произлиза от местността *Betuwe* (което е от лат. *beta* – червено цвекло), където *van* не е показател за дворянски произход. Името на известния художник *van Dyck* означава всъщност *vom Deich* (около насипите, дигите), на елитното немско лексикографско издателство *deGruyter* – от срвн. *grüten* – „варя бира/пиво“ (в този случай смятам обаче, че става въпрос по-скоро за наличие на определеност на формата, а не на латински предлог, т.е. бих го „превел“ като „*der Bierbrauer* – пивоварят“). Такива фамилии се откриват днес в Северна и Югозападна Германия.
2. Много чести са конструкциите със суфикс *-er*. Най-често при отпатронимните или отгеографските имена, но явлението е разпространено във всички модели най-вече поради факта, че при случаите на конверсия суфиксът се пренася от апелатива, означаващо лице, упражняващо дадена професия. Във втория случай (при вече онимизирани форми) суфиксът *-er* се приема за антропонимен. Казано по друг начин, този модел всъщност представя конверсията в образуването на фамилноименния фонд.
3. Ролята на суфикса *-mann* се засилва осезаемо при антропонимното образуване. Отапелативният суфикс (от ствн., срвн. *man* – мъж, човек) служи преди всичко за формиране на фамилни имена от първично и вторично по-общо или по-частно назовани ге-

ографски обекти или сегменти от техния цялостен облик: *Münstermann, Wuppermann, Bachmann, Lindemann*. Не са малко и когномените, произхождащи от названия на професии: *Salzmann, Aulmann, Bruggemann*, и от прякори: *Kurzmann, Klugmann, Biedermann*. Много по-рядко този суфикс се открива при образуване на фамилни имена от лични: *Tillmann, Hartmann, Hinzmann* и др. Немалка група са и фамилните имена с десемантизиран втори корен, функциониращ като афиксоид – **-wib, -kind**.

4. Апелативите, преминали във фамилни оними, подлежат на повечето от съкратителните процеси, наблюдавани при образуването на хипокористични лични имена именно защото произлизат от тях. Продуктивни са суфиксите **-z, -el, -in(g), -ung, -e, -o, -a** (като последните три произлизат най-често от стари склонитбени флексии).
5. По-често в немската антропонимна система наблюдаваме и при фамилните имена съкращаване на онима, което води и до фонемна, и до морфемна вариативност: *Bierbrauer – Brauer, Bräu, Preu, Malzer – Molter* (в българската фамилноименна система се наблюдават по-рядко фонолекси – продукт от редукция на неударени гласни (Серкеджиев – Сиркеджиев, Пъдарев – Падарев, Демирев – Димирев) или по-особени вокални трансформации като преход на **o** и **y** в **a** и **ъ** и обратно: Булгурков – Балгурков, Кабаков – Кобаков, Бурмов – Бармов (срвн. Илчев 1969: 36) и др.)

Много точно както в българската, така и в немската антропонимна картина се отличават четири мотивационни фактора за възникване на фамилни имена. Това са:

1. Възникване на фамилни антропоними от лични. В българския ономастикон най-често това е бил преноменът на дядото, докато в немския – на бащата или майката. Впечатления прави фактът, че този фактор е най-разпространен в нашата система, докато в немската заема едва трето място. Ето защо, като се има предвид точно този модел, понякога се допуска грешката, че в немската антропонимна система (а и не само в нея) има бащино име. Немският патроним (фамилно име от личното име на бащата, съответно – метроним /името на майката/) не трябва да се смесва с разбирането за бащино име (презиме), каквото допускат българската и руската антропонимна система например. Напр.: Стоян – Петров син, Иванов внук = Стоян Петров (бащино име) Иванов ≠ *Hiltibrant Heribrantes sunu, Hoeschel Arons sun, Davitt der jud von Eger* (фамилноименна първоформа). В този случай най-

ясно проличава ролята на фамилия антропоним като генеалогичен маркер. В качеството на подобен идентифициращ фрагмент могат да послужат и основните характеристики на личостта, с които се свързват останалите мотивационни фактори за възникване на когномени:

2. Възникване на фамилия антропоними от родното място на лицето (определен род географска величина) или от наличен вече в езика топоним (конкретика в географската номинация). Напр.: *Балкански, Планински, Езеров, Шипотов* (от рум. *șipot* – извор): *Софиянски, Кърджалийски, Широкодолски* (по село Широки дол) / *Vach, Tahlmann, Wald : Ingolsteter, Tungdorf, Marburger*. В немски формите изглеждат първоначално така: *Mændel von Lantzhut, Hoach von Pilsen, Moeschel in maister Jacobs haus* (който произлиза от къщата на майстора Якоб).

3. Възникване на фамилия антропоними от названия на професии. Тук се отличават 3 основни подкатегории:

3.1. От занаяти: *Ковачев – Schmied, Schmidt ; Тъкачев – Weber; Коларов – Wagner* и пр.;

3.2. От названия в земеделието и животновъдството: *Мелничаров – Müller; Овчаров – Schäfer; Винаров, Лозаров, Шаранчиев – Weingärtner, Reber, Winzer* и пр.

3.3. От професии, свързани с административното обслужване и социалната сфера: *Даскалов – Lehrer, Lehrmann; Попов – Pfarer; Кръчмаров, Механджиев, Гостилничаров – Gastgeber, Kretschmar, Schenk, Krüger* и пр.

Макар и в различни диахронни срезове, социалните или професионалните характеристики на лицето (както всъщност и останалите когномени маркери – прякор, психо-физиологични особености и пр.) присъстват като притурка (особен вид атрибутивно уточнение) към личното име (и патронима – в български), вероятно защото в началото не са схващани като база за образуване на фамилия име поради липсата на идея за тази реалия. Напр.:

Иличо Геновичъ *терзи* (защото е бил *терзия* – шивач)

Илия Копчович *кожухаринь* (който е бил *кожухар*) (Ковачев 1987: 122).²

David der *chœuffel* (търговецът)

Israhel *augenarzt* (очен лекар)

Josepp *fleischhauer* (месар, касапин) (Duden 2008: 16).

4. От психо-физиологични характеристики на индивида и прякори. По-общият характер на тази група не означава, че не се отчита фактът

² Имената са от Списък на основателите на читалището в Свищов, 1856 г.

дали мотивиращите името лексеми са функционирали като прякори, или са спонтанни рефлексии върху фамилноименния фонд на езика. Антрополоксите са твърде разнообразни по произход и значение. Отчита се обаче предпочитане по-скоро на недостатъци или повреди във външния вид, характера или дейността на индивида, отколкото на положителните страни: *Кривошиев, Беловеждов, Бербагов, Чатлаков, Чолаков, Балабанов, Дебелянов, Върлинов, Касъбаджакон, Туджаров / Kurz, Lang, Kehlkopf, Dick, Mager, Dünnemann, Dollfuß, Storch, Rindfleisch* и пр. В немската система първоначално се използва следният модел: *der lang Abraham, der taub David*.

В българската антропонимна система имената по всички описани точки в по-голямата си част са от чужд произход за разлика от немските, които пазят домашната етимология както при преномените, така и при фамилните антропоними. В „Български именник“ Йордан Заимов (Заимов 1988: 205) обобщава, че в по-голямата си част чуждите фамилни имена у българите са плод на вековното съжителство с други народности – главно с турци, от които са възприети много думи, послужили за първична номинация на занаята и оттам – за формиране на фамилен антропоним – Казанджиев, Чобанов, Абаджиев, Язаджиев. Предполага се, че или съответните думи са изчезнали от българските говори и се пазят само във фамилните имена, или че турците са нарекли хората с такива прозвища, с които носителите им, българи, са станали известни в средата си заради съответното занимание, и тези имена са им останали. Невинаги е възможно налагането на българско съответствие – напр. при Тухладжиев, Керванджиев, Калайджиев, Бозаджиев – или речниците предлагат имена с приблизително семантично покритие: Басмаджиев – Платнаров, Налбантов – Ковачев и пр., въпреки че турският антропоним конкретизира, докато българският по-скоро обобщава. Най-силно застъпените в немския ономастикон чужди имена са със славянски произход (много по-редки – от унгарски, френски, италиански и турски, като турските са най-късно появилите се в антропонимикона). Произлизат от различни славянски езици и по различно време са навлезли във фамилноименната система. Това може да са домашни славянски преномени или образувани от такива, напр.: Bogdan, Boleslav, Bohrisch, Boschan; от славянизирани форми на християнски имена, напр.: чеш. Adamek, Abramek, пол. Adamczyk, Adamski или сръб. Filipović, Jovanović, Pavlović; от славянски първични или вторични географски названия, напр.: Kopetz (копес – тепе, връх), Nagorka, Dubskey, Dombrowski; от професии, напр.: Bednarz (от пол. bednarz – бълчвар, кацар), Pekar, Schuppan (от длуж. župan – пчелар), Kowal(ski), Krawiec

(пол. *krawiec* – шивач) и др.; от прякори, напр.: *Nossak* (от чеш. – с голям нос), *Nosseck* (от чеш. – с малко носленце), *Tschernik*, *Tscherny*, *Wessely*, *Baran* (от пол. – овен), *Holub* (от чеш. – гълъб), *Nowa(c)k* (срвн. *Duden* 2008: 50-53). През 15./16. век по образец на италианските хуманисти в Германия се въвежда „модата“ фамилните имена да се заменят с гръцки или латински семантични варианти – *Melanchthon* (*Schwarzert*), *Neander* (*Neumann*), *Sartorius* (*Schneider*), *Fabricius* (*Schmidt*), *Agricola* (*Bauer*, *Hausmann*), *Curtius* (*Kurz*) и др.

Нарицателното име постепенно преминава в собствено за наследниците на личността, извършваща конкретна дейност, родом от дадено място, носител на определени характеристики. Така наследниците на каруцаря стават Каруцарови, на носещия дълъг мустак – Мустакови, на стъкларя – Стъкларови, на този, който пелтечи – Пелтекови, на горненеца (планински жител) – Горненски, на родения в с. Калугерово – Калугеров/ски и пр. Много от мотивиращите апелативи са изчезнали заради отмирането на реалиите или дейностите, които репрезентират, и останалите фамилни имена са единственото място, където ги откриваме в застинала форма.

Казаното по-горе важи с особена сила за онимите от професии. Тази група, наред с фамилните имена от прякори, разкрива най-силно ценностната система и културно-битовите специфики на българите и немците, поради което заслужава по-голямо внимание и подробно анализиране. Много от занаятите са изчезнали отдавна, но фамилният антропоним продължава да съществува благодарение на традициите в именуването. Днес повечето хора не знаят и не осмислят произхода не само на фамилното, но и на личното си име. С тази нелека задача се занимават ономастите етимолози, които „реставрират“ и подреждат културното и историческото наследство. Става въпрос за универсален процес – упражняваната професия, занаятът на човека са станали негов идентифициращ белег в процеса на антропонимна индивидуализация. Както вече споменах, до нас са достигнали множество фамилни имена от професии, които вече не се упражняват. В немската антропонимна система такива са например: *Lasser* (*Aderlasser*) – „който пуска кръв (основно лечебно средство в миналото)“, *Schröpfer* – „който слага вендузи“, *Wamser* (*Wammeser*, *Wamsler*) – „шивач на особен вид мъжки жакет“, *Zistler* (*Zeindler*) – „който плете кошници“, *Nopper* – „помощник в изработката на вълнено сукно или кърпи“, *Mautner* – „стара форма за митничарска длъжност“, *Müser* (*Meuser*) – „ловец на мишки или къртици“, *Bettermann* – „производител на броеници“, *Bliemeister* – „майстор на оръжия за хвърляне на камъни“, *Drielich* (*Drillich*, *Drillig*) – „тъкач с

троен пласт конци“, *Deimler* – „който измъчва, палач“, *Fetzer* – „шут, смешник на господар“; голяма група от имената се свързва с професията на занаятчиите, изработвали средновековните оръжия и доспехи: *Helmer, Armbruster, Pfeilschmidt, Schildmacher, Schwertfeger* и пр. За разлика от много по-старата немска фамилноименна система (факт, който предполага големия брой имена от този тип) в българския антропонимикон се откриват доста по-малко форми от този вид: *Какачаров* (от *какачар* – производител на особен вид пастърма „какач“), *Зердеров* (от диал. *зерде* – сладкиш от варен ориз – за майстор на такива сладкиши), *Желваров* (от *желвар* – който лови и яде желви, костенурки), *Мангалджийски* (който прави *мангали*), *Мараджиев* (от *мараджия* – търговец или пастир на стари овце – мариини) и др.

За социума и домакинството и в българския, и в немския бит много значими са професиите на ковача, мелничаря, касапина, рибаря, овчаря, кожухаря, коларя и др., именно поради това имена като *Ковачев, Мелничаров, Коларов, Касабов, Овчаров*, съответно в немски – *Schmidt, Müller, Wagner, Fleischer, Schäfer, Fischer*, са едни от когномените с много висока честотност. Тук се натъквам на една съществена разлика между честотността на фамилноименните антропонимни типове в Германия и България. Фамилните имена от названия на професии са най-разпространените в немската антропонимна система – заемат първите 15 позиции по честотност: 1. *Müller*, 2. *Schmidt*, 3. *Schneider*, 4. *Fischer*, 5. *Weber*, 6. *Meyer*, 7. *Wagner*, 8. *Becker*, 9. *Schulz*, 10. *Hoffmann*, 11. *Schäfer*, 12. *Koch*, 13. *Bauer*, 14. *Richter*, 15. *Schröder*. В България първите 15 места се заемат от фамилни имена, възникнали от лични: *Иванов, Георгиев, Димитров, Петров, Николов, Христов, Стоянов, Тодоров, Илиев, Василев, Атанасов, Петков, Ангелов, Колев, Йорданов*. Тази особеност има, разбира се, своите исторически и субкултурни причини.

За разлика от българската фамилноименна система, в която териториалните специфики на когномените са се размили по исторически и политически причини, в немската система е налице доста ясна георгафска диференциация при повечето от имената. В България, дори и след работа с множество телефонни указатели, е трудно да се установи някакво топографско разпределение на имената. Днес имена като *Коларов* и *Кацаров* са разпространени по цялата територия на България. При немците фамилните антропоними и до днес има доста ясна топка, защото различните класовосемантични, понякога синонимовариативни имена се проявяват в отделни географски територии. Например „коларите“ разпределят вторичната номинация на за-

наята си така: на юг е разпространена антропонимната форма Wagner, на север – Stellmacher, на северозапад – Radmaker, „тенекеджиите“ са оставили в южната част на германия антропонима Spengler, а в северната – Kremptner, „дърводелците“ на запад са предимно Schreiner, на изток – Tischler, в югозападната част на Германия основно Zimmermann.

Нещо, което липсва в българската фамилноименна система, е метонимичното пренасяне на дейността на занаятчията върху определен предмет или инструмент, свързан с нея. Голяма част от немските когномени, изразяващи професия, имат именно такава проста форма: Bier – за пивовар, Bill – уред за дялане на камъни (за каменоделец, каменар), Ast – клон (за дървосекач, дървар), Bickel – кокалче, зарче (за майстор на зарове), Faß/Fass – бъчва (за бъчвар), Flegel – млатило, дърво за очукване на жито (за вършач), Dube – гълъб (за човек, който отглежда гълъби), Eibisch – бяла ружа (за билкар, събирач на билки), Fähne – знаме, байрак (за знаменосец, байрактар) и т.н. В българската система фамилните имена, образувани от апелативи (денотати от обективната и субективната действителност), най-често се обясняват като произлизащи от прякор, напр.: Гайдов – от прякор „Гайдата“ (≠ Гайдаров); Кепчев – от диал. „кепче“ – голяма медна гребалка с дълга дръжка (това име не се тълкува обаче като „майстор на такива гребалки или черпаци“, а по-скоро прародителят, получил това име като фамилно, е „използвал или имал такава вещ“, ≠ Кепчеров); Лозов – от „лоза“ (не е задължително праносителят да е бил земеделец или винар, ≠ Лозаров); Камъков – от прякор „Камъка“, а не „каменоделец“ (≠ Каменаров); Мръвков – от човек, който „обича месо или винаги носи вкъщи мръвки“, а не за „касапин, месар“ (≠ Касабов); Ябълков – от „ябълка“, най-вероятно – „който обича ябълки“ (≠ Ябълкаров) и т.н. Името, произлизащо от занаят, съдържа и формалния морфемна деятелен показател, който мотивиращата лексема е притежавала на апелативно равнище, най-често –АР: овчар, бъчвар, винар, колар, кожухар, знахар, билкар, килимар и пр.

Както отбелязах по-горе, най-разпространеното фамилно име в Германия е Müller (от Müller – „мелничар“). Този факт не трябва да ни учудва, тъй като мелницата в миналото е имала изключително важна роля в живота на хората. Важно е да се отбележи, че тук не става въпрос за житна мелница (въпреки че от 12. век насам водни мелници е имало във всяко землище в Германия), но и за такива, в които се добиват растителни мазнини, обработка се дървен материал, произвеждат се платове, бои и пр. Поради тази причина името много често е атрибутивно до-

уточнено под формата на сложносъставен когномен, като най-често се посочват географските характеристики на мелницата (напр.: Brockmüller /от срвн. brōk – каменоломна или разрушена от водата площ, покрита с дървен материал/, Drögemüller /от срвн. dröge – сух/, Angermüller, Bachmüller, Obermüller) или се разкрива видът на мелницата (напр. Oelmüller, Lohmüller /от Lohe – „дъбова кора“ – използвана в кожарските работилници/, Windmüller и др.). Голямата честотност на името Schmidt (ковач) например и ортографичните – Schmid, Schmitt, Schmied, Schmedt, както и суфиксални му варианти – Schmitz, Schmidl, Schmidtke, Schmidtchen, Schmidgen, Schmidtke, Schmidli(n)³, се дължи на факта, че ковашката професия е една от най-разпространените дори и в най-малките човешки колективи, а и като дейност е полиаспектна. Доказателство за последното твърдение са множеството сложносъставни фамилноименни форми с атрибутивно уточнение върху конкретния обект на ковашката дейност: Blechschmidt, Eisenschmidt, Goldschmidt, Kupferschmidt, Stahlschmidt, откриват се и множество форми, в които е посочен продуктът от дейността на ковача: Beilschmidt, Büchschmidt, Drahtschmidt, Hackenschmidt, Helmschmidt, Klingenschmidt, Messerschmidt, Pfannenschmidt, Sensenschmidt, Waffenschmidt и др. В немската антропонимна система сложното фамилно име може да разкрива и географското местоположение на занаятчията – Bachschmidt, Waldschmidt и пр. Такива уточнения липсват в българската фамилноименна система най-вероятно защото тя е много по-късно образувана.

Интересен факт и при двете системи, свързан с описаното по-горе, е, че фамилните антропоними съществуват като своеобразни хиперо- и хипоними. Това означава, че наред с основното назоваване на професията под формата на когномен са налице и множество конкретни имена, в които значението е стеснено и конкретизирано: Weber : Tuchweber, Leineweber, Seideweber или Стъкларов : Джамджиев, Сърчаджиев, Шишеджиев и др. Очевидна е обаче разликата в антрополоксната мотивираност при образуването на формите – в немската система най-често имаме повтаряне на същия антрополокс, който е атрибутивно прецизиран, докато в българската система хипонимите представят разнокоренни варианти на мотивиращи антрополокси от домашни и чужди думи.

Понякога мотивиращият апелатив може да бъде полисемантична дума. В тези случаи е по-трудно да се установят професионалните или

³ Интересно впечатление прави фактът, че суфиксалните варианти на името са се използвани първоначално за назоваване на недобре вършещ работата си, малко известен или млад и неопитен ковач.

социалните характеристики на първоносителя. В средновисоконемския език например думата *schärer* има две основни значения – както за „шивач, крояч“, така и за „бръснар“. Освен това трябва да се има предвид, че в миналото функциите на бръснаря не са се изчерпвали с подстригване или бръснене, те се вадели зъби, превързвали са ранени хора. Ето защо например, ако липсва конкретен документ за дейността на лице, към чието лично име е фигурирала приставката *schärer*, ще бъде трудно на всеки изследовател да класифицира когномена към съответната професионална група. В българската антропонимна система подобни случаи са по-редки не само заради големия брой чужди фамилни имена (най-вече турски), чиито мотивиращи думи са заети в езика с едно от значенията им (в случай, че в изходния език са многозначни), но и заради значително по-късното формиране на фамилноименната система (почти 7 века след немската), когато професионалната диференциация на занаятчиите е била много по-ясна и конкретна, въпреки че и в български може да се натъкнем на двузначност: Рударов – или от „рудар“ – рудничар, или „пастир на руди овце“, Пиринчиев – от диал. „пиринчия“ – оризар (от тур. *riğinç* – ориз) или от „обработващ пиринч (жълта сплав от две части мед и една част цинк)“, Меке(и)кчиев – от диал. „мекикчия“ – мекичар, майстор на мекици или от „търговец на совалки“ (от тур. *mekik*) и др. Проблемът при етимологизирането на българските когномени по-често произлиза от факта, че голяма част от мотивиращите антрополокси представят архаични или диалектни форми, много често произлизащи от чужди корени, напр.: А(я)йваджиев – от диал. „яйваджия“ – продавач на дюли (от тур. *ayva* – дюля), Тузларов – от диал. „тузлар“ – работник в солница, Патарев/Патаревски – от диал. и остар. дума „патар“ – който отглежда патици или гъски. Големият брой чужди корени във фамилноименната ни система Стефан Илчев окачествява като „много болезнен недостатък, а имената – кои от кои по-грозни и непознати“ (Илчев 1969: 35).

И докато немските фамилни имена от занаяти отразяват по-ясно културноисторическите и професионалните особености на Средновековието, то българските фамилни антропоними визират Възраждането като ретроспективен образ на отминалите исторически и социално-битови субкултурни факти. Хармонията между хората и природата обаче проличава най-добре в съвършенството, което човекът е постигнал при усвояване на природните блага, които като изконни естествени реалии не са исторически или социално обуслована категория. Тяхното усвояване етнолозите наричат *материална култура* – култура, която е продиктувана от земните дарове, възникнали естествено в

пространствено-времевия континуум. Природата осигурява средства като пръст (глина), камъни, дървета, метали, растения, животни, вода. Всички тези блага служат за нашето оцеляване. С течение на времето ние, хората, сме открили техните ценни качества и ги използваме до днес под формата на стройна система от професионални занимания. Така стройна е и системата на фамилните антропоними, мотивирани от *nomina agentis* в еснафската сфера, животновъдството, земеделието, социалните дейности и административното обслужване.

Анализирането на фамилните имена от професии у българите и немците в съпоставителен аспект трябва да се осъществява по три признака:

1. Присъствието на фамилните оними и в българската, и в немската антропонимна система (презентиране на едно и също изконно семантично поле) – както като общи названия, така и като конкретни дейности. Това би показало общия бит и допирните точки в ценностната система, социалната сфера и материалната култура на двата етноса;
2. Да бъдат обособени фамилните имена, характерни по семантика на изходния апелатив само за българската антропонимна система – този анализ ще разкрие културните специфики на българския етнос, които са неразривно свързани с политическите, историческите и географските особености на страната, както и равнището на социалната и административната сфера по времето на тяхното образуване;
3. Да бъдат обособени фамилните имена според характера на изходния апелатив, присъщи само на немската антропонимна система – този анализ ще покаже социално-битовите специфики на немците, които са рефлекс от множество екстралингвистични фактори.

Всички фамилни антропоними следва да бъдат групирани в девет по-обща семантични класа, всеки от които е специфициран съответно на подкласове: отрасли, услуги, суровини и др. По-общо съпоставките изглеждат по следния начин (подбрани са единични примери, при които се наблюдава условно съвпадение в семантиката на мотивиращите фамилните имена апелативи в българския и немския език, като всяка от описаните точки представя голяма и многоаспектна група от когномени):

- 1) От дейности, свързани с обработката на глина и камък –
напр.: Steinbrecher, Steingräber, Steinhauer, Steinmann, Steinmetz –
Каменаров, Каманаров, Каменарски, Тавчиев, Тахчиев, Ташчиев;

Auler, Eul(n)er, Ullner, Dүppenbecker, Haf(f)ner, Haf(f)ner, Topf(n)er, Dopfer, Dopfer, Pottba/a/e/cker, Po/otter – Грњчаров, Стомнаров, Паничаров и пр.

2) От дейности, свързани с обработката на дърво –

напр.: Bottcher, Bode(c)ker, Bottker, Bodenbinder, Buttner, Bittner, Faba/e/i/nder, Bender, Fahauer, Kuf(n)er, Kupper, Legler, Scha/e/ffler – Кацаров, Бъчваров, Фучеджиев; Wagner, Weg(e)ner, Weiner, Rademacher, Rademaker, Radecker, Felgenha/e/uer, Felg(n)er, Ass//hauer, Ass(en)macher; Esser – Коларов, Арабаджиев, Каруцаров, Талигаров, Талигаджийски и пр.

3) От дейности, свързани с обработката на метал –

напр.: Eisenschmidt, Eisenschmied – Железаров, Деме/и/рджиев; Messerer, Messerschmidt, Messerschmitt – Ножаров, Бичикчийски, Бу-чакчиев, Маказчиев (в последните три примера са уточнява видът на ножа); Beilschmidt, Bartenschlager – Брадваров, Балтаджиев, Топоров, Секиров, Тесларов, Кесерджиев; Goldschmidt – Златарово/е/в, Куюм-джиев и пр.

4) От дейности, свързани с обработката на кожа –

напр.: Gerber, Lederer, Loer, Loher, Rothgerber, Ircher, Wegerber, Loscher, Losch(n)er – Кожаров, Табаков, Дери/е/джиев; Belzer, Pelzer, Kurschner – Кожухаров, Кюркчиев, Чуркчиев, Капламаджиев (последният изработва подплати от кожух); Sattler – Седларов, Сарачев; Schu(h)macher, Schomaker, Schu(h)mann, Schubert, Schuchard/t, Schuster, Lersmacher – Обуцаров, Папукчиев, Папуджийски, Кондураджиев, Цанкаров, Ботушаров, Чизмаров и пр.

5) От дейности, свързани с обработка на текстилни материали –

напр.: Seiler, Sailer, Re(e)pschlager – Вържаров; Weber, Textor, Tuchmacher, Tuchscherer, Walker – Търкачев, Ткачев, Платнаров, Сукнаров, Астарджиев; Hutmacher – Шапкарев, Калпакчиев; Nahter, Schleiermacher, Schneider, Schrader, Schroder, Schroeder, Sartor(ius) – Шивачев, Шиваров, Терзиев, Шнайдеров, Ферменджиев и пр.

6) От дейности, свързани със земеделието –

напр.: Reber, Rebmann, Weingartner, Weinzierl, Winzer – Винаров, Винарски, Шарапчиев, Лозаров, Гроздаров, Багджийски; Gartner, Krauter – Градинаров, Бахчарски, Бахчеванов/ски, Зарзаватчиев и пр.

7) От дейности, свързани с животновъдство, лов и риболов –

напр.: Leicher, Fleisch(n)er, Fleischhacker, Fleischhauer, Fleischmann, Metzger, Metzler, Metzner, Schlachter, (на дреболии – Kuttler, Sulzer, Wurster) – Месаров, Касабов, Касапов (на дреболиите – Черваров, Пастърнаджиев); Geisser – Козаров; Oechsner – Воловаров;

Schäfer, Scha/e/per, Schafhirt – Овчаров, Чобанов, Цопанов, Коенджиев, Шилегаров, Кузуджиев, Овноров; Jäger, Hetzer – Ловджиев, Авджиев, Fischer, Vischer, Piscator – Рибаров, Балъкчиев и пр.

8) От дейности в социалната сфера (служби, професии, администрация) – напр.:

Wachter, Wächter, Zirk(l)er – Пазачев, Пъ/а/дарев; Arzt, Dokter, Doktor, Medick(e) – Лекаров, Лекарски, Докторов, Докторски, Fahner, Fähnrich, Fenner – Байрактаров, Maurer – Зидаров и пр.

9) От дейности, свързани с различни сфери на изкуството – напр.:

Bunge, Bubenik, Bu/ü/nger, Trommler, Drommler, Drummer, Trummer – Барабанов, Барабанджиев, Тъпанджиев, Тъпанаров; Feddeler, Fiedelmann, Geiger – Цигуларов; Maller – Зографов, Изографски и пр.

Водещи принципи при подбора на дейностите са тяхната старинност, жизненост, уникалност (същевременно и универсалност), както и представителност за социума. При фамилните имена от занаяти най-често се показва използването на традиционни инструменти и ръчни технологии, тези когномени са свързани с обработката на естествени суровини и материали, практикуват се в домашни условия, работилници или като малък семеен бизнес, знанията и уменията за тях са усвоени и се предават на следващите поколения като жив човешки опит в самия процес на работа. Подобни умения са свързани с изработка на традиционни предмети и продукти или с възстановяване на забравени образци от старинни технологии. Основните дейности се очертават според естеството на материала, който се подлага на различни видове обработка. Русо е казал, че човекът се отличава от другите живи същества не само по това, че „притежава разум, но и заради способността му да действа свободно, да се противопоставя на природните повинности и да ги овладява за собствена полза и именно в тази свобода да има уникалната възможност да прави своя избор. Човекът е единственото живо същество, което по пътя на самоусъвършенстването си може да се издигне значително над природата“ (Стефанов 2001: 103). Професиите, при които липсва конкретен материал, разгледани по-горе като „социална сфера“, възплъщават във фамилноименните системи дейности и услуги, които са били най-необходими за социума към определения период, в който са възникнали фамилните антропони. Тази информация е изключително ценна за изграждането на ясна културологична представа за етноса и в диахронен аспект.

ЛИТЕРАТУРА:

Дуден 2008: Duden (Kohlheim, V). *Lexikon der Familiennamen*. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 2008.

Заимов 1988: Заимов, Й. *Български именник*. София, 1988.

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София, 1969.

Ковачев 1987: Ковачев, Н. *Българска ономастика*. София, 1987.

Кунце 1999: Kunze, K. *dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. München, 1999.

Стефанов 2001: Стефанов, И. *Природата на културата*. София, 2001.

CHRZEŚCIJAŃSKA WIZJA MAŁŻEŃSTWA W ŚWIETLE MATERIAŁÓW ZAWARTYCH W „KALENDARZACH ŚW. ŚW. CYRYLA I METODEGO”

Lilianna Jaworska

*(Институцията на съпружество в светлина на материали
от избрани бройове на „Календар Св. св. Кирил и Методи“)*

Society and processes that take place within it: those form a complicated subject for research. There are many factors that shape the community. Undoubtedly, one of those factors is known: social institutions. My paper presents a look at the Catholic Church as one of such institutions in the sphere of social life: regarding marriage and family. Its conclusions are based not on formal education or documents but on the materials contained in St. St. Cyril and Methodius Calendars. These calendars were issued in the first half of the twentieth century by Catholics living in Bulgaria. Rather, I think, Catholic Christian vision of marriage and the family was presented by the community at that time.

Keywords: Institution, marriage, family, society, The Bulgarian Catholic community, „St. St. Cyril and Methodius“ Calendars.

Społeczeństwo, procesy, jakie w nim zachodzą, czynniki jakie na nie wpływają, to skomplikowany przedmiot badań. Czynników tych jest bowiem bardzo wiele i niekiedy trudno określić ich rolę i wpływ na daną społeczność. Niewątpliwie jednak należą do nich m.in. instytucje społeczne. Przez swoje stanowisko w różnych kwestiach kształtują one w różnym stopniu sposób myślenia i postrzegania pewnych spraw przez społeczeństwo. W zależności od tego jakiej sfery życia społecznego dotyczą, czy w którą z tych sfer się angażują, różnie kształtują podejście społeczeństwa do danych kwestii. W moim referacie chciałabym przedstawić sposób rozumienia i spojrzenia na małżeństwo, a nawet szerzej – na rodzinę - jaki reprezentuje Kościół katolicki. Nie będzie to jednak prezentacja oficjalnych dokumentów lub podobnych źródeł, lecz obraz jaki wyłania się z tekstów zamieszczonych w „Kalendarzach św. św. Cyryla i Metodego”, a więc periodyków wydawanych przez bułgarską mniejszość katolicką w pierwszej połowie ubiegłego wieku. Stąd też

przedstawione przeze mnie wnioski będą dotyczyć właśnie tej społeczności i tamtego okresu.

Moje rozważania będą opierać przede wszystkim na tekstach wyekscerpowanych z kilku numerów „Kalendarzy”, a zamieszczonych w rubryce „Opowiadania wigilijne”. Przedstawię niektóre z nich, nakreślając obraz małżeństwa i rodziny jaki propagowały. Autorzy opowiadań wigilijnych zawsze przekazywali jakąś naukę, jakieś moralne wskazówki. Czytając te teksty możemy przynajmniej częściowo zrozumieć jak wyglądała obyczajowość, moralność odbiorców „Kalendarza”, ale także w jaki sposób była ona przez te treści kształtowana. W „Kalendarzach” wyraźnie widać bowiem ich wymowę, funkcję moralizatorską i dydaktyczną.

Prezentowany model małżeństwa i rodziny to tzw. chrześcijański model tradycyjny, związany także z podziałem ról społecznych mężczyzny i kobiety. Jako głowa rodziny przedstawiany jest więc mężczyzna, który utrzymuje dom, jest za niego odpowiedzialny, natomiast kobieta zajmuje się prowadzeniem domu, wychowaniem dzieci, także religijnym, jest tą, która patrzy na życie głębiej, z perspektywy wiary. Dzieci są ważną częścią rodziny i niejednokrotnie odgrywają ważną rolę również w jej życiu religijnym. W materiałach publikowanych w „Kalendarzu” mocno zaakcentowana jest rola wiary i wartości chrześcijańskich jako fundamentu, na którym rodzina powinna być budowana, a także jako siły, która pozwala przezwyciężyć problemy i trudności.

Pierwszym opowiadaniem, które chciałabym zanalizować jest tekst „О ела, ела при насъ” („O przyjdź, przyjdź do nas”) (Календарь 1938: 35–42). Jego autorem jest Ferdynand Tomicz, aktywny współtwórca periodyków. Tekst umieszczony zastał w numerze „Kalendarza” na rok 1938. Jego bohaterką jest pewna Włoszka (tekst jest zapewne tłumaczeniem z języka włoskiego), pochodząca z Rimini, Mariola. Jest żoną Konrada, Austriaka. Ze względu na różnicę wyznań (Mariola jest katoliczką, a Konrad protestantem) para ma jedynie ślub cywilny. Mariola uciekła nawet z domu, aby być z ukochanym, ponieważ związek z kimś innego wyznania nie był akceptowany przez jej rodzinę. Tęskni za rodzicami a oni za nią, jednak dopóki nie weźmie ślubu kościelnego, rodzice nie chcą jej widzieć. Kiedy nadchodzi Boże Narodzenie, Mariola decyduje się spędzić święta na nartach. Jednak w czasie powrotu zastaje ją burza. Ciężko chora myśli o swoim życiu i dostrzega, że powinna je zmienić, że powinna wrócić do Boga i życia według Jego przykazań. Takie myśli nasilają się, kiedy śni jej się dziwny sen. We śnie widzi Dzieciątka Jezus, które w kościele podaje Konradowi obrączki. Pod wpływem tego

snu kobieta prosi męża, aby pomógł jej pojednać się z Bogiem i wziął z nią także ślub kościelny. Konrad zgadza się, biorą ślub. Przyjęcie sakramentów sprawia, że Mariola zaczyna czuć się coraz lepiej. Jej stan bardzo szybko się poprawia. Może ze spokojnym sumieniem pogodzić się także z rodzicami.

Z opowiadania płynie bardzo konkretna i prosta nauka dla czytelnika. Szczęście w małżeństwie, w miłości, katolik powinien budować w jedności z Bogiem. Protestantyzm nie jest tu ukazany w złym świetle, jednak związek niesakramentalny nie przynosi bohaterom niczego dobrego. Poza tym, co również warto tutaj zaznaczyć, autor zwraca uwagę, że istnieje pewna zależność między zdrowiem wewnętrznym i zewnętrznym. Bohaterka opowiadania w niezwykle sposób odzyskuje siły po przyjęciu sakramentów. Autor chce więc uzmysłowić czytelnikowi i utwierdzić go w przekonaniu, że aby zachować pełnię sił fizycznych i psychicznych, katolik powinien się kierować zasadami chrześcijańskiego życia. Zwłaszcza w tak ważnej kwestii jak życie rodzinne i małżeńskie.

Wskazania dotyczące życia małżeńskiego znajdujemy także w opowiadaniu „Коледната елха” („Świąteczna choinka”) (Календарь 1928: 45–51). Jego autor, Ferdynand Tomicz, opisuje sytuację pewnej pary. Są to ludzie, którzy bardzo się kochają, mają dwójkę dzieci. W tekście przedstawiony jest bardzo szczęśliwy początek znajomości i małżeństwa. Jednak sytuacja stopniowo się zmienia. Kobieta zaczyna coraz więcej czasu spędzać poza domem, w towarzystwie koleżanek, na przyjęciach i zabawach. Coraz mniejszą wagę przywiązuje do swoich obowiązków matki i żony. Mąż bardzo ją kocha i trudno jest mu przyjąć taką zmianę w jej zachowaniu. Nie pomagają żadne prośby i tłumaczenie, że postępuje źle. W końcu, gdy pewnego wieczora żona nie chce wrócić z balu z mężem, który po nią przyszedł, ten stawia jej ultimatum. Kobieta wyprowadza się z domu. Autor wykorzystuje motyw świąt i opisuje powrót żony do męża i dzieci. Otóż kiedy zbliżają się święta, dzieci upierają się, by ojciec kupił choinkę. Kiedy ten się na to nie zgadza, dzieci wykradają się z domu, chcąc za swoje oszczędności kupić drzewko. Niestety jedno z dzieci po tej „wyprawie” ciężko choruje. Ojciec nie ma właściwie nadziei na jego powrót do zdrowia. Wtedy drugie starsze dziecko (także w tajemnicy) udaje się do matki, by zawiadomić ją co się stało. Kobieta wraca do domu i rodzina może świętować Boże Narodzenie razem. Choroba młodszego dziecka pomaga zapomnieć o przykrych wydarzeniach i nieporozumieniach. W całej historii widać jak autor piętnuje postępowanie kobiety. Wymowa opowiadania jest jasna: jako żona i matka powinna bardziej skupić się na życiu rodzinnym niż na

zabawie i rozrywkach, którym zaczyna poświęcać cały czas. Jednak cała historia jest pokazana w taki sposób, aby czytelnik nie tylko otrzymał jasną naukę co do relacji w małżeństwie, ale także, by wiedział, że zawsze istnieje możliwość powrotu, zawrócenia na właściwą drogę. Nawet jeśli w związku zdarzają się kryzysy, to można je wspólnie przezwyciężyć, szczególnie jeśli w grę wchodzi dobro dzieci.

W części opowiadań można zauważyć powtarzający się schemat. Rodzina czy małżeństwo znajduje się w trudnej sytuacji materialnej i w różny sposób to przyjmuje. Czasem jest to powód do jakiegoś buntu i rozpacz, szczególnie ze strony mężczyzny. Jest on przecież jako głowa rodziny odpowiedzialny za jej utrzymanie, to na nim spoczywa ten obowiązek według tradycyjnego, panującego w czasach powstawania „Kalendarza” modelu rodziny. Kobieta natomiast najczęściej jest tą, która w różnych wydarzeniach życia widzi ich głębsze znaczenie czy sens, troszczy się także o religijne wychowanie dzieci. Autorzy opowiadań takie podejście mężczyzny i trudną sytuację wykorzystują właśnie do pokazania Bożej mocy, do opisania jak w cudowny sposób Bóg odmienia los danej rodziny. Cud jaki się dokonuje powoduje też zazwyczaj nie tylko „ocalenie” z problemów materialnych, ale także jakąś przemianę wewnętrzną w ludziach, którzy go doświadczają. Bunt czy rozpacz zastępuje wdzięczność i nawrócenie.

Autorzy opowiadań wigilijnych niejednokrotnie podkreślają rolę dziecka czy dzieci w rodzinie. Jest ono zawsze błogosławieństwem, darem, a czasem to właśnie dziecinna wiara i modlitwa wypraszają cud. Motyw cudu związanego z dzieckiem pojawia się w jednym z dwóch świątecznych opowiadań wigilijnych zawartych w „Kalendarzu” na rok 1927. Tytuł opowiadania brzmi „Коледна нощ” („Wigilijna noc”) (Календарь 1926: 38–42).

Nie wiemy, kto jest autorem tekstu, znamy jedynie tłumacza - o. Terzijewa. Opowiadanie rozgrywa się w Wigilię, w biednej rodzinie pewnego rzemieślnika, mistrza Antona i Marii. Małżeństwo ma dwójkę małych dzieci. Rodzina żyje w wielkiej biedzie i rzemieślnik jest bardzo przytłoczony tą sytuacją. Jednak żona stara się go pocieszać, oboje wierzą, że Bóg im pomoże. Anton postanawia pójść na nocną mszę i prosić o cud. Długo modli się w kościele, zupełnie tracąc poczucie czasu. Wychodzi ze świątyni dopiero wtedy, kiedy człowiek sprzątający kościół zwraca mu uwagę, że musi zamknąć świątynię. Anton wraca do domu i przed wejściem znajduje zawiniątko, które zabiera do środka. W mieszkaniu okazuje się, że w zawiniątku ukryto maleńkie dziecko. Ktoś zostawił je przed ich domem. Przy dziecku było też dużo pieniędzy i dołączona kartka

z informacją na jego temat. Anton i Maria dowiedzieli się z niej, że chłopczyk ma na imię Bogdan i te pieniądze są dla tego, kto postanowi przygarnąć dziecko, wychować je i wykształcić. Małżeństwo cieszy się bardzo, bo jest to dla nich oczywisty znak od Boga. Cieszą się więc, że ich modlitwy zostały w tak niezwykły sposób wysłuchane. Natomiast czytelnik po raz kolejny jest zachęcony do wiary i modlitwy oraz wytrwałości w biedzie i trudnościach. Tekst kończy wypowiedź Antona i Marii, kiedy czytają informację na temat chłopca:

„ - Да, Богданъ! – промълви мъжътъ. Богъ ни го даде и съ него нашия късметъ, нашето щастие. (...)Хвала на Господа! Чудни сж неговитѣ пжтища!

И Той помага ономува, който бѣ Него се уповава – заключи Мария.” (Календаръ 1926: 38–42).

- *Tak, Bogdan! – przemówił mężczyzna. Bóg nam go dał i z nim nasze powiedzenie, nasze szczęście. Chwała Bogu! Cudowne są Jego drogi!*

- *I pomaga On tym, którzy pokładają w Nim nadzieję – dokończyła Maria.*” (Przekład własny)

Widać tutaj doskonale moralizatorski charakter opowiadań. Wypowiedź Marii i Antona jest jasno wyrażonym morałem jaki czytelnik ma wynieść historii. Nieco patetyczny ton ma jeszcze wzmocnić oddziaływanie wypowiedzianych słów. Nie bez znaczenia jest również imię dziecka – Bogdan, a więc dar od Boga. Imię to podkreśla interwencję Boga w życiu bohaterów opowiadania oraz fakt, że Bóg w niezwykły sposób obdarowuje ich dzieckiem i pomaga pokonać problemy.

Jak zostało wspomniane, opowiadania wigilijne uczą, że niekiedy wiara i modlitwa dzieci są wynagradzane cudem. Tak jest w opowiadaniu „Чудото на Исуса Детенце” („Cud Dzieciątka Jezus”) (Календаръ 1927: 39–46).

Tekst autorstwa o. A. Komarowa wydrukowano w „Kalendarzu” na rok 1928, razem z tekstem „Коледна нощъ въ 1793 г.” („Wigilijna noc 1793 r.”). Autor opisuje w nim wigilijny wieczór w pewnej biednej rodzinie.

Ojciec – Goran, nie ma od dawna pracy, a matka jest ciężko chora, ich sytuacja jest bardzo trudna. W rodzinie jest jeszcze trzech synów – Dobre, Mirko i głuchoniemy Stefczo. Wszyscy są przygnębieni całą sytuacją, jedynie Mirko jest radosny. Kiedy brat pyta go dlaczego, ten z przekonaniem odpowiada mu, że w ten świąteczny wieczór Bóg na pewno im pomoże. Chłopcy bardzo chcą pójść do kościoła na wigilijną mszę. Matka obiecała im to, zanim zachorowała. Teraz jest chora, ale dzieci

postanawiają prosić ojca, by puścił je same. Ojciec początkowo nie chce się zgodzić, ale chłopcy długo nalegają, tak więc wreszcie się zgadza i dzieci wyruszają na nocną mszę. Po drodze spotykają nieznanego, który pyta kim są. Obiecuje znaleźć ojcu pracę oraz przysłać lekarza do matki, jak również leki dla niej. Kiedy są w kościele, w czasie modlitwy Stefczo zostaje uzdrowiony przez Dzieciątka Jezus. Chłopcy, poruszeni wydarzeniem, po powrocie do domu opowiadają ojcu wszystko co się stało. Ostatni fragment, wypowiedź Gorana jest skierowany do trójki jego synów, ale równie dobrze każdy czytelnik może odnieść te słowa do siebie. Jest to rada, aby za to co się stało dzieci dziękowały przede wszystkim swoim postępowaniem. Tym, jak będą się odnosić do rodziców, do swoich obowiązków, jak będą żyć. Opowiadanie pokazuje wiarę dzieci, ale też w jakimś sensie ich rolę w rodzinie.

Małżeństwo, a także poprzedzające je zakochanie i miłość młodych ludzi jest przez chrześcijaństwo postrzegana jako dar od Boga, jako łaska. Jednak to uczucie i relacje między kobietą i mężczyzną w świetle nauki Kościoła powinny być budowane na chrześcijańskich wartościach, według chrześcijańskich zasad. Także w tekstach zamieszczonych w poszczególnych numerach „Kalendarza” możemy zobaczyć jakie wskazania są kierowane do czytelników, jak chrześcijańska etyka kształtowała ówczesną obyczajowość. Relacje między kobietą a mężczyzną powinny więc mieścić się w ramach dobrego wychowania i skromności. Nie było to oczywiście – co warto tu dodać - czymś typowym jedynie dla katolickiej społeczności, a pewną ogólnie przyjętą normą w społeczeństwie pierwszej połowy ubiegłego stulecia. Jednak takie obyczajowe normy wynikały w pewnym sensie z wizji małżeństwa, rodziny, relacji między mężczyzną i kobietą, stąd znajdujemy ich odzwierciedlenie również w analizowanych w referacie materiałach. Dobrym przykładem jest tutaj opowiadanie „Възнаградено благочестие” („Wynagrodzona pobożność”) (Календарь 1938: 35–44), należące, tak jak inne wcześniej omawiane, do stałej rubryki „Opowiadania wigilijne”. Jest to dokonana przez Ferdynanda Tomicza bułgarska adaptacja tekstu, którego autorem jest niemiecki kaznodzieja Konrad Kömel.

Akcja opowiadania dzieje się w Średniowieczu, w niewielkim miasteczku, w okresie poprzedzającym Boże Narodzenie. Bohaterką opowiadania jest Klara, pobożna, młoda dziewczyna. Pewnego wieczora Klara udaje się na modlitwę do kościoła, gdy zaczepia ją młody oficer w towarzystwie kolegów. Dziewczyna od początku stara się ignorować żołnierza, Artura, jednak ten okazuje się bardzo nachalny. W końcu odważnie i stanowczo zwraca się do mężczyzny, dając mu lekcję

moralności i dobrego wychowania. To, co oficer słyszy od Klary robi tak ogromne wrażenie, że postanawia śledzić dziewczynę. Idzie za nią do kościoła i przygląda się jej żarliwej modlitwie. Ma w pamięci jej obietnicę, że pomodli się także za niego, ogarnia go więc wzruszenie, bo zdaje sobie sprawę, że dziewczyna modli się w tej chwili być może także w jego intencji. Pojawia się u niego skrucha i łzy. Dalsza część opowiadania dzieje się rok później. Artur jest ciężko chory na tyfus. Lekarz nie daje żadnej nadziei, radzi nawet, by wezwać księdza. Kiedy mężczyzna odzyskuje przytomność, otrzymuje sakramenty, jednak prosi księdza o pomoc. Chce, aby ten odnalazł pewną dziewczynę, która Artur niegrzecznie potraktował rok wcześniej, a która przez swoją modlitwę wyprosiła mu nawrócenie. Ksiądz obiecuje mu pomoc i szybko okazuje się, że chodzi o Klarę. Przyprawdza ją do Artura, a ten prosi ją o wybaczenie. Klara zapewnia, że wybaczyła mu już w czasie pierwszego spotkania i obiecuje modlitwę. Czuwa przy nim i modli się, a Artur w cudowny sposób wraca do sił i powoli odzyskuje zdrowie. Mężczyzna po chorobie bardzo się zmienia. Postanawia przenieść się na wieś i zająć się gospodarstwem należącym do ojca. Rok później odbywa się ślub i wesele Klary i Artura, którzy co roku, słysząc kościelne dzwony wzywające na świąteczną mszę, wspominają swoje spotkanie i to, jak zrodziła się ich miłość. Miłość tej pary wydaje się nagrodą za gorliwą wiarę dziewczyny, za jej chrześcijański stosunek do bliźniego, za jej skromność i pobożność, a także stanowczość w postępowaniu według swoich przekonań.

Na podstawie tylko niektórych, wybranych przeze mnie opowiadań zawartych w poszczególnych numerach „Kalendarza św. św. Cyryla i Metodego” starałam się pokazać w jaki sposób ich autorzy rozumieli kwestie związane z małżeństwem i rodziną. Czytając te materiały możemy wyraźnie dostrzec bardzo jasny podział na to co dobre i złe, klarowny system wartości. Podsumowując można powiedzieć, że obraz rodziny i małżeństwa jaki wyłania się po zanalizowaniu wybranych tekstów jest następujący. Wiara jest w małżeństwie i rodzinie tym, co ma jej dawać siłę, ma być drogowskazem, który wskazuje jak postępować. Jest też niejednokrotnie tym, co pomaga przezwyciężyć problemy, zarówno te materialne, jak i związane z życiem wewnętrznym.

Współczesnemu czytelnikowi opowiadania wigilijne zawarte w „Kalendarzach św. św. Cyryla i Metodego” wydają się zapewne naiwne, nazbyt schematyczne i nachalnie moralizatorskie. Pamiętajmy jednak, że w czasach, kiedy je drukowano, pełniły one określone funkcje – kierowane wszak były do czytelników niezbyt gruntownie wykształconych i zapewne niewystarczająco wyedukowanych literacko, a przede wszystkim religijnie.

Ich stosunkowo atrakcyjna, wypełniona nagłymi zwrotami akcji treść powodowała zapewne, że były one chętnie czytane, być może nawet wspólnie, w gronie rodzinnym. Jeśli tak rzeczywiście było, to opowiadania wigilijne drukowane w bułgarskich kalendarzach katolickich możemy nazwać swoistym katechizmem dla rodzin. Lekturą, która miała wpajać i przekazywać zasady chrześcijańskiego życia, jednak w sposób przystępny i zrozumiały.

ЛИТЕРАТУРА:

- Календарь** св. св. Кирилъ и Методи за 1927 година, София, 1926, 38–42.
Календарь св. св. Кирилъ и Методи за 1928 година, София, 1927, 39–46.
Календарь св. св. Кирилъ и Методи за 1938 година, София, 1937, 35–42.
Календарь св. св. Кирилъ и Методи за 1939 година, София, 1938, 35–44.

ОБРАЗЪТ НА ДЪРВОТО В БЪЛГАРСКАТА И ПОЛСКАТА ЕЗИКОВА КАРТИНА НА СВЕТА

Катажина Попова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас

The object of the semantic analysis are Bulgarian phraseological expressions with a constant component "tree" and its derivatives compared to the same expressions in the Polish language. The research is based on the conception of cognitive linguistics. It is orientated to the reconstruction of the mode of understanding phraseological expressions and to the perception of the world. This is defined as the linguistic worldview (linguistic school in Lublin, Poland), formed in each language in a different way and illustrates different conceptualization of the world–element connected with " tree ".

Keywords: cognitive linguistics, viewing the world, conceptualization of the world.

Връзката на растителния свят с човека е толкова дълга, колкото съществува човешкият род. Централно и най-важно място в него заема дървото като най-голямо, най-високо и най-мощно сред растенията. То и неговите деривати като конститутивни елементи на ФЕ (фразеологичните единици – бел. ред.) са обект на това изследване, като в центъра на вниманието е поставена семантиката, нейното разбиране и семантичният образ на ФЕ.

Семантичните изследвания напоследък придобиват друг облик и получават нови перспективи благодарение на това, че се откъсват от традиционния структурализъм и признават важността на семантичната страна на езика. Нарасна интересът към връзките на езика с културата и познавателните способности на човека. През 70-те години на XX век възниква когнитивната лингвистика, която се обръща към такива въпроси като: по какъв начин езикът концептуализира света, как отделните езици формират визия на света, какви са приликите и разликите във формирането на тази визия, каква е връзката на езика с процесите на опознаване и мислене, в каква степен езикът е вплетен в културологията. Когнитивистите поставят въпроси за начините на езиково разбиране и подреждане на света, характерни за съответните

ползватели на езика. Те подчертават антропоцентричния характер на езика, като обръщат голямо внимание на субекта, който концептуализира, интерпретира, категоризира и аксиологизира света. Когнитивистите отдават голямо значение на езиковата категоризация чрез прототип. За тях основният въпрос е в това, как хората разбират думите, а не какво означават думите (Гжегорчикова 2004). Според когнитивните схващания, за да отговорим на този въпрос, е необходимо да се акцентира върху връзката на езика с широко разбираната култура, върху езиковите начини на разбиране и подреждане на света.

Тук ще се опитаме да определим какво означават ФЕ с компонент дърво и неговите деривати. Семантичното описание на ФЕ се стреми да покаже как хората разбират и оценяват елемента от света, свързан с дървото. Изследването включва освен лесни за откриване, необходими и достатъчни семантични съставки, също така и факултативни, конотационни компоненти, които образуват „обвивката“ на стабилното семантично ядро на ФЕ (Пайджинска, Токарски 1996:143). Такова разбиране на семантично-културологичните изследвания се вписва в понятието езикова картина на света (ЕКС), а именно семантиката спомага за разкриване на тази картина.

Приемаме определението на люблинския когнитивист Р. Токарски, че ЕКС е „... сбор от закономерности (правилности), съдържащи се в категориалните граматични съчетания (флексивни, словообразователни, синтактични) и в семантичните структури на лексиката, показващи свойствени за дадения език начини на виждане на отделните съставки на света и по-общо разбиране на организацията на света, господстващите в него йерархии и приетите от езиковата общност стойности“ (Токарски 2001: 366).

С цел по-изразително разкриване на спецификата на изследвания материал ще съпоставим българските ФЕ с полските със същия състав. „Съпоставителните изследвания имат за задача да сравняват езиковите картини на света, които са различно оформени в отделните езици, т. е. сравнение на различни начини на концептуализиране на света“ (Гжегорчикова 2004: 77).

Поставяме си за цел да покажем как българинът и полякът – представители на различен език и носители на различна култура, възприемат, разбират и оценяват дървото, с какви значения то е „облечено“ във фразеологията и към коя понятийна сфера се отнасят тези ФЕ, какви конотации отваря или крие дървото, какви са приликите и разликите в образността. С други думи, целта ни е да представим езиковата картина на дървото в българската и полската фразеология.

Оформянето на ЕКС в процеса на семантичния анализ изисква декодиране на такива езикови механизми като метафора, метонимия или образ във ФЕ. Дж. Лейкф нарича този процес „народна етимология“ (анг. *folk etymology*), която за ползвателите на езика е истинска не в етимологично, а в психологично отношение (Лейкф 1987: 451). Не е възможно да се разкрие образът, ако не се познава светът, в който живеят носителите на езика, и присъщият им опит. Тези фактори са много важни, а в съпоставителните изследвания много е важен и културологичният фактор, спомагащ за разкриване на специфичната култура, история и менталитет на отделните народи. При интерпретацията на значението на ФЕ в определена степен ни помага интуицията, особено при търсене на конотативни елементи, когато значението има креативни и неконвенционални елементи, които в повечето случаи са слабо мотивирани.

ФЕ с компонент „дърво“ обхващат понятия само в определен аспект, в определена фасета (Бартмински 1993). Всички аспекти на даденото понятие образуват неговия профил. Профилирането е мислена операция, която се основава на езиковото възприемане на понятия от определена перспектива, с оглед на определени свойства, присвани на десигнатите или забелязвани в тези десигнати от хората – носители на езика. Й. Бартмински приема, че профилирането обхваща: първо – встъпителна категоризация на предмета, второ – подбор на аспекти, отговарящи на направената категоризация; трето – качествени характеристики на предмета в рамките на приетите аспекти. Той предлага следното профилиране на растенията: принадлежност към главна група, т.е. семейство, трайност – годишна или по-дълга, вид, структура, време (на цъфтеж), място (на растеж), географско разпространение, отношение към човека (Бартмински 1993: 272). В процеса на изследване наблюдаваме кои фасети са реализирани във ФЕ с компонент „дърво“ и оттам – какъв профил образуват те. В лингвистичната литература редом с определението *фасета* (Бартмински 1993) се срещат термините: *домена* (Лангакър 1995: 29–30), *субрама* (Токарски 1996: 109–110), които са съставна част на една цялостна структура със свързани помежду си понятия (категории) – рама в теорията на Ч. Филмор (Филмор 1985) или концептуален модел (Вежбицка 1993, 1999). Рамата, наричана в литературата когнитивна или интерпретационна, структурира значението на една дума или група думи от едно лексикално поле и е основа за тяхното разбиране. Теорията на рамата показва, че значението на думата не е сбор от случай-

ни елементи, а е структура на свързани помежду си и взаимно мотивиращи се свойства.

Значенията, образувани от ФЕ с компонент „дърво“, и неговите деривати могат да бъдат отнесени към различни понятийни полета въз основа на опита на водещите лексикографи. Ще бъдат представени отделни (не всички, поради ограничения обема на статията) общи значения от всички понятийни полета, които образуват ФЕ с компонент дърво и неговите деривати.

Първата група ФЕ може да бъде отнесена към широко разбираното понятийно поле **ДВИЖЕНИЕ**.

1. *Набивам, натупвам, бой*

Семантиката, свързана с набиване и бой като метод за възпитание на младото поколение или на провинилите се, и като телесно наказание за непослушание, особено в миналото, е потърсила своята реализация във ФЕ, като се обърнала към сухото дърво и неговия дериват „дървен“. Господ, който наказва за грехове, в съчетание с определението „дървен“ изпълнява ролята на пръчка и по метафоричен начин се асоциира с бой: *дървен господ*, шег. ‘бой’; *ще играе дървен господ (игра дървен господ) по мене* или *самост.: ще играе по гърба ми дървен господ (игра по гърба ми дървен господ)* – ще ме бият, ще ям бой или ще има бой (биха ме или има бой); *да не играе по гърба ти дървен господ*. След гл.изр. ‘да не ядеш бой’ (употребява се обикновено като заканително предупреждение); *ям дървен господ* ‘нанася ми се бой, бият ме’; *ще (да не) ядеш дървен господ*. Във 2. и 3. л. ‘ще (да не) те бият’ (употребява се обикновено като заканително предупреждение). Пустото, недодялано и неокастрено дърво няма никакво практическо приложение и за нищо не става, освен за бой – *пусто дърво недодялано; пусто дърво ~ неокастрено* ~ ‘като възклицание със закана за бой’.

В нашите езици съществува ярка опозиция на живото и зеленото дърво (ПЕ *drzewo*) със значение ‘растящо дърво’ и сухото, мъртво дърво (ПЕ *drewno*) ‘суровина, материал’. Дървото като ‘материал’ е твърдо и мъртво, то няма чувства и има практическо приложение в ежедневието на човека (фасета – приложение): за огрев, за изработка на мебели и др., в това число и за бой – *ще ям дърво~то; ядох дърво~то* – ‘ще ме бият (биха ме)’. Докато живото и зеленото дърво конотира съвсем различни асоциации и понятия. Дори в толкова далечния за нас австралийски език аранта понятието *itethe* ‘живея/жив съм е обяснено така: зелено дърво, това е такова дърво, което е все още живо (Вежбицка 2006: 111). Полската фразеология не използва компонента „дърво“ или неговия дериват „дървен“, а предлага редица

единици, а също така и пословици, свързани с боя, като се обръща към арборалните компоненти дъб и бреза, от които са били изработвани пръчки за бой. Много колоритни са дериватите, образувани от названия на дървета: *dąb* и *brzoza*, особено полските фамилии – *Brzozowska* и *Brzeziński*, с цел постигане на по-голяма комичност: *brzezina napędza rozumu do głowy* (брезовото дърво вкарва разум в главата); *brzezinowe pastylki* (брезови таблетки); *brzozowa kasza upór rozprasza* (брезовата каша прогонва ината); *daj jej rózu, ale brzozowego* (дай ѝ руж, но брезов); *dębowa wić uczy robić, a brzozowa rozum dawa* (дъбовата пръчка учи на работа, а брезовата ум дава); *miał spotkanie z Panem Brzezińskim* (имал е среща с господин Бжезински); *najlepsze na upór lekarstwo brzezina* (най-доброто лекарство за ината е брезовото дърво); *ożenisz się z panną Brzozowską* (ще си ожениш за госпожа Бжозовска); *powąchasz się (poznasz się, zobaczysz się) z panią Brzozowską* (ще помиришеш (ще се запознаеш, ще се видиш) с госпожа Бжозовска); *dębowy świadek* (дъбов свидетел); *zagrać komu w dębową wić (latorośl)* (да заиграя за някой с дъбова пръчка (лоза)). В полската народна култура е разпространено вярването, че боят с брезови пръчки е по-болезнен, тъй като брезовите пръчки са по-тънки (Марчевска 2002: 157). Това вярване има връзка със символиката на самото дърво, което цъфти през ранна пролет и конотира здраве, живот, възраждане. Тази символика се проявява във великденския обичай да се удря с върбови клонки за здраве по случай настъпването на пролетта и във вярата, че по този начин се гони злото. Повечето от посочените ФЕ са от НКПП и днес рядко се използват. Прави впечатление, че в българския език (БЕ) присъстват такива дървета като *бук* и *дрял*, а в полския език (ПЕ) – *дъб* и *бреза*, което е продиктувано от географското различие в разпространението на определени видове дървета, а оттам и на спецификата в отразяването, реализирана във ФЕ.

Дървото също така участва като компонент във ФЕ, за да изрази понятие, свързано с **ПРОСТРАНСТВО** – едно от основните форми на съществуване на материята.

2. Стоя

Положението в пространство изразява значението ‘стоя’. Дървото, за разлика от човека и животното, има постоянно и непроменящото се място. То е тясно свързано със земята като условие за неговото развитие и живот, по особен начин влияе върху човека и заобикалящата го среда. Самата големина на дървото се свързва с непоклатимост и неподвижност: *стоя като дърво/дръвник; изправям се като дръвник* – ‘неподвижно и безучастно, без да върша или да разбирам

нещо (стоя)'. В ПЕ същото значение предават ФЕ с компонент „пън“ и „дъб“: *stać jak pień* (стоя като пън); *stoi jak dąb* (стои като дъб), но и в БЕ има подобни: *стоя като дъб/пън; изправям се като дъб/пън; стърча като пън*. Неподвижността, характерна на растителния свят, се приписва на човека и поради разширената си семантика проправя малки семантични пътечки към други конотативни понятия като безучастие и безделие, и се оценява негативно, тъй като за разлика от дърветата човекът е мобилен. Изходната домена неподвижност на дървото, т.е. неговото свойство, става основа за образуване на ФЕ и се развива в посока към безучастие и бездействие, конотира неразбиране и незнание, граничещи с безделие, затова тези ФЕ имат пренебрежителен характер. По този начин дървото също така се противопоставя на човека, който е подвижен, може да говори, може да изпитва емоции за разликата от дървото. Понякога е много трудно да се определи понятийното поле за ФЕ поради тяхната разширена семантика и полисемия, а това явление е много характерно за фразеологизмите.

Човекът встъпва във взаимодействие със заобикалящата го физическа и културологична среда, с действителния свят. Той не живее сам, общува с хора – роднини, близки и приятели. Той е заобиколен от флора и фауна. Човекът е също така и част от обществото, затова **ОТНОШЕНИЯТА** играят важна роля в неговия живот. Те могат да бъдат от най-различен характер. Те възникват между хора и понятия. Това е връзка, зависимост, контакт и общуване между различни вещи или лица, поведение и начин на постъпки спрямо някого или нещо, обстоятелства и условия, в които се живее.

3. Вредя си или вредя някому

В живота има най-различни ситуации, а постъпките ни могат да бъдат добри или лоши. Когато постъпвам противно на личните си интереси, сам ставам причина да изпадна в неизгодно положение ‘*подсичам/подсека дървото под себе си*’, диал.; *сека дървото под себе си*. Диалектно в ПЕ е използвана част на дървото – клон: *podcinać gałąź, na której się siedzi* (подсичам клона, на който седя), впрочем в БЕ има също ФЕ с компонент „клон“: *сека клона, на който седя; сека клона, на който стоя; сека клона, на който съм стъпил*. Наблюденията на двете народности са абсолютно еднакви – подсичането на дървото или клона се възприема като нещо отрицателно, вредно. Обаче когато ‘*струпвам върху някого цялата отговорност, вина за нещо или неприятни последици от нещо*’, тогава *стоварвам/стоваря кривите дърва върху гърба на някого; стоварвам/стоваря кривите дърва върху (връз) някого*. Полските ФЕ с подобно значение акцентират внимани-

ето върху частите на тялото, без да се конкретизира какво се стоварва върху тях: *coś zwala się na czyją głowę* (нещо се стоварва върху нечия глава); *zwalać co na kark* (стоварвам нещо на гръб). Кривите дървета и изобщо всичко, що е криво, се възприема твърде негативно, това е свързано с акцента, поставен върху основната роля на човешкото тяло при структуриране на нашия опит, а също така и със значението, което изпълнява тази структура при разбиране. Нашето тяло има изправена стойка и функционира с тези дадености в заобикаляща ни физическа среда. Етимологията на думата също потвърждава обвързаността с негативни асоциации на думата *крив*. Тя е свързана с праиндоевропейския корен **(s)krei-* ‘извивам, кривя, въртя’, праславянски **krivъ* ‘неправ, несправедлив; фалшив, лош, виновен’, литовски *kreivas* ‘неправ, несправедлив; фалшив, лош, виновен’, латински *curvus* ‘сгънат, изкривен, закръглен’, гръцки *κρῦτός* ‘гърбав, изпъкнат’, старополски *krzywy* ‘фалшив, неправдив, измамен, виновен, заслужаващ наказание’ (СЕЕПБ: 268). Всички понятия излъчват негативна оценка, отклонение от нормата – прав. Дори кулата Бабел се определя като крива, понеже поражда отрицателни асоциации с ‘бъркотия, безредие’ (Копалински 1985: 1282).

Когнитивната лингвистика не приема делението на синхрония и диахрония. Езикът трябва да бъде описван в перспективата на развитието. Именно етимологията често внася съществена информация за ЕКС. Анализът на произхода на определена ФЕ може да разкрие черти, които са били важни и съществени при нейното образуване. Това по-скоро може да се отнася към реконструкцията на предишната ЕКС отколкото към настоящото състояние, но етимологията обяснява процеса на формиране на картината на света, която функционира в съвременния език (Анусевич 2000: 36). Навлизането в миналото на езика улеснява интерпретацията на съвременните явления, разкрива мотивацията на синхронично немотивирани ФЕ, потвърждава съществуването на постоянни корелации между когнитивни домени (Пайджинска 1999: 51).

4. Смърт

Следващото значение е пряко свързано с човека и може да бъде отнесено към понятийното поле – **ОДУШЕВЕНИЯ СВЯТ**. Фразеологията реагира и на такова неизбежно явление като смъртта – края на живота, необратимото спиране на жизнената дейност на организма, но според много религии и началото на следващия живот, живота след смъртта. (ФЕ, назоваващи смъртта в полски и френски езици, се анализират в книгата на Кшижановска 1999).

В БЕ понятието ‘смърт’ се асоциира с гроб или ковчег, който, както е известно, се изработва от срязано дърво, но връзката с живото дърво не е загубена. Дървото (в различни култури – различен негов вид) е изпълнявало космическа функция и е свързвало три свята: *небесен, земен и подземен*. То също така е било посредник между човека и бога, между небето и земята. Известна е космическата роля на дървото. Във ФЕ ‘гробът’ е получил метафорично определение *дървен девер* (диал.), като не случайно е използвано названието на далечен роднина – *девер*, за да се отдалечи смъртта от живите. В БЕ се срещат глаголите – *вдървявам се, надървям се*, като дериват от дърво със значение ‘обездвижвам се’, подобен глагол със същото значение има и в ПЕ – *zdebieć* от думата *dać* (дъб). Като вземем под внимание, че в славянските езици дъбът означавал не само ‘дървото *Quercus*’, но също така ‘дърво въобще’, ще видим общото във възприемането на коментирания състояние. Липсата на движение или някакви признаци на живот има във ФЕ *надървил палците* (жарг.) и означава ‘умрял’. Във фразеологията има редица така наречени ФЕ – пожелания, свързани със смъртта: *да идеш на божи гроб с дървен кон* (диал.); *да те видя на дървен кон* (диал.). Обикновено във 2. и 3. л. ‘да умреш’, където дървеният кон символизира ‘ковчег’. В ПЕ ‘ковчег’ определя ФЕ *cztery deski* (четири дъски).

Следващите ФЕ с компонент дърво са свързани с понятието поле **ПСИХИКА**. Те изразяват чувства, характер, морал, воля и интелект. Лингвистите отбелязват, че в много езици повечето лексикални единици (ЛЕ), означаващи чувства, съдържат отрицателна оценка. Въпросът, как хора описват чувства, отдавна вълнува не само лингвистите. Този проблем се разглежда най-вече във философията. Още Св. Тома Аквински, италиански теолог и схоластичен философ от XIII век, пише в своя труд *Summa theologiae*: „подходящо е Светото Писание да предава божии и духовни дела, като използва прилики с материални неща“ (Кшешовски 1988:7 след Франковски 1983: 160-161). А Клайв Стейпълс Луис, английски писател и философ, пише: „... когато говорим за вещи, които не забелязваме с помощта на сетивата, трябва да прибъгваме към метафорично използване на езика. Книгите по психология, икономика или политика са еднакво метафорични, както и книгите с поезия или на религиозен култ. Няма друг начин на говорене и това е добре известно на всеки филолог. Всеки, който говори за неща, които нито може да види, нито да докосне, нито да чуе и т.н., трябва неизбежно да говори така, като че ли тези неща могат да се видят, докоснат или чуят (напр. трябва да се говори за [...] „растеж“ и „разви-

тие“ така, като че ли институциите наистина могат да растат като дървета или да се развиват като цветя; ...“ (Кшешовски 1988: 7 след Луис 1947: 76-77). Анна Вежбицка говори за чувствата така: „Чувството е онова, което се чувства, а не това, което се изживява с думите. С думите може да се запишат мисли. Чувствата не могат да се запишат с думи. Мисълта е нещо, което има структура, която е възможно да се възпроизведе с думи. Чувството по своето естетство е лишено от структура, т.е. то е невъзможно за изразяване“ (Вежбицка 1971: 30). Лингвистката обобщава, че чувствата се описват чрез „... сравняване на чувството, което изпитва някой, с чувството, което ни подсказва паметта или въображението, свързано с описание или ситуация, предизвикващи това чувство, или експресия на тялото, или съпровождащите чувството физиологични реакции“ (Вежбицка 1971: 36). Анна Пайджинска чрез анализа на чувствата разкрива ЕКС, като казва, че непрекъснато се опитваме да изразим неизразимото (Пайджинска 1990: 87).

5. Безпокойство, мъка

А как ФЕ предават чувството на безпокойство и мъка? Това са чувства на притеснение и тревога за нещо лошо, което се е случило или може да се случи. „... най-често концептуализираме нефизически явления с физически термини – това означава, че концептуализираме по-слабо очертани явления с помощта на по-ярко очертани явления.“ (Лейкф, Джонсън 1988: 84). Безпокойството и мъката могат да имат различен характер и могат да протичат с различна сила, но „...за да идентифицираме чувството ... трябва да намерим сравнение в мисълта“ пише А. Вежбицка (Вежбицка 1971: 159). Много често при оценяване се използва сравнение между два обекта или между две състояния на същия обект. „Чувството се описва чрез сравнение с такова чувство, което познаваме от собствения си опит или, което можем да си предствим...“ (Вежбицка 1971: 21).

Включвайки най-важното от своите сетива – зрението, а също така и въображението си, човекът наблюдава червея и неговото действие и го сравнява със своето физиологично и психическо състояние, когато изживява съмнения и неприятно вътрешно притеснение, много често неосъзнавано. Червеят, който яде дърво, му нанася вреда, взема му живота. Образът на червея в дървото се сравнява с неспокойното вътрешно състояние на човека. Чувството на безпокойство и тревога са абстрактни понятия и се сравняват с нещо съвсем конкретно, с това, което наблюдаваме в растителния свят, близък за човека: *върти ме като червей в дърво* (диал.) – ‘безпокои ме нещо, съвестта ме измъчва за нещо’; ‘измъчван съм от постоянни и безполезни натяквания’, *на-*

бирам се като червей на дърво (диал.) – ‘мъча се, наказвам се за нещо’. В ПЕ има същото значение, свързано с червея, само че без компонента дърво, т.е. наблюденията на българина и поляка са подобни, в тях се повтаря образът на червея с неговото характерно действие: *robak kogoś gryzie* (червей някого гризе) – ‘някой има притеснения, някого нещо мъчи’. Примерите показват, че някои неща от действителността се възприемат еднакво, независимо от народността, тъй като са обусловени от анатомичните и физическите особености на човека. Според полските народни поверия, когато червей яде дървото, това означава, че душата е на покаяние, т.е. трябва да понесат страдания (Марчевска 2002: 98). Кривото дърво, както стана дума по-горе, за пореден път конотира отрицателни асоциации: *оправям/оправя кривите дърва* – ‘мъча се, старая се да поправа недостатъците и грешките на някого’, *нося кривите дърва на някого* – ‘търпя неприятности, мъча се, страдам заради някого’.

6. Опак

Човекът възприема, подрежда, оценява и осъжда заобикалящата го среда. Външен вид, поведение и действия, предмети и тяхното състояние, свързани с човека, се измерват спрямо нормата. Нормата е типично състояние на действителността. От психологическа гледна точка тя е нещо по-малко съществено отколкото нетипичните състояния, затова по-рядко получава езикови определения (Пайджинска 1991: 22). В лексиката на всеки език преобладават единиците с негативна оценка спрямо тези с позитивна, а фразеологията потвърждава този факт. Резултатите от емпирични изследвания показват, че по-голяма тежест имат отрицателните оценки в сравнение с положителните. Позитивните оценки (с изключение на екстремалните) имат по-широк спектър на приложение и са по-често „размити“, по-обобщени, затова по-слабо различават описваните обекти в сравнение с по-конкретните негативни определения (Пайджинска 1991: 28). Нормата и прототипът на идеалното дърво е правата форма, която се съпоставя с правата стойка на човека: *изправям се като дъб*, в ПЕ: *wysmukły jak topola* (строен като топола), а всичко, което е криво, е извън нормата. То не е типично, не е характерно за дървото и затова прави впечатление и се оценява като недостатък: *криво дърво* – ‘опак, неразбран човек’, в ПЕ – *krzywe drzewo* ‘човек вечно недоволен, навсякъде пречещ’. М. Марчевска подчертава, че според полските народни поверия от криво дърво дори не се строи къща, понеже в него седи „злото“, което носи нещастие (Марчевска 2002: 94). Тук имаме вид метафорично понятие, когато цялата система от понятия предава структурата на друга система. Такива метафори Дж. Лейкф и М.

Джонсън наричат ориентационни, понеже повечето от тях имат връзка с пространствена ориентация, а в нашия случай това е нагоре-надолу. Правата форма и посоката нагоре в представите на човека е положителното, а всичко криво и насочено надолу е лошо, проклето и получава отрицателна стойност. Това пространствено направление възниква в резултат на това, че ние – хората, имаме определена стойка на нашето тяло, което функционира в нашата физическа среда. Ориентационните метафори (изследвани обстойно от Наги 1974) дават на дадено понятие пространствена ориентация, която е в съгласие с метафората ДОБРО – ТОВА Е НАГОРЕ и съответно ЗЛО – ТОВА Е НАДОЛУ. Представителите на когнитивизма – Дж. Лейкф и М. Джонсън – отдават много голямо значение на тази метафора, подчертавайки, че тя е основна понятийна категория, свързана с мисленето и дейността на човека в света. „... откриваме присъствието на тази метафора в ежедневието ни живот, не само в езика, но също така в мислите и в действията. Системата на понятията, която ползваме, за да мислим и действваме, е метафорична в своята същност“ (Лейкф, Джонсън 1988: 25).

7. Лъжа

ФЕ, изразяващи лъжа, могат да бъдат отнесени към понятийното поле **СИМВОЛИКА**, свързана с речта, говоренето. ФЕ имат готови определения за лъжещ човек, но лъжата се демаскира: *да се обесиш на сухо дърво*. Обикновено във 2. и 3. л., диал., пренебр., употребява се, ‘когато някой разправя неща, които не са за вярване, когато много лъже’. Тук сухото дърво конотира отрицателни асоциации и напомня за Юда, който според народните вярвания е първият самоубиец, обесил се на дърво: *да се обесиш на суха върба* (обикновено във 2. и 3. л., диал., пренебр.). В ПЕ могат да бъдат посочени ФЕ с арборални елементи с общ образ обесване на дърво: *na gałąź z nim!* – ‘да го обесят’; *zawisnąć na gałęzi, na suchej gałęzi* – ‘да бъде обесен’. Този образ е свързан с наказание за всяко зло, в това число и за лъжа.

Последното понятийно поле обхваща семантика, свързана с **РАБОТА**.

8. Безсмислие

Малки постижения имат хора, които вършат нещо или постъпват, без да се съобразяват с реалността и с реда в света. В живота е необходим здрав разум и реален поглед върху нещата. С нереални и абсурдни образи се предават безсмислени и безполезни действия, искания или работа. Те се срещат във всички езици. *~Ходя да~ нося дърва в гората* (диал., неодобр.) – ‘върша нещо безсмислено, излишно’. В ПЕ: *drzewo w lesie liczyć* (броя дървета в гората); *szyszki do boru*

wozić (возя шишарки в гората); *drwa do lasu wozić* (возя дърва в гората). „Именно благодарение на здравия разум, съдържащ се в общата употреба на езика, човечеството се организира, съществува, развива общества, наука, изкуство, морал, религия – т.е. човешка култура. Цялата човешка рационална дейност е израснала от богатото здравомислие на натуралния език“ (Кромпец 1985: 9).

Семантичният анализ показва, че в БЕ и ПЕ ФЕ имат подобни концептуални основи, изградени върху сходни наблюдения и опит. Образите и в двата езика са сходни. Съществуващите различия могат да бъдат обяснени с въздействието на културологичния фактор. Връзката на човека с дървото е многостранна. Ярко е представена фасетата *трайност* – годишна или по-дълга, и оттам се очертава визията за живо дърво, което се оценява положително, и на мъртво дърво, оценявано отрицателно. Присъстват също така фасетите: вид, структура, отношение към човека. Изследването потвърждава, че ФЕ с отрицателна оценка са повече. Отрицателни конотации във всички примери излъчва кривото дърво. ФЕ с компонент дърво и неговите деривати показват, че една от важните дейности на човека е аксиологизацията на света, когато вещите и процесите се оценяват като положителни и отрицателни, т.е. има дихотомия при евалюацията на света.

Дървото не е загубило връзката си с далечното минало. То присъства във вярванията, символиката, народните практики и магии. Изследването не претендира за изчерпателност. То само отваря прозорче към растителния свят, vyplътен във ФЕ, към дървото и неговата семантична структура, а тя „...е своеобразен микрокосмос, в който виждаме човека като ползвател на езика, негово отношение към света, неговите предпочитания и съмнения“ (Токарски 1999: 10). Семантичното описание е опит за разкриване на езикова картина на дървото в българската фразеология в съпоставка с полската. Извън полезрението ни са останали названия на дървета и на части от дървото, чието изследване със сигурност би било интересно и би разкрило по-богата езикова картина на света.

ЛИТЕРАТУРА:

- Анусевич 2000:** Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischner M., Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej. // „*Język a kultura*“, t.13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, 2000.
- Бартмински 1993:** Bartmiński J. O profilowaniu i profilach raz jeszcze.// *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lubli, 1993.
- Вежбицка 1971:** Wierzbicka A. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa, 1971.
- Вежбицка 1993:** Wierzbicka A. Nazwy zwierząt. // *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin, 1993.
- Вежбицка 1999:** Wierzbicka A. *Język – umysł – kultura*. Wybór prac, pod red. J. Bartmińskiego. Warszawa, 1999.
- Вежбицка 2006:** Wierzbicka A. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin, 2006.
- Гжегорчикова 2004:** Grzegorzczkova, R. Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki. // *Etnolingwistyka*. № 16. Lublin, 2004.
- Копалински 1985:** Kopaliński W. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Kraków, 1985.
- Кромпец 1985:** Krapiec M. A. *Język i świat realny*. Lublin, 1985.
- Кшешовски 1988:** Krzeszowski T.P. Wstęp do wydania polskiego.// Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*. Warszawa, 1988.
- Кшижановска 1999:** Krzyżanowska A. *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Lublin, 1999.
- Лангакър 1995:** Langacker R. W. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. H. Kardela. Lublin, 1995.
- Лейкф 1987:** Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago – London, 1987.
- Лейкф, Джонсън 1988:** Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*. Warszawa, 1988.
- Луис 1947:** Lewis C.S., *Miracles: A Preliminary Study*. Collins, Fontana Books, London and Glasgow, 1947.
- Марчевска 2002:** Marczevska M. *Drzewa w języku i w kulturze*. Kielce, 2002.
- Наги 1974:** Nagy W. *Figurative Patterns and Redundancy in the Lexicon*. University of California, San Diego, 1974.
- НКПШ 1969-1978:** *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Red. J. Krzyżanowski, S. Świrko, t. 1-4. Warszawa, 1969-1978.
- Пайджинска 1990:** Pajdzińska A. Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata.// *Językowy obraz świata*. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Bartmińskiego. Lublin, 1990.

- Пайджинска 1991:** Pajdzińska A., Wartościowanie we frazeologii.// *Język a kultura, t. 3, Wartości w języku i tekści.* red. Jadwiga Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław, 1991.
- Пайджинска, Токарски 1996:** Pajdzińska A., Tokarski R. Językowy obraz świata – konwencja i kreacja. Zagadnienia języka artystycznego.// Warszawa. *Pamiętnik literacki LXXXVII*, z. 4, 143-158, 1996.
- Пайджинска 1999:** Pajdzińska A. Metafora pojęciowa w badaniach diachronicznych.// *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego. Lublin, 1999.
- СЕЕПБ 2005:** SEJPB – Boryś W. *Słownik etymologiczny języka polskiego.* Kraków, 2005.
- Токарски 1990:** Tokarski R. Językowy obraz świata w metaforach potocznych.// *Językowy obraz świata.* Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Batrmińskiego. Lublin, 1990.
- Токарски 1996:** Tokarski R. Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji (przyczynek do tak zwanej definicji kognitywnej).// *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzycowa, A. Pajdzińska. Lublin 1996.
- Токарски 1999:** Tokarski R. Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata. Metodologiczne pytania i propozycje.// *Przeszłość w językowym obrazie świata*, pod red. A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego Lublin, 1999.
- Токарски 2001:** Tokarski R. Słownictwo jako interpretacja świata.// *Współczesny język polski.* t. 2, red. J. Bartmiński. Lublin, 2001.
- Филмор 1985:** Fillmore Ch. J. *Frame and Semantics of Understanding.* // Quaderni di semantica“, VI, 2. 1985.
- Франковски 1983:** Frankowski J. Metafora w Biblii.// *Studia o metaforze.* Ossolineum, 1983.

БРЕМЕ И ПРЕДАТЕЛСТВО: КАМЪКЪТ И НОЖЪТ КАТО ФРАЗЕОЛОГИЧНИ КОМПОНЕНТИ В БЪЛГАРСКИ ЛИРИЧНИ ТВОРБИ

Диляна Денчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The article considers the use of some phrases in poems of modern Bulgarian poets. Specific for these phrases is the fact, that they contain components *stone* and *knife* (*воденичен камък на шията, забивам нож в гърба*). In most of the analyzed poems they function as metaphors of burden and treachery. Their use increases the figurativeness of poetical texts and intensifies their artistic effect.

Keywords: poem, phrase, metaphor.

По-голямата част от фразеологичните единици са възникнали по пътя на метафоричното преосмисляне на свободни словосъчетания.

Редица фразеолози посочват, че метафората е не само средство за генериране на експресивност, метафората е средство, което може да генерира самия фразеологизъм, напр. Б. А. Ларин разглежда метафоризацията като преходен етап от „изкристализирането на идиоматиката“ (Ларин 1977). При фразеологизмите-метафори, както и при лексикалните метафори се наблюдава едно и също явление – отдалечаване от изходното значение на словосъчетанието или лексемата и постепенно откъсване на новото значение. При фразеологизмите този процес преминава през различни етапи – фразеологичната единица може да запази връзката си с първообраза (*трън в очите на някого*), може да я запази частично (*вадя кирливите ризи на някого*) или да я изгуби напълно (*през куп за грош*), т.е., да премине през три степени на мотивираност на фразеологичното значение. Естествено, генетичната метафоричност на фразеологизма е най-отчетлива при фразеологизмите от първата група.

Въпросът, който се поставя в настоящия доклад е, дали и как при фразеологизмите, акомодирани в поетични текстове може да се постигне завръщане към генетичната им метафоричност и възможно

ли е авторските иновации да доведат до изкристализирането на метафоричното значение на даден фразеологичен компонент.

В български лирични творби неколккратно бе регистрирана употребата на две фразеологични единици от първия тип - възникнали по пътя на метафоризацията и запазили връзката с изходното словосъчетание, т.е., с пълна мотивираност на значението. Това са единиците *забивам/забия нож в гърба на някого* и *като воденичен камък на врата/шията*. Образът, залегнал в основата на фразеологичното им значение е напълно запазен и четлив. Именно тези единици послужиха за извършването на настоящия анализ .

Фразеологичният речник на българския език посочва следните значения на посочените единици:

забивам/забия нож в гърба на някого – постъпвам подло спрямо някого, като предателски го нападам;

като воденичен камък на врата/шията – в тежест на някого (съм), пречка, затруднение за някого (съм).

Предишно подробно изследване на употребата на фразеологични единици в българската поезия доказва, че в творчеството на българските поети преобладава иновативната употреба на фразеологизмите. Тази закономерност не подминава и посочените фразеологизми – и в седемте регистрирани случая, те са употребени иновативно, т.е. с някакво отклонение от фразеологичната норма. Фразеологизмите са подложени на различни типове авторски иновации, като в нито един от случаите не се стига до разпадане на фразеологичното значение.

Предлагам да разгледаме употребата на фразеологизмите, съдържащи компонента *камък*:

1. Уж волна птицо!

Откакто се помниш,

сляпо се подчиняваш на тиранията на песента (...).

Тя те е сграбчила за гуша,

вади душата ти през зъбите.

Тя ти разбърква гнездото и света.

Воденичен камък на шийката –

твой талисман.

Бл. Димитрова, „Птича участ“

2. Задушена с възглавето, пълно

с перушина от бивши криле,

с воденичен камък на шията (...)

и захвърлена вдън въртопа

на безсънния си кошмар,
о, ще мога ли да се изтръгна
от застоя, от безизходицата
да изплувам за глътка небе?

Бл. Димитрова, „Сапунен мехур“

3. Само Шекспир с воденичен камък около врата си
е могъл да види как Офелия се дави.

Н. Кънчев, „С болеро от камък, воденичен камък“

И в трите случая авторите се предпочели да употребят фразеологизма *като воденичен камък на шията*, като премахнат статута му на устойчиво сравнение.

Много често пътят на осъществяването на метафората минава през сравнението. Връзката между сравнението и метафората, както и изводимостта им една от друга е констатирана още от Аристотел. И.Паси на свой ред нарича сравнението „ембрионална метафора“, а метафората „преформирано сравнение“. Според Квинтилиан (цит. по И. Паси) „метафората представлява едно по-кратко сравнение. Разликата е в това, че при сравнението се сравнява предметът, който искаме да изразим, а метафората се казва вместо него“ (Паси 1988: 35). Т.е. воденичният камък в случая замества огромната тежест, която би могла да бъде смъртоносна.

Следователно, отстраняването на елемента за сравнение **като** е първата крачка към обновяването на генетичната метафоричност на фразеологизма *воденичен камък на шията*.

И трите фразеологични единици са подложени на двойна актуализация, при която успоредно с фразеологичното, се възстановява и буквалното значение на цялото словосъчетание. За целта е използвана ролята на контекста – фразеологизмите са поместени в словесно обкръжение, което събужда образа, залегнал в основата на словосъчетанието отпреди фразеологизацията. В първия случай това е номиналната фраза *твой талисман*, която напомня, че определени камъни могат да се носят на врата за късмет. Във втория и третия случай контекстът носи информация за удавяне („захвърлена във въртопа ... ще смогна ли ... да изплувам“, „...Офелия се дави.“). Тъй като самият фразеологизъм е изграден с помощта на две стилистични средства – не само на метафората, но и на хиперболата, употребата му изключително много засилва художествения ефект на стиховете – създава се ефекта на действието и противодействието. Възстановяването на лек-

сикалното значение на компонента *камък* приближава към буквалността, към действителността – камъкът на врата може да причинява смърт, като повлича към дъното или да бъде носен за късмет. Компонентът *воденичен* обаче, причинява обратното действие, т.е. отдалечава от буквалността и води към невъзможното чрез хиперболата, а в стихотворението „Птича участ“ постига синхронизиране на контекста („тиранията на песента“) – наличието на компонента *воденичен* означава, че наистина не става дума за талисман на врата, който осигурява щастие, а за амулет, носещ вечно бreme и тежка съдба.

Следователно, посочената специфична употреба на трите фразеологични единици има и още един, изключително важен ефект: с възстановяването на образа от изходното съчетание авторите припомнят, че фразеологизмът *воденичен камък на шията* е не само фразеологизъм, но и по своята същност е метафора, факт, който те използват за постигането на поетичните си цели.

Регистрираните употреби на фразеологизма *забивам нож в гърба на някого* също са иновативни:

4. Една приятелка (бивша)

днес **ми удари нож.**

Миряна Башева, „Махмурлук“

Налице са две лексикални иновации – замяна на компонента *забивам* с компонента *удрям* и изпускане на предложно-именната група *в гърба*.

5. Все по-малко.

Все по липсват.

А пък един от нас –

най-клетият,

заби в гърба ни нож, връз ножа стъпи,

за да се катери

все по-нагоре.

Бл. Димитрова, „Приятелите“

Фразеологизмът е употребен съгласно фразеологичната норма, с ненарушена формална структура. Лексикалното му обкръжение обаче и особено повторението на компонента *нож*, възстановява буквалното значение на изходното словосъчетание.

6. Моят вик забит в гърба и нож е,
още един отчаян тласък към
въжделената бездна.

Бл. Димитрова, „Похвално слово за спасителя“

Нарушена е естествената диатеза на фразеологизма, който освен това е загубил и статута си на просто изречение. С помощта на контекста донякъде е възстановено буквалното му значение – забитият в гърба нож е тласък към бездната.

На редица авторски операции е подложен фразеологизмът в следващия пример:

7. Къде си сега, точиларю от моето детство,
да наточиш **тъпия нож, забит между ребрата ми**,
за да среже края на две?

Бл. Димитрова, „Точилар“

На първо място, не остават незабелязани лексикалните иновации – добавянето на компонента *тъпия* и замяната на предложно-именната конструкция *в гърба* с конструкцията *между ребрата*. Наблюдава се също морфо-синтактична иновация, подобна на иновацията от предходния пример. Авторската художествена интервенция обаче не свършва тук. Отново с помощта на контекста и по-конкретно на лексеми, които са в семантични отношения с компонента *нож* (*наточвам, срязвам*) се възстановява буквалното значение на фразеологизма.

Независимо от това, доколко е трансформиран фразеологизмът, фразеологичното му значение остава непокътнато в читателската перцепция, т.е., читателят винаги знае, че става дума за предателство. Прави впечатление, че в случаите, когато са налице лексикални иновации – изпускания, замени или добавяния, те не засягат компонента *нож*, а в случаите на актуализиране на лексикално значение, актуализиращите операции са насочени главно към този компонент. Това налага извода, че именно компонентът *нож* е този, който държи, запазва фразеологичното значение в съзнанието на адресата и се превръща в метафора на предателството.

Изводът, който се налага в случая е, че фразеологизмите *като воденичен камък на шията* и *забивам нож в гърба на някого* чрез съответните авторски операции и поместването им в подходящ контекст се превръщат във високохудожествени метафори. Едната създава картината на бремето и непосилната тежест, другата на престъплението предателство.

Представеното изследване не претендира за изчерпателност, дори напротив. Големият въпрос, който остава отворен, е, доколко и как е възможен обратният път – към генетичната метафоричност, при фразеологизми със затъмнена вътрешна форма? Настоящият кратък анализ бе улеснен от факта, че представените за анализ единици не са изгубили връзката с първообраза (напр. и във фразеологичното значение на фразеологизма *като воденичен камък на шията* и в буквалното значение на свободното словосъчетание е налице семата *тежест*) От друга страна, не бива да се забравя, че фразеологичните компоненти не са изгубили напълно лексикалните си свойства, което теоретично би могло да означава, че възстановяването на метафората във фразеологизми с неясна вътрешна форма също би могло да бъде възможно. Това обаче са само предположения. Верният отговор би могъл да дойде само след анализа на съответния емпиричен материал.

ЛИТЕРАТУРА:

Ларин 1974: Ларин, Б.А. *Эстетика слова и язык писателя*. Ленинград, 1974.
Паси 1988: Паси, И. *Метафората*. София, 1988.

Използвани речници:

Ничева, К., Спасова-Михайлова, Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. София, 1974 (ФРБЕ).

Екскерпирани източници:

Башева, М. *Ние сме безнадежден случай*. София, 1997.
Димитрова, Бл. *Пространства*. София, 1980.
Димитрова, Бл. *Времена*. Велико Търново, 2000.
Димитрова, Бл. *Глас*. Пловдив, 1985.
Кънчев, Н. *Послание от пешеходец*. София, 1980.

ЗА СЛУЧАИТЕ НА АПОКОПА В ХЪРВАТСКАТА АНТРОПОНИМИЧНА ДЕРИВАЦИЯ

Иван Чобанов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The shortening of the syllables from their basic form of a masculine or a female personal name is a process which could be observed in the anthroponomical systems of all Slavic languages. The hypocoristic forms of the first name are created without adding additional formants. The modals, by which one syllable could vanish, could be thought of as a variety of the anthroponomical hypocoristic derivation. This is one of all the ways of enriching the anthroponomical systems with new first names, some of which are considered to be used as passport ones.

Keywords: the Croatian anthroponomical systems, first name, apocope, hypocoristic forms, formants.

Съкращаването на срички от основната форма на мъжкото или женското личното име е процес, който се наблюдава в антропонимичните системи на всички славянски езици. Хипокористичните форми се образуват без добавянето на допълнителни форманти. Моделите, по които се премахва една от сричките, могат да се смятат като разновидност на антропонимичната хипокористична деривация. Това е още един начин за обогатяване на антропонимичните системи с нови имена, някои от които се утвърждават и се използват и като паспортни. Задължително условие за осъществяването на този процес е имената да бъдат съставени най-малко от три срички, и то отворени. Затворните срички са рядкост.

ХИПОКОРИСТИКИ, ПОЛУЧЕНИ ПО ПЪТЯ НА СЪКРАЩА-
ВАНЕТО НА ЕДНООСНОВНИТЕ ХЪРВАТСКИ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ
ИМЕНА.

1) Съкращаване на финална сричка :

A) От домашни лични имена – от типа: **Mira (< Mira-da, Miraja, Mirana, Mirava)**

Bela (< Bela-na, Belava); Bjela (< Bjela-na, Bjelava); Bilja (< Bilja-na); Biljka (< Biljka-na); Blagi (< Blagi-nja, Blagiša); Blaža (< Blaža-na); Blaže (< Blaže-na); Boba (< Boba-na); Boga (< Boga-na); Bogi (< Bogi-nja); Cveta (< Cveta-na); Cvita (< Cvita-na); Cvjeta (< Cvjeta-na), Ćeta (< Će-ta-na); Dani (< Dani-ca); Dosta (< Dosta-na); Duša (< Duša-na); Gizda (< Gizda-va); Gora (< Gora-na, Goranica); Gospa (< Gospa-na, Gospava); Grda (< Grda-na); Grozda (< Grozda-na, Grozdanija); Grozde (< Grozde-na); Gorda (< Gorda-na); Gruba (< Gruba-na); Jasi (< Jasi-ka); Jedre (< Jedre-na); Juga (< Juga-na); Jutra (< Jutra-na); Kame (< Kame-na); Kita (< Kita-na); Kosa (< Kosa-na, Kosara); Kose (< Kose-nija); Kreme (< Kreme-na); Krila (< Krila-na); Križa (< Križa-na); Krsta (< Krsta-na, Krstanija); Krste (< Krst-ena); Krša (< Krša-na); Lepa (< Lepa-na, Lepava); Loza (< Loza-na); Ljilja (< Ljilja-na); Ljuba (< Ljuba-na, Ljubava; Ljube (< Ljube-na); Male (< Male-ta); Meri (< Meri-ta); Mila (< Mila-da, Miladina, Milana, Milava); Mile (< Mile-na, Milenija, Mileva); Milja (< Milja-ka, Miljana); Mira (< Mira-da, Miraja, Mirana, Mirava); Mire (< Mire-na); Mora (< Mora-na); Mlada (< Mlada-na); Mlade (< Mlade-na); Mlađa (< Mlađa-na); Mlade (< Mlade-na); Momi (< Momi-ra); Nada (< Nada-na); Najda (< Najda-na); Nena (< Nena-da); Neve (< Neve-na); Obra (< Obra-da, Obradina); Obre (< Obre-na); Ognja (< Ognj-ana); Ojda (< Ojda-na); Orla (< Orla-na); Proda (< Proda-na); Prve (< Prvena); Raki (< Raki-ta); Ruda (< Ruda-na); Ruja (< Ruja-na); Rume (< Rume-na, Rumenija); Rusa (< Rusa-dina, Rusana); Sani (< Sani-ta); Sanja (< Sanja-na); Sazda (< Sazda-na); Seka (< Seka-na); Slaća (< Slaća-na); Slada (< Slada-na, Slada-nija); Slada (< Slada-na); Slade (< Slade-na); Slave (< Slave-na); Smlija (< Smilja-na); Smilje (< Smiljena); Sneža (< Sneža-na); Sniježa (< Sniježana); Snježa (< Snježa-na); Spasa (< Spa-sana); Spase (< Spase-na); Spome (< Spome-na, Spome-nika); Srda (< Srda-na); Srđa (< Srđa-na); Srde (< Srde-na); Srebra (< Srebra-na); Srebre (< Srebre-na); Sreća (< Sreća-na); Sreta (< Sreta-na); Srita (< Srita-na); Sunca (< Sunca-da, Sunca-na); Sunča (< Sunčana); Sune (< Sune-sa); Sveta (< Sveta-na, Sveta-nija); Tija (< Tija-na); Troja (< Troja-na); Uba (< Uba-venka); Vedra (< Vedra-na); Vere (< Vere-na); Vese (< Vese-la, Vese-li-na); Vlada

(< Vladava); Voda (< Vodana); Zele (< Zele-na); Zlata (< Zlata-na); Želja (< Želja-na); Želje (< Želje-na); Živa (< Živadina, Zivana);

Б) От чужди лични имена – от типа: Brigi (< Brigi-ta)

Aci (<Aci-ja); Ade (<Ade-lita); Adela (<Adela-i-da); Adi (<A-dila, Adina); Adri (<Adri-jana); Afra (<Afra-nija); Aga (<Aga-fija, Agapija, Agapita, Agata, Agatija, Agava); Agapi (<Agapita); Agi (< Agi-ta); Agla (<Agla-ija, Agla-ja); Agra (<Agrafe-na); Ajda (<Ajdana); Aksi (<Aksi-nija); Alba (<Alba-na); Ale (<Ale-na, Alešandra, Aleteja, Aleutina); Alfe (<Alfe-ja); Alfi (<Alfi-ja, Alfijana); Alta (<Alta-na); Ama (< Ama-deja, Amalija, Amalina, Amaranta, Amarela, Amata); Ame (< Ame-la , Amelija); Ana (< Ana-marija, Ananija, Anatolija); Andi (< Andi-gona); Andre (< Andre-ja, Andrejana, Andrela); Anđe (< Anđe-la, Anđelija, Anđelika, Anđelina); Ane (< Ane-la, Aneta); Ante (< Ante-ra); Ara (< Aramela, Aranita, Aratora); Are (< Are-ta); Ari (< Ari-ela, Arieta, Arijana, Arimateja, Aritona); Arma (< Arma-ta); Arme (< Arme-linda); Arse (< Arse-nija); Arte (< Arte-mida, Artemija, Artemisija, Artemizija); Aspa (< Aspa-sija, Aspazija); Aste (< Aste-reija); Astri (< Astri-da); Ata (< Atanasija); Ati (< Ati-kija, Atina); Ave (< Ave-lina, Avenira); Avra (< Avramija); Aza (< Aza-leja); Babe (< Babe-ta); Babi (< Babi-la); Bade (< Bade-ma); Bea (< Bea-trica, Beatriče, Beatriće, Beatrisa); Bene (< Benedeta, Benedikta, Benediktina); Benja (< Benjamina); Bere (< Bere-zina); Berna (< Berna-deta); Bija (< Bija-da); Bise (< Bise-ra); Boja (< Boja-na); Bona (< Bona-sa); Bone (< Bone-ta); Boni (< Boni-cija, Bonifacija, Bonina, Bonita); Brigi (< Brigi-ta); Brna (< Brna-dina); Brune (< Brunela); Bube (< Bube-ta); Ceci (< Ceci-lija); Cmilja (< Cmilja-na); Čepa (< Čepa-nija); Daja (< Daja-na); Damlja (< Damlja-na); Dana (< Dana-ja); Dani (< Dani-ja, Danijela, Danila, Danira, Danita); Dari (< Dari-ja, Darina); Darja (< Darja-na); Dea (< Dea-ta); Deja (< Deja-na, Dejanira); Deli (< Deli-ja, Delijana); Dena (< Dena-ja); Deni (< Deni-ela, Denisa, Deniza); Desi (< Desi-derija); Devi (< Devi-na, Devinija); Dezi (< Dezi-derija, Dezire); Dija (< Dija-mantina, Dijana); Dome (< Dome-nika); Domi (< Domi-cija, Domijana, Domina, Dominata, Dominika, Dominikija); Dona (< Dona-ta, Donatela, Donatila); Dori (< Dori-sa); Dorija (< Dorijana); Duka (< Duka-dina, Dukatinka); Duna (< Duna-ta); Džuli (< Džuli-ja, Džulijana, Džulijeta); Đeme (< Đemela, Đeme-lina); Đenđi (< Đenđi-ja, Đenđika); Đera (< Đera-sima); Đerma (< Đerma-na); Đorda (< Đorda-na); Đova (< Đova-na, Đovanina); Đuni (< Đuni-sija, Đunisije); Đurđa (< Đurđa-na); Đuze (< Đuze-la); Edga (< Edga-rija); Edi (< Edi-mira, Edita, Eđidija); Efi (< Efi-mija); Efta (< Efta-lija); Egi (< Egi-dija); Eka (< Eka-terina); Ela (< Ela-dija); Ele (< Ele-onora); Eli (< Eli-dija, Elidija, Elija,

Elijana, Elikonida, Elimira, Elina, Elisabeta, Elisaveta, Elizabeta, Elizaveta, Eližabeta); Eliza (< Eliza-beta); Elpi (< Elpi-da, Elpidija); Ema (< Ema-nuela, Emanuila); Emi (< Emi-dija, Emila, Emilija, Emilijana, Emilja, Emina, Emira); Eni (< Eni-ja, Enisa); Epi (< Epi-fanija, Epimaha); Era (< Era-fika, Erato); Eri (< Eri-da, Erika, Erina); Erme (< Erme-linda, Ermenedilda, Ermenegilda); Ermi (< Ermi-na, Erminija); Esti (< Esti-ra); Evde (< Evde-nija); Evta (< Evta-lija); Fabi (< Fabi-jana, Fabiola); Fabja (< Fabja-na); (Faba); Fabri (< Fabri-cija); Fadi (< Fadi-ja); Fani (< Fanita); Feli (< Feli-cija, Felicijana, Felicisima, Felicita, Felisita); Fene (< Fene-la); Fera (< Fera-rija); Ferdi (< Ferdi-nanda); Fida (< Fid-ana); Fide (< Fide-la, Fidelija, Fidelis, Fidelisa); File (< File-ja, Filemona); Fili (< Fili-berta, Filija, Filimona, Filipa, Filipija, Filipina); Flori (< Flori-da, Florija, Florijana, Florina, Florisa, Florita) ; Foma (< Foma-ida); Frede (< Frede-rika); Fride (< Fride-rika); Gaja (< Gaja-nija); Gajta (< Gajta-nija); Gala (< Gala-teja); Galdi (< Galdi-na); Gale (< Gale-na); Gaspa (< Gaspara, Gasparina); Gašpa (< Gašpa-ra, Gašpa-rina); Gize (< Gize-la); Gusta (< Gusta-va, Gustavina); Hali (< Hali-na); Hani (< Hani-ja, Hanijela); Hari (< Hari-jesa, Harijeta, Hariklija, Harisa, Harita, Haritina, Haritona); Hela (< Hela-dija); Heli (< Heli-ja, Helijana, Helikonida, Helimena, Helina, Heliodora); Herme (< Herme-negilda); Hilda (< Hilda-rija); Hilde (< Hilde-berta, Hildebranda, Hildefonsa, Hildefonza, Hildegard, Hildegarda); Hosa (< Hosa-na); Hrisa (< Hrisa-fa, Hrisana, Hrisava); Ifi (< Ifi-genija); Ignja (< Ignja-cija, Ignjatija); Ila (< Ila-na, Ilarija, Ilariona); Inge (< Ingeborg, Ingenua, Ingenuina); Ira (< Ira-ida); Isa (< Isa-bela, Isaila); Ita (< Italina); Iva (< Iva-na); Jako (< Jako-va); Jalža (< Jalža-beta); Jasi (< Jasi-ja); Jefta (< Jefta-lija); Jeka (< Jeka-terina); Jeni (< Jeni-ja); Jere (< Jere-mija, Jeremina); Jevta (< Jevta-lija); Jiva (< Jiva-na); Jorda (< Jorda-na); Jova (< Jova-na, Jovanina); Joze (< Joze-fina); Judi (< Judi-cija, Judita); Juli (< Juli-ja, Julijana, Julijeta, Julina, Julita); Jura (< Jura-vita); Justi (< Justi-na, Justinijana); Juva (< Juva-nina); Juve (< Juve-nala); Kade (< Kade-va); Kali (< Kali-na, Kaliopa); Kalma (< Kalma-na); Kame (< Kame-lija, Kamelina); Karme (< Karme-la, Karmelina, Karmelita); Karne (< Karne-la); Kasija (< Kasija-na); Kata (< Kata-lena, Katalina, Katarina); Kate (< Kate-rina); Koja (< Koja-dina); Kole (< Kole-ta); Kora (< Kora-na); Korde (< Korde-lija); Kore (< Kore-ja, Kore-žina); Korne (< Korne-lija); Kosta (< Kosta-dina); Kreše (< Kreše-vana); Krista (< Krista-ćija); Kristi (< Kristi-jana, Kristina); Krišti (< Krišti-na); Krše (< Krše-vana); Kuni (< Kuni-berta, Kunigunda); Kuzma (< Kuzma-na, Kuzmanija); Kvite (< Kvite-rija); Laza (< Laza-ra, Lazarija); Leksi (< Leksi-ja); Lema (< Lema-na); Libe (< Libe-ra, Liberata, Liberija); Liči (< Liči-ja); Lidi (< Lidi-ja);

Lija (< Lija-na); Lili (< Lili-ja, Lilijana, Liliosa, Lilita); Lisi (< Lisi-ja); Ljilja : (< Ljilja-na); Loli (< Loli-ta); Lore (< Lore-dana); Lori (< Lori-na, Lorita); Luce (< Luce-nija); Luci (< Luci-ja, Lucijana, Lucijeta, Lucila, Lucina); Luča (< Luča-na); Luči (< Luči-la); Luća (< Luća-na); Lući (< Lući-ja, Lućila); Luka (< Luka-na); Luki (< Luki-na, Lukinja); Lukre (< Lukre-cija); Lumi (< Lumi-nosa); Lusi (< Lusi-ja); Ljude (< Ljude-vita); Maksi (< Maksi-lija, Maksima, Maksimija, Maksimila, Maksimilijana); Mala (< Mala-mata, Malamatija); Malvi (< Malvi-na); Mana (< Mana-sija); Manda (< Manda-lena, Mandalina, Mandaljina); Mani (< Mani-lija); Manja (< Manja-na); Marče (< Marče-la, Marčelina); Marće (< Marće-la, Marčelina); Mare (< Mare-na); Marga (< Marga-reta, Margarita); Margi (< Margi-ta, Margitela); Mari (< Mari-ja, Marijanti, Marilin, Mariona); Mela (< Mela-na, Melanija); Merdža (< Merdža-na); Meri (< Meri-cija, Merilin, Merima, Merita); Miha (< Miha-ela, Mihaila, Mihaina); Mija (< Mija-ila, Mijana); Mika (< Mika-ela, Mikaila, Mikaina); Mike (< Mike-la, Mikelina); Mile (< Mile-sa, Milesija); Mira (< Mira-bela); Mire (< Mire-ja, Mirela); Mirja (< Mirja-na); Miša (< Miša-ela); Moni (< Moni-ka); More (< More-na); Nada (< Nada-nojla); Narci (< Narci-sa); Nasta (< Nasta-sija); Nata (< Nata-lija, Natalina, Nataša); Naza (< Naza-rena, Nazarija); Nice (< Niceta); Nine (< Nine-la, Nineta); Nova (< Nova-ta); Odi (< Odi-lija, Odina); Oksa (< Oksa-na); Okta (< Okta-vija, Oktavijana, Oktavina); Ole (< Ole-andra, Oleandrija); Oli (< Oli-va, Olivera, Oliverija, Olivija, Olivjera); Onora (< Onora-ta); Ota (< Ota-vija, Otavijana); Oza (< Oza-na, Ozanija); Pala (< Pala-da, Paladija); Paskva (< Paskva-la); Paška (< Paška-la); Paškva (< Paškva-la, Paškvalina); Pela (< Pela-da, Peladija); Pere (< Pere-grina); Poli (< Poli-hera, Polina, Politina); Ponci (< Ponci-jana); Rafa (< Rafa-ela, Rafaila); Rake (< Rake-la, Rakelina); Rave (< Rave-da); Ravi (< Ravi-jojla); Raše (< Raše-la); Rebe (< Rebe-ka); Remi (< Remi-đa, Remidija, Remigija); Repa (< Repa-rata); Respi (< Respi-cija); Risa (< Risa-na); Rodi (< Rodi-ona); Roma (< Roma-na); Rome (< Rome-na); Romi (< Romi-na); Rosa (< Rosa-ida, Rosalija, Rosalina, Rosalina, Rosalinda, Rosamunda, Rosana, Rosarija); Rose (< Rose-lina, Roseta); Rosi (< Rosi-na); Roza (< Roza-lija, Rozalina, Rozalinda, Rozana, Rozarija); Rozi (< Rozi-na, Rozita); Roža (< Roža-lija, Rožarija); Rubi (< Rubi-na); Rufi (< Rufi-na, Rufinijana); Ruve (< Ruve-ida); Ruza (< Ruza-rija); Ruža (< Ruža-na, Ružarija); Sabri (< Sabri-na); Sala (< Sala-muna, Salamunija); Salvi (< Salvi-ja, Salvina); Sani (< Sani-jela); Sava (< Sava-tija); Sara (< Sara-fija); Sede (< Sede-fa); Sefe (< Sefe-rina); Sele (< Sele-na); Seli (< Seli-na); Semira (< Semira-mida); Sepa (< Sepa-rata); Sevda (< Sevda-lina); Sibi (< Sibi-la, Sibilina, Sibina); Sidra (< Sidra-na); Silva

(< Silva-na); Sima (< Sima-nija); Sime (< Sime-ona, Simeuna); Sina (< Sina-dija, Sinadina, Sinaida); Sizi (< Sizi-ga); Sofi (< Sofi-ja, Sofijana); Sora (< Sora-ja); Sosa (< Sosa-na); Stefa (< Stefa-na, Stefanida, Stefanija, Stefanina); Stepa (< Stepa-nida, Stepanija); Steva (< Stevanija); Stipa (< Stipa-nija); Stjepa (< Stjepa-nija); Sulta (< Sulta-na, Sultanija); Štefa (< Štefa-nija); Tabi (< Ta-bit); Tacija (< Tacija-na); Tama (< Tama-ra); Tara (< Tara-sija); Tatija (< Tatija-na); Tici (< Tici-jana); Tita (< Tita-na); Toma (< Toma-ida, Tomana, Tomanija, Tomasa, Tomaseja, Tomasina, Tomazeja, Tomazina, Tomažina); Traja (< Traja-na); Tranda (< Tranda-fila, Trandafila); Trenda (< Trenda-fila); Trija (< Trija-na); Uli (< Uli-ta); Undi (< Undi-na); Ura (< Ura-nija); Urba (< Urba-na); Ure (< Ure-lija); Vase (< Vase-lija); Vida (< Vida-na); Vivi (< Vivi-jana); Vivija (< Vivija-na); Zaha (< Zaha-rija, Zaharina); Zefi (< Zefi-ra, Zefirina); Zemi (< Zemi-ra); Zena (< Zena-ida); Zina (< Zina-ida); Zini (< Zini-ja); Zofi (< Zofi-ja); Zora (< Zo-ra-i-da, Zorana); Zore (< Zore-ta); Zori (< Zori-ca, Zorida, Zorijana, Zorika, Zorina); Zuva (< Zuva-na, Zuvanina); Zuza (< Zuza-na); Zvezda (< Zvezda-na); Žakli (< Žakli-na); Žave (< Žave-rija); Žine (< Žine-ta); Žuva (< Žuva-na, Žuvanina); Žuža (< Žu-žana);

2) Съкращаване на начална сричка :

A) От домашни лични имена – от типа: **Duna (< Me-duna, Sladuna)**

Bana (< Golu-bana); Bica (< Lju-bica); Bina (< Lju-bina, Srbina); Biša (< Lju-biša); Boda (< Slo-boda); Bolka (< Stam-bolka); Bora (< Žu-bora); Borka (< Žu-borka); Brena (< Hra-brena, Obrena, Srebrena); Buda (< La-buda); Buša (< Li-buša); Cija (< Zve-cija); Čika (< Jagor-čika); Čila (< Mom-čila); Dana (< Gr-dana, Grozdana, Gvozdana, Nadana, Najdana, Ojdana, Prodana, Sazdana, Sladana, Slobodana); Danija (< Groz-danija, Prodanija); Danka (< Uzdanka); Darka (< Slobo-darka); Deljka (< U-deljka); Dena (< Groz-dena, Gvozdana, Mladena, Najdena, Videna, Vladena); Dica (< Mla-dica); Dijana (< Groz-dijana); Dika (< Vla-dika); Dilka (< Ne-dilka); Diljka (< Ne-diljka); Dina (< Groz-dina, Jagodina, Miladina, Nadina, Obradina, Živadina); Dinka (< Gospo-dinka, Slobodinka, Šumadinka, Vujadinka); Dojka (< Le-dojka); Dojla (< Sla-dojla); Drena (< Je-drena); Duna (< Me-duna, Sladuna); Đana (< Mla-đana, Sladana, Slobodana, Srđana); Đanka (< Gra-đanka); Đelka (< Ne-đelka); Đena (< Mla-đena, Rođena, Sladena); Đinka (< Gospo-đinka); Gana (< Ju-gana); Gica (< Bla-gica); Ginja (< Bo-ginja); Giša (< Bla-giša); Goda (< Ja-goda); Gorka (< Na-gorka, Razvigorka, Zagorka); Guda (< Mr-guda); Jana (< Grozdi-jana, Ljubijana, Milijana, Mirijana, Srbijana,

Zorijana); Kana (< Vu-kana); Kita (< Ra-kita); Lada (< Mi-lada); Lana (< Be-lana, Bjelana, Cvetlana, Jablana, Krilana, Milana, Svilana, Svijetlana); Lava (< Be-lava, Bjelava, Milava); Lejka (< Vi-lejka); Lena (< Ma-lena, Milena, Svilena, Vivena, Zelena); Lenka (< Hva-lenka, Zelenka); Leta (< Ma-leta); Lica (< Mi-lica, Sololica); Lida (< Mi-lida); Lija (< Vilija); Lijana (< Vi-li-ja-na); Lika (< Jag-lika, Milolika); Lina (< Ma-lina, Milina, Vilina); Linka (< Omo-linka); Lipa (< Reci-lipa); Ljaka (< Mi-ljaka); Ljena (< Mi-ljena); Ljeva (< Mi-ljeva); Ljika (< Jag-ljika, Jegljika); Lojka (< Be-lojka); Loša (< Mi-loša); Luna (< Be-luna, Miluna); Luša (< Mi-luša); Ljuša (< Mi-ljuša); Mana (< Krs-mana); Manja (< Ne-manja); Mena (< Spo-mena, Stamen, Stoimena, Stojmena); Menka (< Zna-menka); Mila (< Ljud-mila); Milja (< O-milja); Mira (< Mo-mira); Nada (< Ne-nada); Nija (< Grozda-nija, Krstanija, Milenija, Milunija, Prodaniya, Živanija); Nika (< Milu-nika, Pe-ru-ni-ka, Spo-me-ni-ka); Nina (< Pla-nina); Ninka (< Pla-ninka); Nita (< Sa-nita); Niša (< Si-niša); Pana (< Gos-pana); Pina (< Gos-pina); Pojka (< Le-pojka); Pota (< Le-pota); Rada (< Ob-rada); Rica (< Zo-rica); Rija (< Milo-rija); Rika (< Omo-rika); Rina (< Javo-rina, Zorina); Sana (< Spa-sana); Sanda (< Miri-sanda, Mirosanda); Sanka (< De-sanka); Sara (< Ko-sara); Sela (< Ki-sela, Vesela); Sena (< Da-sena, Spa-se-na); Senija (< Spasenija); Senka (< Ja-senka, Jesenka); Sija (< Vito-sija); Sika (< Ja-sika); Sina (< Miro-sina); Sinka (< Gla-sinka); Soja (< Spa-soja); Tana (< Cve-tana, Dostana, Kitana, Krstana); Tena (< Sre-tena); Tica (< Lepo-tica, Ljetica, Zlatica); Tija (< Cve-tija, Dostija, Milentija, Milostija, Milotija); Tika (< Zla-tika); Tina (< Cve-tina, Dostina, Hrvatina, Milutina, Sretina, Svetina, Zlatina); Šana (< Du-šana, Kršana); Šuta (< Ko-šuta); Vena (< Ne-vena, Prvena); Venka (< Slo-venka); Vida (< Milo-vida); Vija (< Sla-vija, Utvija); Viljka (< Ko-viljka); Vina (< Ko-vina, Milovina, Nevina, Slavina); Viša (< Zdra-viša); Vojana (< De-vojana); Žana (< Bla-žana, Križana, Snežana, Sniježana, Snježana); Žena (< Bla-žena); Žija (< Bla-žija); Žina (< Bla-žina); Žura (< Bo-žura);

Б) От чужди лични имена – от типа: Dona (<Ab-dona, Adona, Andona, Avdona, Špiridona)

Alda (< Romu-alda); Ana (< Jo-ana); Ata (< Be-ata); Bolda (< Teo-balda); Bana (<Al-bana, Kolombana, Kolumbana); Bara (< Bar-bara); Bela (<A-bela, Isabela, Mirabela); Beka (< Re-beka); Bera (< Dil-bera, Libera); Berta (<Adal-bera, Alberta, Dagoberta, Đilberta, Edelberta, Egberta, Engelberta, Filibert, Gvaliberta, Herberta, Heriberta, Hildeberta, Humberta, Kuniberta, Lambert, Liberta, Norberta, Roberta, Umberta); Bertina (<Al-bertina, Gvabertina); Beta (< Ba-beta, Bubeta, Elisabeta, Elizabeta, Eližabeta, Jalžabeta); Bila (< Ba-bila, Sibila); Bina (<Al-bina,

Balbina, Jakobina, Jakubina, Kerubina, Kolombina, Kolumbina, Rubina, Sabina, Sibina); Bora (< Vi-bora); Branda (< Aldo-branda, Hildebranda, Ildebranda); Brila (< Ga-brila); Bula (< Zum-bula); Cela (< Mar-cela); Celija (< Don-celija); Celina (< Mar-celina); Cenca (< Vi-cenca, Vincenca); Centa (< Pla-centa); Ceta (< Ni-ceta); Cida (< Pla-cida); Cija (< Abundan-cija, Agricija, Amancija, Benicija, Bonifacija, Ferencija, Gaudencija, Ignacija, Ignjacija, Judicija, Klemencija, Konsorcija, Konstancija, Leoncija, Licija, Lucija, Maksencija, Mauricija, Mavricija, Mericija, Optacija, Oroncija, Patrcija, Prudencija, Repicija, Sapiencija, Semplicija, Tarsicija, Tarzicija, Venacija, Vicencija, Vicija, Vincencija); Cila (< Lu-cila); Cilija (< Ce-cilija); Cina (< Loren-cina, Lucina); Cita (< Karmen-cita); Čela (< Mar-čela); Čelina (< Mar-čelina); Čenta (< Ino-čenta); Česka (< Fran-česka); Četa (< Kon-četa); Češka (< Fran-češka); Ćela (< Mar-ćela); Ćelina (< Mar-ćelina); Ćenta (< Ino-ćenta); Ćeska (< Fran-ćeska); Ćeta (< Kon-ćeta); Ćeška (< Fran-ćeška); Ćima (< A-ćima, Jaćima); Čila (< Lu-čila); Čiška (< Fran-čiška); Dacija (< Au-dacija); Dana (< Aj-dana, Đerdana, Đordana, Fidana, Fildana, Gordana, Hajdana, Jordana, Loredana, Vildana); Darija (< Hil-darija); Data (< Teo-data); Defa (< Se-defa); Deja (< Ama-deja, Ideja, Medeja); Dela (< A-dela); Delija (< Fi-delija, Kordelija); Delina (< Sev-delina, Vendelina); Deta (< Bene-deta); Deva (< Ka-deva); Dida (< Kan-dida); Difa (< Ka-difa); Dija (< Arka-dija, Egidija, Eladija, Elidija, Elpidija, Emidija, Emigdija, Gaudija, Elidija, Ilidija, Jegidija, Klaudija, Nidija, Paladija, Peladija, Sinadija); Dijana (< Ta-dijana); Dika (< Euri-dika, Jadika); Dila (< A-dila); Dina (< A-dina, Baldina, Bernardina, Blandina, Dukadina, Džeraldina, Đeraldina, Galdina, Geraldina, Gerhardina, Klaudina, Kojadina, Konradina, Kostadina, Laudina, Leopoldina, Odina, Ondina, Ronaldina, Rusadina, Sinadina, Undina, Žeraldina); Dita (< Afro-dita, Edita, Judita); Diva (< Ka-diva); Dokija (< Ev-dokija, Jedokija); Dolfa (< A-dolf, Rudolfa); Dona (< Ab-dona, Adona, Andona, Avdona, Špiridona); Dora (< Dio-dora, Fedora, Feodora, Heliadora, Hristodora, Isidora, Izidora, Pandora, Sidora, Teodora, Tiodora, Todora, Tudora); Dosija (< Teo-dosija, Todosija); Dota (< Teo-dota); Dotija (< Te-o-do-ti-ja); Dreja (< An-dreja); Drejana (< An-drejana); Drela (< An-drela); Drina (< Aleksan-drina, Andrina, Jadrina); Drona (< An-drona); Dula (< Hristo-dula, Kordula); Duna (< I-duna, Špiriduna); Đana (< Đor-đana, Đurđana); Đela (< An-đela, Arandela, Arhandela, Arkandela, Randela); Đena (< Đur-đena, Eudena, Jevdena); Đija (< Aran-đija, Đendija, Jesidija); Đika (< Đen-đika); Đilda (< Ermene-đilda); Đina (< Đor-đina, Đurđina, Londina, Ređina, Verđina); Đita (< Bir-đita, Bridita); Điva (< Đur-điva); Džana (< Mer-džana); Ela (<

Ari-ela, Emanuela, Gavriela, Imanuela, Manuela, Mihaela, Mikaela, Mišaela) ; Eta (< Ari-eta, Jozueta, Mansueta, Manzueta) ; Facija (< Bonifacija) ; Fana (< Ste-fana, Teofana); Fanija (< Epi-fanija, Stefanija, Štefamija, Teofanija) ; Feja (< Al-feja) ; Femija (< Eu-femija, Jefemija) ; Fija (< Al-fija, Sarafija) ; Fijana (< Al-fijana, Sofijana) ; Fila (< Karan-fila, Mariofila, Pamfila, Teofila, Trandafila, Trendafila); Filija (< Teo-filija); Fima (< Sera-fima); Fimija (< E-fimija, Eufimija, Evfimija, Jefimija); Fina (< Adel-fina, Adolfina, Dafina, Delfina, Josefina, Jozefina, Rudolfina, Serafina, Žozefina) ; Fira (< Za-fira, Zamfira, Zefira, Zemfira); Fisa (< An-fisa); Fita (< Tefita); Fona (< Je-fona); Freda (< Man-freda, Vilfrida); Frida (< Got-frida); Funa (< Tri-funa); Gafija (< A-gafija) ; Gata (< A-gata) ; Gava (< A-gava) ; Geja (< Ar-geja) ; Gela (< An-gela) ; Gelika (< Angelika) ; Gena (< Argena, Eu-gena, Teogena) ; Genja (< Eu-genija) ; Gija (< Geor-gija) ; Gilda (< Ermene-gilda, Hermenegilda); Gina (< Geor-gina, Gorgina, Longina, Olgina, Regina) ; Ginja (< Gor-ginja, Kneginja, Knjaginja) ; Gita (< A-gita, Birgita, Brigita, Margita) ; Gona (< Andi-gona, Antigona, Gorgona, Pagona); Gora (< A-gora); Grena (< U-grena); Grina (< U-grina); Gripa (< A-gripa); Gunda (< Kuni-gunda); Gusta (< Au-gusta, Avgusta) ; Gušta (< Au-gušta) ; Hana (< Jo-hana); Hela (< Ra-hela); Hera (< Poli-hera); Hilda (< Brun-hilda) ; Ida (< Adela-ida, Adelhaida, Aida, Fomaida, Iraida, Rosaida, Ruveida, Sinaida); Idi (< Ha-idi) ; Ila (< Mikaila, Rajila); Ina (< Andre-ina, Mikaina); Ira (< A-ira, Daira, Jaira, Neira); Iša (A-iša); Jana (< Alfi-jana, Antoni-jana, Bojana, Ciprijana, Delijana, Đulijana, Đurđijana, Galijana, Gencijana, Georgijana, Helijana, Jesidijana, Julijana, Kasijana, Kiprijana, Kristijana, Krstijana, Livijana, Lucijana, Maksimilijana, Marijana, Otavijana, Rujana, Sabinijana, Sevastijana, Silvijana, Sofijana, Sovijana, Tadijana, Talijana, Ustinijana); Jela (< Danijela, Gabrijela, Gavrijela, Hadrijana, Herodijana, Hristijana, Ilijana Marijela); Jeta (< Antoni-jeta, Harijeta, Henrijeta, Marijeta, Marjeta); Jola (< Mari-jola, Marjola); Juta (< Ad-juta); Kada (< Zelen-kada); Kajla (< Mikajla); Kela (< Mi-kela, Rakela); Keva (< Paras-keva); Kida (< Zel-kida); Kija (< Evdio-kija, Jedokija, Jegdokija, Jevdokija, Kandakija); Kina (< Kekina, Lukina); Kinja (< Lu-kinija); Klija (< Hara-klija, Iraklija); Kola (< Agri-kola); Kolija (< Ni-kolija); Kolina (< Ni-kolina); Konda (< Đokonda); Kordija (< Kon-kordija); Ksenija (< Poli-ksenija); Kuba (< Jakuba); Kula (< Her-kula, Kirijakula); Kunda (< Fa-kunda); Kupa (< Jakupa); Lada (< Pa-lada); Laida (< Ade-laida); Laja (< Ag-laja); Lana (< Herku-lana, Ilana, Melana, Ruslana, Solana); Landa (< Džo-landa, Đolanda, Girlanda, Jolanda, Orlanda); Lata (< Imako-lata, Imakulata, Inviolata, Konsolata, Konsulata, Konzulata); Leja (< Aza-leja, Fileja,

Panteleja); Leksija (<A-leksija, Poleksija); Lemka (<A-lemka) ; Lena (<A-lena, Arlena, Elena, Galena, Helena, Ilena, Jelena, Katalena, Komlena, Mandalena, Marilena, Marlena, Mišlena, Selena); Lenka (<A-lenka) ; Lesa (< Mi-lesa); Lesija (< Mi-lesija); Leta (< Ar-leta, Nikoleta, Poleta); Leva (< Godo-leva) ; Lia (< Dah-lia) ; Licija (< Fe-licija) ; Liča (< A-liča); Lića (<A-lića); Lida (<A-lida, Dalida, Elida, Nelida) ; Liđa (< E-liđa) ; Lija (< Anđe-lija, Atilija, Basilija, Bažilija, Dalija, Delija, Elija, Emelija, Emilija, Ersilija, Eulalija, Filija, Gracilija, Helija, Heraklija, Kamelija, Karolija, Klelija, Natalija, Otilija, Rosalija, Rozalija, Rožalija, Sindelija, Talija, Tefilija, Vasilija, Viđilija, Vigilija) ; Lijana (< Basi-lijana, Bažilijana, Firmilijana, Galijana, Gracilijana, Ilijana, Julijana, Maksimilijana, Marilijana, Talijana); Liđa (< E-liđa); Lika (< Anđe-lika, Angelika, Anželika, Basilika); Lila (< Da-lila); Lina (<Ade-lina, Alina, Amalina, Anđelina, Anđolina, Angelina, Aurelina, Avelina, Bartolina, Celina, Dulcelina, Đemelina, Elina, Emelina, Evandelina, Evangelina, Evelina, Galina, Gemelina, Halina, Helina, Italina, Jelina, Julina, Kalina, Kapitalina, Karlina, Karmelina, Karolina, Katalina, Landelina, Mandalina, Marcelina, Marčelina, Marćelina, Marselina, Melina, Merlina, Mićelina, Mihajlina, Mihelina, Mikelina, Mikulina, Nadalina, Natalina, Nivelina, Paolina, Paskvalina, Paškvalina, Paulina, Polina, Rakelina, Rosalina, Roselina, Rozalina, Rozelina, Sabelina, Selina, Sevdalina, Sevdelina, Sibelina, Velina, Vendelina, Žaklina); Linda (<Ade-linda, Armelinda, Belinda, Ermelinda, Herlinda, Kolinda, Melinda, Rosalinda, Rozalinda, Siglinda, Ziglinda, Zelinda); Linka (< I-linka); Lipa (< Fi-lipa); Lisa (< Basi-lisa); Lita (< Ipo-lita, Lilita, Nikolita, Stilita, Uluta); Livija (< O-livija); Liza (< Mar-liza, Merliza); Lona (< I-lona); Lora (< Vi-lora); Lota (< Kar-lota, Liselota, Lizelota, Šaelota); Luja (< O-luja); Mada (< Il-mada); Maida (< Fo-maida, Tomaida); Maja (< Še-maja); Majda (< Fo-majda, Tomajda); Mana (< Đer-mana, Germana, Tomana); Manda (< Ar-manda); Mara (< Dag-mara); Mata (< Mala-mata); Matija (< Mala-matija); Meda (< Andro-meda); Mela (< A-mela, Aramela, Đemela, Filomela, Gemela, Imela, Karmela, Krmela, Normela, Palmela); Meljka (< Te-meljka); Mena (< Aristo-mena, Filomena, Helimena, Kleomena, Melpomena, Vilomena, Žermenena); Menka (< Ipo-menka); Menta (< Kli-menta); Merika (< E-merika; Metra (< De-metra) ; Mida (< Arte-mida, Semida, Semiramida); Mija(< Bono-mija, Evfimija, Eremija, Jevremija, Maksimija, Solomija, Vemija) ; Mijana (< Da-mijana) ; Mila (< A-mila, Emila, Hermila, Jermila, Kadmila, Kamila, Maksimila); Milda (< Ro-milda); Milija (< E-milija); Milijana (< Maksi-milijana); Milja (< E-milja); Milka (< E-milka); Mina (< Benja-mina, Dalmina, Domina, Đakomina,

Ermina, Fermina, Filomina, Firmina, Irmina, Jasmina, Jeremina, Jermina, Hermina, Palmina, Romina, Vilhelmina); Mira (<Ad-mira, Alismira, Almira, Dalmira, Delmira, Elemira, Elimira, Elmira, Palmira, Temira, Zelmira); Mitra (< Di-mitra); Moda (< Ko-moda); Mona (< File-mona, Filimona, Salomona, Solomona; Nadija (< Si-nadija); Naida (< Da-naida, Zenaida, Zinaida); Naja (< Da-naja, Denaja); Najda (< Da-najda, Sinajda, Zenajda, Zinajda); Nala (< Juve-nala); Nalda (< Ri-nalda, RONALDA, Sinaida); Nanda (< Ferdi-nanda, Fernanda); Narda (< Ber-narda, Leonarda, Linarda, Menarda); Nata (< Do-minata, Donata, Dunata, Fortunata, Iluminata, Koronata, Renata); Nela (<Ag-nela, Anela, Antonela, Brunela, Fenela, Finela, Karnela, Marinela, Martinela, Ninela, Ornela, Sanela); Nelija (< Kor-nelija); Nena (< Kom-nena); Nera (< Ve-nera); Nesa (<Ag-nesa, Sunesa); Nesta (< Ho-nesta, Teonesta); Neta (<Ag-neta, Aneta, Antoaneta, Antuaneta, Katineta, Marineta, Nineta, Soneta, Zaneta, Zuaneta, Žineta); Neva (< Ge-neva, Seneva); Neza (<Ag-neza); Neža (<Ag-neža); Nida (< Arge-nida, Elikonida, Granida, Helikonida, Kronida, Simonida, Solomonida, Stefanida, Stepanida); Nija (< Ana-nija, Antonija, Antunija, Arminija, Balbinija, Begonija, Devinija, Hanija, Hionija, Hristinija, Ifigenija, Ikonija, Kasinija, Kionija, Klinija, Komlenija, Komljenija, Komnenija, Lavinija, Leonija, Licinija, Melanija, Ozanija, Poliksenija, Rumenija, Simanija, Stefanija, Stepanija, Stevanija, Teofanija, Teogenija, Tomanija, Ustinija, Verginija, Zinija); Nika (< Andro-nika, Aristonika, Dominika, Domnika, Monika, Veronika); Nikija (< Domi-nikija, Joanikija); Nila (< Anto-nila, Danila, Filonila, Leonila, Marijonila, Marionila); Nilda (< Be-nilda, Fanilda, Lenilda) ; Nima (< Jero-nima); Nina (< A-nina, Antonina, Bonina, Đanina, Đovanina, Jovanina, Leonina, Stefanina, Tonina, Zuanina, Zuvanina, Žanina, Žuvanina); Nira (< Ave-nira, Danira, Dejanira); Nisa (< De-nisa, Enisa); Nita (< A-nita, Aranita, Benita, Danita, Fanita, Huanita, Kanita, Leonita); Niza (< De-niza); Nježa (<Ag-nježa, Anježa); Noja (< Kru-noja); Nojla (< Da-nojla); Nola (< Ma-nola); Nona (< Ju-nona); Nora (< Eleo-nora, Leonora); Ola (< Fabi-ola, Fereola); Opa (< Kali-opa); Osa (< Gaudi-osa); Para (< Gas-para, Gašpara); Patra (< Kleo-patra); Perija (< Imperija); Pija (<Aga-pija, Alempija, Alimpija, Alpija, Eulampija, Eutropija, Evlampija, Filipija, Olimpija, Vilipija); Pijada (< Olim-pijada); Pina (<Agri-pina, Despina, Đuzepina, Filipina, Jakupina, Jozipina, Krispina, Kupina); Polda (< Leo-polda); Rada (< Kon-rada); Randa (< Lo-randa, Miranda, Veneranda); Rata (< Hono-rata, Imperata, Onorata, Repereta, Separata, Sperata); Reina (< And-reina); Reja (< Ko-reja, Mireja); Rela (< Ama-rela, Aurela, Marela, Mirela); Rena (< I-rena, Karena, Nazarena, Sirena); Renca (< Lo-renca);

Resa (< Teresa); Reta (< Amo-reta, Margareta, Ombreta); Reza (< Te-reza); Režina (< Te-režina); Ricija (< Mau-ricija); Rida (<Aleksand-rida, Astrida, Elfrida, Erida, Florida, Irida); Rija (< Ama-rija, Augurija, Cesarija, Cesarija, Cirijska, Desiderija, Edgarija, Ferarija, Florija, Glicerija, Gregorija, Himerija, Hirija, Honorija, Ilirija, Imperija, Iterija, Kumrija, Laurija, Lazarija, Liberija, Marija, Oliverija, Onorija, Pasionarija, Pulherija, Rosarija, Rozarija, Ružarija, Saverija, Siderija, Siverija, Simforija, Stavrija, Viktorija, Vitorija, Zarija, Žaverija); Rijana (< Gregorijana); Rika (< Eme-rika, Erika, Federika, Frederika, Friderika, Fridrika, Henrika, Marika, Ulderika); Rila (< Ci-rila, Čirila, Gabrila, Gavrila, Kirila); Rina (<Aleksand-rina, Barbarina, Cesarina, Cezarina, Darina, Davorina, Dimitrina, Ekaterina, Florina, Gasparina, Gašparina, Gligorina, Grgurina, Gverina, Irina, Jekaterina, Jerina, Jugrina, Karina, Katarina, Katerina, Klerina, Korina, Kvirina, Laurina, Lorina, Lovrina, Marina, Maurina, Negrina, Nerina, Norina, Pelegrina, Peregrina, Pjerina, Sabrina, Sarina, Seferina, Severina, Ugrina, Viktorina, Zaharina, Zarina, Zeferina); Rinda (< Flo-rinda); Rinka (< Ružma-rinka); Risa (< Beat-risa, Florisa, Larisa, Marisa); Rita (< Flo-rita, Harita, Margarita, Margerita, Marita, Merita, Merita); Rona (< Ko-rona, Mirona, Verona); Ropa (< Me-ropa, Miropa); Rora (< Au-rosa, Avrora) ; Rosa (< Dolo-rosa, Generosa); Rosija (< Jef-rosija, Jevrosija); Rosima (< Jev-rosima); Ruda (< I-ruda); Runa (< Ko-runu); Safa (< Hri-safa); Sana (< Ho-sana, Hrisana, Oksana, Osana, Risana, Roksana, Rosana, Sosana, Susana); Sanda (< Kr-sanda, Melisanda, Roksanda, Rosanda, Rusanda); Sandra (< Alek-sandra, Kasandra, Roksandra); Sanfa (< Hri-sanfa); Sanka (< Bo-sanka); Santa (< Hri-santa, Krisanta); Sarija (< Ce-sarija); Sava (< Hri-sava); Seda (< Prak-seda); Seja (< Toma-seja); Sela (< Gi-sela, Marsela); Selina (< Ro-selina); Selma (< An-selma); Senia (< Ar-senia); Senija (<Ak-senija, Arsenija, Jevsenija); Seta (< Ro-seta); Sida (< Ka-sida, Persida, Rosida); Sifa (< Jo-sifa); Sija (< Anasta-sija, Artemisija, Aspasija, Atanasija, Dosija, Eufrasija, Eustasija, Evdoksija, Evdosija, Evilasija, Feodosija, Frisija, Gervasija, Hortensija, Hrisija, Hristosija, Jasija, Jegdoksija, Jevrosija, Kajsija, Kasija, Krstosija, Lusija, Nastasija, Ortensija, Patrisija, Ristosija, Taisija, Tajsija, Tanasija, Tarasija, Teodosija, Todosija); Sila (< Ba-sila); Siljka (< Bo-siljka); Sina (< Efro-sina, Eufrosina, Flosina, Frosina, Hrisina, Jefrosina, Risina, Teresina, Tomasina); Sineja (< Dul-sineja); Sinija (< Ka-sinija); Sipa (< Jo-sipa); Sita (< Feli-sita, Karmensita, Rosita); Sivka (< Jo-sivka); Skevija (< Para-skevija); Sofija (< Jan-sofija); Sola (< Hri-sola, Orsola); Solda (< I-solda); Sona (< Ali-sona); Staha (< Stahana); Stasija (< Ana-stasija, Eustasija, Nastasija); Stazija (< Eu-stazija); Stela (< Mari-stela); Stola (<

Eu-stola); Sula (< Hri-sula, Orsula, Ursula); Šandra (< Ale-šandra); Šata (< El-šata); Šula (< Or-šula, Uršula); Talija (< Ef-talija, Eutalija, Evtalija, Jeftalija, Jevtalija, Natalija); Tana (< Al-tana, Gajtana, Sultana, Titana); Tasija (< Anas-tasija); Taša (< Na-taša); Tea (< Doro-tea); Teja (< Ale-teja, Arimateja, Aristeja, Doroteja, Dositeja, Filoteja, Galateja, Timoteja); Tela (< E-tela, Eutela, Hrisotela, Hrizotela); Tema (< Hrisan-tema, Krizantema); Temida (< Ar-temida); Tena (< A-tena, Hristena); Tera (< An-tera, Estera, Filotera); Ticija (< Le-ticija); Tihija (< Eu-tihija); Tija (< Aga-tija, Cintija, Dorotija, Dositija, Evantija, Filotija, Ignjatija, Inocentija, Jerotija, Klimentija, Malamatija, Matija, Salustija, Savatija, Sevastija, Sintija, Teodotija, Vicentija, Vilotija); Tijana (< Hris-tijana, Kristijana, Sebastijana, Sevastijana); Tika (< Kolas-tika, Rustika, Skolastika); Tila (< Dona-tila); Tilda (< Ba-tilda, Klotilda, Matilda); Tima (< An-tima, Fatima); Tina (< Aguš-tina, Albertina, Aleutina, Atina, Augustina, Auguština, Aventina, Avgustina, Benediktina, Celestina, Čelestina, Dijamantina, Djamantina, Ernestina, Faustina, Florentina, Fotina, Gvalbertina, Haritina, Hristina, Jerotina, Justina, Juština, Juventina, Karitina, Katina, Klementina, Klimentina, Konstantina, Kostina, Kristina, Kriština, Krstina, Lambertina, Latina, Leontina, Marijetina, Marjetina, Martina, Melitina, Modestina, Orestina, Orjentina, Politina, Ristina, Robertina, Santina, Sikstina, Timotina, Ustina); Tinija (< Fo-tinija, Rustinja); Tinka (< Dika-tinka, Kostantinka); Tola (< Apos-tola); Tolija (< Ana-tolija); Tona (< Ari-tona, Haritona); Tonela (< An-tonela); Tonija (< An-tonija); Tonja (< An-tonja); Tonina (< An-tonina); Torka (< Viktorka); Tosija (< Krs-tosija); Trina (< Dimi-trina); Triša (< Pa-triša); Truda (< Ger-truda); Tula (< An-tula, Fruktula); Tuna (< For-tuna); Tunija (< An-tunija); Una (< Sime-una); Vana (< Đo-vana, Ivana, Jovana, Silvana); Vata (< No-vata); Venka (< A-venka); Veda (< Ra-veda); Vera (< Oli-vera, Severa); Verija (< Ksa-verija, Oliverija, Saverija, Silverija); Veta (< Elisa-veta, Elizaveta, Saveta); Veva (< Geno-veva); Viga (< Har-viga, Jadviga); Vija (< Ne-vija, Olivija, Salvija, Selvija, Silvija, Zenovija); Vika (< Lodo-vika, Ludovika, Ludvika); Vila (< Karan-vila, Mihovila, Mijovila, Sanvila, Trandavila, Trankvila); Vina (< Al-vina, Davina, Devina, Divina, Elvina, Ervina, Gustavina, Lidvina, Lutvina, Malvina, Oktavina, Osvina, Ruvina, Salvina, Savina, Selvina); Vita (< Đo-vita, Juravita, Levita, Ljudevita, Pavita, Rosvita, Rozvita, Tavita); Vjera (< Oli-vjera); Zada (< Šeherezada); Zana (< Hri-zana, Ozana, Rozana); Zanta (< Kri-zanta); Zara (< Đuli-zara, Lazara); Zarija (< Ce-zarija, Lazarija, Nazarija, Ruzarija); Zarina (< Ce-zarina); Zefa (< Jo-zefa); Zefina (< Jo-zefina); Zela (< Đu-zela, Žizela); Zelma (< An-zelma); Zija (< Anasta-zija, Artemizija, Aspazija, Eufrazija,

Hortenzija); Ziga (< Si-ziga); Zina (< Agne-zina, Alojzina, Eufrozina, Eufruzina, Frozina, Fruzina, Krizina, Rozina, Terezina, Tomazina); Zita (< Ri-zita); Zola (< Hri-zola); Zula (< Ur-zula); Žana (< Ru-žana); Žena (< Ru-žena); Žija (< Anasta-žija, Dionizija, Terežija); Žina (< Agne-žina, Agnježina, Anježina, Korežina, Rožina, Terežina, Tomažina);

3) Съкращаване на сричка в средисловие :

А) От домашни лични имена – от типа: **Stana (< Sta-me-na)**

Beca (< Be-li-ca); Beka (< Be-loj-ka); Bika (< Bi-jel-ka); Čena (< Če-ta-na); Daca (< Da-ni-ca); Deka (< De-san-ka); Duna (< Du-ša-na); Goca (< Go-ri-ca); Goka (< Go-ri-ka); Jeka (< Je-zer-ka); Ljuca (< Lju-biči-ca); Mica (< Mi-li-ca); Mija (< Mi-la-ni-ja, Mi-le-ni-ja); Mika (< Mi-loj-ka, Mi-lo-li-ka, Mi-luj-ka, Mi-ljoj-ka);); Mila (< Mi-loj-la); Miljka (< Milj-in-ka); Mina (< Mi-la-di-na, Mi-la-na, Mi-le-na, Mi-li-na, Mi-lo-va-na, Mi-lu-na, Mi-lu-ti-na, Mi-lja-na, Mi-lje-na, Mi-lja-na, Mi-lje-na); Miša (< Mi-lo-ša, Mi-lu-ša, Mi-lju-ša); Nada (< Na-dež-da); Nena (< Ne-ve-na, Ne-vi-na); Peka (< Pe-ru-ni-ka); Proja (< Pro-da-ni-ja); Ruja (< Ru-me-ni-ja); Spaja (< Spa-se-ni-ja, Spa-so-ja); Staja (< Sta-me-ni-ja); Stana (< Sta-me-na); Stojna (< Stoj-me-na); Vaja (< Vas-kre-se-ni-ja, Vas-kre-si-ja); Vasija (< Vas-kr-si-ja); Vika (< Vi-doj-ka, Vi-hor-ka); Vuca (< Vu-či-ca); Zaka (< Za-gor-ka); Zlaja (< Zla-ti-ja, Zla-to-ja); Zoca (< Zo-ri-ca); Zoka (< Zo-ri-ka); Zona (< Zo-ra-na, Zo-ri-ja-na);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Eda (< E-du-ar-da)**

Ada (< A-de-la-i-da, A-del-ha-i-da, A-din-da, A-man-da); Aja (A-gla-ja); Aida (< A-de-la-i-da, A-del-ha-i-da); Aka (< A-ven-ka); Ana (< A-ni-na); Anka (< An-đe-li-ka); Anta (< An-to-ne-ta, An-to-ni-je-ta, An-tu-a-ne-ta); Ara (< A-u-ro-ra); Ata (< A-ma-ta); Basa (< Ba-si-li-sa); Bada (< Ba-til-da); Bena (< Be-nja-mi-na); Bida (< Bi-ja-da); Bona (< Bo-ja-na); Boka (< Bo-silj-ka); Celija (< Ce-li-do-ni-ja); Cena (< Ce-les-ti-na); Cilija (< Ce-ci-li-ja, Kon-ci-li-ja); Cina (< Ci-ri-o-na); Čila (< Či-ri-la); Čirika (< Či-ri-ja-ka); Čila (< Či-ri-la); Dada (< Da-li-da, Da-na-i-da); Daja (< Da-ri-ja, Da-ro-si-ja, Đa-ko-ni-ja); Daka (< Da-vo-ri-ja-ka); Dala (< Da-li-la, Da-ni-je-la, Da-ni-la, Da-noj-la); Dana (< Da-mi-ja-na, Da-mja-na, Damlja-na, Da-mnja-na, Da-ri-na, Da-vi-na, Đu-li-ja-na); Dara (< Da-vo-ra); Deja (< De-li-ja); Dija (< D-i-o-ni-si-ja, Di-o-ni-zi-ja, Di-o-ni-ži-ja); Dina (< Di-mit-ri-na); Doja (< Do-si-te-ja); Dona (< Dom-lja-na); Domka (< Dom-ni-ka); Đana (Đa-ni-na); Đenka (< Đen-di-ka); Đuja (< Đu-li-ja); Đuna (< Đu-li-ja-na); Đuka (< Đu-li-ka); Eda (< E-du-ar-da); Feja (< Fe-o-do-si-ja); Filja (< Fi-de-li-ja); Fila (< Fi-lo-ni-la); Franka (< Fran-ces-ka, Franciska, Fran-ciš-ka, Fran-čes-ka, Fran-češ-ka, Fran-ćes-ka, Fran-ćeš-ka,

Fran-čiš-ka); Gaja (< Ga-la-te-ja); Gala (< Ga-vri-je-la, Ga-vri-la) ; Gana (< Ga-le-na, Ga-li-ja-na, Ga-li-na) ; Geja (< Ge-or-gi-ja); Gena (< Ge-or-gi-na); Gila (< Gi-se-la, Gi-ze-la); Gličija (< Gli-či-ni-ja); Glićija (< Gli-ći-ni-ja); Grana (< Gra-ci-ja-na); Hajka (< Haj-nal-ka); Hija (< Hi-o-ni-ja); Ida (< I-ri-da, I-zol-da); Ilina (< I-li-ja-na); Ina (< I-ri-na, I-va-na); Jarka (< Jar-go-van-ka); Jasna (< Jas-mi-na); Jena (< Je-le-na, Je-li-na); Jona (< Jo-va-na); Juja (< Ju-li-ja, Ju-ni-ja); Juna (< Ju-li-ja-na, Ju-li-na, Ju-no-na); Katena (< Ka-te-ri-na); Kija (< K-i-o-ni-ja); Klija (< Kli-men-ti-ja, Kli-ni-ja); Lasa (< La-ri-sa); Laja (< La-za-ri-ja); Leja (< Le-an-dri-ja Le-li-ja, Le-o-ka-di-ja, Le-on-ci-ja, Le-o-ni-ja, Le-on-ti-ja); Lela (< Le-o-ni-la); Leona (< Le-o-ni-na); Leca (< Le-po-ti-ca); Lija (< Li-li-ja); Luja (< Lu-ci-ja, Lu-ki-ni-ja); Lujana (< Lu-ci-ja-na); Lula (< Lu-ci-la, Lu-či-la, Lu-ći-la); Ljina (< Lji-lja-na, Lji-lji-na); Maja (< Ma-na-si-ja, Ma-ri-ja, Ma-ti-ja, Ma-u-ri-ci-ja); Mana (< Ma-ri-ja-na); Mata (< Ma-la-ma-ta); срв. също: Mata (< Malamata); Meja (< Me-la-ni-ja); Meta (< Me-li-ta); Mila (< Mi-ha-i-la, Mi-haj-la, Mi-ho-vi-la, Mi-ja-i-la, Mi-jaj-la, Mi-joj-la, Mi-jo-vi-la); Mika (< Mi-joj-ka, Mi-jolj-ka, Mi-loj-ka, Mi-oj-ka, Mi-olj-ka); Mila (< Mi-ka-i-la, Mi-kaj-la); Mina (< Mirjana); Neja (< Ne-o-te-ri-ja, Ne-vi-ja); Nena (< Ni-ko-li-na); Nika (< Ni-kol-ka); Nita (< Ni-ko-li-ta); Pija (< Pi-o-ni-ja); Poja (< Po-lek-si-ja, Po-lik-se-ni-ja, Po-lo-ni-ja); Roja (< Ro-sa-li-ja, Rozalija, Rozarija, Rožalija, Rožarija); Saja (< Sa-ra-fi-ja, Sa-ram-fi-ja, Sa-va-ti-ja, Sa-ve-li-ja); Sata (< Sa-ve-ta); Sejana (< Se-bas-ti-ja-na); Sela (< Se-me-la); Sena (< Se-le-na); Sija (< Si-do-ni-ja, Si-ma-ni-ja); Sina (< Si-me-o-na, Si-me-u-na); Soja (< So-fi-ja, So-vi-ja); Steja (< Ste-fa-ni-ja, Ste-va-ni-ja); Suja (< Su-lu-mi-ja); Tadina (< Ta-di-ja-na); Taja (< Ta-i-si-ja, Taj-i-si-ja); Tasija (< Ta-na-si-ja); Tala (< Ta-mi-la); Teja (< Te-o-do-si-ja, Te-o-do-zi-ja, Te-o-fa-ni-ja, Te-o-fi-li-ja); Tona (< To-ma-na, To-ma-si-na, To-ma-zi-na, To-ma-ži-na, To-ni-na); Tomaja (< To-ma-ni-ja); Trija (< Tri-fu-ni-ja);(срв. Trija < Tri-ja-na); Ulka (< Ul-ri-ka, Ul-de-ri-ka); Uta (< U-li-ta); Vaja (< Va-si-li-ja); Vaka (< Va-s-li-ka); Valika (< Va-si-li-ka); Vasika (< Va-si-li-ka); Vasilja (< Va-si-lja); Veka (< Ve-ro-ni-ka); Vicija (< Vi-cen-ci-ja); Vica (< Vi-cen-ca); Vilija (< Vi-li-pi-ja); Vika (< Vi-jor-ka); Zaja (< Za-ha-ri-ja); Zana (< Za-ha-ri-na); Žana (< Ža-ni-na); Žina (< Ži-va-di-na, Ži-va-na); Živana (< Ži-va-di-na);

4) Съкращаване на начална и финална сричка :

A) От домашни лични имена – от типа: **Lori (< Mi-lo-ri-ja)**

Boda (< Slo-bo-da-na); Bođa (< Slo-bo-đa-na); Dani (< Grz-da-ni-ja, Pro-da-ni-ja); Doja (< Do-vi-ja-na); Gova (< Ne-go-va-na, Nje-go-va-na);

Lori (< Mi-lo-ri-ja); Loti (< Mi-lo-ti-ja); Rija (< Zo-ri-ja-na); Rosi (< Da-ro-si-ja, Mi-ro-si-na); Seni (< Spa-se-ni-ja);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Lija (< Ga-li-ja-na, I-li-ja-na, Li-li-ja-na)**

Ada (< A-u-da-ci-ja); Bera (< Li-be-ra-ta); Berti (< Al-berti-na, Gva-ber-ti-na, Lam-ber-ti-na); Bija (< Bi-bi-ja-na); Cenci (< Vi-cen-ci-ja, Vi-cen-ci-ja); Cija (< A-nun-ci-ja-ta, Gen-ci-ja-na, Pon-ci-ja-na, Ta-ci-ja-na, Ti-ci-ja-na); Cili (< Ce-ci-li-ja, Gra-ci-li-ja, Gra-ci-li-ja-na); Dija (< Kla-u-di-ja-na); Dolfi (< A-dol-fi-na, Ru-dol-fi-na); Doli (< A-do-li-ja); Đeni (< E-u-đe-ni-ja, Ev-đe-ni-ja, Jev-đe-ni-ja); Fani (< E-pi-fa-ni-ja, Ste-fa-ni-da, Ste-fa-ni-ja, Ste-fa-ni-na, Šte-fa-ni-ja, Te-o-fa-ni-ja); Feli (< O-fe-li-ja); Femi (< E-u-fe-mi-ja, Je-fe-mi-ja); Fili (< Er-fi-li-ja, Te-o-fi-li-ja); Fimi (< E-fi-mi-ja, E-u-fi-mi-ja, Ev-fi-mi-ja, Je-fi-mi-ja); Geli (< An-ge-li-ka, An-ge-li-na, E-van-ge-li-na, E-van-ge-lis-ta); Genci (< Ful-gen-ci-ja, I-no-gen-ci-ja);); Gija (< Ge-or-gi-ja-na); Ceri (< Gli-ce-ri-ja); Guri (< A-u-gu-ri-ja); Gusti (< A-u-gus-ti-na); Hari (< Za-ha-ri-ja); Kola (< I-ma-ko-la-ta, Ni-ko-la-ja); Koli (< Ni-ko-li-ja, Ni-ko-li-na, Ni-ko-li-ta); Kula (< Her-kula-na, I-ma-ku-la-ta); Leksi (< A-lek-si-ja, Po-lek-si-ja); Lesi (< Mi-le-si-ja); Lidi (< I-li-di-ja); Lidi (< Elidija); Lija (< Ga-li-ja-na, I-li-ja-na, Li-li-ja-na); Lisa (< E-li-sa-be-ta, E-li-sa-ve-ta); Live (< O-li-ve-ra, O-li-ve-ri-ja); Liza (< E-li-za-be-ta, E-li-za-ve-ta); Liža (< E-li-ža-be-ta); Lodi (< A-lo-di-ja, E-lo-di-ja); Lojzi (< A-loj-zi-ja, A-loj-zi-ja-na, A-loj-zi-na); Loni (< A-po-lo-ni-ja, Po-lo-ni-ja); Lori (< Vi-lo-ri-ja); Manci (< A-man-ci-ja); Mare (< A-ma-re-la); Menci (< Fru-men-ci-ja, Kar-men-ci-ta, Kle-men-ci-ja); Meri (< Hi-me-ri-ja); Mina (< Do-mi-na-ta, I-lu-mi-na-ta); Mini (< Ar-mi-ni-ja, Do-mi-ni-ka, Er-mi-ni-ja, Ger-mi-ni-ja, Jer-mi-ni-ja); Moni (< Si-mo-ni-da, So-lo-mo-ni-da); Narde (< Ber-nar-de-ta); Nardi (< Ber-nar-di-na, Br-nar-di-na); Nasta (< A-nas-ta-si-ja, A-nas-ta-zi-ja, A-nas-ta-ži-ja); Neli (< Kor-ne-li-ja); Nezi (< Ag-ne-zi-ja, Ag-ne-zi-na); Neži (< Ag-ne-ži-na); Niki (< Do-mi-ni-ki-ja, Jo-a-ni-ki-ja);); Nježi (< A-nje-ži-na); Nora (< Ho-nora-ta); Nunci (< A-nun-ci-ja, A-nun-ci-ja-ta); Pija (< A-lim-pi-ja-da, O-lim-pi-ja-da); Poli (< A-po-li-ja, I-po-li-ta); Poldi (< Le-o-pol-di-na); Ravi (< Ka-ra-vi-la); Renci (< La-u-ren-ci-ja, Lo-ren-ci-na); Reza (< Še-he-re-za-da); Rezi (< Te-re-zi-ja, Te-re-zi-na); Rici (< Fab-ri-ci-ja, Ma-ur-ri-ci-ja); Roni (< Feb-ro-ni-ja, Fe-ro-ni-ja, Fev-ro-ni-ja, Mat-ro-ni-ja, Sov-ro-ni-ja, Ve-ro-ni-ka); Rosi (< Jef-ro-si-ja, Jef-ro-si-ma, Jef-ro-si-na, Je-ro-si-ma, Jev-ro-si-ja, Jev-ro-si-ma, Jev-ro-si-mi-ja); Rubi (< Ke-ru-bi-na); Sali (< Ro-sa-li-ja, Ro-sa-li-na); Stasi (< Nas-ta-si-ja); Sula (< Kon-su-la-ta); Tana (< A-ta-na-sija); Tija (< Al-ti-ja-na, Se-bas-ti-ja-na, Se-vas-ti-ja-na, Ti-ja-na); Tone (< An-to-ne-la, An-to-ne-ta); Toni (< An-to-ni-ja);

Venci (< Ju-ven-ci-ja); Viola (< In-vi-o-la-ta); Zebi (< E-u-ze-bi-ja, Ev-ze-bi-ja); Zefi (< Jo-ze-fi-na); Zola (< Kon-zo-la-ta); Zori (< U-zo-ri-ta); Zula (< Kon-zu-la-ta);

5) Съкращаване на начална сричка и сричка в средисловие :

А) От домашни лични имена:

Vica (< Lju-bi-ći-ca);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Đena (< An-đe-li-na)**

Celija (< Ce-ci-li-ja); Cija (< Ce-ci-li-ja); Dalsa (< A-dal-đi-sa); Doja (< A-do-li-ja); Drina (< An-dri-ja-na); Frosija (E-fro-si-ni-ja); Đeka (< An-đe-li-ka); Đeja (< An-đe-li-ja); Đena (< An-đe-li-na); Lija (< O-li-vi-ja); Rija (< O-li-ve-ri-ja); Rina (< Ma-ri-ja-na); Staja (< E-u-sta-hi-ja); Tona (< An-to-ni-ja-na, An-to-ni-na, Vik-to-ri-na); Tasija (< A-ta-na-si-ja);

6) Съкращаване на сричка (срички) в средисловие и финална сричка :

А) От домашни лични имена – от типа: **Zeka (< Ze-len-ka-da)**

Doja (< Do-vi-ja-na) ; Mija (< Mi-li-ja-da, Mi-li-ja-na); Mini (< Mi-la-ni-ja, Mi-le-ni-ja, Mi-lu-ni-ja, Mi-lu-ni-ka); Zeka (< Ze-len-ka-da);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Maja (< Ma-ri-ja-na)**

Dari (< Da-vo-ri-ja-na, Da-vo-ri-na); Deja (< De-li-ja-na); Đuja (< Đu-li-ja-na); Eti (< E-u-ti-hi-ja, E-u-ti-mi-ja); Faja (< (Fa-us-ti-ni-ja-na); Gaja (< Ga-li-ja-na); Geja (< Ge-or-gi-ja-na); Hini (< Hi-o-ni-ja); Juja (< Ju-li-ja-na); Kija (< Ki-pri-ja-na, Ki-pri-ja-na, Ki-ri-ja-ka, Ki-ri-ja-ku-la); Luja (< Lu-ci-ja-na); Maja (< Ma-ri-ja-na); Ruja (< Ru-fi-ja-na); Seja (< Se-bas-ti-ja-na); Soja (< So-fi-ja-na, So-vi-ja-na); Taja (< Ta-ti-ja-na); Vali (< Va-si-li-sa, Va-si-li-ki-ja); Žari (< Ža-ve-ri-ja);

ХИПОКОРИСТИКИ, ПОЛУЧЕНИ ПО ПЪТЯ НА СЪКРАЩАВАНЕТО НА ЕДНООСНОВНИТЕ ХЪРВАТСКИ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА

1) Съкращаване на финални срички:

А) От домашни лични имена – от типа: **Slado (< Slado-je)**

Male (< Male-ni); Mrko (< Mrko-je); Nego (< Nego-van); Nešo (< Nešo-van); Osto (< Osto-ja); Polja (< Polja-šin); ; Rusa (< Rusa-din); Slado (< Slado-je); Slobo (< Slobo-dan, Slobo-đan); Spase (< Spase-nije); Spaso (< Spaso-ja , Spaso-je); Srdo (< Srdo-je); Sredo (< Sredo-je); Sreto (< Sreto-je); Sveto (< Sveto-nije); Uba (< Uba-venko); Vese (< Vese-li, Vese-lin); Zlato (< Zlato-je); Žari (< Žari-le); Žaro (< Žaro-je);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Kristo (< Kristo-fer)**

Abra (< Abra-ham); Ade (< Ade-mir); Adel (< Adel-helm); Ado (< Ado-nis); Afra (< Afra-nije); Aga (< Aga-pije); Agra (< Agra-fen); Aki (< Aki-le); ; Ala (< Ala-dar, Aladin); Albe (< Albe-rik); Aldo (< Aldo-brand); Alem (< Alem-pije); Alfi (< Alfi-je); Ama (< Ama-dej); Ambro (< Ambro-zije); Ando (< Ando-nije); Andre (< Andre-ja, Andrejan); Andro (< Andro-nik); Anto (< Anto-nio); Apo (< Apo-lij, Apolije, Apolinarij, Apolinarije, Apolon, Apolonij, Apolonije); Ara (< Ara-nit, Arator); Arse (< Arse-nij, Arsenije) Astri (< Astr-iel); Ata (< Ata-nasij, Atanasija, Atanasije); Ati (< Ati-lijo, Atinogen); Ava (< Ava-kum); Ave (< Ave-lin); Avra (< Avra-mije); Bago (< Bago-je); Bara (< Bara-ban); Barto (< Barto-lomej); Beli (< Beli-sar, Belisarij, Belisarije, Belizar, Belizarij, Beližarij, Beližarije); Bene (< Bene-deto); Boni (< Boni-facij, Bonifacija, Bonifacije); Ciga (< Ciga-nin); Dago (< Dago-bert); Dari (< Dari-ano, Darija, Darije, Darijo, Dario); Dela (< Dela-no); Deme (< Deme-ter); Demo (< Demo-krit, Demosten); Deni (< Deni-jel); Desi (< Desi-derij, Desiderije); Dezi (< Dezi-der, Deziderij) Diko (< Diko-nije); Dome (< Dome-nik, Dometij, Dometije); Domi (< Domi-cij, Domicije); Duka (< Duka-din); Đako (< Đako-mo, Đakonije); Đena (< Đena-dij, Đenadija, Đenadije); Đera : (< Đera-sim); Đuli (< Đuli-je (Đulijo, Đulizar); Eci (< Eci-jo); Eđi (< Eđi-dij); Ela (< Ela-dij); Ele (< Ele-mir, Eleuterij, Eleuterije, Eleuterio); Eme (< Eme-rik); Emi (< Emi-dij, Emidije, Emilij, Emilije, Emilijan); Eni (< Eni-je); Eri (< Eri-dan); Erme (< Erme-neđildo, Ermenegildo); Evge (< Evge-nij, Evgenije); Fabi (< Fabi-jan); Fede (< Fede-riko); Feli (< Feli-cij, Felicije, Felicijan); Feo (< Feo-dor); Ferdi (< Ferdi-nand); Fide (< Fide-lij, Fidelije); Fila (< Fila-ret); File (< File-mon); Fili (< Fili-mon, Filibert); Filo (< Filo-gonij, Filogonije, Filotej, Filotija, Filotije); Flori (< Flori-je); Foti (< Foti-ja, Fotije); Fran (< Fran-cesko); Fride (< Fride-rik); Galdi (< Galdi-no); Gani (< Gani-med); Gari (< Gari-ful); Gede (< Gede-on); Gemi (< Gemi-nijan); Gena (< Gena-dije); Gera (< Gera-sim); Gide (< Gide-on); Gordi (< Gordi-jan); Grigo (< Grigo-rije); Hani (< Hani-bal); Hara (< Hara-lampije); Hari (< Hari-ton); Hela (< Hela-dij, Heladije); Hermo (< Hermo-laj); Hila (< Hila-rij, Hilarije, Hilarion); Hilde (< Hilde-bert, Hildebrand, Hildefons); Hipo (< Hipo-krat, Hipolit); Honora (< Honora-bilis); Hristo (< Hristo-dor, Hristodul, Hristofor, Hristosije); Igna (< Igna-cij, Ignacije); Iko (< Iko-din); Ila (< Ila-rion); Ilde (< Ilde-brando, Ildefons); Ino (< Ino-centij, Inocentije, Inocencij, Inocencije, Inocens, Inocent, Inočent, Inočent, Inočento, Inokentije); Isa (< Isa-ja); Iza (< Iza-ja); Jana (< Jana-ćija, Janaćije); Jani (< Jani-sije); Jele (< Jele-sija, Jelesije); Jere (< Jere-mija, Jeremije); Jero (< Jero-lim, Jeronim, Jerotej, Jerotija, Jerotije); Jona (< Jona-tan); Jorda (<

Jorda-nilo); Juri (< Juri-ja); Juve (< Juve-nal); : Juve ; Kaje (< Kaje-tan); Kalo (< Kalo-per); Kara (< Kara-vil); Kolo (< Kolo-man); Korde (< Korde-lijе); Korne (< Korne-lijе); : Korne ; Krista (< Krista-ćije); Kris (< Kristo-fer); Kristo (< Kristofer); Kriso (< Kriso-stom); Krše (< Krše-van); Kruno (< Kruno-je); Kseno (< Kseno-fon); Kuni (< Kuni-bert); Lande (< Lande-lin); Leksi (< Leksi-ja, Leksije); Leo (< Leo-nard, Leonid, Leopold); Libe (< Libe-ran, Liberat); : Libo (< Libo-nij, Libonije, Liborij, Liborije); Liko (< Likoje); Lili (< Lili-јan); Lodo (< Lodo-vik); Lovre (< Lovre-nac); Luji (< Luji-đi); Luzo (< Luzo-rij); Maka (< Maka-rij, Makarija, Makarije); Maksi (< Maksi-lij, Maksilije); Mana (< Mana-sija, Manasije); Marce (< Marce-lin); Marče (< Marče-lino); Marće (< Marće-lino); Marda (< Marda-rije); Mardo (< Mardo-nije); Mate (< Mate-ja); Meto (< Meto-dij, Metodije); Mike (< Mike-le); Mile (< Mile-tije); Misa (< Misa-il); Miša (< Mišael); Nada (< Nadalin); Napo (< Napo-leon); Nata (< Nata-lin, Natalio, Natanael, Nataniel); Naza (< Naza-ren, Nazariј, Nazarije); Nekta (< Nekta-rije); Nika (< Nika-nor); Niki (< Niki-for); Niko (< Niko-dem, Nikodija, Nikodije, Nikolino); Odi (< Odi-lo, Odiseј); Okta (< Okta-vij, Oktavijan, Oktavije); Ole (< Ole-andar); Oli (< Oli-ver, Olivjero); Ora (< Ora-cij, Oracije); Orlan (< Orlan-do); Pana (< Pana-jot); Pante (< Pante-leј, Panteleja, Pantelija, Pantelije); Pava (< Pava-o); Pele (< Pele-grin); Pere (< Pere-grin); Petro (< Petro-nija, Petronije); Pila (< Pila-de); Polo (< Polo-nij, Polonije); Ponci (< Poncijan); Proko (< Proko-pija, Prokopije); Protа (< Protа-sij, Protasije, Protazij, Protazije, Protadžijo); Rada (< Rada-mes); Rafa (< Rafa-ilo); Rava (< Rava-ilo); Regi (< Regi-nald); Remi (< Remi-đij, Remidije); Rena (< Renato); Risto (< Risto-sije); Rodi (< Rodi-on); Rome (< Rome-o); Rosa (< Rosa-lin, Rosariј, Rosarije); Roza (< Roza-lin, Rozano); Roža (< Roža-rij); Rufi (< Rufi-nijan); Ruža (< Ruža-rij, Ružarije); Saba (< Saba-hudin); Sala (< Sala-mun); Salo (< Salo-mon); Salva (Salva-tor); Salvi (< Salvi-je); Sama (< Sama-ilo); Samo (< Sam-oilo); Sando (< Sando-kan); Sara (< Sara-fin); Sate (< Satelit); Sava (< Sava-din); Sefe (< Sefe-rin); Sena (< Sena-din); Serva (< Serva-cij, Servacije); Sevda (< Sevda-lin); Sevde (< Sevde-lin); Seve (< Seve-rin); Sido (< Sido-nij, Sidonije); Silve (< Silverij, Silverije); Sime (< Sime-on); Sina (< Sina-din); Siso (< Siso-je); Sofro (< Sofro-nija, Sofronije); Solo (< Solo-mon, Solomun); Sovro (< Sovro-nije); Šako (< Šako-je); Šema (< Šema-ja); Tana (< Tana-sija, Tanasije); Tara (< Tara-sij, Tarasije); Teo (< Teo-bald, Teodat, Teodor, Teodot, Teofan, Teofil, Teovan); Tibe (< Tibe-rij, Tiberije); Tici (< Tici-јan); Timo (< Timo-laj, Timoteј, Timotij, Timotija, Timotije); Tito (< Tito-je); Tobi (< Tobi-ja); Toma (< Toma-sejo, Tomazejo, Tomaćin); Tranda (< Tranda-fil); Trenda

(< Trena-fil); Valde (< Valde-bert); Vale (< Vale-rij, Valerije, Valerijan); Valen (< Valen-tin); Vali (< Vali-dan); Valta (< Valta-zar); Varto (< Varto-lomej); Veli (< Veli-zar); Vende (< Vende-lin); Vene (< Vene-dikt, Venerando); Vili (< Vili-bald, Viliman); Vilo (< Vilo-tija, Vilotije); Visa (< Visa-rion); Vita (< Vita-lij); Vito (< Vito-re, Vitorio); Vuko (< Vuko-la, Vukole); Zaha (< Zaha-rij, Zaharija, Zaharije); Zake (< Zake-rijah); Zefe (< Zefe-rin); Zeno (< Zeno-bij, Zenobije); Zina (< Zina-id); Zori (< Zorilo); Zosi (< Zosi-ma); Žave (< Žave-rije);

2) Съкращаване на начална сричка:

А) От домашни лични имена – от типа: **Niša (< Si-niša)**

Delko (< Ne-delko); Din (< Rusa-din); Goja (< Bla-goja); (composits); Kresija (< Vas-kresija, Vos-kresija); Lenko (< Hva-lenko, Svet-lenko, Zelenko); Linko (< Svet-linko); Leša (< Ma-leša); Menko (< Vre-menko, Znamenko); Ninko (< Pla-ninko); Niša (< Si-niša); Rile (< Ža-rile); Rilo (< Žarilo); Sanko (< Bosanko); Senko (< Ja-senko, Je-senko); Tin (< Hrva-tin); Viša (< Za-viša, Zdra-viša); Zerko (< Je-zerko); Žan (< Sne-žan, Snje-žan);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Leo (< Gali-leo)**

Ban (< Bara-ban); Berto (< Đil-berto, Gvaberto, Liberto, Umberto); Brando (< Ilde-brando); Cenco (< Vin-cenco); Čento (< Ino-čento); Ćento (< Ino-ćento); Česko (< Fran-česko); Češko (< Fran-češko); Ćesko (< Fran-ćesko); Češko (< Fran-ćeško); Danilo (< Jor-danilo); Deja (< Ta-deja); Dilo (< O-dilo); Din (< Ala-din, Sena-din); Dino (< Gal-dino); Dijo (< Klau-dijo); Dreja (< An-dreja); Dren (< Ja-dren); Fero (< Onesifero); Fred (< Al-fred); Gildo (< Ermene-gildo, Hermenegildo); Jan (< Stilijan); Kele (< Mi-kele); Klija (< Hara-klija, Iraklija); Kola (< Agri-kola, Mikola, Nikola, Vukola); Kolja (< Vu-kolja); Kopija (< Pro-kopija); Kula (< Mi-kula, Nikula, Sekula); Kulan (< Her-kulan); Kule (< Se-kule); Lade (< Pi-lade); Lendo (< Ap-lendo); Leo (< Gali-leo); Leon (< Napo-leon); Lesija (< Je-lesija); Lisije (< Je-lisije); Lino (< Marce-lino, Nikolino); Maja (< Še-maja); Melo (< Kar-melo, Krmelo); Mija (< Jere-mija); Mijan (< Da-mijan); Milijan (< Maksi-milijan); Milo (< Her-milo, Kadmilo, Kamilo); Miro (< Del-miro, Palmiro, Ramiro); Nando (< Fer-nando); Naldo (< Ređi-naldo, Rinaldo); Nardo (< Leo-nardo, Linardo); Natan (< Jonatan); Neris (< Am-neris); Nino (< Anto-nino); Nojlo (< Da-nojlo, Manojlo); Paolo (< Đan-paolo); Pijo (< Olim-pijo); Pion (< Sera-pion); Polit (< Hi-polit, Ipolit); Rando (< Mi-rando); Rasim (< Ge-rasim); Relko (< Ma-relko); Razmo (< E-razmo); Renco (< Lo-rencio); Rigo (< Amerigo); Rijan (< A-rijan, Ciprijan, Hadrijan); Riko (< Fede-riko, Ulderiko); Rilo (< Gab-rilo, Kirilo); Rino (< And-rino, Gverino, Karino); Rio (< Da-

rio); Rion (< Ila-rion); Rubin (< Ke-rubin); Sailo (< I-sailo); Saja (< I-saja); Sandro (< Ale-sandro); Senio (< Ar-senio); Silko (< Bo-silko); Stratija (< Ev-stratija, Jevstratija); Stratije (< Ev-stratije, Jevstratije); Talijan (< Vi-talijan); Talis (< Vi-talis); Teo (< An-teo); Terio (< Eleu-terio); Tija (< Ami-tija, Erotija, Evstatija, Filotija, Jevstratija, Matija, Melentija, Savatija, Timotija, Vićentija, Vikentija, Vilotija); Tijan (< Kris-tijan, Sebastijan, Sevastijan); Tije (< Filo-tije); Tin (< Alber-tin, Augustin, Auguštin, Aventin, Blagutin, Celestin, Ernestin, Faustin, Martin, Sikstin, Valentin); Ton (< An-ton); Tonin (< An-tonin); Tonio (< An-tonio); Tonjo (< An-tonjo); Vid (< Da-vid);

3) Съкращаване на сричка в средисловие:

А) От домашни лични имена – от типа: **Neko (< Ne-del-ko)**

Blaja (< Bla-go-ja; (composits); Jeko (< Je-sen-ko, Je-zer-ko); Neko (< Ne-del-ko); Puša (< Pu-ri-ša); Spaja (< Spa-so-ja); Zako (< Za-gor-ko); Žale (< Ža-ri-le);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Sele (< Se-ku-le)**

Dale (< Da-ni-le); Dalo (< Da-ni-lo); Daje (< Da-ri-je); Dajo (< Da-ri-jo); Darin (< Da-vo-rin); Dija (< Di-o-ni-zi-ja); Đaje (< Đa-ko-ni-je); Gale (< Ga -vri-le); Ildo (< Il-de-bran-do); Nila (< Ni-ko-la); Ralo (< Ra-va-i-lo); Sela (< Se-ku-la); Sele (< Se-ku-le); Straje (< Stra-ti-je); Tasija (< Ta-na-si-ja); Tija (< Ti-mo-ti-ja); ; (Срв. също : Ti-mo-ti-ja); Vico (< Vi-cen-co); Zaja (< Za-ha-ri-ja, Za-ri-ja); Zarija (< Za-ha-ri-ja); Zarije (< Za-ha-ri-je);

4) Съкращаване на начална и финална сричка:

А) От домашни лични имена:

Toni (< Sve-to-ni-je);

Б) От чужди лични имена – от типа: **Niki (< Jo-a-ni-ki-je)**

Beri (< Li-be-ri-je); Broni (< Fe-bro-ni-je); Cenci (< Vin-cen-ci-je); Denci (< Ga-u-den-ci-je); Doli (< A-do-li-je); Dosi (< Fe-o-do-si-je); Āini (< Vir-đi-ni-je); Genci (< Ful-gen-ci-je); Gidi (< E-gi-di-je); Goni (< Fi-lo-go-ni-je); Hari (< Za-ha-ri-ja, Za-ha-ri-je); Kopi (< Pro-ko-pi-ja, Pro-ko-pi-je); Leksi (Po-lek-si-je); Lojzi (< A-loj-zi-je); Menci (< Fru-men-ci-je); Naci (< Ig-na-ci-je); Nanci (< Ve-nan-ci-je); Nasta (< A-nas-ta-sij, A-nas-ta-si-je, A-nas-ta-zij, A-nas-ta-zi-je, A-nas-ta-zi-jo); Neli (< Kor-ne-li-je); Niki (< Jo-a-ni-ki-je); Nori (< O-no-ri-je); Rici (< Ma-ri-ci-je); Roni (< Feb-ro-ni-je, Fevronije); Side (< De-si-de-rij, De-si-de-ri-je); Tavi (< Ok-ta-vi-je, Ok-ta-vi-ja); Timi (< Ef-ti-mi-ja, Ef-ti-mi-je, Ev-ti-mi-ja, Ev-ti-mi-je, Jef-ti-mi-ja, Jef-ti-mi-je) ; Tini (Fo-ti-ni-j-e); Todi (< Me-to-di-je);

Tolo (< Var-to-lo-mej); Toni (< An-to-ni-no, Mark-an-to-ni-jo); Uđe (< E-u-đe-nij, E-u-đe-ni-je); Vaci (< Ser-va-ci-je); Zebi (< E-u-ze-bi-je, Evzebi-je); Zori (< Lu-zo-rij, Lu-zo-ri-je); Žari (< Ro-ža-ri-je, Ružarije);

5) Съкращаване на начална сричка и сричка в средисловие:

Staja (< Ev-sta-ti-ja); Saja (< I-sa-ki-ja);

6) Съкращаване на сричка в средисловие и финална сричка:

Žari (< Ža-ve-ri-je);

От описаните типове съкращаване и особеностите на ексцерпирани лични имена могат да се направят следните по-общи изводи:

1) Хипокористичните форми, получени в резултат от апокопа в хърватската антропонимична хипокористична деривация, в преобладаващата си част са двусрични, а единични са примерите на трисрични хипокористични имена, например:

– мъжки лични имена: Mi-li-*jan* < Maksi-milijan, Stra-ti-*ja* < Ev-stratija, Za-ri-*je* < Zaharije; – женски лични имена: A-ga-pi < Agapi-ta, Do-ri-*ja* < Dorija-na, Ka-si-*ja* < Kasija-na.

2) Ясно се вижда, че при съкращаването на началните срички, на сричките в средисловие, на началната сричка и на сричка в средисловие се запазва последната сричка и морфолотчното оформление от основната форма на женското или мъжкото лично име. (Примери: от женски лични имена: Bina < Lju-bina, Dena < Groz-dena, Defa < Se-defa; Duna < Du-ša-na ; от мъжки лични имена: Kola < Ni-kola, Niša < Za-niša, Saja < I-saja; Spaja < Spa-so-ja; Kele < Mi-kele; Kule < Se-kule, Lade < Pi-lade; Dale < Da-ni-le; Milo < Ka-milo, Miro < Pa-lmiro, Rilo < Ki-rilo; Vico < Vi-cen-co). По тази причина характерното за този модел е, че получените хипокористични форми не се нуждаят от допълнителна деривация.

3) Флексиите форманти от някои хипокористички в редица примери се заместват с други хипокористични форманти, например:

От мъжки лични имена:

Pu-niša : Niša; NIŠ – (Niš-a, Niš-e, Niš-o, Niš-ko); Rafa-ilo : Rafa; RAF – (Raf-a, Raf-e, Raf-ka, Raf-ko, Raf-k-ica); Salo-mon : Salo; SAL – (Sal-a, Sal-e, Sal-o, Sal-ka, Sal-ko);

От женски лични имена:

Rafa-ila : Rafa; RAF – (Raf-a, Raf-ka, Raf-k-ica); Ra-đena : Đena, ĐEN – (Đen-a, Đen-e, Đen-i, Đen-ka); Rosa-na : Rosa; ROS – (Ros-a, Ros-e, Ros-i, Ros-ica, Ros-ka.

4) В примерите, образувани от първите две срички, от срички в средисловие, при съкращаването на финалната сричка в хипокористичните форми гласният звук от втората запазена отворена сричка от мъжките лични имена изпълнява функцията на флексия формант -А (Hila < Hila-rion; Rusa < Rusa-din; Uba < Uba-venko;), -Е (Arse < Arse-nij; Hilde < Hilde-bert; Vese < Vese-lin), -I (Ati < Ati-nogen; Boni < Boni-facij; Foti < Foti-je), -О (Hipo < Hipo-krat; Sofro < Sofro-nije; Solo < Solo-mon), а от женските лични имена това са -А (Bela < Bela-na; Cveta < Cveta-na; Rusa < Rusa-na) , -Е (Grozde < Grozde-na; Spase < Spase-na; Slave < Slavena) , -I (Bogi < Bogi-nja; Agapi < Agapi-ta; Devi < Devi-nija).

5) С особено голяма честотност и при мъжките, и при женските хипокористики се характеризира флексията формант -I, който рядко участва в хърватската антропонимичната хипокористична деривация (срв.: от мъжки лични имена: Aki, Ati, Desi, Eri, Niki, Žari и др.); от женски лични имена: Aci, Agi, Ari, Bogi, Devi, Meri и др.).

6) В състава на хипокористично име от женски лични имена не може да влиза сричка от средата на думата, завършваща на - О (срв.: Ka-ro-li-na : Kana, Kali, Lina, Roli, но не и *Karo), но Jako < Jako-va.

7) Втората от запазените срички в средата на думата и на мъжките, и на женските лични хърватски имена задължително трябва да бъде отворена. Малък е броят на хипокористиките, една от запазените срички в които да е затворена, например: Del-ko, Len-ko, Men-ko, Mi-li-ja, Ri-on, но се срещат и хипокористични имена, състоящи се само от една затворена сричка, например: Van, Din, Žan.

8) От едно име могат да бъдат получени няколко хипокористични имена в резултат на съкращаването по различни модели на някоя от сричките без допълнителна деривация, например:

– от мъжки лични имена: An-to-ni-no : Nino, Toni; Za-ha-ri-je : Zaja, Zaha, Hari; Fi-lo-ti-je : Filo, Tije;

– от женски лични имена: Bo-ni-fa-ci-ja : Boni, Cija, Facija; Jo-va-na : Jona, Jova, Vana; Ju-li-ja-na : Jana, Juli, Juna, Lija; Spa-se-ni-ja : Seni, Seja, Senija, Spaja.

9) По пътя на съкращаването на сричките от едно и също име по различни модели може да се получи една и съща хипокористика, например: Tija < Ti-mo-ti-ja, Ti-mo-ti-ja.

10) В резултат от омонимията на част от сричките в различни лични имена след съкращаването им от тях се получават еднакви хипокористични форманти:

От мъжки лични имена: Rijan < A-rijan, Cip-rijan, Had-rijan; Rilo < Gab-rilo, Ki-rilo; Milo < Her-milo, Kad-milo, Ka-milo;

От женски лични имена: Ale < Ale-na, Ale-šandra, Ale-teja, Ale-uina; Eli < Eli-diја, Eli-ja, Eli-jana, Eli-na, Eli-zabeta.

11) Хипокористиките от основните форми на мъжките и женските лични имена, получени посредством съкращаването на срички без допълнителна деривация, съвпадат с хипокористики, образувани по определен модел от хипокористичен корен и хипокористичен формант, например:

Мъжки лични имена:

Ev-sta-ti-ja : Staja; STA – (Sta+ja); Za-ha-ri-ja : Zaja; ZA – (Za+ja); Ni-ko-la : Nila; NI – (Ni+la);

Женски лични имена:

An-đe-li-ja : Ѓеja; ЃЕ – (Ѓе + ja); An-đe-li-ka : Ѓеka; ЃЕ – (Ѓе+ka); An-đe-li-ka : Anka; AN – (An-ka); An-to-nje-ta : Anta; AN – (An+ta); Gi-ze-la : Gila; GI – (Gi+la).

12) От редица основни форми от мъжки и женски лични имена се получават еднакви хипокористични форми, например: Dreja, Hari, Maја, Miја, Staja, Tiја, Toni, Viša, Zori.

ЛИТЕРАТУРА:

Шимундич 1986: Šimundić M. *Rječnik osobnih imena*. Sarajevo, 1988.

ОТАДЪЕКТИВЫ И ДЕВЕРБАТИВЫ Ж. Р. С МЯГКОЙ ФИНАЛЬЮ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (ТИПА *СИНЬ*, *БРАНЬ*) И ДЕВЕРБАТИВЫ НА -А В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ (ТИПА *ОПЛАТА*; *ЗАБРАНА*)

Спаска Злачева-Кондрашова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Derived nouns like *синь*, *высь* (Russian) and deverbatives like *оплата* (Russian), *забрана* (Bulgarian) are interesting for Bulgarians because of their word-formation and morphology. The derivative and paradigmatic specific features of these forms are the focus of their acquisition as third- and second declension nouns.

Keywords: derived nouns, deverbatives, word formation, morphology, derivative words, generative words, declension.

Отадъективы со значением опредмеченного признака типа: *синь*, *высь* и девербативы со значением опредмеченной действительности типа: *брань*, *ругань*; *оплата*, *забрана* вызывают интерес у обучающихся русскому языку. Они – первого типа являются мотивированными (производными) словами мотивирующих (производящих) прилагательных, а слова второго типа – мотивирующих (производящих) глаголов. Они интересны с т. зрения словообразования и с т. зрения морфологии со своей словообразовательной и морфологической семантикой. Мягкая финаль – показатель существительных ж. р., которые относятся к парадигме существительных ж. р. III склонения типа *степь*. Список отадъективов и девербативов необходим для изучающих русский язык и в словообразовании, и в морфологии с их формальными и семантическими особенностями.

Известно, что словообразование связано с предметно-познавательной деятельностью человека. Производные слова обогащают словарный запас языка и раскрывают специфику способов словообразования. Отношением производного к производящему эксплицируется связь словообразования с морфологией и семантикой.

В болгарском языке отадъективы и девербативы различного рода, а часто имеют и описательное выражение (расчлененное): *высь*

(р.) – височина, висина (б.); глушь (р.) – глухо, затънено място (б.); ругань (р.) – ругатни, хулене (б.); прорезь (р.) – прорязано, пробито място (б.).

Семантика производных слов является предпосылкой для их деления на две группы: „первая группа – с лексическим значением, не тождественным лексическому значению производящего, и вторая группа – с лексическим значением, тождественным лексическому значению производящего. Первые – это лексические дериваты, вторые – синтаксические, имеющие и другую синтаксическую функцию“, т. е. „производное и производящее имеют разные категориальные значения и, следовательно, разные синтаксические функции, что и составляет специфику синтаксической деривации“ (Ермакова 1984: 11). По мнению и предложению О. Ермаковой, „сфера синтаксической деривации представлена в русском языке несколькими словообразовательными типами, это: 1) отглагольные существительные со значением отвлеченного действия типа *исследование, отправка, погрузка, ходьба, оплата, бег, отъезд...*; 2) отадъективные существительные со значением отвлеченного признака типа *веселость, пустота, белизна, лукавство, синева, синь...*; 3) отсубстантивные и отглагольные прилагательные, выражающие общее, неконкретизированное отношение к предмету или к действию, типа *комнатный, дружеский, лесной, бараний, московский, стиральный...*; 4) отадъективные наречия (от качественных по значению прилагательных и окачественных причастий) с суффиксами **-о**, **-е** и суффиксально-префиксальные с приставкой **по-** и суффиксом **-ому** типа *ласково, певуче, обиженно, героически, по-глупому* и т.п.“ (Ермакова 1984: 11).

О специфике синтаксического деривата Е. Курилович заявляет, что „синтаксический дериват – это форма с тем же лексическим содержанием, что и у исходной формы, но с другой синтаксической функцией; она обладает синтаксической морфемой“ (Курилович 1962: 61).

Из всего сказанного выходит, что слова с мягкой финалью являются синтаксическими дериватами и можно добавить их к перечисленным словам О. Ермаковой. Эти слова являются и результатом полной и морфологической транспозиции, при которой образуется слово новой части речи – отадъективное и отглагольное существительное. Средством морфологической транспозиции является аффиксация и конверсия. В этих словах хотя нет аффикса, но мягкая финаль является показателем и доказательством морфологической транспозиции и синтаксической деривации.

Существительные на мягкий знак (**ь**) выписаны нами из Словаря С. Ожегова: отадъективы – 34 слова; девербативы – 15 слов.

Среди отадъективов наблюдаются следующие группы с наличием словообразовательными особенностями:

1 гр. Слова со смягчением конечного согласного – с мягким знаком (**-ь**): *гниль, желть, зелень, молодь, нечисть, новь, синь, твердь, удаль, четверть, чернь* (*гнилой, желтый, зеленый, молодой, нечистый, новый, синий, твердый, удалой, четвертый, черный*);

2 гр. Слова с чередованием согласного перед мягким знаком: *блажь, глушь, дичь* (*благой, глухой, дикий*);

3 гр. Слова с усечением суффикса перед мягким знаком:

а) с усечением суффикса **-н-**: *бездарь, грязь, даль, дурь, ложь, муть, прорезь, заумь, немошь, явь* (*бездарный, грязный, дальний, дурной, ложный, мутный, прорезной, заумный, немошный, явный*);

б) с усечением суффикса **-к-**: *гладь, жуть, топь, прыть* (*гладкий, жуткий, топкий, прыткий*);

в) с усечением суффикса **-ок-**: *высь, глубь, ширь* (*высокий, глубокий, широкий*);

г) с усечением суффикса **-ив-**: *лень, спесь, фальшь* (*ленивый, спесивый, фальшивый*).

Среди девербативов наблюдаются следующие группы с наличием словообразовательными особенностями:

1 гр. Слова со смягчением конечного согласного (с мягким знаком), но с усечением инфинитивных суффиксов **-ать**: *осыпь* (*осыпать*), *опись* (*описать*), *запись* (*записать*), *завязь* (*завязать*), *ругань* (*ругать*), *прорезь* (*прорезать*), *перепись* (*переписать*), *насыпь* (*насыпать*), *перевязь* (*перевязать*);

2 гр. Слова со смягчением конечного согласного (с мягким знаком), но с усечением инфинитивных суффиксов **-ить**: *брань* (*бранить*), *гать* (*гатить*), *прорубь* (*прорубить*), *заваль* (*завалить*), *примесь* (*примесить*);

3 гр. Одно слово со смягчением конечного согласного (с мягким знаком), но с усечением инфинитивных суффиксов **-нуть**: *закись* (*закиснуть*).

Не все девербативы с мотивирующими словами-глаголами имеют значение действительности, т.е. слова *nomina actionis*. Таких среди указанных – 6: *брань, закись, осыпь, опись, запись, перепись*. Остальные девербативы **выступают со значением субстанциональности (предметности) и места**. Таких среди указанных – 9: *гать, завязь, заваль, насыпь, прорубь, перевязь, примесь, ругань, прорезь*.

Отадъективы и девербативы в болгарском языке имеют различное морфологическое родовое оформление. Некоторые из них имеют расчлененную номинацию, например, *перепись* – *описване*, *съставяне на списъци*; *заваль* – *залежала*, *калпавя стока*; *гладь* – *обширна гладка водна повърхност*; *жусть* – *безпричинна тревога*, *безпричинен страх* и др.

Так как слова с мягкой финалью (на мягкий знак) представляют интерес для болгар, изучающих русский язык, то обязательно надо давать список этих слов к словам ж. р. третьего склонения для усвоения их парадигматики и родовой формы.

Отадъективы и девербативы с мягкой финалью отсутствуют в болгарском языке, а девербативы на **(-а)** есть и в русском, и в болгарском языках. Флексия не словообразовательный формант в принципе. Она, по словам В. Радевой, „е формален показател за принадлежност на производната дума към определена част на речта, например *победи* – *победа*, *пробуди* – *пробуда*, *работи* – *работа*, *направи* – *направа*“ (Радева 1991: 51). Такие слова есть и в русском языке, например, *оплатить* – *оплата*, *добыть* – *добыча*, *ловить* – *ловля*. Эти слова ж. р. подтверждают структурно-семантическую связь производящего с производным. Эти существительные тоже являются синтаксическими дериватами со значением действительности девербативов. Это мотивированные (производные) слова и принадлежат другой части речи. Наличие этих слов подтверждает мысль В. Радевой, что „мотивирана е тази дума, която има значение, неприсъщо за категориалната ѝ семантика“ (Радева 1991: 31), т. е. наличието на семантичния признак „процесуалност“ в значението на разглежданите деривационни двойки е показател за мотивираността на съществителните от типа *обсада*, *ограда*, *награда*, *победа* (болг.) и *оплата*, *ловля* (русс.).

В девербативах ж. р. на **(-а)** это окончание, по нашему мнению, является синкретической морфемой, так как это не только окончание, но и словообразующая морфема-суффикс. Синкретические морфемы совмещают функции выражения как словообразовательного, так и формообразующего значения, как в словах: *кума* (*кум*), *супруга* (*супруг*).

Эти существительные со значением действия (*nomina actionis*) могут иметь и другие „недействительные“ значения – значения места и субстанции, но это уже вопрос лексической семантики.

Среди девербативов на **(-а)** в обоих языках преобладают такие, которые мотивированы префиксальными глаголами, но наблюдаются и беспрефиксные мотивирующие глаголы: *оплата* (*оплатить*), *выдача*

(выдать), приплата (приплатить), дача (дать) (русск.); разгласа (разгласи), украса (украси), разхлада (разхлади), езда (язди) (болг.) и др.

Василка Радева отмечает, что в этих случаях „деривацията се съпровожда от морфологично редуване: (ж) – (г): заслужи – заслуга, подложи – подлога; (ч) – (к): отличие – отлика, препоръча – препоръка, сполучи – сполука; (ш) – (х): уплаши – уплаха, утеши – утеха“ (Радева 1991: 140). Такое чередование наблюдается и в русском языке: продажа – продать, ловля – ловить и др.

В русском языке – 21 слово на (-а) (по Словарю С. Ожегова) с действительным значением: оплата (оплатить), выдача (выдать), встреча (встретить), защита (защитить), дача (дать), добыча (добыть), ловля (ловить), переправа (переправить), придача (придать), приплата (приплатить), пропажа (пропасть), продажа (продать), погоня (погнать), победа (победить), работа (работать), награда (наградить), кража (красть), покража (покрасть), отдача (отдать), поклажа (покласть), раздача (раздать).

В болгарском языке – 34 слова на (-а) (по Болгарскому толковому словарю) с действительным значением: анкета (анкетирам), езда (яздя), забрана (забраня), загуба (загубя), измяна (изменя), изневяра (изневеря), изненада (изненадам), ласка (лаская), награда (наградя), обида (обидя), обнова (обновя), отхрана (отхраня), подкрепа (подкрепям), подмяна (подменям), победа (победа), работа (работя), направа (направям), обсада (обсадя), разхлада (разхладя), наслада (насладя), разхлада (разхладя), повреда (повредя), надежда (надявам се), подкана (подканя), уплаха (уплаша), употреба (употребя), поруга (поругая), пробуда (пробудя), забава (забавя), забрава (забравя), разправа (разправам), отлика (отлича), препоръка (препоръчам), сполука (сполуча).

Девербативы с окончанием (-а) присущи разговорному стилю, а на **-ниј(е)** имеют книжный характер и в русском, и в болгарском языках: оплата – оплачивание (русск.), управа – управление, направа – направление (болг.).

Такой же синоним имеют девербативы с абстрактным значением действия на **-ациј(а)**: адаптация, асимилация, колонизация, номерация, репетиция и т. п. (адаптиране, асимилиране, колонизиране, номериране, репетиране и т.п.). Слова на **-ациј(а)** мотивированы глаголами с суффиксом **-ира**, которые тоже иностранного характера: анкетирам, номерирам, репетирам и т. д.

Анализируемые слова со значением субстантивного представления признака типа *новъ*, *гладъ*, *высь* и субстантивного представле-

ния действия типа *брань, ругань, выдача, оплата*, а также отглагольные существительные на **-еније, -ниј, -ба, -к(а), ациј, -а** связаны с морфологической транспозицией и синтаксической деривацией. Все эти слова подтверждают потенциальные возможности языка с семантико-синтаксическим способом словообразования. Мотивированные слова являются результатом словообразовательного процесса в языке и установления связей между частями речи.

Анализируемые слова пополняют и обогащают лексический состав языка, а знание структуры слов, средств и моделей их образования и их грамматических особенностей важно для развития речи учащихся и для понимания значения слова.

ЛИТЕРАТУРА:

- Андрейчин и др. 1973:** Андрейчин, Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Цв. Тодоров, Ив. Леков, Ст. Стойков. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1973, 3 изд.
- Ермакова 1984:** Ермакова, О. П. Семантика производных слов в связи с разграничением лексической и семантической деривации. // О. П. Ермакова. *Лексическое значение производных слов в русском языке*. Москва: Русский язык, 1984, 10-12.
- Курилович 1962:** Курилович, Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи. // Курилович, Е. *Очерки по лингвистике*. Москва: Русский язык, 1962, 61-62.
- Ожегов 1984:** Ожегов, С. И. *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык, 1984, 16 изд.
- Радева 1991:** Радева, В. Мотивираност на производната дума. Основни словообразователни начини. Названия на действия. // Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1971, 31-151.

**КЪМ ХАРАКТЕРИСТИКАТА
НА ЕДИН АРХАИЧЕН БЪЛГАРСКИ ГОВОР
(ДИАЛЕКТЪТ НА С. ПРИПЕК, КЪРДЖАЛИЙСКО)**

Христина Тончева, Светослав Бонев
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

In this paper there are characteristics of this almost unexamined archaic Bulgarian dialect – on a phonetical, morphological and lexical levels. The micro-dialectal characteristics distinguishing this dialect from the other Eastern Rhodope dialects are described, and there is an attempt to differentiate its dialectal detachment – as an opposing statement to the prevailing concept of the affiliation of this dialect to the one spoken in Zlatograde.

Keywords: historical linguistics, dialect.

Диалектното богатство на източнородопските говори все още не е напълно проучено, въпреки наличието на редица статии върху отделни говори (Митринов 1987, Савова 1981, 1994, Илиев 2006: 68–69 и др.). Пълното и цялостно описание на тази говорна група би осветлило в значителна степен много от архаичните особености на българския език, запазени в неговото многовековно развитие.

Едно от селата в Източните Родопи, което е запазило множество самобитни диалектни черти, е единственото българско село в община Джебел – Припек. В тази община живеят общо 25 689 жители, а населението на селото е около 950 души. Кметът на селото е българин – Асен Славов, половината от жителите са християни, половината – българомохамедани. Един от малкоизвестните факти е най-старото наименование на селото, което е било още преди ислямизирането – МАКАК. Етимологията на топонима би могла да се свърже с диалектната форма *мака̀к* 'тояжка за подпиране, патерица', посочена в Речника на Ст. Младенов (Младенов 1969: 315). Големият езиковед е отбелязал и производна фамилия *Мака̀ков*, регистрирана в с. Малево, Хасковско, в 1880 г. Покрай самото село протича малка рекичка, чиято форма напомня именно такава тояжка, следователно е твърде въз-

можно старото топонимно название да е било свързано с речното присъствие.

След ислямизирането селото се е наричало Гюнеш (тур. *güneş* 'слънце'), по-късно – Гюнейли (тур. *güneyli* 'слънчев; южняк'). То се намира на около 1000 м. надморска височина и поради характера на релефа в тази местност и своята трудна достъпност диалектът е успял да съхрани своите архаични черти и самобитно звучене.

Необходимо е да се опишат цялостно и пълно особеностите на диалекта, за да се определи неговото място сред останалите архаични български говори и да се даде категоричен отговор на въпроса – дали диалектът на село Припек се отнася към Златоградския говор, или е самостоятелен и уникален. В една статия на Г. Митринов е изразено категоричното становище, че говорът на с. Припек се отнася „към източните покрайнини на Златоградския диалект“ (Митринов 1987).

По наличните данни от обработените диалектоложки материали, предоставени ни от информаторите, предварително могат да бъдат обобщени следните особености на диалекта.

1. На фонетично равнище:

1. Наследницата на старобългарската ятова гласна (Ѓ) е една широка фонема *ê*, без оглед на ударението и характера на следходната сричка: *снѣк-снѣгът*, *гул'ѐм-гул'ѐми*, *вр'ѐме*, *в'ѐтер*, *чел'ѐк*.

2. Такава широка фонема *ê* се среща и в резултат на прегласа на етимологичното [’а] от стб. *Ѧ* след мека съгласна във всички позиции: *йѐ*, *йѐгне*, *йѐм*, *йѐли*, *ж'ѐба*, *ж'ѐлну*, *кош'ѐра*, *коч'ѐн*, *ч'ѐша*.

3. Преход на *e* под ударение в *и*, като явлението е обхванало всички случаи, в които гласната *e* е етимологична или е резултат от предни вокали (*Ѧ* и *Ѣ*), напр: *тѣбе*, *нѣго*, *жѣна*, *вѣчер*, *вѣсел*, *сѣло*, *дѣсет*, *взѣл*, *зѣт*, *нѣт*, *лѣсну*, *полѣка*, *дѣн*. Тази особеност е присъща на павликянския говор, но за разлика от говора на българските католици, в диалекта на Припек не е проведен преглас на *o* под ударение в *у*. Единствено неудареното *o* се редуцира в *у*, както проличава от приведените по-горе примери. Гласната *e* извън ударение може да претърпи редукция и в посока към ерова гласна, напр: *дѣнѐм* (по аналогия и *нѣштѐм*), *рѣшѐвѣт*.

4. На етимологичните места на *Ѧ* и *Ѣ* се среща ерова гласна [ѣ]: *зѣп*, *мѣш*, *пѣт*, *рѣка*, *гѣба*, *дѣш*.

5. Асимилативна промяна на групата *дн* в *нн*: *глѣнна*, *пѣнна*, *сѣнна*, *пуглѣнне*.

6. Типичният за родопските говори акавизъм тук е обхванал началословната позиция на *e* в числителното име *един*, чиито форми са добили облика *адѝн*, *анна̀*, *анно̀*, *аннѝ*.

7. Наследниците на старите сричкотворни *ръ*, *ръ*, *лъ*, *лъ* се изговарят само като *ър*, *ъл*: *вѝрх*, *вѝрф*, *кѝрс*, *кѝрф*, *пѝрф*, *пѝрч*, *дѝрва*, *жѝлт*, *бѝл'х'и*, *вѝл'на*.

II. На морфологично равнище:

1. Наличие на троен член:

за обща определеност: *-ѝт*, *-та*, *-то*, *-тѝ* *мажѝт*, *жѝната*, *дѝтето*, *жѝнитѝ*

за близки предмети: *-ѝс*, *-са*, *-со*, *сѝ* *мажѝс*, *жѝнаса*, *дѝтесо*, *жѝнисѝ*

за далечни предмети: *-ѝн*, *-на*, *-но*, *-нѝ* *мажѝн*, *жѝнана*, *дѝтено*, *жѝнинѝ*

Примери: *ѝла ми зѝми дѝшаса*, *сѝнни на стѝлас*, *ше ѝде на лива̀дана*, *дошѝл с бѝрницѝне*.

Тройната членна морфема е регистрирана и при формите на прилагателни имена и местоимения, а така също при числителни имена и дори при причастия. Примери: *да му да̀м с мо̀исѝ рѝки*, *жѝнскисѝ деца са по-ѝбави*, *трѝна бра̀т'а*, *на сѝшто̀но мѝсто*.

2. Наличие на старинни форми *айнѝйканка*, *ѝта̀манка*, *айту̀ванка*, *ѝтак̀с*, *ѝнак̀два*.

3. Лично местоимение *ѝѝ* за 1 л. ед.ч.

4. Глаголно окончание *-м* за 1 л. ед.ч. сег. време при глаголите предимно от I и II спрежение от несвършен вид: *брѝшам*, *вѝдам*, *ѝда̀м*, *кра̀дам*, *пѝшам*, *по̀мн'ам*, *ру̀кам*, *чѐтам*, *чу̀ям*.

При глаголите от свършен вид обаче глаголното презентно окончание е *-а̀*: *бѝрсна̀*, *за̀повна̀*, *ѝзбрѝша̀*, *ѝкра̀дна̀*, *ру̀кна̀*.

5. Окончание *-ѝ* е преобладаващо в мн. ч. при миналите деятелни (елови) причастия: *зем̀але*, *ѝдѝле*, *градѝле*, *арѝсале се*. При дублиране на еловото окончание се получават форми като: *ошлѝли*, *дошлѝло*.

6. При същ. имена от ж.р. е запазена стара винителна форма, както проличава от еровата наследница на старата носовка под ударение: *зем'ѝта*, *зем'ѝна*, *майл'ѝта*, *кус'ѝса*, *мум'ѝта*.

III. На лексикално равнище:

1. В диалекта на Припек са запазени редица лексикални форми, които битуват и в останалите родопски говори, като: *ахѝр'обор'*,

бълну 'мъчно', *галеник* 'любовник', *галеница* 'любовница', *житка* 'рядка', *йудимови*, *йудини мѐми* 'самодиви', *к̀лавам* 'слагам, поставям', *к̀дпиле* 'момче, момък', *кравѝн* 'тлъст, дебел', *л'ут* 'кисел', *п̀дзима* 'есен', *т̀тр̀лка* 'подобно на чан звънче, направено от обикновена ламарина или мед', *ч̀ска* 'довечера', *шт̀не* 'малко куче'.

В диалектния пласт са втъкани и множество гръцки и турски заемки.

Доста от гръцките заемки са присъщи на югоизточните ни говори, срв.:

̀ркма (от *х̀ркома*) 'котел', *ар̀нѝсвам* 'спирам, преставам', *вр̀с* 'извор', *к̀матан* 'красив', *л̀ха се* 'случи се', *пр̀г'ума* 'закуска'.

2. От диалектните лексеми, които не са регистрирани в БЕР, заслужават внимание следните:

б̀еник 'усукани бели и червени конци, по които се гадае напролет'

гр̀м 'дъб', от стб. *г̀р̀мъ* 'храст' (Син Евх), с такова значение е регистрирана в Странджа, заето и в срхрв. *гр̀м* 'храст, вид дъб'

з̀ешки й̀б̀лки 'плодовете на глога', неясно.

з̀утрешиник 'вдругиден', в тази лексема е налице запазеното значение на стб. предлог *з̀а* 'отвъд, зад, след', т.е. това е денят след утрешния.

к̀пушки 'дъждовни капки', етимологията е доста прозрачна - от 'капя, прокапвам'.

к̀кувичкино з̀еле 'овчарска торбичка', в БЕР има множество производни съчетания с първия компонент, но точно такава липсва. Неясно.

пр̀сник 'вид пролетно ястие от зелените стръкове на овчарската торбичка'. Неясно. Стръковете на това ранно пролетно растение, известно като *Capsella Bursa Pastoris*, се използват предимно в медицината за лекуване на различни болести. От справката в един блог в Интернет се оказва, че тази билка може да се готви подобно на спанака в най-различни супи и ястия. В Китай от нея приготвяли супа с наименованието „Чорба за сто години”, намеквайки за способността ѝ да подмладява и удължава живота (цитирано по: <<http://kasnaprolet9999.blog.bg>>)

3. От турските заемки могат да бъдат споменати следните (турските съответници са цитирани по Баскаков 1998 или по Български етимологичен речник (съкр. БЕР):

афу̀зин 'образован човек в областта на Корана (занимаващ се с изработването на муски, разваляне на магии и др.)', от тур. afsun 'магьосничество, вълшебство, заклинание'

борджия 'тръбач, глашатай' (?), вер. от тур. boğu 'тръба', boğucu 'тръбач, сигналист'

дългъч – гмуркач, от тур. dalgacı, която означава още и 'измамник, мошеник; непостоянен, вятърничав човек', тур. dalga 'вълна'

(е)мения 'обувка', чрез тур. yemeni, от араб. - от областта Yämān в Югоизточна Арабия. В БЕР е посочено значение 'чехли', предимно в мн. ч., но не е отбелязан диалект, в който е регистрирана лексемата (БЕР 1: 495).

инге – 'леля, стрина', от тур. inge, yenge 'братова жена, снаха' (БЕР 2: 76)

йумур 'живот', от тур. umur, мн. ч. от emir 'дела, работи; важни дела'

камъш 'тръстика', от тур. kamış със същото значение, в БЕР не е указан родопският диалект като място на регистрация (БЕР 2: 195).

карачел 'бодлите на глога и дивата круша'. В БЕР е отразена форма *карачъл* 'раст. драка, Paliurus acauleatus', но не е посочен диалектен регион. От тур. караçalı 'трънка', съставено от кара 'черен' и çalı 'храст' (БЕР 2: 241).

ръмъс 'пръстен със символи, предназначен за гадаене', вероятно от тур. gumuz, мн. ч. от gemiz 'знак, символ, условен знак, емблема'

такуч 'средно тънко парче дърво от връхната част на дървесината с неправилна форма, което е предназначено за огрев или разваляне на огъня'. Неясно.

От всички тези данни може да се направи една предварителна хипотеза, че диалектът на с. Припек е различен от Златоградския говор, а лексикалният му фонд очертава изключителното му място сред останалите родопски говори. Твърде е вероятно този диалект да се окаже междинното, свързващото звено между родопските и източнорупските говори.

Информатори:

Асен Славов, кмет на с. Припек; Венцислав Бонев, 29 г., родом от с. Припек; Георги Смилянков Бонев, 47 г., родом от с. Припек; Светослав Георгиев Бонев, 22 г., негов син, студент в ПУ, IV к. БЕАЕ.

ЛИТЕРАТУРА:

- Баскаков 1998:** Баскаков, А и др. *Большой турецко-русский словарь*. Институт востоковедения. Москва: ИРЯ РАН, 1998.
- БЕР:** *Български етимологичен речник*. Под ред. на Вл. Георгиев и др. Т. 1-6. София: Изд. на БАН, 1971-2002.
- Илиев 2006:** Илиев, Ив. Източнородопски български говори. // Ив. Илиев *Езиковедски опити*. Пловдив: Пигмалион, 2006, 68-69.
- Митринов 1987:** Самобитен български говор. // *Нов живот*, 1987, № 170, с. 5.
- Младенов 1969:** Младенов, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Изд. на БАН, 1969.
- Савова 1981:** Савова, Й. Старинен български говор в село Припек. // *Нов живот*, № 70, 1981, с. 7.
- Савова 1994:** Савова, Й. Образен и богат на старинни думи е диалектът, на който и сега говорят в село Припек. // *Нов живот*, 1994, № 51, с. 6.

O PRZYDOMKACH POLSKICH I BUŁGARSKICH WŁADCÓW

Mariola Walczak-Mikołajczakowa, Patryk Borowiak
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Filologii
Słowiańskiej

The nicknames of Slavic rulers still do not rate monographic studies neither in the General Slavic Studies scale nor in a field of various Slavic languages. Despite the lack of complete records of medieval nicknames we can conclude that there are great differences in names of the Polish and Bulgarian rulers - in Poland (particularly to the end of sixteenth century) there was a strong tradition of adding a nickname to the first name of the ruler, in Bulgaria there is a lack of such tradition. The authors of the article try to inquire into the reasons of such a state of affairs and come to the conclusion that the lack of nicknames of Bulgarian rulers was caused by objective, non-linguistic reasons. The main factors were: concentration on the state power in the hands of one ruler and lack of native chronicle tradition which could provide the literary nicknames for the names of rulers.

Keywords: The nicknames, Polish and Bulgarian rulers, the Middle Ages.

Przydomki władców słowiańskich nie doczekały się dotąd monograficznego opracowania ani w skali ogólnosłowiańskiej, ani na gruncie poszczególnych języków słowiańskich, chociaż jest to interesujący temat badawczy i ważne dla onomastyki słowiańskiej zagadnienie.¹ Możliwości kompletnej ewidencji średniowiecznych przydomków zależą oczywiście od stanu edytorstwa naukowego w poszczególnych krajach i od stopnia kompletności krytycznych wydań średniowiecznych źródeł², jednak nawet nie dysponując szczegółowymi danymi możemy bez cienia wątpliwości stwierdzić, że istnieją ogromne różnice w nazewnictwie władców polskich i bułgarskich – w Polsce (szczególnie do końca wieku

¹ Postulaty badawcze dotyczące tego zagadnienia zgłoszone zostały już przed dziesięcioma laty w: B. Walczak, M. Walczak, *Przydomki władców słowiańskich (na tle porównawczym)*, s. 239–254.

² Na gruncie polskim wstępną listę ponad pięćdziesięciu przydomków królewskich i książęcych poświadczonych w źródłach do roku 1500 zestawiał Andrzej Bańkowski w artykule *Staropolskie przydomki królów i książąt polskich*, s. 245–261.

XVI) silna była tradycja opatrywania imienia władcy prozonimem³, na gruncie bułgarskim brak takiej tradycji.

Po zestawieniu prowizorycznej listy przydomków władców słowiańskich (tę robocza listę, powstałą na potrzeby niniejszego wystąpienia, nazywam prowizoryczną, gdyż wykonana ona została głównie na podstawie tablic genealogicznych zawartych w różnych podręcznikach i monografiach historycznych) ujawniły się istotne różnice między wschodem, zachodem i południem Słowiańszczyzny.

Na zachodzie i na wschodzie obszaru słowiańskiego prozonimy występują obficie, na południu należą one do rzadkości. Nie da się, niestety, wytłumaczyć takiego stanu rzeczy wpływami Rzymu lub Konstantynopola. Pozornie więcej przydomków występuje na obszarze *Latinitas* – przeczy jednak tej teorii z jednej strony obfitość przydomków władców na Rusi, z drugiej zaś brak ich na obszarze Chorwacji i Słowenii, pozostających przecież pod wpływem kultury łacińskiej. Nie ulega jednak wątpliwości, że na południu Słowiańszczyzny prozonimy zdarzają się tylko wyjątkowo – na przykład w dziejach Bułgarii istnieje tylko jeden taki car: przydomkiem *Wielki* opatruje się zwyczajowo imię Symeona I (893–927), twórcy potężnego państwa, które pod jego władzą przeżyło swój „złoty wiek”. W dziejach Serbii mamy do czynienia z Uroszem I *Wielkim* (1243–1276), Stefanem Uroszem III *Deczańskim* (1321–1331) oraz (problematycznym) Jerzym *Czarnym* Karadziordzie (1768–1817). W dziejach Bośni funkcjonuje Tvrtko I *Wielki* (1377–1391), zaś w dziejach Czarnogóry Szczepan *Mały* (1767–1773). Na tych nielicznych prozonimach wyczerpuje się lista przydomków władców południowej Słowiańszczyzny.

Spróbujmy zatem zastanowić się, skąd wzięła się obfitość przydomków władców polskich przy jednoczesnym braku tego rodzaju nazewnictwa w Bułgarii.

Zwyczaj używania przydomków zrodził się i rozpowszechnił na zachodzie Europy (najwięcej ich spotyka się w Hiszpanii i Francji), zatem zachodnimi wpływami można wyjaśnić różnorodność przydomków u Słowian kręgu kultury łacińskiej (prócz Chorwatów i Słoweńców).

³ W niniejszym artykule używamy wymiennie dwóch terminów: *przydomek* i *prozonim*. Ten ostatni wydaje się trafniejszym określeniem (gdyż nie ma związku z pierwotnym znaczeniem *przydomków*, łac. *cognomen*, odnoszących się do bocznych linii rodu, używanych przez każdego z danej linii bocznej i przechodzących z ojca na syna). W językoznawstwie polskim utarło się jednak używanie terminu *przydomek*, gdyż przydomki rodzinne pełniły funkcję czysto onomastyczną, całkiem utraciwszy apelatywną. Szerzej na ten temat w Bańkowski 1988.

Tworzono je w dwojaki sposób: część powstawała spontanicznie, rodziła się w żywej mowie (prozonimy ludowe), inne były wytworem fantazji kronikarzy (prozonimy literackie, konwencjonalne). Te pierwsze dotyczą najczęściej książąt, władców lokalnych, te drugie zaś zazwyczaj władców państwa. Jednym z powodów występowania dużej liczby przydomków na zachodzie Europy, a później także w Polsce, może być zatem inny charakter sprawowania władzy w państwie – podczas gdy w Bułgarii władza skupiona była w jednym ręku, wczesnośredniowieczne monarchie feudalne na zachodzie rozpadły się na szereg samodzielnych księstw. W Polsce rozdrobnionej dzielnicowo (od 1138 do 1320 roku) istniały zatem obiektywne warunki ku temu, by spontanicznie rodziły się prozonimy ludowe, odnoszące się do licznych władców poszczególnych mniejszych obszarów, nierzadko noszących te same imiona.

Oprócz tego na gruncie polskim mamy do czynienia z szeregiem imion literackich, wprowadzonych przez kronikarzy. O ile w najstarszych polskich kronikach odnajdujemy jedynie konwencjonalne określenia typu *glorius*, *magnus*, *memorandus*⁴, o tyle już od XIII wieku na kartach kronik pojawiają się przydomki w wyraźnie onomastycznej funkcji. Ciekawego materiału dostarcza trzynastowieczna *Kronika wielkopolska*. W źródle tym znajdujemy ponad dwadzieścia przydomków w funkcji onomastycznej. Znaczna ich część ma charakter literacki, konwencjonalny i wywodzi się z panegirycznych epitetów apelatywnych wzorowanych na starszych kronikach: *Magnus* (*Wielki*) o Bolesławie I, *Monachus* (Mnich) i *Restaurator* (Odnowiciel) o Kazimierzu I, *Bellicosus* (Waleczny), *Efferus* (Srogi), *Largus* (Szczodry) o Bolesławie II, *Pius* (Pobożny) o Władysławie I Hermanie, itp.⁵. Niektóre spośród nich – jak się przypuszcza – mają proveniencję ludową.

Zupełnie inaczej rzecz przedstawia się na gruncie bułgarskim. Imiona protobułgarskich władców nie były opatrywane prozonimami, gdyż najprawdopodobniej były to imiona znaczące, których etymologia była jasna dla użytkowników języka protobułgarskiego. Co prawda, dzisiejszy stan wiedzy na temat języka protobułgarskiego nie pozwala z całą pewnością objaśnić imion poszczególnych władców, ale możemy z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że imiona takie jak *Krum* czy *Omurtag* wywodziły się od słowa *brzuch*, były zatem jednocześnie imionami i przezwiskami (prozonimami), charakteryzującymi fizyczność władcy. Podobnie imię *Borys* wywodzić się mogło od mongolskiego

⁴ Są to jednak konwencjonalne epitety panegiryczne o charakterze apelatywnym, o czym świadczy ich uwikłanie składniowe – prepozycyjny szyk w stosunku do imienia.

⁵ Pełen ich wykaz w: Walczak B., Walczak M., 1999.

bogori (*niski, mały*), choć równie prawdopodobne są przypuszczenia co do turckiego pochodzenia tego imienia (*b'ori-wilk*), jak i ałtajskiego (*bars-tygrys*) (Симеонов 2008).

Wraz z nastaniem epoki chrześcijańskiej zmieniły się imiona bułgarskich władców. Jednak ani ludowa pamięć (w pieśniach, legendach, opowieściach) nie przekazała nam wiedzy na temat przydomków władców, ani też nie poznajemy ich z kronik, które, jak wiadomo, pojawiły się w piśmiennictwie bułgarskim zdecydowanie późno.

Zatem za podstawową przyczynę braku prozonomów władców bułgarskich powinniśmy uznać (obok braku tradycji ludowej i różnic w administracyjnym zarządzaniu krajami) brak rodzimej tradycji kronikarskiej w okresie największej popularności tego typu nazw własnych na Zachodzie. Dopiero *Historia słowianobułgarska* Pajsija odnotowuje przydomek Asena (przy czym nie do końca jest jasne, którego z władców kronikarz nazywa w ten sposób, gdyż wyraźnie chodzi o któregoś z chanów protobułgarskich, sprawujących władzę w II połowie VIII wieku)⁶ – Paisij niejednokrotnie pisze o nim *Asen Prvi*, czasami również *Asen Weliki* (por. Асѣнь Велики събралъ войска българска – oraz нарекли его Асѣнь Велики, први царъ Болгарски, karta 16b), co świadczyłoby o nieapelatywnym zastosowaniu tego określenia. Wyjątkowo też na karcie 28b znajdujemy określenie *Asen Star*, odnoszące się do cara Iwana Asena: Вбрѣтает се въ стари рукописни кѣниги повестъ ради того црѣа Асѣна Старагв...). Pozostali opisywani przez kronikarza władcy noszą jedynie imiona, ewentualnie wskazuje się na ich pochodzenie: Болгари изгнали Гаврила сина Самоиова въ Влахю и поставили ²вана сына Аронова. Аронъ билъ братъ Самоиловъ и Давидовъ (karta 25b). Wiadomo jednak, że żaden ze stosowanych przez kronikarza epitetów nie został utrwalony w pamięci pokoleń, a prozonom *Wielki* wciąż odnosi się jedynie do Symeona I (choć sam Paisij ani razu nie użył przydomka *Wielki* w odniesieniu do Symeona. Możemy zatem przypuszczać, że przydomki odnotowane w *Historii słowianobułgarskiej* nie są pomysłem

⁶ W tym miejscu zaznaczmy, że imieniem *Asen* określa się najczęściej chrześcijańskiego władcę Iwana Asena I (1190-1196). *Asen* jest imieniem niechrześcijańskim, prawdopodobnie pochodzenia kumańskiego. Niektóre z dokumentów świadczą, że współcześni Asenowi określali go mianem *Belgun*, co przyjęto tłumaczyć jako 'mądry, rozumny' (z protobułgarskiego *bül, bel, bil* – 'wiedzieć'). Określenie to jednak nie zachowało się w pamięci potomnych i nie było później używane.

samego Paisija, ani też odzwierciedleniem ustnej tradycji, lecz zostały skopiowane z kronik, z których korzystał Paisij pisząc swoje dzieło⁷.

Podsumowując możemy zatem stwierdzić, że u podstaw braku przydomków władców w Bułgarii leży przyczyny obiektywne, pozajęzykowe. Głównym czynnikiem były zapewne: skupienie władzy państwowej w rękach jednego władcy oraz brak rodzimej tradycji kronikarskiej, która mogłaby zaopatrzyć imiona władców w przydomki literackie.

LITERATURA:

- Bańkowski 1988:** Bańkowski, A. Staropolskie przydomki królów i książąt polskich. // *Poradnik Językowy*. 1988.
- Walczak, Walczak 1999:** Walczak, B., Walczak, M. Przydomki władców słowiańskich (na tle porównawczym). // *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich*, cz. II pod red. S. Warchoła, Lublin, 1999.
- Rzetelska-Feleszko red. 2005:** *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelska-Feleszko. Kraków, 2005.
- Rzetelska-Feleszko, Cieślikowa, red. 2002:** *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*. pod red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślikowa, Warszawa-Kraków, 2002.
- Симеонов 2008:** Симеонов, Б. *Прабългарска ономастика*. Пловдив, 2008.

⁷ Jak wiadomo, Paisij Chilendarski korzystał m.in. z cerkiewnoruskich wersji kronik Maura Orbini'ego i Cezarego Baroniusza.

ЗА ГРЪЦКИТЕ ЛЕКСИКАЛНИ ЗАЕМКИ В СЪЧИНЕНИЯТА НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Христина Тончева, Пеньо Пенев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Посвещава се на 270-годишнината
от рождението на Софроний Врачански (1739-2009)

The article analyses the Greek lexical borrowings registered in those of Sofronii Vrachanski's works hitherto not subjected to such research. The excerpted lexemes have been alphabetically ordered, etymology provided, in brackets – the relevant work and page, the lexicographer sources where they are feature-cited. A subject-thematic classification of the lexical forms has been provided.

Keywords: etymology, Greek lexical borrowings in Bulgarian, Early Bulgarian Revival period.

Както е известно, Софроний Врачански е един от родоначалниците на Българското просвещение, обогатил в значителна степен българската словесност и допринесъл изключително много за оформянето и усъвършенстването на лексикалния облик на новобългарския книжовен език. Характерът на неговата книжовна дейност се е отразил и върху системата на езика му. В нея се наблюдава формиращата се книжовна лексикална кодификация, основаваща се на говоримата народна реч от централните балкански области, включваща черти и на родния му котленски диалект. Едновременно с това пребиваването на Софроний в Северозападна България му дава възможност да усвои особеностите и на западнобългарските говори и създава у него представата за изграждане на книжовния език на широка диалектна основа.

От богатата книжнина, създадена от Софроний Врачански, до нас са достигнали едва петнадесетина съчинения. Тези от тях, които са поместени в Първия и Втория видински сборници, са основно преводи от гръцки език. Съчиненията са създадени в самото начало на XIX в.: „Неделно поучение и катехизис на православната вяра“ (1803-

1805), „Изповедание на православната вяра“ (1805), „Житие и страда-ния грешнаго Софрония“ (1803-1805), „Кириакодромион, сиреч Неделник“ (1806), „Гражданское позорище“ (1809) и др. Езиковите и лексикалните особености на тези съчинения са били многократно обект на различни изследвания (Ничев 1961, Ничева 1965, Ничева 1979, Филипова-Байрова 1969, Въртов 1989, История 1989, Георгиев 1990 и мн. др.).

В настоящата статия са изнесени гръцките лексикални заемки, ексцерпирани от съчиненията на Софроний, които не са били обект на специално внимание досега¹. Не са разглеждани гръцките заемки в „Неделника“ и в превода на Езоповите басни.

Лексемите са представени в азбучна последователност и са придружени от гръцката форма, упоменаване на съответния лексикографски източник, в който са регистрирани, и посочване в скоби на конкретното произведение и страница².

агарянин	гр. ἄγαρενός, по собствено Агар, библейска робиня, ’неверник, нехристиянин, турчин’ БЕР (ЖС 26)
ад	гр. ἄδης ’пъкъл, преизподня’, стб. адъ БЕР (ПС 350)
адамàнт	гр. ἀδαμάντινος ’стоманен; твърд’ ГБР (К 421)
акйнт	гр. ἀκίνητος ’неподвижен; южнодекоративно растение’ ГБР (ФМ 296)
àлфа и омèга	гр. ἄλφα, ὦμεγα ’начало и край’ ГБР (ГП 145)
алфавйт	гр. ἄλφα, βῆτα ’азбука’ ГБР (ГП 33)
амвóн	гр. ἄμβων ’издигнато място в черква, откъдето се произнасят молитви и се чете Евангелието’, стб. ам-вонъ БЕР (ПС 329)
амйн	гр. ἀμήν (евр.) ’наистина, вярно; заключителен възглас в молитви и проповеди’, стб. аминъ БЕР (ЖС 49)
àngел	гр. ἄγγελος ’вестител’, стб. ангелъ БЕР (ГП 52)
апокалйпсис	гр. ἀποκάλυψις ’откровение; новозаветна книга с пророчества за края на света’ ГБР (ГП 92)
апòстол	гр. ἀπόστολος ’пратеник’, стб. апостолъ БЕР (ГП 85)

¹ Вж. Условни съкращения на съчиненията на Софроний Врачански. Съчиненията и страниците са цитирани според изданието: Софроний Врачански. Съчинения в два тома. Т. 1. София, 1989, Т. 2. София, 1992.

² Вж. Условни съкращения на лексикографските източници.

аргòсвам	гр. ἀργός 'аргосан; налагам възбрана на свещеник да прави църковна служба' ГБР (ЖС 26)
арèсам	гр. ἀρέσω 'харесвам се, нравя се, допадам' ГБР (ЖС 26)
арна̀у̀тин	гр. Αρβανίτης (чрез осм. arnaut, arnavut) 'албанец' БЕР (ЖС 31)
архидя̀кон	гр. ἀρχιδιάκονος 'главен дякон', стб. архидиаконъ БЕР (ЖС 36)
архиерèй	гр. ἀρχιέρεως 'първосвещеник', стб. архиереи ГБР (ЖС 25)
архòнт	гр. ἄρχων, οντος 'вожд, управител, началник, висше длъжностно лице в стара Елада' ГБР (М 118)
аспèда	нгр. ἀσπίδα ἀσπίς, ἰδος 'щитоносна отровна змия', стб. аспида ГБР (ФМ 249)
астронòмия	гр. ἀστρονομία 'наука за небесните тела' ГБР (М 64)
àтект	гр. ἄθικτος 'неприкосновен, свещен' ГБР (ФМ 202)
афѝдн	нгр. ὄπιον 'опиум, чрез тур. afyon и араб. afyun БЕР; засъхнал сок от макови главички, от който се произвежда опиум' (К 479)
афорèсам	от аористната основа на гр. ἀφορίζω 'отлъчвам от църквата, разделям, проклинам' БЕР (ЖС 35)
афоресмò	нгр. ἀφορισμός 'отлъчване, афоресване, църковна забрана' ГБР (ЖС 25)
бòмбулка	'водно мехурче', гр.μπόμπα, βόμβρα 'бъчва' БЕР (ФМ 205)
босèляк	гр. βασιλεύς 'цар, владетел', нгр. βασιλικός, чрез балк. лат. basilicum, първоначално 'царско цвете' (ГП 64)
вàрварин	гр. βάρβαρος 'варварин, чужденец; нецивилизован, необразован, груб'; пренебрежително название, което древните гърци и римляни давали на всеки чужденец БЕР (ГП 73)
ворèй	гр. βορέας 'северен вятър' ГБР (ФМ 315)
гигàнт	гр. γίγας, αντος 'великан, исполин' ГБР, БЕР (ГП 84)
граматèк	гр. γράμμα 'буква, γραμματικός 'вещ в четмо и писмо' ГБР; 'писар' (ЖС 29)

дамаскѝн	гр. Δαμασκηνός 'вид сборник с поучителни религиозни слова, по името на гръцкия книжовник от XVI в. Дамаскин Студит' БЕР (ППД 503)
даскал	гр. διδάσκαλος, нгр. δάσκαλος 'учител' ГБР, БЕР (НП 54)
дѝмон	гр. δαίμων 'зъл дух, демон', стб. дѝмонъ БЕР (М 77)
деспот	гр. δεσπότης 'господар, владика' ГБР, БЕР (ЖС 29)
диадѝма	гр. διάδημα 'превръзка за челото, венец, корона', от δια- и δέω 'вързвам' БЕР (ФМ 248)
дѝск	гр. δίσκος, от δικεῖν 'хвърлям', чрез фр. и лат. discus БЕР (ГП 112)
довтасам	нгр. φθάνω 'пристигам, догонвам' ГБР (ЖС 35)
догмат	гр. δόγμα 'мнение, учение' чрез нем., рус. от лат. dogma БЕР; 'теория, която се приема безусловно и безкритично, догма' (ГП 70)
дракон	гр. δράκων 'баснословен огнен змей' ГБР, БЕР (К 416)
дѝвол	гр. διάβολος 'клеветник' от διαβολή 'клевета'; днешното значение е възникнало през християнската епоха, стб. дѝволъ БЕР, ГБР (ГП 82)
дѝкон	гр. διάκονος 'духовно лице с чин по-нисък от свещеник', стб. дѝконъ ГБР, БЕР (ППД 503)
евангелие	гр. εὐαγγέλιον 'благовестие' ГБР, стб. евангелие (ГП 66)
евангелист	гр. εὐαγγελιστής 'автор на евангелие', стб. евангелистъ (ГП 35)
евлавия	гр. εὐλάβεια 'боязън, страхопочитание, набожност, благочестие' ГБР (ФМ 211)
еврѝн	гр. ἑβραῖος 'лице от семитска народност, която живее главно в Палестина', стб. еврѝн БЕР (ГП 102)
елѝй	гр. ἔλαιον 'миро, елей', стб. елей ГБР, БЕР (К 484)
ѝлин	гр. ἕλλην 'грък' ГБР, БЕР (ГП 79)
енѝрия	гр. ἐνορία 'селище, което се обслужва от един свещеник' БЕР (ЖС 32)
епарх	гр. ἑπαρχος 'владетел, наместник' ГБР; 'управител на провинция' (ГП 126)

епàрхия	гр. ἐπαρχία 'управа, управление' БЕР (ЖС 32)
епїскоп	гр. ἐπίσκοπος 'надзирател; висш християнски духовник със сан над архимандрит' ГБР, БЕР (ГП 66)
епископїя	гр. ἐπίσκοπή седалище на епископ ГБР, БЕР (ЖС 37)
епистимїческий	'научен' – произв. от епистимия, нгр. ἐπιστήμη 'наука' ГБР (М 106)
епистимїя	нгр. ἐπιστήμη 'наука' ГБР (ЖС 48)
епїтроп	гр. ἐπίτροπος – букв. 'който се грижи за нещо; църковен настоятел' ГБР, БЕР (ЖС 27, ППД 503)
епїтропство	произв. от епїтроп, 'черковно настоятелство' ГБР, БЕР (ЖС 29)
èрес	гр. αἵρεσις 'религиозен разкол' ГБР, БЕР (ГП 15)
еретїчески	произв. от еретик, гр. αἰρετικός 'който съдържа ерес' БЕР (ГП 69)
ефèнди	почтително обръщение към образован или богат човек, чрез осм.-тур. efendi 'господин, господар', от нгр. ἀφέντις, αὐθέντης 'самодържец, владетел' ГБР, БЕР (ЖС 27)
ехинїда	'водна змия, змийорка', произв. от ἔχιδνα змия БЕР, ГБР (ФМ 286)
зогрàф	гр. ζωγράφος 'иконописец' БЕР (ФМ 301)
игемòн, хегемòн	гр. ἡγεμών 'вожд, водач' БЕР (ПС 368)
иг̀умен	гр. ἡγούμενος 'монах, управител на православен манастир' ГБР, БЕР, стб. игоуменъ (ГП 49)
їдол	гр. εἶδωλον 'образ, призрак, идол', от гр. εἶδος 'вид, образ' ГБР, БЕР (ФМ 197)
изографя̀	гр. ζωγραφίζω 'изписвам храм с икони' ГБР (ГП 26)
изпедèпсам	нгр. аор. πεδέψω, от παιδεύω 'изуча добре, възпитавам' (М 62)
икòна	гр. εἰκόνα 'рисуван образ на християнски светец' БЕР, ГБР (ГП 31)
иконòм	гр. οἰκονόμος 'черковен или манастирски домакин' БЕР (ЖС 27)
икономїсвам	гр. οἰκονομῆσ-, аор. основа на οἰκονομῶ 'икономисвам, пестя' БЕР (ФМ 311)
иконòмия	гр. οἰκονομία 'организиране, начин на пестене' БЕР (ФМ 212)

ипàт	гр. ὑπάτος 'началник на конница в древния Рим' БЕР (ФМ 241)
ипопсѝ(я)	гр. ὑποψία 'страх, боязън' ГБР (ФМ 245)
истòрия	гр. ἱστορία чрез рус., нем. и лат. historia 'наука за миналото на народите' БЕР, ГБР (М 121)
йерàрх	гр. ἱεράρχης 'духовно лице с епископски сан' ГБР, БЕР (ФМ 299)
йерèй	гр. ἱερεὺς 'християнски свещеник', стб. иереи ГБР, БЕР (ППД 503)
йеромонàхч	гр. ἱερομόναχος 'монах, калугер' ГБР, БЕР (ППД 503)
калàта	гр. καλάθα 'голяма кошница' ГБР (М 93)
калùгер	гр. καλόγερος 'инок, монах' ГБР, БЕР (ЖС 40)
канòн	сргр. κανών, нгр. κανόνας 'канон, правило, църковен закон'; стб. канонъ ГБР, БЕР (ФМ 221)
катаднèвен	първата основа е произв. от сргр., нгр. κατά и καθ 'по, всеки' БЕР (М 81)
каталòг	гр. κατάλογος списък, от κατα-λέγω 'броя, причислявам', чрез лат. catalogus ГБР, БЕР (К 497)
кèрастас	гр. κεράστης, от гр. κέραс 'рог' ГБР (ФМ 283)
кердòсам	'спечелвам' от аор. на нгр. κερδίζω 'печеля, добивам', кръстосано с κέρδος 'печалба' БЕР (М 112-113)
кивернѝсам	'задържам, управлявам' от аор. на нгр. κυβερνῶ 'управлявам, уреждам' БЕР (ФМ 315)
кивòт	гр. κιβωτός 'ковчег на Стария завет', от семитски произход, стб. кивотъ БЕР (ГП 53)
килèр	гр. κελλάριον чрез тур. kiler 'малка стая за склад на домашни вещи' ГБР, БЕР (К 442)
кипàрис	гр. κυπάρισσος, нгр. κυπαρίσσι 'вид южно дърво, Cupressus sempervirens', стб. кипарисъ БЕР (ГП 25)
кир	гр. κύρις 'господин; господар, стопанин', съкр. от κύριος, стб. къръ БЕР (ПС 388)
клирѝк	гр. κληρικός 'духовно лице, свещенослужител', стб. клирикъ БЕР (ПС 388)
крин	гр. κρῖνος, κρίνον 'крин, цвете Lilium candidum' БЕР (ФМ 326)

лампа̀да	гр. λαμπάς, λαμπάδος 'факел, кандило, светилник' БЕР (ФМ 329)
легѐн	гр. λεκάνη 'съд с подкривени ръбове', чрез диал. форми на тур. legen, ligen БЕР (ГП 94)
лимàн	гр. λιμένιου, λιμίν, нгр. λιμένι, чрез осм.-тур. liman 'пристанище' БЕР (ГП 89)
лйт̀ра	гр. λίτρα 'мярка за течности, ¼ от стара ока – 100 драма (около 320 г.)', нгр. λίτρα фунт БЕР (ПС 377)
литургия̀	сргр. λείτουργία 'литургия, главна християнска църковна служба', стб. литоургиѡ БЕР (ЖС 29)
маг̀ия	гр. μαγεία, нгр. μαγεία 'мнимо, свръхестествено явление, вълшебство, чародейство' БЕР (ВС 327)
м̀айстор майстор̀ия	гр. μάϊστορας, от лат. magister ГБР (ГП 30) 'умение да се направи нещо изкусно', сргр. μαστω- ρεία, μαστωρία 'майсторство' с вметнато й по маϊстор БЕР (М 70)
манаст̀ир	'уединено общежитие на монаси или монахини, обител', от северногр. нар. μαναστήρι 'обител', сргр. μοναστήριον БЕР (ЖС 41)
маргар̀ит	'бисер', гр. μάργαρον 'перла', нгр. μαργαρίτης, от семитски произход БЕР (М 111)
маргар̀итар	'цвете Bellis perennis', гр. μαργαριτάριον, нгр. μαργαριτάρι 'бисер, седеф' БЕР (М 113)
мартор̀исам	нгр. μαρτυρῶ 'свидетел съм', аор. μαρτυρίσω БЕР (НП 58)
мартор̀ия	нгр. μάρτυρία 'свидетелско показание' БЕР (ЖС 25)
мет̀ох	'клон от манастир в населено място', от гр. μετόχιον, умал. от μετοχή 'общност' ГБР, БЕР (ЖС 41)
мигд̀алски	'бадемов', от гр. ἀμύγδαλος, ἀμυγδάλιον 'бадем', нгр. μύγδαλο, от семитски произход ГБР, БЕР (ГП 102)
мим	гр. μίμος 'мим, актьор' БЕР (М 112)
митол̀огия	гр. μυθολογία, чрез науч. лат. mythologia 'наука за митовете' БЕР (М 62)
м̀итра	'корона, която се носи по време на богослужението от висши духовници', гр. μίτρα 'превръзка за глава', нгр. м̀итра 'владишка корона' БЕР (ФМ 301)

митрополѝя	’седалище на митрополит’, сргр. μητρόπολι(ς) ’столица, резиденция, град майка’ БЕР (ЖС 46)
монàрх	гр. μονάρχης, от μόνος ’сам ’ и ἄρχω ’владея, управ- лявам’ БЕР (ГП 70)
мрàмор	гр. μάρμαρος ’камък’, стб. мраморъ БЕР (ГП 46)
наиклѝр	’боцман’, гр. ναύκληρος GEL (ФМ 284)
найльм	’такса при превозване с лодка’, гр. ναῦλον GEL (ФМ 220)
неизпедѝсан	’невъзпитан, неусвоил умения’, вж. <i>педѝсам</i> (М 106)
нòтос	нгр. νότος ’южен вятър’ БЕР (ФМ 315)
октойх	’богослужебна книга с песни на осем гласа, осмог- ласник’, гр. οκτώηχος, οκτάηχος, стб. октоиχъ ГБР, БЕР (ЖС 23)
òмимос	’шут, джудже’, гр. μίμος ’мим, актьор’ БЕР (М 111)
òрган	гр. ὄργανον ’музикален инструмент’, стб. оръганъ БЕР (К 483)
орѝксис	нгр. ὄρεξι ’апетит ’ БЕР (М 94)
пазàргеден	’човек, който отива на пазар’, нгр. παζάρι ’пазар’ и ἐργάτης ’работник’ РРОДЛ? (ЖС 44)
папàз	нгр. πάππας чрез тур. paraз ’свещеник, поп’ БЕР (ЖС 28)
парастàс	’молитва и служба за покойник, панихида’, сргр. παράστασις ’присъствие’, стб. парастась ГБР, БЕР (НП 57)
паремѝя	’текст от Священото писание, който се чете на ве- черня’, гр. παραμία ’притча, пословица’, стб. паре- миа, паримиа БЕР (ФМ 205)
парѝтис	’оставка, освобождаване от длъжност’, гр. παρeтeός, от παρίημι ’освобождавам, уволня- вам’ ГБР (ЖС 48)
педѝсам	нгр. аор. πεδέψα, от παιδεύω ’отглеждам, възпита- вам’ БЕР (М 62)
педѝпсвание	’изучаване, възпитаване, усвояване на нещо добре’, вж. <i>педѝсам</i> (М 65)
пексмѝт	нгр. παξιμάδι, сргр. παξαμίδον, чрез тур. peksimet ’сухар’ БЕР (ПС 383)

пѐтало	сргр.πέταλο[v] 'подкова', стб. петаль БЕР (ПС 325)
пиитѝчески	'поетически', гр. ποιητικός творчески, поетически ГБР (ГП 21)
пирамѝда	гр. πυραμῖς, ἴδος ГБР (ГП 23)
платонѝчески	гр. πλατονικός, от ЛИ Πλάτων ГБР (К 420)
порфѝра	гр. πορφύρα 'пурпурна мантия на монарх, багреница', стб. порзфирѝ БЕР (ФМ 271)
порфѝрен	гр. πορφυροῦς 'червен, пурпурен' БЕР (ГП 84)
похорѝтя	'поговоря', нгр. χωρατεύω 'шегувам се, закачам се' ГБР (М 88)
пра̀ксан	'опитен, изкусен, просветен', от аор. основа (ἐ)πραξ- на нгр. πράττω 'върша, правя, постъпвам, изпълнявам' ГБР, БЕР (ЖС 43)
презвѝтер	гр. πρέσβυς, πρεσβύτερος GEL (ПС 353)
прикѝя	нгр. προῖκα 'момински дар, зестра, чеиз', мн. ч. τα προικιά БЕР (К 403)
про̀естос	'първенец', гр. πρόστημι GEL (ФМ 243)
прок̀дпсам	от аор. основа πρόκοφα на нгр. проκόβω 'сполучвам, напредвам, успявам' БЕР (ГП 60)
п(р)онирлѝвий	'хитър, коварен, лукав', гр. πονηρός ГБР (М 94, 95)
протосѝнгел	'висш духовник, помощник на владиката', сргр. πρωτοσύγκελ(λ)ος БЕР (ЖС 26)
псалм	гр. ψαλμός, от ψαλλῶ 'пея (църковни песни)', стб. псалзмъ БЕР (ГП 52)
псалтѝр	гр. ψαλτήρ, сргр. ψαλτήριον, стб. псалзтѝр'ь БЕР, ГБР (ЖС 23)
рит̀ор	сргр. и нгр. ῥήτωρ 'вития, оратор' стб. риторъ БЕР (М 104)
рит̀орика	сргр. ῥητορική 'наука за красноречие', стб. риторикиѝ БЕР (М 106)
сам̀ар	'товарно седло за кон или магаре', нгр. σαμάρι, сргр. σαγμάριον, умал. от гр. σάγμα 'наметало, покривало' БЕР (ГП 148)
сапика̀сам	'видя, съгледам', от нгр. ἀλεκάζω 'заключвам, предполагам, мисля, узнавам' БЕР (М 78)

сатра̀п	нгр. σατράλης 'деспот, управител и царски намес- тник' ГБР (ГП 91)
синкля̀т	'събрание на висшите сановници, съвет, сенат', гр. σύγκλητος (βουλή) ГБР (ГП 58)
синòд	гр. σύνοδος 'събрание, съвещание, синод' ГБР (ГП 29)
сѝнор	нгр. σύνορον 'предел, синор, граница' БЕР (К 428)
сирèна	гр. σειρήν 'баснословно морско същество' ГБР (ФМ 324)
скѝптър	гр. σκῆπτρον 'владетелски жезъл във вид на тояга, украсена със скъпоценни камъни', от σκῆπτω 'под- пирам' БЕР (ГП 54)
скит	нгр. σκῆτος, σκῦθς 'клон на манастир със строг ус- тав; малък самотен манастир' ГБР (ПС 353)
скòпост	нгр. σκόπος 'цел, намерение, план' БЕР (ГП 25)
смарàгд	гр. σμάραγδος 'тъмнозелен скъпоценен камък' ГБР (К 444)
сѝнгер	гр. σρόγγος 'гъба за изтриване', чрез осм. sünger ГБР (М 70)
талàз	гр. τάλασσα 'море', чрез тур. talaz (ФМ 223)
талàнт	гр. τάλαντον 'древногръцка монетна единица' ГБР (ГП 116)
темèллия	темел, гр. θεμέλιον, 'основа, база, поставка', чрез осм. temel ГБР (ФМ 276)
теолòгия	гр. θεολογία 'богословие' ГБР (К 468)
тимиàм	гр. θῦμίαμα 'благовонна смола от южно дърво, та- мян, благовоние' ГБР (ФМ 217)
типòсвам	гр. τύπωνω 'печатам, фотографирам' ГБР (ГП 123)
трапèза	гр. τράπεζα 'маса, трапеза' ГБР (М 97)
триипостàсний	'триобразен, триличен', гр. ὑπόστασις 'ипостас, ли- це' ГБР (ФМ 274)
триòд	гр. τριώδιον, стб. триодъ, трипѣсньць (ППД 504)
фалàнга	нгр. φάλαγγας 'дървен уред за изтезаване' ГБР (ГП 124)
фантàсия	нгр. φαντασία 'въображение, фантазия' ГБР (ГП 83)
фараòн	гр. φараώ ГБР (ГП 65)
фарисèй	'член на еврейска секта в древна Юдея', гр. φαρισαῖος ГБР (ГП 114)

фàрмак	гр. φάρμακον 'лекарство, медикамент; отрова' ГБР (М 105)
фèникс	гр. φοῖνιξ 'митологична птица феникс' ГБР (ГП 154)
фидàн	гр. φυντάνη, чрез тур. fidan 'издънка, израстък, младо дръвче' ГБР (ГП 42)
филосòф	гр. φυλόσοφος 'мислител, мъдрец', стб. φιλοσοφῶ ГБР (М 62)
филосòфия	гр. φυλοσοφία, стб. φιλοσοφία ГБР (М 62)
фирясам	'дам фира (загуба от теглото на продукт при съхранение)', гр. φύρω 'смесвам, разбърквам' ГБР (М 93)
флаибу̀р	нгр. φλάμπουρον 'флаг, знаме' ГБР (ФМ 241)
ха̀рен	гр. χάρις 'радост', стб. χαρῆ ГБР (ПС 345)
харйжа	нгр. χαρίζω 'подаря' ГБР (ЖС 33)
харйзма	нгр. χάρισμα 'подарък' ГБР (ГП 112)
хартйя	сргр. χαρτίον, мн. ч. χαρτία 'специален материал за писане' ГБР (К 491)
хйдра	гр. ὕδρα 'водна змия, хидра', лат. hydra ГБР (К 415)
хиру̀рг	нгр. χειροῦργος ГБР (К 487)
хиротонйсам	нгр. χειροτονῶ 'ръкополагам в духовен сан' ГБР (ЖС 25, 47)
хоратà	нгр. χωρατό, мн. ч. χωρατά 'говорене, дума, шега' ГБР (ЖС 36)
хоратя̀	нгр. χωρατεύω 'шегувам се, закачам се' ГБР (М 102)
хрйсим	нгр. χρήσιμος 'полезен, добър, кротък, смирен' ГБР (ГП 105)
шинйк	гр. χοῖνιξ 'дървен цилиндричен съд, който служи за мярка на зърнени храни' ГБР (ГП 66)
шкòля	нгр. дим. σκολειό, гр. σχολεῖο 'училище, школа' БЕР (НП 56)

Екскерпираните лексеми могат да бъдат систематизирани в следната предметно-тематична класификация.

1. Сред разгледаните гръцки заемки преобладават думите от християнската терминология, която се среща още в първите старобългарски преводи на богослужебните текстове. Това са названия на църковнодлъжностни лица, на богослужебни книги или на други предме-

ти, свързани с богослужението: **ад, амѝн, амвѝн, ѝнгел, апокалѝпсис, апѝстол, архиерѝй, дякон, евѝнгелие, елѝй, икѝна, ѝерѝй, ѝеромонѝх, канѝн, литургѝя, парастѝс, паремѝя, псалм, псалтѝр, триѝд и др.** Тази терминология е запазена в черковнославянската книжнина, която е пренесена в България през XVI-XVII век.

2. Административно-управленска лексика: **архѝнт, деспѝт, ефѝнди, игемѝн (хегемѝн), ипѝт, монѝрх, порфѝра, порфѝрен, проѝстос, сатрѝп, синклѝт, скѝптър, фараѝн.**

3. Наука, култура, образование: **дѝскал, граматѝк, епис-тимѝческий, епистимѝя, истѝрия, каталѝг, митолѝгия, педѝпсам, пиитѝчески, платонѝчески, прѝксан, ритѝр, ритѝрика, теолѝгия, филосѝф, филосѝфия, шкѝля.**

4. Лексика, свързана с бита: **калѝта, катаднѝвен, килѝр, легѝн, орѝксис, пексмѝт, прикѝя, сѝнор, сѝнгер, трапѝза.**

5. Названия на растения и животни: **акѝнт, аспѝда, афѝдн, босѝляк, кѝрастас, кипѝрис, крин, маргарѝтар, мигдѝлски, пѝтало, самѝр, хѝдра.**

6. Географски понятия и природни явления: **астронѝмия, бѝмбулка, ворѝй, лимѝн, нѝтос, талѝз.**

7. Лексика, свързана с препитание и поминък: **зогрѝф, изографѝя, кердѝсам, мѝйстор, майсторѝя, мим, мрѝмор, наиклѝр, найлѝм, ѝмимос, пазѝргеден, парѝтис, типѝсвам, хирѝург.**

8. Пари, скъпоценности, мерни единици: **адамѝнт, лѝтра, маргарѝт, смарѝгд, талѝнт, шинѝк.**

9. Националности и други названия: **агарѝнин, арнаѝтин, вѝрварин, еврѝин, ѝлин.**

10. Качества, действия и състояния: **арѝсам, довтѝсам, евлѝвия, ипопсѝ(я), кивернѝсам, марторѝсам, прокѝпсам, п(р)онирлѝвий, сапикаѝсам, фирѝсам, хѝрен, харѝжа, хрѝсим.**

11. Социална лексика: **иконѝмия, икономѝсвам, кир, марторѝя, похорѝтя, скѝпост, фалѝнга, харѝзма, хоратѝ.**

От изнесените данни могат да се обобщят две ясно видими тенденции. От една страна, Софроний е използвал лексика с цел окнижновяване на езика; от друга – заимствал е голям брой думи и от говоримия гръцки език – несъмнено той го е познавал добре. В резултат на съчетаването на тези две тенденции авторът е обогатил значително изграждащия се словен имот на българската възрожденска книжнина.

УСЛОВНИ СЪКРАЩЕНИЯ НА ЛЕКСИКОГРАФСКИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

БЕР: Български етимологичен речник Т. I-VI, С., 1971-2002.

ГБР: Старогръцко-български речник С., 1992; Гръцко-български речник С., 1995

GEL: A Greek-English Lexicon. Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott. Oxford. 1996.

УСЛОВНИ СЪКРАЩЕНИЯ НА СЪЧИНЕНИЯТА НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Гражданское позорище – ГП

Житие и страдания грешнаго Софрония – ЖС

Книга за трите религии – К

Митология Синтипа философа – М

Начало премудрости – страх Господен –НП

Поучения и словосказания на празникот господних и на Богородичних и на богоугодних светих – ПС

Философския мудрости – ФМ

Приписки, писма и документи – ППД

ЛИТЕРАТУРА:

Вътов 1989: Вътов, В. Езикът на Софроний Врачански. // *Софроний Врачански. Съчинения в два тома*. Т. 1. София, 1989, 336-349.

Георгиев 1990: Георгиев, Ст. Езикът на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ от историческо гледище. // *Език и литература*, 1990, № 3, 15-22.

История 1989: *История на новобългарския книжовен език*. Под ред. на В. Станков и др. София, Изд. на БАН, 1989.

Ничев 1961: Ничев, Ал. Към речника на Софрониевия превод на Езоповите басни. // *Български език*, 1961, № 5-6, 493-503.

Ничева 1965: Ничева, К. *Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език*. София, Изд. на БАН, 1965.

Ничева 1979: Ничева, К. Езикът на Софроний Врачански. // *Помагало по история на българския книжовен език. Възрожденски период*. София, 1979, 83-86.

Филипова-Байрова 1969: Филипова-Байрова, М. *Гръцки заемки в съвременния български език*. София, Изд. на БАН, 1969.

ЗА ЦЕННИЯ БЪЛГАРИСТИЧЕН МАТЕРИАЛ В ТРУДОВЕТЕ НА УНГАРСКИ СЛАВИСТИ*

Ина Вишоградска
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The present work deals with the thick layer of Slavic loanwords in Hungarian, where its aim is to reveal the richness of the language material gathered and lying in the works of Hungarian linguists, and thus to put it under the spotlight for Bulgarian researchers. Loanword adaptation, language contact and foreign language influence are undoubtedly among the most attractive linguistic problems. Slavic elements in Hungarian belong to the oldest borrowings – they entered the language during the 11th-15th centuries – and at the same time, they are also amongst the most numerous ones, due to geographical and historical factors, and due to the fact that different Slavic languages are the donor languages. Hence, they can be a truly interesting source for investigations in various linguistic directions within the Slavic studies field, and, respectively, Bulgarian studies.

Key words: Slavic loanwords, adaptation, phonology, Hungarian, language material source.

Адаптирането на заемки, езиковият контакт и чуждото влияние са неизменно сред най-притегателните лингвистични проблеми. Настоящата работа разглежда именно богатството от славянски заемки в унгарски език, като целта е да „осветли“ езиковия материал, събран в трудовете на унгарски учени. Славянските елементи в унгарски език са сред най-старите – навлизат в езика през периода XI–XV век – и едновременно с това и най-многобройните – поради геоисторически причини и поради факта, че езиците донори са различни славянски езици. Това предпоставя изключително интересни изворови данни за славистиката, и по-специално за българистиката.

Задачата тук е не да се изброят трудовете и приносите на унгарските лингвисти слависти, което безспорно също би представлявало интерес, а по-скоро чрез разкриването на конкретни характеристики

* Настоящата публикация е възможна благодарение на *Hungarian Scholarship Board* и с подкрепата на Сегедския университет, Унгария.

на част от унгарския лексикон – славянските елементи – да се обърне внимание върху изходната форма, която е „запечатана“ в приемащия унгарски в облика си от преди 7–10 века. Именно тези словоформи могат да хвърлят допълнителна светлина върху някои тенденции в развитието на самите езици донори – славянските езици.

1. За елементите от славянски произход в унгарски

Далеч назад през вековете отвеждат следите от интереса към славянските елементи в унгарския език¹. След края на XVIII век може да се говори за славянските езици като обект на изследване, а от XX век многобройните и изключително сериозни работи върху славянските заемки в унгарски език са показател за наличието на славистична школа в Унгария с ярки представители: Оскар Ашбот, Ласло Хадрович, Янош Мелих, Ищван Кнежа, Имре Х. Тот и много други. Сред по-младите изследователи са и Андраш Золтан, Габор Балаж, Ищван Феринц, Агнеш Кациба, Михай Кочиш и др. Сред най-влиятелните представители има и изявени българисти – Имре Х. Тот, а от младата школа – Габор Балаж. За съжаление не мога да твърдя, че този интерес е реципрочен – уралистиката, по-точно, унгаристиката, не е така „популярна“ област в България².

Встрани от фокуса на изследванията обаче се оказва фонологичното адаптиране на славянските заемки. Основната задача на разработките е етимологична. Освен с разкриването на думите и регистрирането им като славянски езиковедите се занимават и с конкретния

¹ Свидетелство за интереса към славянските елементи има още в появилия се през 1595 г. петезичен речник *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Vngaricae*. На страниците от 118 до 123 са разположени 305 хърватско-унгарски словесни еквиваленти (думи) и е отбелязано, че унгарските думи (съответствия на хърватските) са всъщност славянски думи, навлезли в унгарски. Това е дело на славянския хуманист полихистор Фаустус Веранчич (Верантиус), от чиято дейност е резултат и самият речник. За начало на изследванията върху славянските заемки в унгарски в съвременния аспект може да се посочи труда на словенския учен Франц Миклошич (1813-1891) *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, издаден през 1871 година във Виена. Речниковата част на изследването предизвиква изключителен интерес в унгарската лингвистична общност. Тя е преведена и представена в 11 издания на академичното списание от 1882 г.

² Тук може да се посочи изследването на Беню Цонев (1917–1918), който е описал взаимното езиково влияние между българи и унгарци; както и изследвания през последните десетилетия – сред тях са трудовете на Борис Парашкевов, Александър Александров, Индра Маркова, Лиляна Лесничкова, Савелина Банова, Дьорд Сонди и др.

език източник. За тази цел се следят фонетичните характеристики на заетите думи, но в качеството им на основа, показател за принадлежността им към един или друг славянски език.

1.1. Разглежданият материал представлява един обширен слой от заемките в унгарски, които обуславят почти 10 процента от лексиката. Думите са навлизали в езика в продължение на стотици години, като са попадали в различни етапи от развитието на унгарския. Именно поради високата степен на нативизация, унгарските изследователи срещат трудности при утановяването на точния славянски език, от който е зета конкретната словоформа, и са се обединили около принципа да има сборно название на всички елементи от различните славянски езици – български, хърватски, сръбски, чешки, словашки, словенски, полски и т.н. – *славянски заемки*.

1.2. Източници

Обширният и изчерпателен труд на Ищван Кнежа, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* том 1 и 2 (*Славянските заемки в унгарския език*) е един от основните трудове, чиято задача е събирането и проследяването на етимологията на всички думи, които имат славянски произход (Кнежа 1974). Книгата обхваща лексикалния слой, съдържащ думи, навлезли от и през славянски езици в унгарски. Всяка една лексикална единица е представена с информация къде и кога е регистрирана първата ѝ графична поява и е посочен най-вероятният славянски език източник. В голяма част от случаите има посочени и хронологично разпръснати графични или диалектни варианти на една и съща дума. Именно поради тази причина трудът е полезен и богат източник не само за изследователите на унгарската лексикология, но и за славистите, занимаващи се с фонологични, морфологични или лексикални проблеми на дадени славянски езици. Много от разглежданите думи без усилие могат да бъдат идентифицирани като имащи славянски корени, а значението на една част от тях става ясно за носителя на някой славянски език (особено на български език), без да е необходимо да се допита до обясняващите значения бележки.

1.2.1. Едновременно с това редица думи, определени като славянски, имат най-разнообразна съдба и относително неуточнена история. Самият автор на доста места изказва мнение, че не може със строга увереност да се определи дали дадената дума е със славянски произход, или просто някой славянски език е помогнал при навлизането ѝ в унгарски. Пример за подобна дума е унгарската *deszpot*, зета през славянски (<*деспот*) от гръцки (< *δεσποτης*). И докато посоченият случай е относително ясен като схема на заемане, то съществуват

голяма част „двойствени“ случаи, при които е ясно, че има досег със (и влияние) славянски език, но точният произход на думите остава неясен. Тази проблематика в унгарската славистиката е може би най-разглежданата и въпросът за произхода на дадена дума – доколко може да бъде класифицирана като славянска, от кой точно език е зета и т.н. – често провокира научни дискусии (вж. напр. Тот 2006: 91-98). Несъмнено с откриването на нови, досега непознати писмени паметници, е възможно да се хвърли светлина върху точната етимологическа история на някои от тези унгарски думи, както и вероятно това дълго да остане в областта на догадките.

2. Хронология и стратификация

Както бе посочено, славянските елементи са сред най-старите лексикални единици в унгарски, което мотивира изследователите да търсят момента на навлизането им дори преди появяването (пристигането) на унгароезичните племена в Европа. Връзки между славяноезични и унгароезични се наблюдава още през IX век (станали на територията на южните руски степи). Смята се, че от този период в унгарски са останали славянски думи, естествено малко на брой, например: *szégye* ‘част от въдица’, *tanya* ‘махала’, *terem* ‘зала’, *lengyel* ‘поляк/полски’ (Золтан 2005: 20). Друг източник на славянските заемки в езика е субстратът, идващ от асимилираните славянски племена, които унгарците са заварили в Карпатския басейн. Според И. Х. Тот (Тот 1984) това е било славянобългарско население, организирано в държавно и църковно отношение. Авторът отчита, че влиянието на българите от Карпатския басейн върху унгарския език е значително и оказва по-сериозно влияние, отколкото изглежда на пръв поглед. Това негово мнение се подкрепя и от други видни слависти, напр. Ашбот и Кнежа. В резултат от това унгарците са заели думи, семантично свързани с бита, държавността и правото, термини от византийския християнски ритуал, занаятчийски професии и др.

2.1. Както бе отбелязвано по-горе, количеството на зетите славянски елементи далеч надхвърля броя на заемките от който и да било друг език (напр. тюркски – почти 5% от лексиката, а немски малко над 5%). Влиянието на всички славянски езици е безспорно, но те са такъв сериозен фактор само взети заедно. Идеята за запазване на цялостен, обединен облик на славянските говори намира широка подкрепа сред езиковедите, като се утвърждава тенденцията да се говори с общото название *славянски* за всички заемки, които са навлезли в унгарски от различните славянски езици. Друг основен мотив за това „обобщено“

отношение към думите лежи във факта, че в много случаи е невъзможно да се установи със сигурност от кой точно славянски език е заета дадената дума (Золтан 2005; Барци 2001; Кнежа 1942 и мн. други).

Дълбоката асимилация и силното присъствие проличава и в словообразователната активност на не малко славянски думи. Според Сигетвари такива тенденции могат да се търсят при всяка една привнесена дума, стига тя да е пребивавала в езика достатъчно дълго (вж. Кертес 2003). Принципът за темпо на нативизацията всъщност поддържа факта, че унгарският е в състояние да припознае чужд елемент изцяло като свой и да го натовари граматически.

Поради факта, че са изключително отдавна в унгарската лексика, както и сериозното им количествено присъствие – броят им приближава този на думите с угрофински произход. Золтан отбелязва, че угрофинските основи обуславят малко над 10% (Золтан 2005: 11). Често една славянска дума е в основата на продуктивно семейство от сродни думи и композити, например:

(1) *tiszt-* < стб. *чьсть*

<i>tiszt-el</i>	<i>tiszt-eleg</i>
<i>tiszt-elendő</i>	<i>tiszt-elet</i>
<i>tiszt-eletadás</i>	<i>tiszt-eletdíj</i>
<i>tiszt-eletes</i>	<i>tiszt-eletkör</i>
<i>tiszt-eletlen</i>	<i>tiszt-eletlenség</i>
<i>tiszt-eletpéldány</i>	<i>tiszt-eletreméltó</i>
<i>tiszt-elgés</i>	<i>tiszt-elő</i>
<i>tiszt-eltet</i>	<i>tiszt-es</i>
<i>tiszt-ességtelen</i>	<i>tiszt-i</i>
<i>tiszt-jelölt</i>	<i>tiszt-ség</i> и други

(По Золтан 2005).

Тяхното присъствие не е ограничено само в една част на речта и, както е видно от многобройните примери по-горе, те са изключително витални (активни) в унгарската морфология и морфосинтаксис. Освен в най-различни части на речта славянски произход имат и редица географски и лични имена, напр. *Balaton* ‘Балатон’, *Pest* ‘Пеща’, *Kovács* ‘Ковач’, *Mészáros* ‘Месарош’, *Bodnár* ‘Боднар’, *Kádár* ‘Кадар’, *Takács* ‘Токач’, *Szász* ‘Сас’ и др. Немалка част от славянските лексикални единици са се превърнали в диалектни форми.

3. „Лингвистичен разрез“

Базата данни, налични в трудовете на унгарски слависти, безспорно представляват източник за конкретни разработки на различни лингвистични дирения. Пример за „приложимостта“ са наблюденията върху някои фонологични паралели, представени по-долу. Този подход – чрез един „лингвистичен разрез“ – към славистичния/българситичния материал в трудовете на унгарските слависти, е избран с цел да се демонстрира един от многото аспекти за почерпване на информация, а също и богатството на славистичния корпус.

3.1. Фонологични паралели

Преплитането на чуждата и родната фонологична система, което се наблюдава при заемането на думи, понякога води до появата на форми, носещи белезите на двата езика. Независимо, че се изхожда от унгарската форма, не убягват от внимание следите, останали от славянския произход.

3.1.1. При едновременното протичане на две отделни тенденции, засягащи вокалните системи (морфофонологично генерирани промени) в унгарски и славянски езици, се наблюдава следното: 1.) изпадането на краесловна редуцирана (слаба) гласна (*i*, *y*, *u*, *ü*) в унгарски, и 2.) изпадането на славянските ерове в идентична позиция (#) и в неударена позиция³. Като резултат от това в унгарски се установяват следните словоформи (заемки)⁴:

(2) а. olasz < сл. власи	‘италианец’
et(e)k < сл. retky	‘репичка’
б. molnár < сл. mlynar	‘воденичар’
reség < сл. пьсарь (ср.псар)	‘(арх) кучкар’

Както се вижда от примерите, в резултат от взаимодействието на двете системи при рецепцията на думите, те дават форми, контролирани от фонологичните условия в унгарски, както се очаква: в краесловна позиция изпадат гласни (нередуцирани), които биха се запазили в славянския език (Велчева 1980). В примерите от 2а., унгарската вокална промяна е „отнесла“ и иначе неподлежащи на изпадане в славянските езици гласни – в този случай унгарският език действа като

³ За изпадането на краесловна кратка (слаба) гласна в унгарски вж. академични граматика, напр. *A magyar nyelv története* (История 2002: 146-147); за изпадането на славянските ерове: напр. в *Праславянски и старобългарски фонологически изменения* (Велчева 1980: 112-139).

⁴ Примерите са по Кнежа (Кнежа 1974).

асимилиращ (а унгарската вокална система е „разпознала“ краесловната гласна от заемките като „своя“). От друга страна, както показват примерите от 2б., унгарският език запазва еровете, ако са в позиция, различна от края на думата. Независимо, че в славянските езици изпадат, в унгарски те не са засегнати, защото правилото за вокалната промяна действа само по отношение на краесловна гласна.

3.3. Гореописаните примери за някои аспекти в процеса на адаптиране на славянски думи са нагледно доказателство в подкрепа на споменатото вече твърдение, че заемките от момента, в който попадат в унгарски език, се третират като вътрешноезиков елемент. И именно там трябва да се търсят механизмите, използвани за тяхното адаптиране. Естествено, заемките (дори след попадането им в приемащия език) се разпознават от унгарския език като чужди елементи – поне докато са „пресни“. Независимо от това (или именно поради този факт) те се асимилират и попадат в *ядрото* (ако ползваме терминологията на Ито и Местер (Ито, Местер 1995: 817–838).

До изпадането на еровете в славянските езици се срещат изключително отворени срички, като в предвокалната позиция се среща често струпване на повече от една или две съгласни (характеристика на славянските езици, запазила се и досега) (Велчева 1980: 77–153). Оптималната конструкция на сричката в унгарски е CV има следната особеност, наследена от угрофински: нетърпимост към струпването на консонанти в онсета (предвокалната консонантна група). В съвременния унгарски език се срещат маргинални думи (изключително от чужд произход), които имат две и дори три (състоящи се от строго определени) съгласни, но през този период наличието на повече от една съгласна пред вокала, особено в началото на думата, е съвсем необичайно за унгарски. Поради това унгарският „разбива“ консонантните струпвания в началото на думата, дори и ако се състоят само от две съгласни:

(5) унг.	(през) слав.	
barázda	< бразда	‘бразда’
kalász	< клас	‘житен клас’
király	< крал	‘крал’

Тази „нетолерантност“ при адаптирането постепенно избледнява и в по-късни заемки такива двойни (а и в ограничен брой тройни) консонантни предвокални комбинации се запазват⁵:

⁵ Това явление може да се обясни и с темпото на *нативизация* – колко време дадена заемка е престояла в езика. Натовареността на дадената дума в езика в случая не е от значение, тъй като се отчита разлика в „непропускливостта“ на пред-

(6) унг.	(през) слав.	
brindza	< brynza-brzndza (<рум. branza)	‘(вид)сирене’
grulya	< grul’a	‘(диал)картоф’
klapес (<klapcsi)	< chlapес	‘хлапак’

Тези несвойствени за унгарската фонологична система звукосъчетания разширяват „дупчиците на ситото“ и се оказва, че картата на фонотактичните ограничения придобива нови очертания.

4. Славянските елементи предоставят широк диапазон за изследване от диахронна гледна точка, тъй като групата заемки съдържа елементи, навлизали в езика основно още през периода X–XII век. Те попадат под ударите на многобройни и разнообразни езикови тенденции, действали, зараждали се и изчезвали през вековете. Така дават възможност да се надникне назад и да се изяснят силата и обхватът на действие на езикови явления през отделните периоди от историята на фонологичната система на българския език, както и на морфологични и лексикални проблеми. Настоящата работа само леко повдига „плаща“, под който се намира ценен езиков материал, и е част от едно по-обширно изследване, чрез което славистичният материал от трудовете на унгарските слависти да бъде досъпен за българската лингвистика.

ЛИТЕРАТУРА:

- Барци 2001:** Barczy, G. 2001. *A magyar szókincs*. Budapest: Tinta könyvkiadó, 2001.
- Балаж 2005:** Балаж, Г. Л. Системна конгруенция в българската диахронна морфология. // *Епископ-Константинови четения*, Т. 9. Шумен, 9–16.
- Велчева 1980:** Велчева, Б. *Праславянски и старобългарски фонологически изменения*. София: Изд. на БАН, 1980.
- Золтан 2005:** Zoltán, A. 2005. *Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Budapest: Lucidus kiadó, 2005.
- История 2002:** *A magyar nyelv története*. 2002.
- Ито, Местер 1995:** Itô, J., Mester, A. Japanese phonology. // *J. Goldsmith (ed) The Handbook of Phonological Theory*. Cambridge, Mass.-Oxford: Blackwell, 1995, 817–838.
- Кертес 2003:** Kertész, Zs. Vowel harmony and the stratified lexicon of Hungarian. // *The Odd Yearbook* 7., 2003, 62–77

вокалната конструкция (онсета) по отношение на различни периоди, а не активното присъствие в лексикални слоеве или стилове.

- Кнежа 1974:** Kniezsa, I. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1-2*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1974.
- Тот 1984:** Тот, И. Славяно-български заемки в унгарския език. // *Съпоставително езикознание LX*, 5: 28–36.
- Тот, Балаж (ред) 2003:** Тот, И., Балаж, Г. Л. *Будапештское евангелие*. Среднеболгарский памятник XIII-IV век. Сегед, 2003.
- Тот 2006:** Тот, И. По въпроса за славянските заемки в унгарски език. // *Български език*, № 1, 91–98.

ЛИТЕРАТУРА – ИНСТИТУЦИИ

ТЕКСТЪТ В ИНТЕРНЕТ. ПРЕНАПИСВАНЕ НА „ЗАПИСКИТЕ“

Иван Русков

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The report dwells on the presence of Bulgarian literature texts on the Internet. This presence is characterized by both lack of proficiency of the people who type texts in electronic format and absence of strict rules to regulate the transfer of text from the paper to the net. A part from the literals in Peyo Yavorov's poems "Easter", "In the field" and "Hail" are used as a typological sample which summarizes the numerous literals in the representation of Zaharii Stoyanov's "Notes on the Bulgarian Uprisings" memoirs. These errors modify the original text meaning in a catastrophic way. The problem is they cannot be noticed without special efforts. All this leads to the blunders with "Notes on the Bulgarian Uprisings" on the following Internet address <www.slovo.bg/zahari/zapiski/> occurring in an edition published in 2007, i.e. we are faced with a reverse movement of errors /from the net to the paper/, again marked by lack of proficiency and responsibility.

Keywords: Internet, error, text, book, "Notes on the Bulgarian Uprisings".

В *Първа книга Царства* (6:4 и сл.) е разказана в детайли историята за това, как мишки изядат житото на филистимците, а нарастъци покриват телата им. Наказанието е, защото са завладели и задържали (откраднали) ковчега Господен. Впоследствие филистимците намират изход от кризата: връщат ковчега на завета, като съобразно броя на пострадалите родове прибавят в дар за израилтяните пет златни мишки и пет златни нарастъци, изработени по подобие на действителните.

В същата книга *Царства* е представен подробно сюжетът с избора на първия цар – Саул, а впоследствие многобройните опити на първия помазаник да убие втория – Давид. Тъй като обаче у Саул се вселява зъл дух от Господ, а у Давид – добър, изначално е ясно, че опитите са обречени на провал.

Една от най-характерните сцени, представяща отношенията между обсебените от посочените духове, не е особено сценична поне според нормите на класицизма, но тъй като е канонична и симптоматична за измеренията на човешкото в Светото писание, ще си я при-

помним. Преследвайки Давид, Саул, начело на „три хиляди отбор мъже“, отива по планините, „дето живеят сърни“ („по скалите на дивите кози“ Пр.¹). Той пристига в овча кошара край пътя („в оградите на овците при пътя“ Пр.), до който има и пещера – и Саул влиза в нея „по нужда“ („за нуждата си“ Пр.). В протестантския превод към израза „за нуждата си“ има индекс със звездичка, препращащ към следното разяснение под линия: „Евр., да покрие нозете си.“ В православния бележката за покритите нозе е спестена и така не можем да разберем, че евреите са представяли сцената с друг език, вероятно форма на евфемизъм... В същата пещера обаче се е укрил Давид с людете си. Сцената с покрития нозете си цар е разчетена от укрилите се в пещерата като сбъждане на Божиите думи, че Саул ще бъде предаден в ръцете на Давид, който ще постъпи според преценката си. Давид става и полека отрязва полата на Сауловата горна дреха („отрязва скришно полата на Сауловата мантия“ Пр).

Сцената и буквално, и символично представя пълната безпомощност на първия помазан, буквалното му и символично разголване от втория. Случилото се е равносилно на нечие детрониране и смърт. В последвалия разговор между двамата помазани са изразени откровения за основата на конфликта им, както и за ролята на Господ, респективно, за поучителната страна и в цялостния сюжет, и в конкретния момент (вж. подр. *Първа книга Царства*, 24:4 и сл.). В контекста на представеното не е изненада, че гл. 25 започва с лаконичното „И Саул умря“. Започва историята за легендарния цар Давид, който не ще се остави да му отрязват полата на мантията тъкмо когато е покрит нозете си...

В мегатекста на Захарий-Стояновото творчество откриването на нозете е осезаемо в десетки ключови страници, тематизиращи детронирането на дадени идеологически персонажи и представи и заместването им с нови. Ако елиминираме ред специфики и детайли, ще забележим, че така се възсъздават не само образите на Левски или Ботев, на Бенковски или на Чардафон, но и по-общо: разгръща се цялостна героизираща и дегероизираща стратегия за откриване и преоткриване на същностно и баснословно в етнокултурните представи за собствената отколешна и настояща участ, за старите и новите времена и водачи, за лъжевойводи и войводи, за лъжеапостоли и апостоли... и пр., и пр., като се започне от книжицата „Камък падна от небето“, котленските хаджии и овчари, та се стигне до Наполеон, руския цар,

¹ С Пр. обозначавам протестантския превод – вж. литературата в края: **Библия б. г.** (London 1922).

Бисмарк, Клемансо, Биконсфилд, Батенберг, баба Исака и Делка Шилева от Голямо Конаре... Името им е легион. Може би няма при/дворна история от времената на преткновението (80-те години на 19. век у нас), в чието създаване или пресъздаване Захарий да не е участник, да не разкрива разнородни аспекти на отговорното и притворното, на видимото и привидимото в конструирането на историко-културния поглед на следосвобожденския човек. И затова често реже мантията на величията от вси страни, явявайки пролетарската (плебейската) им същност... И затова с гняв и обич, с надежда и обезвереност заради лакейското преклонение пред чуждото и бутафорното ще изпише в предговора на „Записките“: „Ех народ, народ! Кога ще погледнеш на своята изпокъсана черга?“, приканвайки по този начин уж еманципираната общност към непрекъснато преосъзнаване на релативността на стойностите. Колкото и парчето от мантията на величие, от една страна, и парчето от скъсаната народна черга, от друга, да имат различна стойност не само поради разликата в помазаността и ароматическата им присъщност, те имат и нещо общо помежду си, изпъкващо, разбира се, и без да пренебрегваме качествата и употребата на тъканта. Не става въпрос само за поучителната картина, която разкриват и която далеч не е еднотипна. Нито само за това, че опираме до деликатността на материята... Общото е в боравенето с фигури и в конфигурирането на сюжети, смисъл, стойност, посредством които нишката на историята изтъква мантията на устоите и неустойимостите в утвърдителен, пародиен или сатиричен режим. Но нека не мерим неизмеримото разстояние между великото и смешното, между волното и своеволното, колкото и да се изкушаваме да го свеждаме до крачка. Или може би до буква, звук; до знак и смисъл, но и до знаковост на смисъла. До повторимост и търпимост.

Отдавна се знае, че и с книга народите могат да бъдат голи.

Че ръката пише диктуваното от Бог, от гения, но понякога изпреварва или не следва нечия божествена или гениална одухотвореност, като това може да се прави неволно и волно било в името на светия първоизточник, било в името на нови начала в изкуството.

Мрежата (интернет) дава възможност за всичко това, премахвайки връзката хартия – ръка. В ред случаи мрежата ликвидира и въпроса за началото, но не и за началата. Битието на текст, първороден в мрежата, не е сходно с битието на текст, роден на хартия, на книга. Оттук произтичат ред особености на писането и четенето, на част от

които ще се спра, като започна с очевидното за всички ни: по показателен начин думата „записки“, използвана от Захарий Стоянов, е изразител на цял етап от развитието на определена култура и начала за създаване на текст и книга. Затова е любопитен образът на „Записките“ в мрежата, доколкото виртуалното поле се явява технологична алтернатива на мастилото и перото, а палимпсестът остава единствено теоретичен конструктор. В изложението си обаче типологизирам малка част от казусите, с които се сблъскваме при четенето на текстове в мрежата, без да търся спасение било в пристана на теорията, било в извисената над фактите притъпеност на чувства и разум. Ще започна със стихове на Яворов и защото са познати на всички ни, и защото обемът на стиха и стихотворението е несъмнено по-удобен за наблюдение в сравнение със смазващия обем и език на „Записките“. Избирам три случая от Яворовата лирика:

1. Първият е от стихотворението „Великден“.

Когато сме пред монитора, трудно бихме се досетили, ако не познаваме отлично варианта от книгата, че в мрежата² първа строфа е разделена на две строфи от по пет стиха. У Яворов текстът е от четири строфи по десет стиха и тези четиридесет стиха, групирани по 10, са значещи и с числото си.

В 8-ми стих на I строфа мрежата изпитва наблюдателността ни:

Нощ мрачна оживява – тържественост я пълни
и говор я оглася свръхземен и невнятен:
души безгрижни сякаш, професия безкрайна,
невидими към бога молитвата си тайна
възнасят – и обхождат простора необятен.

Стихът „души безгрижни сякаш, професия безкрайна“ е вход към непознатия Яворов и е на път да преобърне представата ни за него... Поетът може да бъде наречен „метафизик ироник“ и да му се потърси подобаващо място под световното слънце като създател на професия, за която биха му завидели застъпниците на лъчезарността от ред педагогически и социалнопсихологически школи.

В конкретния случай не можем да имитираме непознаване на текста от наша страна. Давам си сметка обаче, че дори и да не познавахме добре стихотворението, думата „професия“ би ни озадачила. По-паметливите или по-талантливите веднага биха припознали тук „процесия“ и със саморазбираща усмивка ще обяснят нужното на

² Опирам се на

<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=130&WorkID=3334&Level=1>>.

прохождащия в дебрите на филологията. Бихме се затруднили обаче ясно да обясним как филизите на нечие безгрижие са поникнали в оня дивен език на Яворов, за който Пенчо Славейков пише, че се вие като вита лоза о явор.

Всъщност Яворовият стих е „души безгрешни сякаш, процесия безкрайна“. Опирайки се на контекста, допускаме, че разгърнатият образ на детството, кулминаращ в началния стих на IV строфа – за честитото детство, цъфтяща райска долина, е взел думата и е ваел образа на безгрижието в I строфа. Макар че всъщност е по-добре да се откажем от подобни „престижни“ предположения, според които някой е познавал текста, преди да пристъпи към пренаписването му, като магията, внушението на незнайна сила, на реминисценцията го е водила към преоткриването на кода... Да се откажем от предположенията не защото са лишени от смисъл, а защото безгрижието може да е просто семето и почвата, на която растат някои професии, при които главата не знае какво върши ръката. Ала знае ли човек. Неведоми са пътищата към великото не само на Великден. В края на краищата е полезно да се замислим над парадигматичната съвместимост на безгрижие и безгрешност, но ще оставим това за друг път.

2. Поглед към стихотворението „На нивата“.

В стихотворението е налице промислено боравене с пунктуационните знаци, което обиграните в техниките на анализа не биха подминали. Прочутият рефрен „Дий.../ Дий, воле, дий!“ в края на трите основни части навсякъде в мрежата завършва с удивителен. А трябва да бъде с удивителна в края на първа част, точка в края на втора и многоточие в края на трета. Графиката задава още по-ясно хода на безперспективността и отчаянието. Току-виж в глъбините на анализа си сме изrekli, че така – посредством избора на знаците удивителен, точка и многоточие, буквално и символично е показан и процесът на изгубване на гласа, на нечувостта и изгубеността. Въпросът, който си задавам, е прост: кой от потребителите в мрежата – при цялата им разнородност като компетенции – би могъл да забележи промяната в пунктуацията? Макар че всъщност може да питаме и така: Кой е препуснал, кой е викал „дий“ при моделирането на текста в мрежата?

Този път отговорът е също прост – никой.

В разглеждания случай мрежата възпроизвежда и адаптира начина на писане от изданията на Яворовите „Стихотворения“ 1901 и 1904.

Има ли грешка и къде е тя? За да се отговори на този въпрос, трябва да се проследи една друга мрежа: *мрежата на редакциите* от стихосбирката „Подир сенките на облаците“ (ПСО, 1910) насетне. За

желаещите да се ориентират, предлагам следната таблица, за чието изработване съществено е не времето като дни и часове, отделени за издирване и сравнение на издания, не „загубата“ на време заради „емпирия“; съществен е културноисторическият облик на времето, в който се очертава за пореден път битието на книгата у нас. Това битие е свързано с липса на установени принципи, липса на професионализъм (ще рече и на академизъм) в издателската практика у нас.

Год. на изд.	I строфа	II строфа	III строфа	Финал
1901	И пак поглеж! Дий... Дий! воле, дий.	И пак поглеж! Дий... Дий! воле, дий.	Че то поглеж! Дий... Дий! воле, дий.	Така – поглеж! Дий... Дий, краста!! дий...
1904	И пак поглеж: Дий... Дий! воле, дий.	И пак поглеж! Дий... Дий! воле, дий.	Че то поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	Така – поглеж! Дий... Дий, краста, дий!
1910, също- то е и фото- типното изд. от 1997.	И пак поглеж: Дий... Дий! воле, дий.	И пак поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	Че то поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	Така – поглеж! Дий... Дий, краста, дий!
1924	И пак поглеж: Дий... Дий, воле, дий.	И пак поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	Че то поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	Така – поглеж! Дий... Дий, краста, дий!
1934 и 1939 Вл. Василев	и пак поглеж: Дий... Дий! воле, дий.	и пак поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	че то поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	така – поглеж! Дий, краста, дий!
1942 Г. Найдено- ва	и пак поглеж: Дий... Дий! воле, дий.	и пак поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	че то поглеж! Дий... Дий, воле, дий...	така – поглеж! Дий... Дий, краста, дий!
1959 Л. Кацкова	и пак поглеж: Дий... Дий! воле, дий!	и пак поглеж! Дий... Дий, воле, дий.	че то поглеж! Дий... Дий, воле, дий...	така – поглеж! Дий... Дий, краста, дий!

Като изданието³ от 1959 са това от 1977 (ред. Кр. Куюмджиев; бележки към текстовете – на М. Неделчев, който на с. 379 пише, че се опира на изданията на Вл. Василев и на това от 1959, а на с. 381 из-

³ Всички споменати тук издания съм описал хронологично – вж. списъка с литература в края.

тъква, че са се стремили да запазят авторската воля и при пунктуацията), 1982, 1985, 1993 (всички с ред. М. Неделчев) и т. н. Може да се каже, че този вариант е възприет, без обаче никъде да е отбелязано защо. Очевидно за нас е, че не е спазена и волята на Яворов, който, както е добре известно, в дните преди смъртта си изрично избира Вл. Василев за редактор на лириката му. Тук съзнателно не пристъпвам към детайлизиране на промените, представени в таблицата, тъй като това изисква не само отбелязването им (изпъква напр. различният финал у Вл. Василев), но и обхватни текстолого-семантични наблюдения от разнородно естество.

Кой е крив и кой е прав?

Въпрос за наивници, търсещи автентичността на текст и смисъл.

Във всеки случай е ясно, че не всичко в мрежата е сбъркано и че корективът невинаги е изданието на хартиен носител, колкото и авторитетен да е редакторът му. Най-малкото – не можем еднозначно да решим кое мотивира определен избор.

3. Поглед към стихотворението „Градушка“.

Градушката, връхлетяла текста, е нанесла сериозни поразии, щом познатият ни пасаж за знойното лято е трансформиран така: „и знойно лято позлати / до вчера **злъчни** широти“. Утешителка надежда ме кара да сметна, че по-голямата част от управляващите компютърните мишки ще припознаят в „злъчни“ правилното „злачни“ и тъкмо този знак ще съхранят в съкровищницата на културата си... Прегърнал високопарността, аз пък се извисявам над дребнавостите дотолкова, че стопляща радост в сърцето ме кара неволно да правя кръст, или може би набожно. И така благо-благо да погледна над стиха „**Върхушка**, прах... ей свода мътен“, защото, където е *върхушката*, там е и *вихрушката*. Оставам все така въодушевен и радостен, сиреч позитивно настроен и мислещ, даже и след като прочета как „жетварка бясна хала / просо, пшеница, ръж, ечмени – / **безрадно**, зрели и зелени, / и цвет надежди е **познала**“. Нещо повече, откривам преимущество в „безрадно“ пред „безредно“, а в познатата цвят надежди хала, като загърбя един особено амбивалентен смислов прилив, съзирам вягъра на промяната, природен от халата на социалистическия и демократическия оптимизъм. Събуждам се от унеса, в който вече се виждам като печеливш сценарист на прочутите диалози от скеحوвете с „братчедите“⁴, защото ведростта ми пречи да преценя дали някой попада в

⁴ За негледащите БНТ пояснявам, че става дума за изпълнения на актьорите Тончо Токмакчиев и Камен Воденичаров, превъплъщаващи се в образа на „братче-

капана на паронимите, играе с иронии или с дълбините на безгрижието си...

Когато четем „Градушка“, няма как да си отговорим на въпроса, дали погрешно, или правилно е изписан в мрежата не само стихът „ръка набожно (неволно) прави кръст“, но и десетки други. Правилно ли е „петлите първи не пропели“, или трябва да бъде „некръкнали петлите първи“; „Ти ставай, Ваньо, – лентьо стига!“ или „Хей, Ваньо, ставай, лентьо, стига!“. Как да реша, ако не ги знам наизуст, кои са правилните стихове от финала на текста?

А ето слънцето огряло

тъжовно гледа върволица

от стари, млади и дечица:

забързали навън от село;

в калта подпретнали се боси,

глави неволнишки навели,

отиват, – черно зло ги носи

в нивята грозно опустели.

↔ във селото се мъкне цяло!

↔ И всички емнали се боси

↔ с лица мъртвешки посивели

↔ вечно зло ги носи

↔ към ниви глухо опустели

Съпоставката с издания, които обичайно имаме въкъщи, поражда „озаряващата“ мисъл, че в мрежата е предложен фолклоризиран вариант. Ритъмът е същият, получава се – но думите са различни, смисълът ще почака.

Налага се поглед към бележките в събраните съчинения на Яворов (1977). Този поглед е недостатъчен. Отиваме към първите издания – неизбежно сме в библиотеката. В центъра на възела дух – думи – смисъл. Палимпсестът на редакциите.

Какво се е случило?

В мрежата е предложен странен вариант. Той съчетава особености на изданията от 1901 и 1904 г. с варианта от сп. „Мисъл“ и ПСО 1910. При по-обстойно вглеждане забелязваме, че като изключим очевидните нелепици, за които стана дума, монтираният в мрежата текст следва най-вече Яворовите „Стихотворения“ 1901, 1904.

На какво и защо се е оказал верен текстът в мрежата, защо така е решено – това не знаем. Както не знаем какво се случва с употребата му и какъв тип въпроси възникват при четене. Просто „Словото“, откъдето проследявам електронния текст, пише Яворов и „Подир сенките на облаците“ в общото меню за текстовете и следва поредността им

ди“ хамали, непрекъснато попадащи в клопката на паронимните недоразумения в разговорите си...

по споменатата стихосбирка, но не посочва източника, не посочва кога кое издание е прието за изходно. Така четенето се превръща в предизвикателна игра, в провокация. Ако кажеш, че предлагат „неправилен“, „погрешен“, „фолклоризиран“ вариант, ще се окажеш изобличен. Не толкова от въпросното „Слово“, колкото от даскала в теб, от собствената си филологическа непрозорливост и необиграност.

В разгледаните три текста от Яворов намираме както типологично общи грешки, така и специфични, като въпросът с не/виновността кореспондира с „невинността“ при боравенето с оригинала или с играта, неафиширането на аргументи за избора на варианта. Ето защо отношението към текстовете в мрежата не може да бъде сведено единствено до неволността на техническите грешки. Вглеждането разкрива и някои немаловажни пролуки **към** и **във мрежата от издания**, направени във времето, респективно – към скъсаната ни черга.

Да видим сега какво се случва в „Записките“.

Тук изглеждаме улеснени въпреки големия им обем, защото в *Словото*⁵ са посочили източника на текста: изданието на „Записките“ от 1977 г.

С уговорката, че по-често е налице преплитане на тенденции, и изхождайки от вече набелязаните у Яворов проблеми, ще подбера примери в четири типологично сродни групи:

1. Моделът „Великден“, т. е. „процесията на „братчедите“ или „зетьо-шурьо-баджанакизмът“ на безгрижието / безгрешията в литературата“.

2. Моделът „На нивата“, т. е. „семето чудно или посевет на знаците“.

3. Моделът „Градушка“, т. е. „ходене по мъките и изхождане в / от-към сакралното“.

4. На повратки в село – засега нерегистриран у Яворов, т. е. „завръщането на блудния текст“ от мрежата в книгата.

1. В групата на „братчедите“ (пароними и ироними) попадат десетки случаи от текста на „Записките“ в мрежата, въставащи срещу монолога на познатото и очудняващи възприемателя. Затова започваме с навечерието на въстанието, с къщата на бай Иван Тотев от Панагюрище, в която са отседнали апостолите: „На четири места из двора

⁵ Имам предвид <www.slovo.bg/zahari/zapiski/>.

лазеше бодра стража...“ – четем в мрежата. Стражата наистина е бодра, но не *лази*, а *пази*. Малко преди това Захарий описва необикновената тишина със следното изречение: „Може би мнозина още въодушевлени юнаци и разпалени патриотки да бдяха, първите да стягат своите паласки, а вторите да леят куршуми или да пекат песмет; но те вършеха мълчеливо своята работа“ (Стоянов 1884: 454). Не само в мрежата, но почти всички издания акцентират върху правописа, като *песмет* и *пексиметът* у Захарий добива ту един, ту друг вид, включително и *пексиметата* (в конкр. случай – пексимет). Но поправката на патриотки в патриоти (Стоянов 2007, кн. I: 424; мрежата) е работа срещу смисъла на текста и срещу логиката на самия патриархален свят – спорно е дали и Генко Гинкин на Вазов би правил пексимет. Очевидно тук подвежда думата „разпалени“, която се свързва непременно само с мъжете. „Бунт! Въстание! Скоро, Бобеков, свикай стотиците; удряйте камбаните!“ – така заповядва Бенковски според мрежата. Просто някой е забравил, че Бобеков е хилядник, т. е. голям началник, и трябва да свика не стотиците, а *стотниците*, т. е. помалките началници. Както и да е, ситуацията е в общи линии под контрол – поне до момента, в който грижещият се за хора и добитък Бенковски заповядва друго, види се, пожелал да придаде по-обаятелен вид на свитата си. Ето изречението според мрежата: „Когато се развидели добре, той разбуди четата и заповяда да му приготвят коня и да се тегнат 20–30 момета, защото ще отиде да разгледа укрепленията и наместените стражи по върховете на планината. Същински държавен глава!“ Не че няма и такива държавни глави, искащи да са *тегнат момета*, но войводата е наредил „да са стегнат 20–30 момчета“. Или друго: „Нощната тъмнина и гръмогласното хуление убиха всекому куража.“ Правилно е „хучение“ (на река). За мото на всяко творческо писане следва да се постави изречението из т. II, гл. 6, „По Стара планина“: „Няколко души магнаха с ръка на творящия да не Дърдори и всички си наостриха слуха, като се оглеждаха в същото време и на четири страни няма ли да зярнат желязните предмети.“ В тази знаменитата препоръка думата „дърдори“ дори е изписана с главна буква, поради което казаното още повече прилича на голямо, значително, сякаш изречено от Ницше или Славейков! А текстът у Захарий е съвсем прост и овчарски: „...на говорящия да не дърдори...“. Нататък нееднократно преводачът бай Нею се нарича **преводачът** и за тази симпатична грешка сме благодарни, тъй като в нея можем да открием не само изгубеността в превода между културите, но и далеч по-богати

импликации за преки и преносни ситуации на себе/намиране и себе/погубване.

Както споменах, този тип грешки са стотици и са преплетени с множество други. Немалка част от тях поражда усмивка. Друга част обаче не са така доловими – в този смисъл усмивката от рубриката „братчеди“ би могло да се провали. Нека цитирам (пак по мрежата) един пасаж, представящ момент от свещеното място – Ловченския затвор: „Когато водеха Ботйовите другари в затвора и почнаха да ги заключват и петимата в един синджир, аз се помолих на чаушина да турят и мене при тях, едно, да се храня от **тайна** там, а, второ, да съм ги слушал какво ще да си говорят.“ Не зная доколко ясно ще стане изречението, ако добавя, че сред завързаните са Никола Обретенов и Сава Пенев, с първия от които Захарий е делил залък в къщата на Баба Тонка и в читалище „Зора“. Да се храня от тайна – това е прекрасна метафора, изразяваща копнежа да се научи историята на Ботевите четници. Излиза, че Захарий, от една страна, тайно ще се храни от тайната, а от друга, ще слуша какво си говорят и ще го предава на чаушина. Но всъщност думата е таин, т. е. порция, дажба храна... Например преди да бъде убит Ботев (по биографията на З. Стоянов), турската тръба свири на таин... Разбира се, в оригинала на „Записките“ е изписано „да са храня от таинът там“ (Стоянов 1892: 149), но нали пусти граматични и правила са решили отколе, че тук трябва да има кратък член – краткостта е изкуственост на метафората (Аристотел...). Изкованата в мрежата метафора обаче не е загубена. Не знам дали поражда у някого усмивка, или възхищение, или и двете заедно. Нито мога да преценя коя би била причината за това.

Последен пример от тази рубрика – той е от последната глава в том II – „До Троянските колиби“. Останал сам, Захарий все не намира храна и път. Цитирам от нета: „Слънцето отдавна трептеше да се затули зад горепоменатите върхове на планината и неговите лучи огряваха само високите местности, а коритата на двете близни реки – Рибарица и Свинарица – бяха потънали вече в сянка. Всяка жива душа, уморена от дневните трудове, бързаше да се завърне на своето жилище, да си отпочине. Овчари, говедари, свинари и козари скарваха своите стада от планината около селото. Трудлюбивият работник, с брадва на ръцете или с одялано дърво на рамото, с което се е бяхтал целия ден, така също крадеше бързо-бързо, защото времената не носеха твърде много да закъснява човек. Аз просто завиждах на положението на тия сетни сиромаси, защо не влизам в тяхното число, да съм свинар или говедар поне, за да можа да вляза и аз в селото, в

скромната колиба, да се преобуя и подсуша, да похапна, що дал господ, топла кукурузена пита, солчица и пиперец!...“ (В ориг. *кукурузана, пипериц* – вж. Стоянов 1887: 321–322.)

Както с цитираното дотук, така и с изреченията, които следват, алюзивно се припомня евангелският текст: „А Иисус му казва: лисиците имат леговища, и птиците небесни – гнезда; а Син Човеческий няма, де глава да подслони“ (*Матей* 8:20). Алюзията е специфична и в нея привиждането на евангелическото е в нееднозначни аспекти, затвърдени и с описанието по-нататък, в което след птиците, лукавата лисица и жестокия вълк, след радващите се на тъмнината разбойници и крадци иде реч и за кротналия се да пасе като говедо апостол, сиреч Захарий..., споделящ по този начин радостта на всички упоменати погоре твари. Нашата радост пък е двойно по-голяма, защото имаме шанс да се насладим на трудолюбивия работник, който с брадва в ръце или с дялано дърво на рамо краде бързо-бързо, защото времената не носят да се закъснява... Мрежата се е прицелила в характерологията на българина, извежда наяве тая знаменита черта, спомогнала му да оцелява и в най-мътните времена. Какъв епически образ, какво многозначно гравитиране около евангелските притчи и божествени възбрани. Мрежата ни дава шанс да надграждаме, шанс, от който книгата ни е лишила, защото в нея четем, че трудолюбивият работник „крачеше бързо-бързо“ – какъв страхливец. Да беше се поне опълчил, като е с брадва в ръка...

2. От модел втори – „На нивата“ („семето чудно, посеvät на знаците...“) ще дам само два примера. И двата са типични както за нета, т. е. за виртуалния свят на знаците, така и за мрежата от издания на книга(та). Съзнателно не се спирам само на типичните за електронния носител примери.

Пример първи:

Уникална употреба на главна буква у Захарий. Представя се накратко портретът и дейността на Стефан Чифутина от Стара Загора, който разпространява и издания на Каравелов. Цитирам: „Често той дохождаше от Сегмен на станцията и в селото Търново, с кош на гърбят, пълен с хляб, а между хлябовете в. „Независимост“ или друга някоя брошура от Л. Каравелов, които той раздаваше по другите работници, „да учат Словото Божие“, според както са изразяваше той сам“ (Стоянов 1884: 224). Освен пълното осъвременяване на езика, мрежата, както и всички издания след оригиналното, предават подчертания израз във вида „да учат словото божие“, а у Игнатов – „да учат словото Божие“ (Стоянов 1928: 158). Темата за главните букви е

сред най-благодатните и заслужава да бъде разгледана отделно. Тук изрично обаче искам да подчертая, че *Словото Божие*, изписано с две главни букви, е забележителен акцент в „Записките“, използван един-единствен път, и то тъкмо за Словото на Каравелов. Но както казах, не само мрежата, сиреч „Словото“ реже главата на Словото, реже главите на буквите и детронира смисъла, посян със знаците – нивата се оказва ударена от градушката не толкова на правописните недосмислици (поне в случая нормите не са виновни), колкото на професията на безгрижните души, с която мрежата (на изданията) ни среща.

Пример втори – в него ще внимаваме за една удивителна, но покрай нея ще се стрелнем и към някои братовчеди, растящи, уви, на всяка нива. Отново сме в края на том II, гл. „До Троянските колиби“.

След като е видял няколко башибозуци, които превратно тълкуват действията по саморазоръжаването му и започват да бягат, той, Захарий Стоянов, също хуква да бяга и търси място да се укрие (Стоянов 1887: 340). Цитат по нета: „В едно много гъсто краище, през което и малкият орешко (1) би се стрелнал, лежи колосален бук, паднал (2) вреди половин век, кух отвътре като панагюрските топове.“ В позиция (1) текстът е *у* в едно печатно издание (Стоянов 2007, кн. II: 172) и нета, а в (2) само в нета: правописна грешка – „вреди“ вместо „преди“. Когато четем това изречение със „стрелнал се“, то просто няма логика. Правилно е (1) би се стрепнал, т. е. би се пребил, спънал; налице е прекрасна употреба на „трепя се“, а не на стрелна се... Разбира се, тук има и друг любопитен случай, но той е проблем не на мрежата = интернет, а на мрежата на преиздаванията на „Записките“. Нека цитираме и по-нататък според съвременните издания, в случая по нета: „В тоя бук наша скромност си натъпка най-напред главата и попълзя навътре. Мисля, че на калпака ми имаше още левчето, на което бе написано: „Свобода или смърт!“...“ Ще ми се само да отбележа, че в оригинала (Стоянов 1887: 340), лозунгът „свобода или смърт“ е изписан с малки букви, но не в това е проблемът, а в мястото на удивителната. У Захарий тя е след кавичките за *свобода или смърт*. В повечето преиздавания обаче удивителната е в кавичките... Някой може ли да си представи калпака с левчето и тържеството на удивителната в извезания текст? По същия начин *нет*-ът следва *мрежата на преиздаванията*, в които е изпусната изцяло бележка под линия на Захарий Стоянов. В нея разказвачът препраща към в. *Напредък*, бр. 116, 1876, съобщаващ за смъртта на отец Кирил (Стоянов 1892: 48) в гл. „Троян“ на том III. Сега пък нивата е останала без посев. Игнориран е пътят, по който можем да стигнем до повече данни за смъртта на свещеника

мъченик, кръстоносец на Хвърковатата чета. И отново в мрежата на преиздаванията се изгубва знак, буквичка – дали от небрежност, или от опит за наместване на смисъла, неизвестно. В ч. V от гл. II на том III – „Ловченският затвор“, се представя биография на Каблешков с акцент за родното му място – Копривщица, която е била „цели векове република, без сенати и министри, без хартии и президенти, десет пъти по-либерална от френската, сто пъти по-демократическа от Американската“ (Стоянов 1892: 102). Тук хартии е поправено на харти – но да оставим хартата и хартиите, които ще останат все така свободно привиждани при липса на харта за отговорността и харта за разклоняващите се пътеки в градината на класиката ни...

3. Време е да свърнем към модел трети – „Градушка“. Тук изгубваме почвата под краката си и настойчиво питаме откъде се изхожда, когато... се разкриват небивали страни на сакралното. Уви, не само в Копривщица републиката е била без хартии с изходящи и входящи номера, но и в мрежата, република, сто пъти по-демократична от копривщенската. Човек не може да не се попита: „Това пък откъде се взе?“, когато срещне например инак добре познатото и забележително по ред причини описание на преломен момент в развоя на събитията, представено обаче в мрежата по следния начин:

Забележителна е тая нощ между 26 и 27 априлий. Тя ще остане забележена с кървави слова в хронологията на априлските борци за свободата, както Вартоломеевската нощ за протестантите, защото тогава се отвори небето и даде воля на ония непрестанни порои дъжд, лапавица и най-последен дебел сняг (8 май), които нанесоха последния удар на нашите и така непригответени въстаници. Това бе ужасно, скверно и жестоко от страна на свети Илия и на неговото висше началство. На 27 априлий почна тоя дъжд и чак на 10 юни престана (аз говоря за планината). Нему се дължи избиванието до крак на всичките изходящи се тогава въстаници по Балкана от Маркова врата до Чалъкавакския боаз. Разбити и разпопени отвсякъде, по свещено предание потърсиха тия прибежище в стария Балкан, в неговата благословена „шумка“, която ставала уж майка на много юнаци. Вижда се работата, че тая същата „шумка“ е била жедна за червена кръв, и случай ѝ се представи през 1876 г., за да се напие. (Из. т. II, гл. IV „Четата на Бенковски в Петрич, Еледжик...“)

Съотнасяне с Вартоломеевата нощ, отваряне на небето, споменаване на свети Илия и неговото висше началство, Балкана, благословена шумка, майка, червена кръв... Знаците на водоразделното и свещеното изобилстват, споени в язвително-саркастичния, злъчния изказ,

който реже мантията на самозаблудите и свещенословието... Кои са обаче *разпопените*, търсещи прибежище в стария Балкан? Не е съвсем лесно без справка с книгата да се досетим, че става дума за „разгонени“, т. е. гонени въстаници, но изглежда някому са е сторило, че е по-добре да си разпопен, отколкото разгонен из Балкана... Но ако не/волно скриваме разгоненост посредством разпопеност, защо тогава извеждаме на показ избиването до крак на всичките *изходящи се* тогава в Балкана въстаници... (В пасажа веригата *дъжд – лапавица – избиване* е причинно-следствено осмислена като ужасно, скверно и жестоко деяние на небесните обитатели, но по-нататък моментът е обстойно анализиран от разказвача и без да се сменя язвителността, се колебава еднопосочността на зависимостта небесно – земно.)

Приучени, че у Захарий всичко е възможно, и знаещи от опит, че в мрежата могат да боравят по специфичен начин с източниците, не бързаме да допуснем несъзнателна грешка. А и паметта ни, за щастие, не бърза да ни постави в капана на привидимите аналогии със Свещеното писание, тъй че сюжетът със Саул и Давид не ни навестява, респективно, не бързаме да допуснем чудовищно дескриптиращ изказ на Захарий, останал прикътан в редицата редакторски ухитрения в книгите. Смущенията ни обаче не намаляват, а се увеличават, защото това, което ни се струва случайно, се оказва системно в измеренията на мрежата:

- В къщата на баба Тонка се прави скривалище, а малки портички в двора водят в различни посоки, за да улеснят бягството на изходящите се там бунтовници;
- Изходящите се риболовци спасили Георги Измирлиев от удавяне в Дунава;
- Села, изходящи се в полите на Балкана около Станимака;
- Бенковски заповядва да не бъдат притеснявани изходящите се на Еледжик друговерци (евреи и други);
- Всички, изходящи се на Еледжик въстаници, втори път са приканени да си опитат пушките;
- Дамга с букви Б. Г., което значи *Бенковски войвода*, е поставена на всички, изходящи се на Еледжик, коне;
- Изходящ се башибозушки забитин...
- Изходящите се в църквата в Перушица поразени зрители успели да спасят едно от децата на Спас Гинев, като го укрили...

Цели петнайсет случая на изхождане в различни глави от трите тома. И нито едно от тях няма да намерим на страниците не само на изданието от 1977 г., от което уж изхожда текстът в мрежата, но и на

всички останали книги, чиито издания са факт, преди да се появи електронният вариант.

Нищо подобно няма и в оригинала на „Записките“. Навсякъде е изписано не *из-*, а *на-* – *находящите се*.

Това преследване на *из-* стига дотам, че и при приютяването на преследваните бунтовници от злополучното Заарско въстание през 1875 г. в курника на дядо Никола от Хаинето, а не в къщата му, изразът „ние са натъркаляхме един въз други в тая нечистотия и заспахме като умрели, па става щото ще“ (Стоянов 1884: 201) е предаден чрез *изтъркаляхме...*

В мрежата се разиграва някакъв особен спектакъл, в който курникът и домът разместват местата си така свое/волно, че трудно осъзнаваме кой е първородният и кой изтърсакът. За това не е виновна технологията, а технографията, която в случая ще сведа до тип писане без проверка на написаното, без съотнасянето му с определен коректив, произведен, произтичащ от първоизточника и неговите – дай боже! – пре/утвърдени и пре/потвърдими във времето лица в профил и анфас. Последното обаче е само претенция – поне що се отнася до „Записките“ и тяхното „книжно“ биване досега без сенати и харти на академичното разбиране за „автентичното“; това мечтание по биване е замрежваща ума и погледа пътека. Казано обаче „частно“ и незамечтано относно присъствието в полето на виртуалното, текстът на „Записките“ „там“ е непроменен от появата му, която не мога да конкретизирам във времето, но която поне аз – ако не греша, – имам записана на електронен носител от 2004 година до днес. Не успях да използвам електронния набор в заниманията си с чуждестранни студенти заради многото правописни и пунктуационни грешки, на които се натъкнах. Така и не стигнах нито до въпросното префигиране с *из-/на-*ходящи, нито до другите разрези на тъканта, предизвикващи недоумение и/или усещане за разрыв с утвърденото, което без никакво съмнение съм смятал за правомерно предадено от синовете, тачещи покоите на бащата създател... Ала бащата го е нямало – отсъствието му е направило сътвореното от него Слово пределно употребимо и присвоимо, подчинено на стратегии и виждания на редакторите⁶ като преиначени бащи, на превратни презаписи и преподреждания на „архива“, на „канона“, на „безценното“... Тази година, вярвайки, че да се работи по проект към фонда

⁶ Симптоматични са например решенията на Борис Йоцов – вж. **Стоянов 1940** в списъка с литература. По-обстойно съм се спрял на зло/употребите с/на текста при изданията на „Записките“ в кн. си *Дявол на кантар. Приписки към Записките*. Велико Търново: Фабер, 2009.

НПД при ПУ има смисъл, се захванахме със съмишленици да изследваме аспекти от битието на книгата у нас. Така се натъкнах(ме) на ред нелепици. И се изненадах, че между изтеглени предид години текст, най-ранния запис на който съм съхранил от 2005 година, и сегашния вариант на „Записките“ в „Словото“ (към 26 ноември 2009 г.) няма разлика, макар че технологията позволява безболезнена оперативна намеса и отстраняване на нередностите. („Записките“ не са представени само от „Словото“, но и от други виртуални носители. Кой, как и защо „качва“ или „сваля“ нещо в мрежата, кой делигира права и създава ред, е друг тип изследване, опиращо до културни и правни институции. Така или иначе, институцията на четенето, на потреблението на една или друга страница в интернет е технически проследимо, ала боравенето с четения и/или изтеглени текст, ефектът от четенето, смислопоражданията остават още по-свободни не само заради разнородността на аудиторията, а и заради превратните разрези, за които просто не можем да си дадем сметка.)

Защо се правех на наивен и не назовах веднага грешката, ИЗпод която и без нарочно ЗАничане прозира босота, странно куцукаща към ЗАход или ИЗход? Та нали тук само привидно случаят с ИЗхождане – НАхождане напомня варианта с Яворовата „Градушка“, следващ ранни публикации на текста. И никак, ама никак не кореспондира с библейския вариант на сюжета Саул – Давид?

Ето защо:

Очевидно, че трябва да сме истински наивни, ако смятаме, че ситуацията може да се промени радикално и бързо в положителна посока: не защото не го искаме, а защото е трудно уловима и пред/видима. Но защо да не бъдем и наивни, ако трябва, за да стигнем поне до разговор за промяната, който би ЗАдал повече идеи, би провидял и премерил типа компетенции и социокултурни ангажименти, би ИЗдал наличие на самосъзнание за подреждане на къщата ни? Т. е. защо не само да се правим, но и да не се оставим да бъдем взети за наивници, ако с този не/привлекателен спектакъл ще можем да обърнем внимание на другия спектакъл, в който се разиграват националните достолепия и в който каноничното и циничното са сродими. Мрежата не е какъв да е спектакъл – тя е уникален, могъщ, технически регулируем динамичен спектакъл, чийто ЗАряд без съмнения е доказал и своята съзидателност, своята ИЗрядност. Посредством разиграването на наивността няма да постигнем детето в себе си, за което говори Ницше, но можем да покажем кулата на помпозността, от коя-

то наричаме „Записките“ Библия и от която невинаги дооглеждаме подножието на своите устои и не/пристойности.

Но да оставя настрана собствените си привиждания. Да видим как емналите се боси по опустелите ниви се завръщат.

4. Моделът на повратки в село.

Този модел, колкото и да не ни се иска да заничаме в нечия не/разположеност, по очакван начин намира потеклото си в една друга мрежа. Ние през цялото време сме си мислели за нея и тя неизбежно се появява:

В бележка под линия (т. II, „По Стара планина“) Ботевите четници Никола Обретенов и Сава Пенев разказват за предателствата на овчарите (Стоянов 1887: 219). Цитат по нета:

Едип от нашите другари (името му не помня), когото бяхме изгубили преди един ден, лежи с очите нагоре в папратта, потънал в кръв, в умирающе състояние. Дордето ние се обърнем да попитаме овчаря каква е тая работа, видяхме само гърба му, като бягаше (подч. мое – И. Р.).

Така се появи Едип. Мрежата на подсъзнателното изглежда е входът към това неистово заместване на „находящи се“ с „изходящи се“, в което – не и без ирония – можем да пре/открием провала на себенамирането, да пре/осъзнаем не/възможния изход от не/волните прегрешения, с които изтъкваме историята (си). На каквото и „технографско“ естество да се дължи заместването на „на-“ с „из-“, взето като модел на променящия се смисъл, то обитава ложето на пресътворенията с неговите непостоянни персонажи. В специфичния дом на световното село, в мрежата, ложето изглежда свръхдостъпно и свръхнаблюдаемо. Но – казано образно – липсва, не е изработен, „комшият“ поглед на традиционното село, забелязващ всяка странност в контекста на присъщото, улавящ всяка олюляваща се походка на свои и пришълци и въздигащ с/кастрена тояга за възвръщане (в) реда на свещеното, на същото. И тъй като идеята за свръхконтрол на случващото се в мрежата е абсурдна, то нещата стават далеч по постижими за „регулиране“, ако се канализират принципите, по които текстовете се Излагат на показ в териториите на глобалното село, без да разчитаме единствено на проповедника *във* и *извън* себе си, неизбежно принуждаващ ни да проверяваме и сверяваме това, което пишем, което скенираме, което преекспонираме. Технографията и технологията на социокултурните зло/употреби в мрежата, както не само ми се струва, е по-специфична, но в български социокултурен контекст фенотипното се оглежда в генотипа на „разградения двор“, взет

като метафора на неосъществената академичност поне що се отнася до издаването на книгите и „апарата“ към тях.

Ала с позоваването на Едип (психоаналитичното) не казваме, че нещото идва от себе си и отива в себе си по съдбовна (болезнена) предопределеност.

Става дума за „обратното движение“. Имащият битие в мрежата, във виртуалното поле текст се възвръща в материалното и има битие в книгата. Но доколкото наличното в мрежата е резултат на волна или неволна грешка поради несинхронност между ръката и не/знанието на набиращия текста (на скениращия...), от една страна, или пък е резултат на експликации, дирижирани от подсъзнателното – това от друга страна, се стига до възпроизвеждането им в книга, издадена след появата на текста в мрежата.

Щеце да е лесно, ако книгата просто беше копирала текста от мрежата. Не. В нея се е внимавало. И понеже никой не е безгрешен, част от мрежестите не/своеволия са останали незабелязани. Така е със замяната на патриотки с патриоти, на стрепнал се със стрелнал се, на мостенцето с местенце, замяна, нуждаеща се от пространен анализ, тъй като съвсем радикално разрушава, убива лайтмотива в книгата (смъртта на Бенковски; съдбата на недвижимите се по мост, по който преминават другите; предателството на проводача, на бащицата... и т. н.). И не на последно място – мостенцето като символ на разрива между слово и смисъл; на разрива между Водач (Пастир) и водач (пастир). Така е с въпросното изнатъркалване един въз други в нечистотиите на дядо-Николовия курник. Така е при описанието на сърце-раздирателната сцена в Батак: „Огънят пламнал, куршумите запищеле, като нанизвале по пет души от един път...“ (Стоянов 1892: 346) – в мрежата и в книгата, природена от нея, е „изнизвали“. Така е и с още едно показателно „из-“, което няма как да не разпознаем:

Сутринта на 28 февруарий, като остана няколко минути до пристигането на трена от Одрин, аз излязох вече на отворено, стъпих наред с хората, видяха ме всичките и заптието Мустафа не закъсна да ме поздрави с „добре дошел“. Волон, за да предразположи тоя последният да ни погледне с по-добро око, помоли му се да му развали една лира между изходящите се там търговци и когато му повърна дребосъка, една меджидия, т. е. цялата му заплата, която получаваше от царщината подир 5-6 месеца, заклеши се между пръстите му (Стоянов 2007, кн. I: 268).

Така е и в десетки други случаи от най-различно правописно-пунктуационно и смислово естество, на които няма да се спирам.

Иронията е забележителна: по-горе забелязахме как Словото (www.slovo.bg) изяде Словото. Сега пък „Захарий Стоянов“ изяжда Захарий Стоянов. Идва от себе си и отива в себе си...? Или се самоизяжда?

Никак, ама никак не ми се искаше да пиша за това (нито по този начин) в годината, в която се навършиха (на 2 септември 2009 г.) 120 години от смъртта на Захарий, останала неотбелязана поради голямото четене...

Процесът на повратки в село няма как да мине без загуби. Остава да ги осъзнаем. За да не се емнем всички боси из глухо опустелите ниви, защото ще се окаже, че сме обосели не само откъм краката и не Давид ще бъде този, който ще реже мантията на извисените ни концепции.

Започнах с това, че ведно с ковчега на завета филистимците изпратили на израилтяните пет златни мишки, изработени по подобие на тези, които унищожавали нивите им. Тъй като през 2010 г. се навършват 100 години от излизането на „Българска антология“ на Дебелянов – Подвързачов, на отбраните Яворови стихотворения ПСО, на антологията „На Острова на блажените“ на П. П. Славейков, *Драми*, кн. I, на П. Ю. Тодоров и „Легенди при Царевец“ на Вазов (да спрем с тези пет-шестима великани...), не ще е зле да дарим златни мишки на онези, които пренаписват класиците. Така ще компенсираме поне отчасти липсващия ковчег на завета, на онези непомпозни присъствия на имена и текстове, съизграждащи нашия дух и разкриващи нарастъците на не/самонадеяността, с която прегазваме всички въпроси.

ЛИТЕРАТУРА:

Библия б. г.: *Библия, сиреч священото писание на Ветхия и Новия завет.* Цариград: В книгопечатницата на Х. Матеосян, б. г. По изд. The Holy Bible In Bulgarian: V. F. V. S., London, 1922.

Библия 2003: *Библия, сиреч книгите на священото писание на Ветхия и Новия завет.* Велико Търново: Фототипно издание по изданието на Св. синод на Българската църква от 1982 г., 2003.

Русков 2009: Русков, И. *Дявол на кантар. Приписки към Записките.* Велико Търново: Фабер, 2009.

Стоянов 1884: Стоянов, З. *Записки по българските въстания (Разказъ на очевидци) 1870–1876 г.* Томъ I. Издание първо. Пловдивъ: [Областна печатница] 1884.

- Стоянов 1887:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания (Разказъ на очевидци) 1870–1876*. Томъ II. Издание първо. Руссе: Печатница на Н. Л. Каравелова и С-ие. 1887.
- Стоянов 1892:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания 1870–1876. От З. Стояновъ. Том III. Затвори*. Издава съпругата на автора Анастасия Стоянова. Първо издание. София: Печатница на „Либералний Клубъ“. 1892.
- Стоянов 1928:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания (Разкази на очевидци) 1870–1876*. С предговор от Проф. Ал. Балабанов. София: Книгоиздателство на Иван Г. Игнатов & синове. Основ. 1890, [б. г. 1928], (преиздадена 1939 и 1940 г.).
- Стоянов 1940:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания (Разкази на очевидци) 1870–1876. Том първи, втори и трети*. Под редакцията на проф. Борис Йоцов. София: Книгоиздателство „Казанлъшка долина“ 1940 (II изд. 1940, III изд. 1942).
- Стоянов 1975:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. Ред.: М. Спасова, Св. Гюрова. София: Български писател, библиотек. „Световна класика“, 1975.
- Стоянов 1976:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. Ред.: М. Спасова, Св. Гюрова. София: Български писател, 1976.
- Стоянов 1977:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. Ред.: М. Спасова, Св. Гюрова. София: Български писател, 1977.
- Стоянов 2007:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. Кн. I; Кн. II. Под науч. ред. на проф. Филип Панайотов; ред. на издателството Иван Гранитски. София: Изд. „Захарий Стоянов“, 2007.
- Стоянов б. г.:** Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. Електронно издание, б. г., 26. XI. 2009 <www.slovo.bg/zahari/zapiski/>. При отваряне на страницата след съдържанието е отбелязано (копирам – И. Р.): *източник:* Записки по българските въстания. Разказ на очевидци, 1870-1876. Т. 1-3. "Български писател", С. 1977. *набрала и въвела в мрежата:* Преслава Кирова. Посоченият източник (изд. от 1977) повтаря като текст изданията от 1976 и 1975 (през 1975 „Записките“ са включени в библиотека „Световна класика“, а в следващите издания – не, вж. библиотек. по-горе). Разбира се, че в нито в едно от тези три издания не срещаме нелепиците от мрежата.
- Яворов 1901:** Яворов, П. К. *Стихотворения*. Варна: Изд. на Стефан Георгиев, 1901.
- Яворов 1904:** Яворов, П. К. *Стихотворения*. С предговор на Пенчо Славейков. София: Второ издание на Хр. Олчевата книжарница, 1904.
- Яворов 1910:** Яворов, П. К. *Подир сенките на облаците. Отбрани стихотворения*. София: Изд. на Ал. Паскалев, 1910.
- Яворов 1924:** Яворов, П. К. *Подир сенките на облаците. Стихотворения. // Съчинения*. Т. I, София: Книгоиздателство Ал. Паскалев, 1924.

- Яворов 1934:** Яворов, П. К. Подир сенките на облаците. Стихотворения. // *Съчинения*. Под редакцията на Владимир Василев. Т. I, София: Книгоиздателство Хемус АД, Придворна печатница, 1934.
- Яворов 1939:** Яворов, П. К. Подир сенките на облаците. Стихотворения. II изд. // *Съчинения*. Под редакцията на Владимир Василев. Т. I, София: Хемус АД, печатница „Едисон“, 1939.
- Яворов 1942:** Яворов, П. К. *Събрани съчинения. Т. I. Подир сенките на облаците*. Под ред. на д-р Ганка Найденова. София: Хемус, 1942.
- Яворов 1959:** Яворов, П. К. *Събрани съчинения в пет тома. Т. I. Стихотворения*. Редакция на текста и бележки от Лилия Кацкова. София: Български писател, 1959.
- Яворов 1977:** Яворов, П. К. *Събрани съчинения в пет тома. Т. I. Стихотворения и стихотворни преводи*. Ред. Кр. Куюмджиев. София: Български писател, 1977.
- Яворов 1982:** Яворов, П. К. *Подир сенките на облаците*. Ред. Михаил Неделчев. София: Български писател, „Българска литературна класика“, 1982. (На страницата след съдържанието има бележка, че текстът се печата по том I на събр. съч. на Яворов от 1977, а под бележката е емблемата на 1300 години България.)
- Яворов 1985:** Яворов, П. К. *Лирика. Подир сенките на облаците 1914*. Ред. Михаил Неделчев. София: Български писател, 1985.
- Яворов 1993:** Яворов, П. К. *Съчинения в 2 тома. Т. I. Аз не живея: аз горя. Стихотворения, драма...* Съст., бележки, редакция Михаил Неделчев. София: Български писател, 1993.
- Яворов 1997:** Яворов, П. К. *Подир сенките на облаците. Отбрани Стихотворения*. София. Издание на Ал. Паскалев. Фототипно първо издание. С поправките на Яворов през 1914 г. върху изданието от 1910. София: ИК „Пейо Яворов“, 1997.
- Яворов б. г.:** Яворов, П. К. *Подир сенките на облаците*. Електронно изд., б. г., 26. XI. 2009
- <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=130&WorkID=3334&Level=1>>.

МАРШРУТЪТ НА ЕДНО ПЪТУВАНЕ „ПО СТАРА ПЛАНИНА“ ... И ПРЕЗ ИНСТИТУЦИИТЕ

Любка Липчева-Пранджева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The paper tracks down the reception of “*My journey across the Old Mountain*“ (which belongs to the period of Bulgarian Enlightenment) in two contexts – Bulgarian and German. Commented are certain problems of *the appropriating reading*: the refused double authorship (P. Hitov and L. Karavelov); G. Rosen’s 1878 translation of the text in hand thanks to which it finds its place amidst the scholarly but also amidst the political debate about Bulgarians during the 19th century; the interest of 20th-century sociology in the memoirs of Panayot Hitov etc. This research presentation announces the results of an extensive in depth survey without going into the details of the actual analytic procedure involved.

Keywords: translation, intercultural communication, memoirs, ideology.

Пътуването, което заглавието на настоящия доклад обещава да проследи, пресича три хронологични граници (на ХІХ, ХХ и ХХІ век) и поне три езикови контекста (български, немски, английски, немско-български). Ако решим обаче да отчитаме граничностите на културните контексти (български, балкански, европейски) пътуването не само че се усложнява и заплита (в началото му българското се мисли като балканско и тъкмо това го оттласква на път към чуждостта на европейския контекст, на финала му българското си е европейско, просто трябва правилно да се преведе на европейците, за да го разберат), но и може да се окаже, че не се е случило, че възрожденският текст „Моето пътуване по Стара планина...“ никъде не е ходил – бил си е все в контекста на една винаги наново проектирана, но все така неслучвала се нова Европа. От друга страна, институциите, които четат текста, само привидно изглеждат една и съща – на входа им стои парадната табела „Наука“, но от името на филологията (най-вече езиковознание), историята (по-скоро социология), фолклористика (или все пак етнология), кой знае защо посрещат текста гост журналисти, дип-

ломати, политици. Най-трудният въпрос обаче се отнася не до маршрутите на това пътуване, а до самия му субект.

Поне в моето търсене изходната точка на потеглянето трябва да се отнесе към авторското име Раковски и два принадлежащи му текста: „Горски пътник“ и „Българските хайдути“. В първия текст хайдутинът закрилник и борец за свобода (а ние ще твърдим, че точно той пътува) се е случил като концепция, има ясна визия за целия му бъдещ фигуратив и дори проект за отредената му историческа роля, но липсва именуването. В културата на ежедневието обаче *хайдутин* е социална роля, върху която тежат толкова силни енергии на отхвърлянето, че се е наложило именуването му бъде табуизирано. Хайдутинът, разплакал майки и оставил сираци, който „се е опленил, опърлил“, „грешният хайдутин“, заради когото Софроний нарича цялата околност на Видин „живелище варварское и хайдутское“, не може и не бива да има нищо общо с горския пътник. И за да избегне всякакви недоразумения, авторът предпочита да нарече дванадесетте около войводата „ускоци“, да въведе неяснотата на чуждицата, но да избегне яснотата на отхвърлянето „нехранимайка излезе“. Преносът на чуждата дума *ускок* дава много важна заявка за разпознаваемост и отвъд българското – тя е етикет, „запазена марка“ на героично, която европейецът би разчел и приел много по-лесно.

Десет години след публикуването на поемата Раковски, вече в качеството си на учен историограф, се е отказал от операциите на отчуждаване. Съчинението „Българските хайдути. Тяхното начало и тяхната постоянна борба от падение Българии до днешните времена“, останало също като поемата недовършено, предлага мащабен план за аналитично усвояване на хайдутството в националния дискурс, демонстриран още в озаглавяването. Съчинението не само предлага оптимистична теория за българското хайдутство, то се е справило с най-проблемното звено на бъдещата памет – именуването. Негативизмът на оценката е сменил субекта си, не своите, а поробителят е изработил ругателното слово, при това по повод на дефектите в собствения си социален хаос: „Истина е, че тая реч е турска, както и речта хай, хайта, хайтъклък, коя значи: скитник по горите и полето в първобитност, както и хаймана, а после значи и разбойник по делата на скитаещите се с такава цел, както са четите в Азия на турците разбойници...“ (Раковски 1984: 404). Амбицията на автора (филолога) е да преобразува старата заемка от турски език в семантически неологизъм, да ликвидира негативния стереотип и да го превърне в пълноценен елемент от лексикалната система на „българина днес“: „Речта

хайдутин не значи разбойник, нити тат, нити лошав човек за българина днес, но значи: юнак онеправдан или обезчестен от турската свирена власт, кой отива самоволно по горите и планините и иска с въоружена ръка сам отмъщение от губителите турци или турски духове, додето се удовлетвори и после отбягва в свободни земи или, борец се храбро изгубва глава с най-голямо си задоволствие за полученото си отмъщение.“ (Раковски 1984: 404)

Дали Раковски е съзнавал, че задава началото на един от най-важните дебати, ангажирал вниманието на българската (и не само) общественост за десетилетия напред? Едва ли. В съчинението му няма нито полета, отворени към възможното дискусивно несъгласие, нито дори сянка на усъмненост. То е съвкупност от тезиси, подкрепени с практическа програма за разгръщането им в цялостен разказ: *„Българското же перо, което почна вече да описва съвременната си народна повестност, не ще остави ни една подробност неописана“* (Раковски 1984: 405). Хайдутинът в този текст изглежда цялостен, монолитно изграден (име, роля, история, бъдеще са напълно споени) и нищо чудно, че твърде скоро ще го видим да поема по стръмните пътеки на Стара планина и по не по-малко стръмните извивки на самоописващата се „повестност“.

Ако сме уточнили отправната точка, началото на пътуването, то субектът на неговото случване ни най-малко не е изяснен. Още като студентка анекдотът, че Хитов всъщност е бил „безписмен“ и Каравелов е правилното авторско име на книгата „Моето пътуване по Стара планина и животопис на някои български стари и нови войводи“, ме беше забавлявал, но нека бъда честна, не беше успял да ме доведе до любопитството да прочета текста. Прочетох го значително по-късно, когато се наложи да работя с мемоаристиката на периода. Освен на високата разпознаваемост на почерка Каравелов, която буквално очертава вътрешни блокове в издадения текст (тъкмо тя прави вицът устойчив във времето), и на обичайното заплитане около понятията *ранни* и *късни мемоари, ръкопис, вариант, препис, издание, редакция, датиране...* натъкнах се и на феномен, безспорно оразличаващ съдбата на този мемоар. Почти 140 години българската аудитория упорито отказваше да приеме двойното авторство на книгата. А не липсваха изследвания в тая посока. За съавторство на два пъти и от различни научни позиции говорят Стефан Младенов през 1934 година и Св. Гюрова през 1963 година. Ст. Младенов притежава щедрост и на научната подготовка, и на таланта на филолог, която му позволява да говори спокойно за двама автори, за стойностите на *„увлекателния разказ“*, но и за ценността

на мемоара като „единствен извор за сведения“. Неспокоен тон ученият си позволява само когато констатира сериозното разминаване в оценката на литературните стойности на книгата в чуждата среда (коментарите на Пипин и Иречек) и пренебрежението, с което българската литературна история, а оттам и образователната система на България се отнасят към тях (вж.: Младенов 1934).

Студията на Св. Гюрова, от своя страна, се заема със сериозната изследователска задача да направи текстологична съпоставка, която с високата сигурност на анализа, а не през интуитивното разпознаване, да установи обема и типа текстово съучастие на Каравелов при издаването на книгата „Моето пътуване по Стара планина...“. Изследователката очертава няколко основни полета на съучастие: Каравелов създава композицията на книгата; размества текстови отрязъци, без да нарушава хронологията и фактологията на изложението; съкращава топографска информация, за да върне доминантата на разказването над съобщеното. Включените от него допълнения също се разпределят на няколко нива: „оцветяване на пейзажа и подчертаване на авторската идея“ (Гюрова 1963: 277), нови пейзажи, публицистичен тип коментари, психологизиране на портрети и диалози чрез описание на емоционални реакции. Съвсем отделен тип намеси са свързаните с чисто редакторската работа на Каравелов – създаване на изреченски конструкции, налагане на единство на правописа, стилистично оформяне. Подсказано е и активното участие на Каравелов по отношение на включения фолклорен материал – редакторът очевидно е разполагал „с по-добри“ варианти на песните, включени от Хитов и е променил отрязъци, които Хитов изглежда не е помнел „правилно“. На финала на изследването Гюрова предлага като кардинален извод представата за двойно авторство: „Затова с основание можем да приемем, че „Моето пътуване по Стара планина“ е плод на творческите усилия на двама автори“ (Гюрова 1963: 280). Предложението, подобно на настояването на Младенов за литературен прочит, не придобива особена популярност.

Пътуването на автобиографичния разказ на хайдутина в българското публично поле периодически провокира страховете от възможна инструментализация на паметта на хайдутина (най-ранното съпровождение самото издаване на книгата, следващото е през 1928 г., когато П. Кършовски коментира преписа, направен от Берковски), но идеята за двойното авторство, за сдвоено пътуване на паметта, така и не придобива легитимност. През 1934 г. за подобно мислене е твърде късно – текстът на „Моето пътуване по Стара планина...“ е влязъл в национал-

ния пантеон като автентичен документ, като пряк участник, свидетел, извор, т.е. придобил е авторитета на недосегаемост. Цели поколения историографи вече са цитирали книгата „Моето пътуване по Стара планина...“ като мемоар на Хитов, фолклористи включват песни и предания от книгата в издавани сборници, но и в изследванията си, журналисти равно периодически припомнят откъси от нея, политици пиететно цитират Войводата. Както често се случва, цитират мнозина, четат малцина. В българското поле хайдутинът е фигуратив, недопускащ никакви пропуквания и всяко усъмняване в авторството, всяко включване на фикционалното е недопустимо. Образователната система е силно загрижена да направи паметта достъпна и разбираема за младите, а това означава несложна, цялостна, семантически еднозначна. Ето защо мемоарният текст (а не произведението на Хитов и Каравелов) не влиза в съдържанието на учебниците по литература както настоява Ст. Младенов. И пак по същата причина, когато се заема да преведе Раковски на съвременен български за учениците, образователната норма ревностно заменя сгрешената дума *ускок* с правилното българско – *хайдутин, хайдушка, хайдушки*.

Три десетилетия по-късно и вече в полето на българската наука, разпознаването на авторството Хитов/Каравелов е още по-невъзможно – хайдутинът тук е натоварен с удвоени функции. Марксистката историография е видяла в него началата на социален протест, сплела е фигурата му в единството на хронологията на разказа за борбата на българския народ за постигане на абсолютната свобода – национална и социална. Фолклористиката, от своя страна, е разпределила на дялове „автентичния“ песенен фолклор: хайдушки, юнашки, партизански песни, а като поддял на социалните (почти невидим за широката публика) са се появили песни за хайдути разбойници. Масовото знание обаче трябва да борави с другия хайдутин и системата активно се грижи за това. Издават се множество сборници, подреждащи в единен разказ пътуването на хайдутината закрилник. Заглавията им остроумно са подкрепени от вътрешното озаглавяване на песните, а когато се появи бележка под линия, уточняваща, че текстът на песента е взет от мемоарната книга на Хитов, пътуващите гласове се завъртат в пълен кръг – гласът на народа, възпяващ хайдутината закрилник, чут и пренесен от същия хайдутин, достига обратно до народа, за да помни той и възпява хайдутината.

Заслугата е на последователната културна политика, която поддържа социалистическата власт. Специални заслуги в пътуването на войводата Хитов има обаче и един български автор. През 1971 г. наследниците на П. Хитов предават на Русенския исторически музей

късните му спомени, но 20 от тетрадките са иззети и остават заключени в личния сейф на П. Кубадински почти две десетилетия. Получил изключителен достъп до ръкописите на войводата, Н. Хайтов „литературно обработва“ и издава две книги: „Как станах хайдутин“ и „Спомени от хайдутството“. В предговора към второто издание на „Как станах хайдутин“ Хайтов със задоволство споделя: „двадесет хиляди екземпляра бяха разпродадени светкавично“ (Хайтов 1982: 13). Успехът е несъмнен. Читателят най-сетне получава не само „автентичния“, но и вече „пълния“, цялостния разказ на войводата. Пътуването на войводата отново е с „придружител“, но сега той не е таен, усърдно заличаващ следите си помощник, а самият Писател. Един Вергилий разхожда из чудесата на прекрасния нов свят разказа за нови и вехти хайдути.

Дотук съзнателно сме пропускали един от най-важните маркери на траекторията на пътуването през институциите на родното. То не отчита, не вижда маршрутите навън, не се интересува от сдвояния във времето, но силно оразличен в пространството път. А още през емблематичната за българското 1878 година Георг Розен забелязва, превежда, коментира текста на „Моето пътуване по Стара планина ...“. Розен е ориенталист, осъществил шеметна научна и дипломатическа кариера. Започнал като преводач в пруското посолство в Истанбул, става консул в Ерусалим, а през периода 1867–1875 е генерален консул в Белград. След многобройните му публикации три са пряко свързани с културата и историята на българите и ако сборникът с преводи на народни песни стриктно се отбелязва, книгата му „Хайдутите на Балкана. Принос към вътрешната история на славянството“ (Розен 1878) е обгърната от плътно мълчание. Заглавието на тази книга, цялостната ѝ конструкция и риториката на изложението последователно изявяват висока претенция за научен текст. Позицията на българския текст в нея е странна – преводът едновременно е централна част, около която като апарат са приложени предговаряща студия за разбойничеството на Балканите, превод на български хайдушки песни, разяснителни и критични бележки, географски регистър, речник. За 190 преведени страници текст са продуцирани общо 163 страници коментари, сведения, приложения. Приносът очевидно е търсен в тях, във функцията им на научно изследване, а българският текст все пак попада в позицията на истинското приложение, на изворовия материал.

Още предговорът изяснява на днешния читател поне две неща – че годината на издаване не е никак случайна (приносът е към науката, но и към правилното разбиране на „ужасяващата тазгодишна вой-

на”) и че още по-малко случайно е пълното отсъствие на този превод от библиографските справочници у нас. Ученият, дипломатът и политикът са си разграфили книгата, всеки е получил своя дял и своите функции на придружител на чуждия текст. Розен, филологът, превежда доста стриктно и дори много коректно текста на хайдутина. Пак той подбира от наличните български сборници и превежда 19 песни, които последователно връщат на фолклора изрязания от Хитов/Каравелов „грешен“ и „страшен“ хайдутин. Розен, историографът, следва изцяло изискванията за „научност“ – обективен е, търсейки автентичните гласове на „вътрешния“ разказ¹; работи с диахронията на явлението „разбойничество“, аналитично обследва фактите на неговите проявления ... за да открие и „защити“ в логически кристална яснота тезата си:

Балканът винаги е имал своите бандити; разбойничеството е начин на препитание и основна характеристика на живота на българина; след Кримската война българското разбойничество е наето да служи на чужди политически цели: *„С постъпването на Панайот на служба на панславизма, занаятът му придобива нови основания; старите войводи не са мислели за политика, нито пък са се нуждаели от писмен статут за своя бандитизъм или от секретар за кореспонденцията си навън“* (Розен 1878: 41).

Текстовото поле на политика Розен е в коментарите и критичните бележки, които упорито и многостранно оборват твърденията на хайдутина. Улавят го в непоследователност и скрита информация, във времеви зевове, които се оказват твърде съмнителни (какво ли се е случило по това време, че войводата мълчи?); полагат целостта на политическия диалог на съвремието и така до хайдутина се озовават ту сръбския крал, ту румънския, но най-често до и зад него стоят подмолните ръководители на руския панславизъм. Коментарите оборват обс-

¹ Всъщност не би трябвало да очакваме от Розен да разпознае двойното авторство на книгата. Още повече, че Каравелов несъмнено държи да афишира пред читателската аудитория единствено ролята си на редактор. На четири пъти той си позволява открито да се намеси, допълвайки информацията в текста, и всеки път Розен го открива там, където издателската норма предвижда пространство за редактора – в бележките под линия. За преводача няма никакво съмнение – той разполага с уникален документ, запис на чистия хайдушки глас. И тъй като усетът на филолог все пак го кара да открие алогичност на ситуацията *разбойник писател*, той разрешава противоречието с идеята, че Хитов е мистифицирал не друго, а собствената си необразованост. Критичните бележки се впускат в дълги размишления за това къде и какво образование все пак би могъл да е получил българският хайдутин.

тоятелствено и педантично личния разказ за високо стойностната патриотична мотивираност на горския пътник и на финала им политикът Розен се е справил напълно с хайдутина, разгромил го. Неизяснено остава само на кого служат и защо изобщо са включени подробните бележки, които обясняват топонимията в мемоарния текст, следят по картата всяка стъпка на хайдутина и превеждащо коригират имена на селища, на върхове, на усои и горски пътеки. Но дори и в книгата да говори/информира още някой, не бива да създаваме впечатлението, че тя звучи шизофрено различно във всяка своя част. Напротив, задачата на преводача, учения, политика дипломат е обща и някъде почти на финала на книгата формулировката ѝ се прокрадва на повърхността на текста: да покаже *„българската нация в незрялост, която изключва мисълта за политическа самостоятелност“* (Розен 1878: 297). Преди да се е случил в целостта на пътуването си, българският идеологически разказ за хайдутина закрилник и борец за свобода е засрещнат от цялостния антиразказ на чуждото идеологично.

В чуждите пространства пътуването на текста Хитов/Каравелов може задълго да изглежда приключило, успокоено в абсолютната забора на библиотечните фондове. За българския хайдутин (но и разбойник, бандит) най-изненадващо ще се чуе отново през 1969 година и то ще се чуят добри думи: *„на хайдушкия предводител Панайот Хитов, дължим една неоценима ценна автобиография“* (Хобсбаум 1972: 100); *„Хитов във великолепия му обзор на изключителни мъже, поели по същия път като него...“* (Хобсбаум 1972: 101). При това добрите думи (че и тавтологията) принадлежат не на кого да е, а на Ерик Хобсбаум, на създателя на цяла школа в историографията. Книгата „Бандити“, превърнала се в класически пример за така наречената „история отдолу“, отделя за балканското (основно българското) хайдутство цяла глава, в която наред с фолклорните текстове, най-често цитираният и коментиран текст е *„Моето пътуване по Стара планина...“*. Хобсбаум изучава следите на разпространения във всички култури мит за благородния разбойник, определя разбойническата активност като специфична, „проста форма“ на социален протест и извежда типология на социалния бандит. В тази типология хайдутите са получили степен на високо признание, тъй като дейността им е по силно предизвикателство към властващите от тази на отделния Робин Худ или който и да е войнстващ разбойник.

Хобсбаум е чел българския разказ с изключителното „вътрешно зрение“ на съчувстващ и разбиращ, на наивен читател на възторжена легенда и на социолог, узнаващ причинеността на чуждото битие. С

излизането си в планината хайдутинът е постигнал две неща – придобил е правата на друга класа, придобил е свободата, отредена само за властниците и благородниците; демонстрирал е на своите (на робите) възможността да имат такива права. *„Това не означава, че хайдутите на Балканите са излизали, за да освободят земята си от робството на турското владичество или че подобно нещо въобще е било по силите им“* (Хобсбаум 1972: 112). Хайдутите са мярата на различие, синтезът на една енергия, около която *„се събират потенциалните освободители, а и като такива те самите са възприемани от народа“* (Хобсбаум 1972: 112). В текста на Хобсбаум горският пътник най-сетне е намерил себе си, открил е и дванайсетте от своята чета – те са различни (небългарски) и идват от джунглите на Индия, високите планини на Бразилия, китайските степи, Сибир и т.н. Престанал да бъде уникален, страшен или величествен, горският пътник най-сетне е попаднал в полето на класифициращата наука. Защо в България не виждат този етап от пътуването му? Много просто – Хобсбаум е марксист, който упорито твърди, че историкът, социологът, непременно трябва да си задава въпросите, зададени за пръв път от Маркс, без да е длъжен да споделя неговите отговори. За социалистическа България това е класически опасната ситуация на дявола, четящ евангелието.

А аз, от своя страна, се забавлявам с представата как Хобсбаум, същият, който изрече формулата за „късия 20-ти век“ и прекрачи в новия с разширено, обогатено издание на книгата си „Бандити“, чете излязлото само преди няколко месеца второ издание на книгата на Розен. В това издание хайдутинът се сдобил с още един предводител в модерния свят (вж.: Вълчев 2009). Сега на българското четене (езиковедското?) е предоставен шансът да опровергае Розен, да върне блясъка на горския пътник и да обясни на читателя от ХХІ век защо в родината на П. Хитов толкова често го стряскат (или веселят?) грандиозни паметници на сърдита мъже с дълги саби и още по-дълги мустаци. Боян Вълчев се справя с тези задачи – той последователно деструктурира изследването на Розен, противопоставя му идеологичното на своето (Ботев и Йовков са харесаните образци), попълва читателското незнаене с историческите факти от разказа за неравномерно, но упорито модернизираща се българска нация. Колкото до преводача Розен, той е уловен в сериозен професионален пропуск – не за „хайдутите“, а за „хайдутите“ и тяхното пътуване разказва войводата, за тях пее, тях помни фолклорът. Дали?

ЛИТЕРАТУРА:

- Вълчев 2009:** Valtchev, B. Die bulgarischen Haiduten und die Georg-Rosen'schen Balkan-Haiduken. // Rosen, G. *Die Balkan-Haiduken. Ein Beitrag zur inneren Geschichte des Slawentums*. Hrsg. von D. W. Stein, Berlin: OEZ Berlin-Verlag, 2009, 9–40.
- Гюрова 1963:** Св. Гюрова, Любен Каравелов като редактор на П. Хитовата книга „Моето пътуване по Стара планина“ // *Изследвания и статии за Любен Каравелов*. Под ред. на Динеков, Ст. Божков, София: БАН, 1963, 271–277.
- Младенов 1934:** Младенов, Ст. Панайот Хитов борец за свободата на България. // П. Хитов, *Моето пътуване по Стара планина и животопис на някои български стари и нови войводи*. Под ред. на Ст. Младенов. София: Полиграфия, 1934, III-XXII.
- Раковски 1984:** Раковски, Г. С. Българските хайдути. Тяхното начало и тяхната постоянна борба от падение България до днешните времена. // Г.С. Раковски, *Съчинения. Трети том. Историография*, София: Български писател, 1984, 399 – 420.
- Розен 1878:** Rosen, G. *Balkan-Haiduken. Ein Beitrag zur innern Geschichte des Slawentums*. Leipzig: Brockhaus, 1878.
- Хайтов 1982:** Хайтов, Н. Предговор. // П. Хитов, *Как станах хайдутин*. Литературна обработка на Н. Хайтов, София: Отечество, 1982, 5–16.
- Хобсбаум 1972:** Hobsbawm, E. *Die Banditen*. Fr. am Main: Suhrkamp, 1972.

СОЦИАЛНИ ФУНКЦИИ НА РИТУАЛНОТО СЛОВО В ЛИРИКАТА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Елена Азманова–Рударска

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

This paper treats the poetry, written during the period 1878 – 1944 in Bulgaria. The subjects, discussed, are connected with concrete genres – oath, hymn, march. Works with ritual function are searched, which is reflected in the title and in the idea. The object is to examine their behavior in the literature.

Keywords: lyric, ritual, march, hymn, prayer, oath, function.

Видно е, че лириката, както всяко изкуство, в известна степен изразява културния момент, от който произлиза. А ритуалната лирика допълнително носи своите функции да въздейства, предизвиква. По този начин се постига не само ситуиране на лириката в определено културно пространство, но и очертаване на границите на същото това културно пространство. Настоящата статия има за цел да акцентира на познавателните социални структури и реферирани от тях модели на поведение във и чрез специфични поетични творби.

Самото понятие „ритуално слово“ най-общо бихме могли да опишем посредством комплекс от функции, които изпълнява. В основата си то е тържествено, многозначно, деклариращо, телеологическо. Ритуалното слово в лириката се представя от онези творби, които пряко изразяват някаква идея, надредна спрямо ежедневието, и се стремят да преекспонират времево тази идея. В настоящата статия обект на изследване обаче са не такива, които пряко изпълняват жанровата си номинация, а творби само озаглавени по този начин. Но именно тук се разчита телеологическата функция на лириката. Такива жанрове са: молитва, химн, марш, клетва и др.

В българската литература след Освобождението действат няколко модела, отразяващи се и в специфичното ритуално слово. От една страна стои неизживеният възрожденски идеал, продължаван в лири-

ката на Ив. Вазов, Хр. Д. Максимов, Хр. Силянов¹. От друга страна са опитите за европеизация на българската литература в творби на К. Величков, Ст. Михайловски, К. Христов, кръга „Мисъл“ и лириката на П. П. Славейков, П. К. Яворов. Една друга, трета вълна в литературата дава заявка за възникването си в българската култура – соцреалистическата, която в началото си все още не може да се нарече така. Нейните етапи за домогването ѝ до този статус през втората половина на 40-те години на XX век преминават последователно през идеите за олевяване, пролетарска поезия, соцреалистическа поезия. В България тези процеси се отбелязват по-настойчиво от 1895 г., когато излиза първата стихосбирка „Да живее социализмът!“ под редакцията на Г. Бакалов. Водещи имена – Г. Кирков, Д. Полянов, В. Карагъзов.

В началото на новия XX век се появява символизмът, съпроводен от сецесионни и импресионистични прояви. Представителни за периода са творбите на Т. Траянов, Д. Дебелянов, Н. Лилиев, Ем. Попдимитров, Д. Бояджиев, Хр. Ясенов. След войните (1912–1918) следи оставят и постсимволизмът, експресионизмът, авангардизмът и др. при Хр. Смирненски, Г. Милев, Ат. Далчев, Ел. Багряна. Това обуславя нарождането на множество епигони на Вазов и Траянов в края на 20-те и през 30-те години. Тук биха могли да се посочат някои имена, вписващи се в неоромантическата стихия, чието творчество е главно преди, по време и след войните – Ив. Арнаудов, Вл. Хр. Пеев, Хр. Цанков–Дерижан, Ив. Йончев, Дим. Бабеv, Мара Белчева, Ив. Карановски, Ст. Чилингиров. Други творци се доближават или пряко изразяват постсимволизма – Михаил Летов, Иван Андрейчин, Д. Подвързачов, Иван Грозев, Иван Хаджихристов, Иван Мирчев, Вен Тин, Йордан Стубел, Бленика. Наред с това все по-упорито си пробива път и пролетарската поезия. Нейните фази отразяват придвижването на поезията не само в посока към каноните на соцреализма, но и промяната в литературата под въздействие на политически и социални процеси. Представители на това поколение са Ц. Церковски, Кирил Гюлеметов, Н. Вапцаров.

Проникването на ритуалното слово в лириката се свързва най-вече с познавателните социални процеси – под влияние познанието за фолклора, за християнската култура, за античността и тяхната естетика биват усвоени нови жанрове и нови форми на поетичното. Социалната функция на ритуалното слово, което освен „играещо“ е и „говорещо“ в лириката, повдига въпроси и относно революционизирането,

¹ Тук и навсякъде в статията се изброяват имената само на онези поети, които служат за база на настоящото изследване.

олевяването на литературата. Така то заема средишно място по отношение на „високото“ (европейските литературни течения, които се опитват да следват някои наши поети) и „ниското“ (олевяването на поезията) като стойности на охудожествяване. Известно е, че олевяването на литературата води до нейното снизяване и превръщането ѝ в субкултура, паралитература. Ритуалното слово не може да се трансформира в най-ниските стойности на културата поради самото си естество. Затова проявата му се свързва с отварянето на лириката към ежедневните и празничните практики на общността. Не просто „говоренето“ за литература, а тя, лириката, която комуникира. Така лириката би се разчела като един тържествен глас, а ритуалното ѝ слово – като пряко функциониращо надредно, на няколко нива, едно от които са познавателните социални структури.

Това най-ясно се разбира от формата на молитвата, заета от средновековната литература, където не е била литературен жанр, а е възприемана като ритуално слово, свързано с църковните служби. В лириката тя съхранява това свое статукво на неконвенционалност. Но като словесна поетическа форма запазва своите специфики – обръщение към божество, славослов, молба за закрила, разграничаване на божествен – човешки ред, отново славослов. В по-късен вариант наблюдаваме много трансформации вътре в самата молитва – както по отношение на формата, така и на съдържанието. Формата се променя – ритъм, стихосложение, рима, свободен стих. Съдържанието разкрива разколебаване на адресата (понякога това е не божество, а майка, природни обекти и др.), промяна на молитвения „глас“ (от молба той прераства в закана, клетва, заповед). Променя се и целта на молитвеното слово – то престава да изпълнява ритуалните си функции, отдалечава се съществено от църковните форми и „заживява“ изцяло в сферата на поетическото.

Друг жанр, който също се среща често в лирически структури, е химнът. Лирическата му форма е твърде обогатена от миналите трансформации. Жанр, който произлиза от древните химнически песнопения, а по-късно се среща в църковни ритуали, за да се изяви в съвременното като ритуал, който се изпълнява по определен тържествен повод в съпровод от музика. Поведението му като лирически жанр съчетава много от предходните вариации. В поетическите изяви химните търсят също образ или събитие, което да положат в основата. Въз основа на това надграждат със славослов. Понякога обаче, за разлика от античните и средновековни варианти, за разлика от тържествените национални емблеми в съвременното, поетическите химни прибягват и до един чисто художествен елемент – сюжетирането. Вмъкват се раз-

лични случки от живота на героя/героите, като акцентът пада на „резултата“, заслугата, поради която се слави патронът. Или пък е определено изразяване на възхищение от обекти, най-често природата, както е в цикъла „Химни“ на Н. Лилиев.

В българската поезия маршът се появява сравнително късно – по време на Късното възраждане. В парадигмата на този жанр е да обслужва тържествените военни празненства. Първи за българското културно пространство е „Шуми Марица“, който се превръща и в първия български химн. Това смешение между химн и марш отваря нова тема по отношение на взаимодействията между жанровете, но не е предмет на разглеждане в настоящата интерпретация. Поради специфичния си ритъм в средата на 90-те години на XIX век маршът бива усвоен от тенденциите за революционизиране и олевяване на литературата. Така той започва да обслужва пряко социалните проблематики на своето време. През 1921 г. Гео Милев превежда „Лев марш“ на Маяковски, което е и първият превод на това стихотворение в българската литература. То се оказва емблематично за пролетарската поезия по това време. В лириката маршът присъства най-вече чрез произведения, породени от война, голямо историческо събитие и неговото идентифициране като тържествено. Много разпространена форма се оказва и маршът на определена, обособена най-често по социален или политически признак малка общност – „Въстанишки марш“, „Земеделски марш“, „Марш на комсомолците“, „Марш на пионерите“ и др. под.

Друга форма на поетическо слово, свързано с определен ритуал, е клетвата, както и нейните варианти: заклеване (вричане), проклятие. Клетвата и вариациите ѝ в българската култура идват от фолклорното ниво и възникват по-късно спрямо предходните жанрове. В съвременния свят тя все още се свързва със знанието за специфично магично слово. Едва в края на 80-те години на XX век у нас се появява превърналата се в емблематична за прехода песен „Клетва“ на К. Маричков и „Щурците“ от филма „Вчера“. Този специфичен жанр бива най-трудно усвоен от литературата. Лиризирането му спазва строго специфичните особености, то е най-символно натоварено и в поезията се среща по-често като тържествен обет („Клетва“). Друг вариант е смесването му с женския глас на лирическият герой („Заклеване“), което изразява друга негова специфика от фолклорната му проява – в народната традиция такова слово принадлежи изключително на жените, то бива произнасяно от тях. За сметка на това, мъжете пък дават „клетва“ – революционна, войнишка, към родината. Това строго раз-

деляне на „гласовете“ подсказва за неговата неподатливост към лиризация и усвояването му от художествените структури.

Такъв тип поетични творби (молитва, клетва, химн, марш) не принадлежат на ежедневно писане. Обикновено в творчеството на даден поет се срещат не повече от две вариации на един и същ жанр, а от отделните жанрове са застъпени в не повече от три–четири творби. Наблюденията до този момент не потвърждават наличието на всички тях едновременно у един автор, т.е. някое от ритуалните слова бива пропускано, което допълнително носи информация относно специфичността на разпространение. С оглед на поставената задача и нейния времеви диапазон предмет на изследване са както творби на класици, така и на по-неизвестни, по-маргинални, „неканонични“ за литературата автори.

Видно е, че при толкова много автори поетичното слово принадлежи на различни стилове, литературни школи, направления и подлежи на различни литературни влияния. Затова в основата на съпоставката на тези творби акцентите са:

1. Общото, типичното между тях, въз основа на което да се направят изводи за жанра и неговото движение.
2. Процесите, които се пораждат и които ги пораждат.
3. Публичната им изява.

Социалната функция на такъв тип поетически експликации се организира около следните критерии и механизми, отнасящи се до структурата и динамиката на жанроорганизиращите белези в творбата:

1. Отношението земно–небесно, тъй като голяма част от този тип лирика служи за регулиране отношенията между човека и божеството, между човека и природата или между човека и общността.
2. Степени на усвояване на общностните закони: езическо–християнско; война–мир; индивидуална–колективна реализация.
3. Степени на проникване на образи и символики в поетическите експликации – тематика, образи на реализация, степени на символичност, типове персонажи.
4. Литературните специфики в композицията на общностния ритуал – стих, ритъм, рима, и други признаци на лириката като систематични проявления.
5. Степени на влияние – доколко един жанр влияе върху по-късно появили се творби. Емблематично или симптоматично е това явление в българската лирика.

Молитва.

Молитвата като лирическа номинация е най-широко разпространена. Една от първите ѝ поетически форми в новата българска литература е тази на Иван Вазов. Писана е 1888–1889 година в Петербург, по времето на изгнанието на поета. Тази „Молитва“ (Вазов 1975: 80) задава един от моделите на изповедност със средствата на ритуалната диалогичност. В нея лирическият говорител се идентифицира единствено с молящия се, който трябва да издържи трудните изпитания, поднесени му в реалния свят. Образът на божеството е единен, непротиворечив, позициониран във високото пространство „горе“. Лирическият молител е „долу“, принизен и слаб.

Освен от Вазов, този модел бива преекспониран и при други автори след Освобождението – К. Величков, Хр. Д. Максимов, Ст. Михайловски.

В „Молитва“ (Величков 1986: 239) на К. Величков диалогът е воден не пряко с божеството, а посредством светъл и чист човешки образ – на дете. Стихотворението е написано по време на Илинденско-Преображенското въстание и е отпечатано през 1903 г. Позицията Бог – човек следва християнското възприемане за света като дело и въздействие на висши сили.

При Хр. Д. Максимов (Максимов 1897: 126) идеята за божеството е запазена, но молбата, отправена към него, се родее с представи, зададени от Хр. Ботев в „Моята молитва“. Лирическият герой на Максимов не само моли, но и призовава Бога за въздействие – похват, характерен за клетвите.

В „Молитва“ на Ст. Михайловски² (Христов 1968: 38) се акцентира върху наказанието и страданието. Молитвената част превъзнася вярата като необходимост, измолвана от божеството.

При П. К. Яворов (Яворов 1965: 190) формулата на молитвата се сменя – обръщението на лирическият герой е отправено към майката, която от своя страна да се помоли за своя син. Съзнанието за собствената му греховност („паднал син“) не позволява да прибегне до молитва към Бога, което засилва усещането за непростимост. Нещо повече, лирическият герой моли както за съхраняването на невинността си и спасението на душата си, така и за невинния женски образ, изразен чрез детското – характерен похват при Яворов. Така молбата се

² Заглавието е дадено от К. Христов, затова тук се цитира по него. Произведението на Михайловски попада сред направените от К. Христов преводи от руски, италиански и френски и издадени през 1911 година в поетичната антология „Приближени хоризонти“.

удвоява, както се удвоява и образът на реципиента на молитвата – майката, зад чийто образ религиозното съзнание открива образа на Богородица.

Словото на молитвата и неговото значение е силно променена от П. П. Славейков в „На Острова на блажените“ (Славейков 1958: 46). Стихотворението принадлежи на цикъла творби от Велко Меруда, в който се съдържат препратки към поетическите образи на Константин Величков и Иван Вазов. Формата на сонета я приближава повече до поетическите изразявания на Величков. Молитвеният глас обаче се съпоставя много по-ясно с поетическия глас на Вазов. Привидно формата на молитвата е спазена – тя е обръщение към Бога, съзира се образът на грешния нищ. Това никак не е странно, като имаме предвид по-горе посочените молитвени творби на Вазов и Величков. Тематично (молбата за вяра и опрощение на греховете) стихотворението запазва същностните характеристики на християнската молитва, но като реплика към поетичните гласове на двамата поети Величков и Вазов, подлага на съмнение автентичността им. Най-вече със засиленото присъствие на ироничното, което е опит да подмени не божеството, не и формата, а личността на лирическият изразител:

*В душата ми е демон нокти впил,
зъл демон на съмнение упорно,
и истината в нея угасил
со своето дихание тлетворно...*

Като част от антология с определена художествена концепция, самите те също са своеобразна мистификация – на говорещия в тях. Защото това не е лирическият говорител, а зад него стои друг, авторът на антологията, който подменя словото. Наред с всички художествени условности и особености тук трябва да отбележим още една, важна за лириката и лирическият говорител. Под въздействието на мистификационните механизми и творбата, и името са подменени. Статусът на лирическият герой обаче е силно усложнен. От една страна стои авторът като не-автор, т.е. съчетава едновременно елементи на своята творческа специфика, като същевременно се стреми да се превъплъти в друг образ, да изрази друг образ. От друга страна, лирическият говорител също е раздвоен – той „говори“ едновременно и с гласа на автентичния автор (П. П. Славейков), и с гласа на превъплъщението си (К. Величков или Ив. Вазов). Трети фактор е преплитането на социокултурния момент и отношението между П. П. Славейков – Ив. Вазов, К. Величков. Така се създава напрежение около образа на лирическият герой, който се оказва трети действащ субект, отново разд-

воен чрез собственото си самоотричане, самоиронизиране. Ето защо, лирическият говорител и лирическият герой в тази творба се разкриват най-ясно чрез фигурата на лирическият изразител – той говори и казва много повече неща от това, което прави лирическият герой.

През 1917 година излизат две антологии, които допринасят за внушението на подобен тип творби. Това са „Антология. Най-отбрани песни из съвременната българска поезия в памет и прослава на освободителните войни 1915–1917“ (Антология 1917а) и „Антология. Отбор песни от размирните години. 1912–1917“ (Антология 1917б). И двете имат интересна композиция. Стихотворенията са подредени така, че да задават картина на живота на войника – от неговото изпращане, през ежедневните случки, с които се сблъсква на фронта, до завръщането му или славната му смърт и прославата на героите. Тези откъслечни напасвания създават усещането за наличие на сюжет и в двете книги. Всяко произведение е положено така, че разкрива своеобразна сюжетна точка от голямата сюжетна линия „войната на обикновения човек“. На преден план изпъкват неговите вълнения, проблеми, решителни моменти или моменти на усамотение. Тук отново се сблъскваме с фигурата на лирическият изразител. Една част от творбите са обръщение към неговите близки, друга част са своеобразни поетически писма до близките от името на войника – своеобразен „разказ“ за случващото се и тревожещото го, затова в тях често се откриват елементи на сюжетизиране. В този смисъл адресатът е двупосочен, като тези две посоки се оказват пространствено противопоставени, което повлиява и на самите творби.

„Молитва“ на Ст. Чилингиров запазва както звученето, така и формата на поднасяне на словото, характерни за църковните канони. Първата строфа е обръщение към Бога, който е припознат и като водач на общността – „Татко наш“ (Антология 1917а: 19). Втората строфа е пряко измолване на помощ от божеството – „сила“ и „благослов“. Третата строфа съдържа сюжетоподобни елементи, с които се разказва страданието на българския народ. Четвъртата строфа извисява лирическият глас, като разкрива подбудите – това е не само желанието за „мщене“, но и „дълг към брата“ (Антология 1917а: 20).

„Вечерна молитва на войника“ от Вл. Хр. Пеев се доближава до естетиката на символизма. Обръщението е не към божество, а към „Вечер светлоалена“, но позицията молител–реципиент е приравнена чрез изравняване на техните изразители – „О, Вечер, светлоалена, кат мойта кръв“ (Антология 1917а: 53). Молбата се разделя на две части: първата молба е свързана с общността, изнесена е във втората строфа

и е за благослов на делото, което е защита на родината. В третата строфа е личната молба на лирическият изразител – проява на признателност към неговата жертва: „А твоята звезда над моя гроб да спре“ (Антология 1917а: 53). Но тази своя жертва героят не изстрадва като екзистенциално отнемане, а като част от общностното себеосъществяване. Тук е вложена и молбата за продължение на паметта, съдържа завет и предание към идните поколения.

В „Молитва“ на Ив. П. Йончев (Антология 1917а: 91) лирическият изразител изпълнява функцията на резоньор, който отправя пламенна молитва към Господ. Стихотворението се състои от две строфи, които се допълват емоционално и тематично. В първата строфа молбата на лирическият изразител е божеството да се смили над борците, които с пролятата си кръв изкупват свободата. Във втората строфа молбата за милост е по повод на молещите се за живота на своите синове печални майки.

„Утринна и вечерна молитва“ на К. Христов е по-дълга стихотворна форма на молитва. Тя изгражда сюжета си около по-сложен психологически момент – измолване на особен вид дарение: възможността да се прощава. За целта са призвани и светли образи от миналото като тези на Симеон и Самуил. Разкрива се настоящето на българския народ – обладан от злоба, унижаван, обвиняван, че всява раздори. В тази „Молитва“ ясно можем да разграничим няколко смислово-композиционни цялости – първата строфа е изцяло благодарност към Всевишния за досегашната подкрепа. Втора, трета, четвърта и пета строфа оформят своеобразния сюжет върху миналото и настоящето, а шеста, седма и осма строфа представят молитвата. Във всяка строфа, с изключение на първата, могат да се открият и отделни подтеми–желания, свързани с конкретната случка. Молитвата е ориентирана около даряването на българския народ с просвета, мъдрост, сговор, правда, любов, „величието да прощават“. Така молитвата е отправена от един от множеството, като отношението лирически говорител – общност е като част към цялото, т.е. фигурата не се откроява със собственост, а се възприема като част от негативното изживяване и като част от позитивното бъдеще. Във връзка с това е и прецизирано обръщението към божеството, то е наречено „Всевишний“, „Създателю“, „Боже“, „Всемогъщия“, „Премъдрий“. Това разоряване в наименованията не е разпиляване на божия образ, а търсене на неговата конкретизация и функция. Така общността е част от големия спектакъл на Бога, който трябва да се грижи за сътворението си.

В „Молитва преди боя“ от Дим. Бабев (Антология 1917б: 31) се развива в сюжетоподобен вид разговор с Бога на войник по повод неговите близки и роднини. Започва с християнската формула „Отче наш“, което припомня същинската християнска молитва с църковно предназначение. Това задава възможността, докато четем произведението на Дим. Бабев, да го съпоставяме с християнската. Обръщението „Отче наш“ се повтаря няколко пъти в текста и по този начин композира отделни идейни моменти. Първата част започва с молба за закриляне и разкрива притесненията не от самата смърт, а от факта героят да не бъде пожален в смъртта си:

*И който в бой умре, предсмъртния му час
с целувка осени,
че майчина целувка далеч ще е от нас.*

Втората смислова част развива своеобразен сюжет около индивидуалната и общностната реализация на войника, като извиква на преден план неговите най-близки хора, страдащи, потърпевши от неговата липса. Тази мъка е свързана с хилядите убити, както и с убиващия войник. Всичко това се преплита в някакъв кръговрат, който създава усещането за зависимост и обусловеност на страданието от човешкото дело.

Третата смислова част пресъздава пейзажа на бойното поле, в който са вплетени отново знаци на цивилния живот – боят припомня за жертвите, а жертвите – за майчините молитви.

Четвъртата смислова част, която е и най-дълга, отново обръща погледа на лирическият герой към интимните моменти от неговия живот. В първите стихове гласът преминава в интимна изповедност пред божеството. Разкрити са страданията и страховете на войника от ужасите на войната, които са толкова силни, че извикват смъртта като вариант на успокоение. Но и в смъртта си героят не принадлежи само на себе си – смъртта му ще бъде повод за още страдания, на близките. Този изповеден тон е прекъснат от началото на боя, а в него героят намира смъртта си. Четвъртата част затваря земния живот и изпитания на героя.

Петата, последна част, е най-кратка и е своеобразен опит за извисяване на героя след смъртта му. Той е до Бога, но това, което го няма, е родният край. Чрез нарушаването на позиционирането горе–долу в отношението Бог–човек се маркира развитието на образа – наличието му в света на подвига предизвиква липсата му в света на родния край.

Това колебание между индивидуално и колективно е отразено и в „Пред олтаря“ от Ст. Михайловски (Антология 1917б: 133, 134), „Нощ-

но бдение“ от Ив. Вазов (Антология 1917б: 136,137) и „Към Христа“ от Хр. Цанков–Дерижан (Антология 1917б: 139). Оказва се, че дори във време на война интимното като мотив не отпада. Променят се обаче опозициите Бог–човек, когато човекът е поставен в абсурдната ситуация да убива и да бъде убиван. Това не е промяна на ценностите, а опит за изработване на героичен ореол на обикновения войник. Героизирането тук стои в пряка връзка с неговото съществуване. Така се променя не ценността живот сама по себе си, а реализацията на живота – да бъде положен в основите на защитаваната родина.

В редицата на произведения със заглавие „Молитви“ ни изненадва името на един автор, възприеман не просто като принадлежащ към лявата литература, но превърнал се в неин бард – Димитър Полянов. Неговата „Молитва“ е публикувана за първи път в сп. „Ден“ от 1895 година (Полянов 1895: 200-201). Стихотворението му започва с мото – цитат от Христо-Ботевата „Молитва“, и то именно със стиховете „А ти, Боже, на Разума, /защитниче на робите...“. Тук също присъства идеята за раздвоението на божествения образ, но тя е изнесена в края на творбата, в последния куплет. Стихотворението е със силно социално звучене. Привидно започва с молитвено обръщение и разкаяние в прекъснатото общуване на лирическият герой с божеството. Но още във втория куплет това разкаяние е отречено, нещо повече, отречено е самото общуване с Бога:

*О, не! Не могат къмто небесата
Да гледат просълзените очи,
Когато сляп си, Боже, пред теглата
И твърд, и зъл пред женските сълзи.*

Тази и следващите три строфи преекспонират идеята за несъстоятелността на Бога, за невъзможността той да изпълнява охранителната си функция спрямо вярващите в него страдалци. Особено силна в представянето на тази идея е петата строфа:

*О, Боже, аз не мога веч да вярвам
Във сляп и твърд, и зъл, и глух, кат теб,
Надежда веч ази не намервам
Във туй далечното, безкрай небе...*

Тук е въведен образът на „друг Бог“. Той присъства без характеристики, описания, сравнения. Единствено с възможността си да въплъти желанията и надеждите – „на друг Бог се кланям и надявам, /че ще спаси нещастната земя...“. Така този Бог на лирическият герой на Д. Полянов се оказва интровертен тип, поемащ в себе си много надежди и значения, но неизразяващ се в нещо конкретно.

Молитвите, писани в мирно време, също носят от заряда да се установява диалог с божеството, в който то често бива упрекувано за сполетели нещастия. Образите на лирическите изразители обаче се отличават по степента си на условност, те са повече символни, а молитвата често преминава в разговор, спор и дори негодувание.

Такъв пример е „Молитва“ на Мара Белчева, публикувана в „Избрани песни“ през 1931 година. Поетическата молитва е отправена към Бога, но не въвежда основните молитвени стойности – възхвала на божеството, измолване на опрощение на греховете, измолване на закрила от страна на божеството, втора възхвала. Тази „Молитва“ върви по друга линия – изповедност на преклонението на лирическата героиня пред божеството и съзнанието, че изпълнява строго неговите завети, упрек за недостатъчност, обвинение, че не е закриляна от него, усещането за безпризорност в света – „скитница, нарамила аз злото и доброто“ (Белчева 1931: 78).

Подобна „Молитва“ пише Иван Арнаудов, публикувана през 1914 г. Обръщението на лирическият му герой е отправено към съдбата. Започва с моментно страдание, което прераства в отношение към заобикалящия го свят – желание за любов, щастие, радости. В този момент „избликва гореща молитва“ (Арнаудов 1914: 18), но тя се оказва не молба, а протест, „вик“. Лирическият герой се чувства печален и безпризорен в света, неговият глас е жалба, недоволство от „небето“ и съдбата. Горещата му молба е свързана със съжалението над страдащия. Тази и следващата строфи носят представите за щастие – младост, живот, песни, природа. Те съдържат в себе си естествено необходимите неща, за да изпита палитрата от чувства, съпътстваща образа на щастието – хубост, радост, омая, любов, смях, песни, сладострастен възглас, глас, слова, зов. Глаголите също представят една картина на магическо „отключване“ на това щастие – „да изпитам“, „да усетя“, „да се вслушам“, „да дочуя“. Последната строфа обаче не е славослов, а съдържа глаголи изцяло в императивна форма, характерни за клетвите – „взemi me“, „отнеси me“, „ела“, „победи“. Финалната му част задава усещането, че образът на съдбата се слива с образа на смъртта – самото обръщение към нея е „ненаситна“.

Интимните мотиви придобиват и още по-лични измерения – търсят образа не само на майката, но на жената изобщо, на любимата и желаната. „Молитвата“ на Ем. Попдимитров е писана през 1904 година и е в стихосбирката му „Юношески стихове“. В стихотворението се обожествява любимият женски образ. Той е реципиентът на молитвеното слово, но не и желан вършител на действието. Обръщението е

към нея, но молбите са отправени към природни обекти, които носят магичната сила да закрилят и подпомагат – вълната, цветето, вихъра, зефира, слънцето и херувима. Само последният образ притежава някакъв божествен вид, останалите са олицетворени.

„Молитва“ на Хр. Ясенов също въвежда незрим женски образ (подразбира се само от употребата на женски род в третата строфа). Молбата обаче не е отправена в традиционната формула „възхвала – измолване“, а чрез анафората „дай ми“ се цели да се предизвика, да се заповяда на обожествения образ. Тук отново се наслагват образи символики: усмивка, молитва, вихър, вяра, тайна, ласка. Единственият образ, който служи за уподобяване, е на майката. Тя е, която приласкава лирическият герой и го дарява с успокоение, каквото е търсено тук.

Молитвата на Д. Дебелянов съдържа други представи – божеството е едно, лирическият герой не се съмнява в него дори за миг. Тя е публикувана в кн. 3 на сп. „Съвременна мисъл“ от 15 април 1911 г. без заглавие. В тази „Молитва“ са „съкратени“ възхвалата в началото и края на стихотворението. Желанието на лирическият герой за закрила включва символно действие – „сложи ръка и запази ме!“ (Дебелянов 1970: 100). Защита обаче той търси не от някакъв божи или човешки враг, който е силен и надхвърлящ способностите на човека да се бори със злото, а от самия него, този Аз, който носи в душата си. Така стихотворението поднася друга форма на раздвоение – не на божия образ, а на лирическият молител: „твойто име/ с похулни думи да зачерна!“

„Молитва“ (Далчев 1984: 77) на Ат. Далчев е публикувана за пръв път през 1927 година. Започва със съмнение, въпрос към бога за самосъществуването. Отричането на битието и времето създава усещането за безпризорност в света. Молбата да не бъде изоставен, отправена от лирическият герой към божеството, очертава не само съмнението за божествената всевластност, но и за неговата възможност да вижда всичко. Привидно глаголите в творбата насочват към същината на молитвата – лексиката ясно се разделя на глаголи, свързани с божеството, и глаголи, свързани с човека. „Не ме оставяй“, „изведи ме“, „научи ме“ са все възможности пред Бога, които той може да осъществи, да сбъдне. От друга страна, са глаголите, свързани с човека и неговото желание за присъствие в сътворения от божеството свят – „да отдавам“, „да усещам“, „да мога да говоря“, „да живея“. Харизмата на възможността да вникне в същността на света е в основата на подбудите, които изразява героят. Те разкриват както разкъсаната връзка между общността и индивида, така и акцентите, най-важното, от което се е лишил, но без което не може. В творбата липсва разгърнат славослов, единствената

фраза „Господи велик“ компенсира донякъде това. Тя разкрива възхищението, но не и преклонението пред Неговото дело.

Оказва се, че поетическата молитва въвежда произволни образи, които, посредством обожествяване, биват разпознати като магически. В този смисъл те се превръщат в ритуални. От друга страна, те пряко се докосват до културните представи на времето – романтизъм, символизъм, социализъм, постсимволизъм и опредметяване. Така те се вписват в определени социални проекти – за „родното“, за „олевяването“, за модернизирването на българската литература и други.

ЛИТЕРАТУРА:

- Антология 1917а:** *Антология. Най-отбрани песни из съвременната българска поезия в памет и прослава на освободителните войни 1915–1917.* София, 1917.
- Антология 1917б:** *Антология. Отбор песни от размирните години. 1912–1917.* Съст. Х. М. Златанов и М. Бичев. София, 1917.
- Арнаудов 1914:** Арнаудов, Ив. *По пътя на живота. Избрани стихотворения. Том 1.* София, 1914.
- Белчева 1931:** Белчева, М. *Избрани песни.* София, 1931.
- Вазов 1975:** Вазов, Ив. *Събрани съчинения в двадесет и два тома. Том 3.* София, 1975, с. 80.
- Величков 1986:** Величков, К. *Съчинения в пет тома. Том 1. Поезия.* София, 1986
- Далчев 1984:** Далчев, Ат. *Съчинения в два тома. Том 1. Поезия.* София, 1984.
- Дебелянов 1970:** Дебелянов, Д. *Съчинения в два тома. Том 1.* София, 1970.
- Максимов 1897:** Максимов, Хр. Д. *Сбирка стихотворения.* Пловдив, 1897, с.126.
- Полянов 1895:** Полянов, Д. *Молитва.* // *Ден*, 1895, № X–XI–XII, 200–201.
- Славейков 1958:** Славейков, П. П. *Събрани съчинения в осем тома. Том 2. На Острова на блажените.* София, 1958.
- Христов 1966:** Христов, К. *Съчинения в пет тома. Том 1.* София, 1966.
- Христов 1968:** Христов, К. *Съчинения в пет тома. Том 5, Част втора.* София, 1968.
- Яворов 1965:** Яворов, П. К. *Съчинения в три тома. Том 1. Стихотворения.* София, 1965.

**„КАЛШАВ НАРОД СМЕ НИЙ, ИНТЕЛИГЕНЦИЯТА“
(ЕЗИКЪТ НА БЮРОКРАТИЧНОТО САМОНАБЛЮДЕНИЕ –
ОПИТ ЗА АНАЛИЗ НА АЛЕКО-КОНСТАНТИНОВИЯ
ФЕЙЛЕТОН „РАЗНИ ХОРА – РАЗНИ ИДЕАЛИ, 1“)**

*Богдан Дичев
Карлов университет, Прага*

This research explores the principles of semantic and language organization of the written comicality in a feuilleton written by the famous Bulgarian author Aleko Konstantinov. The analysis is focused on the investigation of specific language phenomena (like parenthetical contact expressions, phraseological tension, lexical classification, idiosyncratic syntax and thematic structures, imaginativeness and ornamentality of speech). It also includes a review on the stage conceptuality of the work as well as on some narrative approaches.

Keywords: comicality, incongruity, text organization, linguistic styling instruments, verbal modelling of fun.

Първият фейлетон на безспорно всенародно популярния цикъл „Разни хора, разни идеали“ разглежда тъкмо обществената институция. Глобално и в аспекта на вредоносното ѝ съществуване – бюрокрацията и паразитизма. Алеко целенасочено създава неподражаема със своя комизъм, с естествен и непринуден смехови заряд творба, на която в нашата литература могат да съперничат твърде малко хумористични произведения, например – Ботевият разказ „Това ви чака“, Чудомировият „Не съм от тях“, но която остава ненадмината по този критерий в областта на фейлетонния жанр. За съжаление на комичната ѝ природа засега не е отделено достатъчно внимание. В анализационните подстъпи към комичното в тук разглеждания текст ще се придържахме към така наречената макротеория на несъответствията, несходствата (*The Incongruity Theory*), според която комичното – просто казано – е следствие на сдвояване на несъвместими обекти и понятия. При ориентацията си относно терминологичния апарат ще се придържахме към таксономията на чешкия психолог, културолог и теоретик на комичното Владимир Борецки.

1. СЦЕНИЧНАТА НАПРЕГНАТОСТ НА ТЕКСТА И ЗАДАДЕНАТА „РЕЖИСЬОРСКА“ РЕЦЕПЦИЯ

Алековите произведения са създадени така, сякаш призовават да бъдат разиграни в рамките на артистичен етюд, нерядко именно комичен. Провокирана е мощна вълна от визуални и акустични представи, свързани с преливащи се жестомимични движения и изразителни пози, с богати интонационни модуляции, с ярка поведенческа и психологическа изразителност. Езикът на конкретния Алеков фейлетон притежава неимоверно активен имагинарнопластичен заряд, който за съжаление трудно може да бъде изолиран в рамките на отделни изразни единици, без да имаме предвид именно технически екстериоризиращите („позата на Гамбета“, „изпокапваме от смях“). От чисто режисьорска гледна точка те могат да бъдат четени като блестящи сценарии. А тук става дума дори за друго, за по-ранен стадий на режисиращото прекодиране – за творчески осмислен сценографичен наративен подход, за „вградени“ в текста ориентири, насочващи към предпочитан тип рецепция: виждащата, чуващата, движещата се. Писателят Алеко Константинов е създавал този фейлетон (и не само него) с мисълта за възможното раздвижване на словото в телесното осмисляне на ролята и актьора. Виждал го е като сценична игра, като ролево ансамблиране. Предвид честотата на явлението в неговото творчество е трудно да се помисли, че този акт е плод на подсъзнателни импулси и случайни съвпадения. Затова като работни термини в настоящия анализ въвеждаме понятията „жестомимичен индекс“ (gest-i) и „интонационен индекс¹“ (int-i), с които ще означаваме отделни езикови единици, носители на ролевия код и презумптираното „режисиращо“ възприятие, на търсената и даже изискваната сценична проекция на литературния текст.

¹ Индекс есть знак, который бы сразу утратил свое характерное свойство, делающее его знаком, если убрать его объект, но не утратил бы этого свойства, если бы не было интерпретанты. Таков, например, какой-нибудь предмет с дырой от пули в качестве знака выстрела; ибо без выстрела не было бы никакой дыры, но сама дыра там есть, неважно, достанет ли у кого-нибудь умственных способностей связать ее с выстрелом или нет. [...] Индексы можно отличать от других знаков, или репрезентаций, по трем характерным признакам: во-первых, они не имеют никакого значимого сходства со своими объектами; во-вторых, они относятся к индивидуальностям, отдельным единицам, отдельным совокупностям единиц или отдельным континуумам; в-третьих, они направляют наше внимание на свои объекты посредством слепого принуждения. (Пиърс 2000: 219, 221).

2. НАРАТОЛОГИЧНАТА ТЕХНИКА НА НЕЕДНОГЛАСНИЯ МОНОЛОГ

Ролята като комплексно понятие има и своя език, и своя глас, и своя психологически профил. Ролевият образ на жертвения окаяник е застъпен в, най-общо казано, вербалния план на вайкането, предпочитания реторичен план в речевото поведение на героя. Същевременно той е осезаемо непоследователен, в него остро, непредсказуемо, асинхронно и разбира се комично в това породено несъответствие се връзва вторият вербален план – на пустосването – и той моделира съпътстващия ролеви образ, да го наречем на архиподлеца. С развитието на монологичното изложение все повече жалостивото хленчене затихва за сметка на разрастващата се безсилна, разяждаща злост. Моделът на бурята в чаша вода сам по себе си задава комичния код в сблъсъка на нищожно прагматичното и прекомерно изразителното. Но ролевите проявления на хленченето и заканата, на просещото съчувствие и спотаената агресия (*„Аз имам добро сърце аслъ, ... писарите и разсилните ги мачкам като фелдфебел“*), застъпването на техните полета и постепенната промяна на доминиращото им присъствие също участват в активното пораждање на комичното несъответствие: „несправедливо“ пренебрегваният се променя в плазмодичен и зловреден интригант, поплювкото – в потаен бабаит.

Ролевите размивания и смещения са подсилени и от умела, макар и привидно непретенциозна повествователна техника. Спецификата на наративното построение е свързана с двуполусно ориентиран перцептивен план на гледната точка. Светът е уж виждан през призмата на съзнанието на регистратора, но фактически наблюдението е двустранно. Фикционалният повествовател „се скрива“ след уводните изречения, но фактически той е трансформиран в съзнанието на героя. Перцептивният план почти на цялата творба е идентичен със светогледа на персонажа, но едновременно с това в целия му монолог присъства и гледната точка на разказвача, която наблюдава съзнанието на героя като обект – според терминологията на Шмит става дума за явлението интроспекция на наратора в съзнанието на персонажа². Затова и планът на идеологията (Успенски 2000) или планът на оценката е двояк,

² Техника изображения мира таким, каким его воспринимает персонаж, предполагает интроспекцию нарратора в сознание персонажа. [...] Интроспекция и перцептивная точка зрения – это разные вещи. Первая относится к сознанию персонажа как объекту, вторая – как призме восприятия. [...] Описание с перцептивной точки зрения персонажа, как правило, окрашено оценкой и стилем того же персонажа. Но это не обязательно: в планах перцепции, оценки и языка точки зрения могут не совпадать. (Шмит 2003: 127).

противоречив и комично наситен: всеки щрих е възможно да бъде виждан и оценяван едновременно от многострадалния „неудачник“ (външно и непосредствено) и от вътрешната гледна точка на повествователя, осмислил изначално изтерзания и „онеправдан“ чиновник като „страшен комик“. Самосъжалението на регистратора е и гледна точка на героя, и присмехулен „ре-цитат“ на речта на персонажа от страна на повествователната интроспекция. За работен термин на дихотомната природа на комичното, проявено на наративно равнище „слово“, въвеждаме понятието „интроспективен цитат“ (intr-cit)

Пряката реч е едновременно иронично цитиране. Накратко да се спрем на думата „ветрогон“ („*Па да речеш, че аз съм от ония ветрогони...*“), която присъства и във втория фейлетон на цикъла („*Е добре, драги борци – бих извикал аз на ветрогонците, – за какво беше вашата борба? Какво спечелихте вие? – Вятър!*“³) и по-общо – на образа на вятъра като метафора на безполезността („*твоите идеи са вятър, а моето злато е наслаждение*“ – 2; „*Защо не се свестиш и ти един ден, па да издухаш този вятър от главата си, па да тръгнеш и ти наред с хората.*“ – 4). На това място в текста, а и на редица други, речта на персонажа е „прозрачна“ и издава интроспекцията на повествователя. Още по-точно: оценъчния подход на повествователя към света, възприел и вербализирал този свят през мирогледа на героя.

Разминават се идеологическата и фразеологическата гледна точка³ на повествованието (използваме терминологията на Успенски). Така нареченият фразеологичен план на гледната точка не е напълно идентичен с фактическия носител на словото. Думата „ветрогон“ (и всички „вятърни“ метафорични модификации), макар и в плана на фразеологията да принадлежи на персонажа, принадлежи също така и на повествователя, който, казано с думите на Успенски, се асоциира фразеологически с героя. Същевременно „ветрогон“ идеологически

³ И так, если в плане фразеологии автор принимает точку зрения персонажа, то в плане идеологии он „отстраняется“ от него. Подобного рода несовпадение точек зрения – авторское отстранение в плане общей идеологической оценки, сочетающееся с принятием точки зрения в каком-то ином плане (фразеологии, психологии и т.п.), – является принципиально важным для создания эффекта иронии. Этот эффект возникает в такой ситуации, когда мы говорим с какой-то одной точки зрения, а производим оценку – с совершенно другой; таким образом, несовпадение точек зрения на разных уровнях тут обязательно [...] Сама возможность двойственного использования чужой речи – в плане фразеологической точки зрения и в плане идеологической точки зрения – заложена уже в двойственном характере явления несобственно-прямой речи. Несобственно-прямая речь, как отмечает В. Н. Волошинов, есть речь в речи и вместе речь о речи. (Успенски 2000: 174, 176).

принадлежи както на героя – като умерена пейоративна формулировка, насочена към будалите, ахмаците и прочие правдолюбиви „диванета“, така и на повествователя като своеобразна горестно иронична авторефлексия на осъзнатия си облик в понятийната система на смирената маса приспособенци.

Да обобщим: светът е виждан през погледа на помощник-регистратора; светът е езиково маркиран с фразеологията на помощник-регистратора; идеологическата оценка както на света, така и на езиковите средства на неговото възплъщение е двойка – външната гледна точка принадлежи на персонажа (на актуалния носител) (Успенски 2000: 30), вътрешната, интроспективната – на скрития повествовател (на потенциалния носител).

Това е крахът на поредната школарска идея за саморазобличението на героя, който „сам се дискредитира в собствения си монолог“. Всъщност монологът е двугласен – нееднороден (инконгруентен) и затова – комичен.

3. ЕЗИКОВИ АСПЕКТИ НА КОМИЧНОТО – ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕН ПРЕГЛЕД

Постепенно бе достигната и преломната точка на анализа: езикът на бюрократичното самонаблюдение е всъщност и език на скритото наблюдение. Ред е на оценка именно на стилистичната поливалентност на творбата и анализ на езиковия ѝ спектър.

А) Речеви обрати с контактен характер;

Текстът е изначално представен като публична изява, като псевдоораторска публична реч. Поради това той е наситен с вметнати изрази и опростено казано – обобщено-лични конструкции с подчертана конативна и косвено изразена фатическа функция (Якобсон 1995: 74–105). Това са най-силно изразените интонационни и жестомимични маркери (индекси), в които доминира съсредоточаването преди всичко върху адресата и дори по-скоро върху самия контакт на изказа. Езикът на фейлетона активно търси своите слушатели (даже „зрители“), героят – своите „съмишленици“, речта му във функционален план трескаво изисква съпричастие в настойчивата контактност (*brate мой*) и фокусиране върху контакта (*разбираш ли*⁴). Немалка част от „задушевно изповед-

⁴ В много по-голяма степен изразът (с най висока фреквенция в текста – осем употреби) има характер на интонационен и смислов, насочващ към кода автокоректив – на речеви жест на самоубеждението от гледна точка на фатическата функция. Също така има чертите и на обособен емфатичен център, на паразитен

ния“ ѝ регистър е свързана с измъченото и натрапчиво старание за фамилиаризация на изказа, за дружеска приближеност към адресата (например допълнително маркирана в числото на обобщено-личните конструкции – от множественото „ви“ към сингуларното „ти“): А – вметнати изрази – *brate, брайно, моля ви се – моля ти се* (gest-i + int-i), *кажете* (int-i), *знайш, не знайш, то се знай* (int-i), *не го ли знаете* (gest-i + int-i), *да речеш, това-онова* (int-i), *кай – да кайш, санким*; Б – обобщено-лични конструкции с абстрактен, подразбирано всеобщ, адресат – *на да речеш, гледаш* (gest-i), *виж* (също gest-i – партикуларизация на презенса и императива, трансформация в демонстративни частици), *„остави, че не ми поемва палтото“*, *вярвай бога ми, питай когото щеш, да не мислиш, виж ти сега, иде ти да кипнеш* (gest-i + int-i), *бръкнеш – няма* (gest-i), *„и на, вземи, че бръкни, когато щеш, злато с шепи ще наринеш“*, *„късмет ли да го наречеш, какво да го наречеш...“*, *„гледаш ги живеят бейски“*, *„Бре анонимни записки ли не щеш, бре доноси ли не щеш, бре заплашвания ли не щеш – нищо не помогна“*.

Опростеното определяне на тези конструкции като обобщено-лични изрази е свързано не с пренебрегването на факта, че много от тях са части от фразеологични съчетания, а с обособяването на фразеологичния състав на текста в отделна подточка и най-вече с контекстуалната им смислова функционалност – тенденциозно търсене на контакт от фамилиарно-интимното равнище на „колегиално“ непринудената споделеност към утвърждаването на всеобщата, генерализираща идентификация на гласовете, позициите и съзнанията в преплитането на конкретното и абстрактното поле на комуникативното-менталните категории „аз – ти – ний интелигенцията“.

Ти-ориентирите, за които стана дума, са най-инконгруентната съставка на комизма в Алековия фейлетон, именно заради глобалното, неосъществимото, но вербално и идеологически осъщественото интегриране на персонажа с културния социален слой (и с идеологическата гледна точка на повествователя) в „сентенциозния“ завършек на творбата „*Аслъ калнав народ сме ний, интелигенцията*“.

Б) Фразеологични структури;

Езикът на фейлетона е прекомерно фразеологично динамизиран. Разбира се, без да навлизаме в безкрайно трудната, спорната и терминологически усложнената област на фразеологията и идиоматиката, говорим не само за чисти идиоми, но и за устойчиви съчетания с вариативен характер и за т. нар. фразеосхеми и „случайни комплекси от

фразеологичен баласт, но в най-малка степен на пряк и пълносмислен въпрос към адресата, относно буквалното „разбиране“ на контакта.

лексикални единици“ (Ничева 1983: 36, 55-56), чиято случайност не рядко е приемана за някаква степен на фразеологизация. По съществена за тук преследваната цел е не именно строгата класификация на фразеологичните цялости, а тяхното смислово единство с комичната природа на творбата и функционалната им реализация на равнището на комичните несходства.

Лесно е да се каже, че фразеологичните структури изграждат съществен щрих от речевата характеристика на героя, по-трудно е да се обобща в какъв аспект формират комичната цялостност на витийската му поза. Първият възможен находчив подход при подобна изразителна честота на фразеологично маркирани езикови средства е подозрението – на пръв поглед парадоксално – в словесна слабосилност. Парадоксално, защото беглият обзор на лексикалния пласт на творбата ще намери немалко цветисти думи. Тук е спънката: ако от текста бъдат отстранени експресивите и фразеологичните маркери (най-общо казано), обемът му ще се съкрати поне наполовина, без да се стесняваме от халваджийския си окомерен критерий.

Речта на героя е изтъкана от готови конструкции (или словесни „заготовки“) и от бомбастична, надмерно изразителна лексика. На пръв поглед реторичното многообразие и обилие се оказва формална схематизация на изказа. Търсен е евтин ефект с помощта на популярни словесни модели, изказът издава своята зле прикрита заученост, гъвкавостта и афористичността на фразеологизмите се трансформира в клишираност в прекомерния им наплив. Казано с една сполучлива метафора – словото става едностранно. Така комичното несходство прониква в самата природа на фразеологията, като я преобразява в собственото ѝ лоно. Езикът като социален феномен мутира в институционален стереотип.⁵

Ето някои от типичните за произведението фразеологични конструкции и свързвания: 1. – фразеологични конструкции (евентуално с един граматично изменяем факултативен член): *дявол да го вземе; виж ме на кой хал съм; не са ми дотам меки очите (intr-cit); да го вземе мътната; върви му като на бясно... (куче); да си пробия път; па каквото ще да става; всичко на вятър; туй не е шега; отде се е взел; де оня късмет...* 2. – фразосхеми (устойчиви синтактични схеми със задължителен лексикален или фразеологичен компонент и с една

⁵ В този план на разсъждение можем да се досетим защо словото на днешните „звезди“, „випове“, „хайлайфаджии“ и „лидери“ и прочие недоразумения с претенции за „елитност“ звучи найлоново помпозно, дори когато заимства изразния реквизит на народната мъдрост.

или повече вариативни лексикални единици): *кой ти търси (фаетон), не че не са ми (минали през) А – Б (минали са); (петимен) съм да А и (до ден днешен) все (петимен) си оставам; нищо и никакво (хлапе); не ще и да ме (знае); (питай) когото щеш; (тръгнал) да си вади очите (в Македония); (той) ми яде главата; (архиподлец) ти ставам аз тебе (брайно); (А) им вади очите; пет пари не давам за (него); иде ми да (А); (А) излезе (късметлия); донесе (щастие); колкото за (строг) – (строг) съм; кой знае какви (чудеса) (гоня); направих го на (сол); (А) си няма хас; (калпав) народ сме – А; управляя до (коляно); каква е тази (управя), не можях да я разбера; па да речеш А, да речеш Б; (А) ли да го наречеш (Б) ли да го наречеш... 3. – фразеологизирани речеви обрати: *вярвай бога; и тъй нататък; думата ми е, че...; с една дума; и туйто; то се знай; хайде де; па туй за туй; отгде-накъде, разни там; кой знай; виж ти сега (А)...* (както и вече споменатите *разбираш ли и моля ти се*).*

Обратният ефект на схематизацията е следствие на квантитативни натрупвания. Всъщност наблюдаваната неравновесност има и своя мотивационен фактор в рамките на психологическото препрочитане на персонажа: целенасочен и неотклонно преследван стремеж към образност, убедителност, релефна изразителност (последното е постигнато с открояващото се присъстване на експресивите), но най-вече към откритост, непосредственост, към здрава обвързаност със „здравите народни маси“ (поддържано и от ачик-ачик натресената антитеза „аз и моята ползица за народа срещу заслугите на кокона Поликсени“), към демонстрация на естествено и непринудено емоционално поведение, тоест – към почти всичко това, което схематизацията на речта в своя комичен дисонанс отхвърля.

В) Лексикални характеристики;

Да направим бегъл обзор на стилистично маркираните лексикални единици, като не забравяме, че те са части от по-широки граници на изказа и че тяхната изразност трябва да бъде тълкувана и с оглед на реализираните колокации (exgr. col.) и референция (exgr. ref.) и то защото именно в нетипичната, несъответстващата им указателност или съчетателност се поражда комичният импулс.

На първо място са експресивите и техните конкретно контекстуални подкатегории: *трепя се, натрапиха* (+ една булка – exgr. col.), *бейски, дивотии* (правда – exgr. ref.), *изтърси* (+ едно заповядайте – exgr. col.), *гуша се* (из къшетата⁶ – exgr. col.), *мачкам* (вм. малтрети-

⁶ Великолепно комически противоречиво на семантично равнище съчетание между пространствено разгръщащия и интензифициращия предлог ИЗ и прост-

рам), *изтикам* (вм. заема мястото), *нацапах* (вм. наклеветих), *дрънкат* (вм. говорят), *диване*, *курдисат* (вм. сложат), *изфъкам* (вм. нарежа), *насвяткам се*, *мъкна* (вм. нося), *калпав*. Към тях следва да отнесем и някои деминутиви – *ползица*⁷ (горе-долу + *ползица* + за народа – ехрг. col.; чиновник, агитацияки, туй-онуй – ехрг. ref.), *агитацияки* (отново!), *дарбица* (кураж, характер – ехрг. ref.), *физиономийка* (зализана) – както и аугментатива *мустачури* (+ левент – ехрг. col.). И накрая не бива да бъде забравян неповторимият официализъм – *архиподлец*, неоспорим интроспективен цитат, обединяващ отчайващата и скверна амбиция в идеологическия ракурс на героя и презрителната ехидност на повествователя.

Следват чуждиците и (също с неспорен експресивен заряд) – турцизмите, един неколкократно повтарящ се елинизъм и един контрастно открит самотен русизъм – акутна комична точка в чуждоезичната маниерност: *челяк*, *аслъ*, *бошлаф*, *бамбашка*, *джанъм*, *санким*, *чунким*, *еле*, *къошета*, *кокона... чорт* (да го вземе – ехрг. col.).

Достойно място заемат също и просторечията (отново с изявена експресия), някои от тях с изразителен оттенък на диалектизми – *фа-етон* (сравни с „пайтон“ в „Бай Ганьо в двореца“), *среднята*, *тамам*, *чепици*, *отгде*, *никой път*, *отпреде*, *дохажда*, *кай*, *да кайиш*, *знайиш*, *управя*. Ключовата роля в този лексикален пласт все пак принадлежи на една особена категория – формално показателни местоимения и конструкции, пресемантизирани в неопределителни или в речеви белези на „мъка на словото“, на недосещането и словесната несигурност: *таквоз*, *такваз*, *таквозинака*, *туй-онуй* (при тези думи, както в тази творба, така и у „Бай Ганьо“, е пределно усилен жестомимичният съпровод, дори деклариран в повествованието). Някои от тях са съставни части на фразеологични изрази (*туй-онуй*), други от тях комично субституират част от популярно устойчиво сравнение, като речевото блуждаене е допълнително очертано от последващата апосиопеза (върви му като на бясно куче тояга – „върви му като на бясно *таквозинака...*“).

ранствено стеснения и иманентно статичния образно-съдържателен контур на думата „къоше“.

⁷ Сравни например тази словообразователна литота („ползица за народа...“) с Иванчо-Йотовата хипербола „за народа загуба...“ – „Чичовци“ – и категоричното определение „загуба велика“ със снизходително утвърдителното „горе-долу ползица...“. Това са явното и скритото лице на самоубеденото съзнание за значимост.

Най общо казано три групи експресиви: А – предимно първично-експресивно-емоционална лексика, реализираща комичното несходство в колокационни и референтни отношения (с подгрупата на вторично експресивизираните *ползица, мустачури, архиподлец* и др.); вторично експресивно-емоционални думи,⁸ придобили експресивната си наситеност изключително на контекстово равнище: Б – чуждици и заемки, В – просторечия.

Разкритието на комичното звучене не се корени единствено в стилистичния еkleктизъм, в тази „чудновата бърканица“, не единствено и в смисловите взаимодействия на стилово маркираната лексика с другите очертани дотук зони на функционално активирани езикови единства (за търпеливия читател вече е ясно, че анализът на езиковата комика следва линията на категориалния подход и изолираното разглеждане на всяка обособена категория), а още и в противопоставянето между преднамереността и непосредствеността. Ако експресивите от група А предполагат някакъв целенасочен словесен подбор и в известна степен, с оглед на времевата отдалеченост, могат да бъдат приети за елементи на един своеобразен за Алековото време „тарикатски език“, то просторечията от група В са резултат на неприкрито проявление на плоскоизмерната езикова природа на персонажа. Чуждиците са най-общо междинно поле, в които може да се проявява пряката номинация (*кокона*), да се предположи осъзната воля на избора (*бамбашка*) и да се отбележи неволна, проникнала през загражденията на маниерното слово просторечивост (*аслъ*). Комизмът е изграден в общото сечение между плана на фразеологията и плана на психологията (Успенски) – в противопоставянето на характерологично демонстрираното (отраканост, импулсивност, енергичност; артистична небрежност; аутсайдерска високомерност на значимия, но неоценения) и психологически издайническото (безкултурие, тесногръдие, примитивизъм). С една дума – езикът на бюрокрайичното самонаблюдение се саморазголва. Позьорщината се оглежда в словесното естество на поплювковщината. Извод, активно подкрепен и от тематичната разслоеност на текста, за което ще стане дума⁹ след малко, и от ситуаци-

⁸ Специфичното за думите от този тип е, че те придобиват емоционално-експресивните си свойства чрез целенасочена семантична, граматическа или словообразователна вторична намеса. (Вътов 1998: 233-234).

⁹ Предлаганата тук версия на статията е силно съкратена. Наблюденията върху синтактичната организация и тематичната разслоеност на текста са изложени в пълния вариант (Бел. моя. Б.Д.).

онната комика на самотното пиянство в тунела (*режа за бяс – вдън земя – добре че не им обаждат*).

Г) Словесна орнаменталистика

Всеки автор хуморист, и най-благочестивият, се изкушава да декорира комичния импулс на изказа си с някои усложнени похвати. Да се насочим на раздяла, макар и бегло, и към тях, към солта и пипера на този фейлетон, без които гозбата щеше да е недосварена.

Образните сравнения безспорно подсилват емоционално-експресивния тон, не само психологически, но и визуално в плана на споменатата сценографична напрегнатост на текста. „*Една оскубана сврака с цилиндър*“ безспорно е външно несходна визуална конструкция, пораждаща комичния импулс на принципа на комиксовия колаж; изразът „*гледа ме като добиче*“ активно кореспондира с „*реваха като говедо*“ и се потвърждават взаимно; „*сякаш че по сърцето ме натиска*“ е образна смехотворна илюстрация на буквално физическите измерения на завистта и незадоволената пустославност; „*мачкам като фелдфебел*“ косвено отпраща към противовеса на военщината и чиновничеството, различни дори в интензитета на жестокостта си – какъв страховит авторитет може да бъде въвоненото на прашни бумажки мекотело (което на всичкото отгоре се напива в притулно уединение, потайно и от няколко бири!).

Няколко риторични въпроса уплътняват интонационния регистър на вайкането (*Туй човеци ли е? Защо ме мъчат тъй, ... голяма работа ли е?*) а най-впечатляващият от тях – евфемистичната антитезисна конструкция „*Да си пълниш и празниш стомаха – туй заслуга ли е, кажете ми?*“ – от една страна функционира на принципа на неосъзнатия автосарказъм, тъй като препраща обратно към самия персонаж идеята за безплодния физиологичен кръговрат на дармоеда, а от друга е сред най-изразените интроспективни цитати в текста.

Но безспорен фаворит в комичната игривост на художествения език, сценичната образност и подвижност е малапропичната¹⁰ конструкция на обръщението към министъра. Малка грешка в глаголният залог (Аз имах честа да бъда назначен – „*Вие имахте честта да ме назначите*“) или в речевия обрат (Вие имахте добрината да ми окажете тази чест и т.н...) контаминира две конструкции в една откровено на-

¹⁰ В стесненото си разбиране малапропизъм означава домогване на говорител от по-ниско стилово равнище към по-високо, при което той допуска грешки от няколко основни типа. С такива претенции например говори, пък и пише, Иванчо Йотата, който с повестта „Чичовци“ и донякъде с „Под игото“ става, види се, първият изявен малапропичен образ в българската литература. (Георгиев 1992).

хална формулировка. Комичното несъответствие между слово и действие („...уж се старая да се докарам...“), между езиковата дезориентация, смисловата травестия и инфантилното кокетирание, много точно осмислено в друго карикатурно илюстративно сравнение („...като че ли дете със сурвакница стои отпреде му“), издава не само умствената ограниченост на героя, но и навика му да заучава фрази и да жонглира с тях механично. Просто тази не е усвоена докрай и вербалната проява е в рязък контраст с поведенческата. Това е доловено и от самия министър, който не сдържа усмивката си, макар че описанието на мимолетната мимика („гледа през мустак“) е също контаминация от „гледам през рамо – усмихвам се под мустак“, която препотвърждава маллапропичната податливост на разсеяния словослагател („словослагач“ е също добра, макар и още несъществуваща дума!).

За раздяла остава звукописът. Алеко се е изкушил да извае звънко речта на героя си в два изразителни пасажа. „Гуша из къошетата“ има фонетично еднороден състав в началото на двете думи – звучен и беззвучен и още мек и твърд велар са следвани от задна средна лабиална гласна (тясна и широка) и от еднакъв фрикатив¹¹. Взаимно се допълва на фонетично равнище внушението за стесненото пространство и емоционалното „свиване“ на притеснението. Разбира се, комизмът не разчита на това – фразата е заредена с присмехулния апломб на самият герой (int-i), презиращ подобно поведение на неинициативни женчовци, а следва и двойно, категорично и фразеологично оформено отрицание („Не, не са ми дотам меки очите“).

По-различен е случаят с финалната фраза на творбата – „Ашколсун на кокона Поликсени“ отново фреквентно издигащ именно същите фонемни и дори групи (ко), като участието на фрикативите е подсилено и от съскавата „с“. Звуковата динамизация не си взаимодейства с лексикалната семантика на думата, а с един по-общ аспект – с езиковата маниерност на чуждоречието, със словесната обвързаност с „агарянския ямурлук“ на господин Балкански. Би могла да се изведе на хипотетично равнище идеята за музикализирането на клокочещия протест и съскащото злобно завистничество, но се опасяваме, че подобна мисъл няма основа за по-значима аргументация. Освен може би тази, че интонационните колебания в творбата между вайкането и пустосването са постоянни и че самата композиционна рамка въвежда

¹¹ Сравни с популярния стих на Валери Петров, в който рязката честотна доминация на фрикатива „ш“ задава и акустичната алюзия на шепота, естествено съотносима с описваните топоси: „Сред шишета, // край къошета // на ухо мълвата шета, // а мълва когато шета // в миг я хващат аташета“ („Репортаж за трите хаш“).

модуса на „бомбардирането“ на „несправедливата съдба“, на кипежа на справедливия гняв („Иде ти по някой път да кипнеш“), а затваря производението с хленчещото самосъжаление „И пак нищо, и пак нямам звънец“. Сякаш алитерацията комично откликва на разсейването на модуляцията: кънтежът на канонадите затихва в мъждукането на мижитурката, в шумоленето на шушумигата.

Литературата описва бюрократичната институция, но последната сама започва да пренася фикционално-моделираното в рамките на социално-емпиричното. Фейлетонът на Алеко е модел на поведение на не една институция – била тя административна формация или индивид, въплъщаващ абстракцията на управленски орган.

Езикът на съвременните бюрократични институции е клиширан, маниерен и помпозен. Всяка една слуша само собствения си говор, вайка се за окаяното си положение в социалната машина и обвинява други институции, съпътстващи обстоятелства, системата като цяло, малшанса си, предшествениците си... Бои се от надредните структури и тайно ги ругае, но демонстрира сила в сферата си на влияние. Ако върши работа, върши я, без да е наясно какво точно прави, но за разлика от това – със самосъзнанието, че е полезна „на народа“, което гръмко афишира. Наблюдава себе си от своята камбанария, без дистанцията на обективността, без другата гледна точка.

Но думата ни беше за езика – комичен в титаничните си напъни лилипут, той е рожба на автоматизирано уродство, на дебелашка и непохватна позьорщина, прозрян отколе в литературата и не само от Алеко.

Политика, социална сфера, медии... Стига ни само да пуснем телевизора. Разбира се, говорим само за бюрократизирането на институциите, но кой ще каже къде свършва то? Да добавим още и това, че днешният бюрократ с грухтящо задоволство се подписва в графата на интелигенцията. А на всичкото отгоре там, където би свършил светът на бюрократичната институция, отдавна вече е започнал светът на институционализирането на глупостта. Бигбрадъри, поп-фолк айдъли, екранни кокетки и тем подобни „зализани физиономийки“ – те са орган и трибун на избуяло културно съзнание, търпеливо ваяно, управлявано и за беда – развивано. Ето – пак институция, и пак интелектуалци... Управия до шия! Калпав народ... Ашколсун на комика Алеко!

ЛИТЕРАТУРА:

- Борецки 2005:** Borecký, Vladimír: *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton, 2005.
- Вътов 1998:** Вътов, Върбан: *Лексикология на българския език*. Велико Търново: Абагар, 1998, 233–234.
- Георгиев 1992:** Георгиев, Никола. Малапропизмите в речта и художествената литература. // *Цитирацията човек в художествената литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“ 1992.
- Ничева 1983:** Ничева, К. *Българска фразеология*. София: 1983.
- Пиърс 2000:** Peirce, Charles Sanders: *Избранные философские произведения*. Москва: Логос, 2000.
- Успенский 2000:** Успенский, Б. *Поэтика композиции*. Москва: Азбука, 2000, Серия АCADEMIA.
- Шмит 2003:** Schmid, Wolf. *Нарратология*. Москва: Языки славянской культуры, 2003.
- Якобсон 1995:** Jakobson, Roman. *Lingvistika a poetika*. // *Poetická funkce*. Jinočany: H&H, 1995.

ОБЩЕСТВЕНИТЕ ИНСТИТУЦИИ И КАНОНЪТ В ДЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Маргарита Славова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The paper discusses the factors that form the canon in Bulgarian children's literature during the Revival period after the Liberation and the so called socialist era. We can clearly define the important role that schools have as a major institution in this process. The contribution of other institutional and non-institutional factors such as publishing houses, censorship, critics, ideological dictatorship is also noted.

Keywords: society, canon, children's literature.

На въпроса в какъв социален контекст или институция „се случва“ процесът на литературната канонизация Джон Гилър отговаря така: „Канонът е историческо събитие – той принадлежи на историята на училището“ (Critical Terms...1990: 244). Това е така, защото неговата (на училището) основна социална функция е предоставяне на различни типове знание, включително и знание за това, *какво* и *как* да се чете и пише. Необходимостта от такъв тип знание, определяно като *literacy* (езикова и литературна грамотност), привилегирова училището в ролята му на главна институция, чрез която обществото организира и регулира практиките на четенето и писането.

Тази общотеоретична постановка, която Гилър аргументира с примери от англосаксонския тип образователна система, утвърдила се в Англия и Северна Америка, е приложима и към българския образователен модел и легитимиращата го институция – училището, които се създават и укрепват през епохата на Възраждането и в контекста на които възниква и се развива канонизираната детска литература.

Известно е, че школският модел у нас е до голяма степен подражателно-адаптивен, особено в началото, когато на базата на усвоявания чужд опит се търси и своеобразна българска мяра – както в принципите и методите на прилаганата дидактична система, така и в съдържанието и облика на обслужващата я книжнина. Наричаме я школска или учебникарска книжнина, познаваме нейните първи стъп-

ки и етапите на развитието ѝ, фокусирали сме книгите с приносен и иновационен характер. Актуални обаче са въпросите *как* и *доколко* тези книги (най-вече букварите и читанките) са въввлечени в процеса на формиране и канонизиране на детската литература, *дали* и *доколко* играят ролята на литературен (не само информационно-дидактичен) институционален фактор.

Относно същността на понятието „литературна институция“ Валери Стефанов пише: „[...] *„там“ са писателите и „литературата“, но там са и работилниците, където се изковават техните образи, там са и борсите, където тези образи получават цена[...]“* (Стефанов 1995: 7). Подобно разбиране релативизира утвърдената представа за литературата като монолитен корпус от заслужили имена и свещени текстове и я „чете“ като „микролитератури“, като „разпръснатост по всички нива на социалния свят“. През неговата призма възрожденските буквари и читанки – единствените книги за ограмотяване и четене от децата и юношите по онова време, извикани на живот и регулирани от институцията на светското училище, функционално се припокриват с „работилница“, в която европейският просветителски образователен и възпитателен модел, изграден върху педагогическите възгледи на Джон Лок и Жан-Жак Русо, бива „преведен“ в литературен модел. Това става главно чрез посредничеството на гръцкия език и адаптирането (по-скоро побългаряването) на чуждите образци – отделни четива или цели книги, заимствани от един нов канонизиран корпус от литературни текстове за деца, в чиято тематика и структура последователите на Лок и Русо в Европа и Русия са вградили основните идеи за човешката природа и социума, за детето и възпитанието, за книгата като инструмент за формиране на човешката личност.

Този корпус е центриран около дидактично-инструктивния литературен модел, жанрово представен от моралистичния разказ, инструктивния разказ и дидактичния разказ за животни. Моралистичният разказ, обикновено сюжетиран върху отношенията възрастен – дете, в които на възрастния е отредена ролята на ментор, а на детето – ролята на обект на нравствения императив, утвърждава като норма посочения набор от персонажи, действия и диалог, превръщайки процедурите на образователната практика в литературни.

Инструктивният разказ, комбиниращ рационалистичното знание и художествената фикция върху принципа на Джон Лок за постигане на образователните цели чрез „инструкция и забава“, също става нормативен и продуктивен жанров модел в системата на детската литература. А дидактичният разказ с животински персонаж, освен че легитимира баснята като свой първообразец, се явява нова жанрова

формация, съчетаваща баснени и приказни елементи, популярна в детската литература от края на XVIII и началото на XIX век. Така моралистичната литературна доктрина, инспирирана от авторитетни фигури като Джон Лок и Жан-Жак Русо, ревизира и обновява канонизираната до този момент в Европа относително хомогенна система от книги за деца (азбуки и буквари, доминирани от религиозно-възпитателната доктрина) и я превръща в хетерогенна, не без активното участие и на една друга важна социокултурна институция – комерсиалната издателска практика.

У нас процесът на формиране и канонизиране на литературата за деца, за разлика от европейския, протича паралелно с процеса на стратифициране на „голямата“ литература и кодифициране на езиковата норма, в условията на липсващи институционални фактори (издателства, книгоразпространение, библиотеки). Това е предпоставка за разширяване функциите на училището като културно средище и на школната книжнина като лаборатория за апробиране на езиковите доктрини и изработване на нормативния литературен канон, преди всичко на канона в детската литература. И макар че в този процес доминира процедурата на заимстването, той има и свои характерни черти, най-важната от които е функционализирането на фолклора като основополагащ и художественогенериращ фактор. С други думи, представата за литературна конвенционалност и специфичност на текстовете за деца, формираща се чрез репродуцирането на описаните по-горе литературни модели в букварите и читанките или в „преводните“ сборници и книги, не игнорира фолклорния естетически опит, а напротив – продуктивно го абсорбира. Формулата „от фолклор към литература“ (Боян Ничев), неприемлива според мнозина като теза относно развойните тенденции в „голямата“ ни литература, не е без основание при детската литература, където фолклорът, влязъл в нея за първи път **чрез** букварите и читанките, има постоянно присъствие като образец и корелат за постигане на художествена идентичност.

Тази особеност по своеобразен начин кореспондира с тенденцията към адаптиране и побългаряване на чуждите литературни образци, а така също с доминантата на националноезиковата доктрина в „правенето“ на „своя“ литература през възрожденската епоха и налагането на етноцентричния модел в нея.

Друга особеност на процеса на литературна канонизация **в** и **чрез** буквара и читанката е използването им и като филологическо пособие за учителя – чрез въвеждането на паратекстов или метатекстов коментар на актуалната за момента езикова доктрина и на литературната норма. А като се има предвид и предназначението им за „всякого

болгарина и най-паче за децата, *что са учат*“, т.е. афишираната дву-адресност на посланието им, бихме могли да видим в подобен жест не само принудата на тогавашния социокултурен контекст, но и преудгаждане на един от критериите за каноничност в детската литература, актуален и днес.

Училището като социална институция и букварите и читанките като литературна институция са важен, но не единствен фактор, детерминиращ канона в детската ни литература. След Освобождението у нас се засилва ролята на издателствата, все още малко на брой, но целенасочени да обслужват все по-адекватно както учебните програми на Министерството на просвещението, така и училищната практика. Известна е многостранната просветителска дейност на пловдивските издатели Христо Г. Данов и Драган Манчов, които наред с всичко сторено от тях за духовното израстване на младата българска нация, имат заслуга и за появата на първите книги за деца у нас: двутомната христоматия на К. Величков и Ив. Вазов – опит за представяне на европейския литературен канон, и детските стихосбирки на Васил Попович и Иван Вазов.

Поезията в „Детска гусла“ на Попович има скромнен принос в литературата за деца, но предговорът ѝ е своеобразен теоретичен „подстъп“ към канона в тази област. А „поръчковата“ сбирка на Иван Вазов „Стихотворения за малки деца“ три години по-късно вече задава на практика нормите на този канон.

В процеса на канонизация на българската детска литература се включва също така следосвобожденската педагогическа и литературна критика, която с годините все по-настойчиво ще претендира за ролята на главен кодификатор на литературната норма, особено в годините на изострено идеологическо противостояние (30-те и началото на 40-те години на XX век) или на идеологически диктат (от втората половина на 40-те години на XX век).

Нека да припомним и незавидната роля на цензурата – институализирана и неинституализирана, във формирането (или по-скоро – деформирането) на детския литературен канон.

Оказва се, че наличието на официална цензура провокира, в отделни случаи, продуктивността на талантливите писатели – те търсят езоповския език на притчата или приказката за изразяване на своите социални и морални идеи. От друга страна, тъкмо цензурата унищожавата талантните, оставяйки им единствено компромиса като алтернатива. Така се появяват например приказките на постоянно преследвания от цензурата Пушкин, немислени като детски, но останали трайно в класиката на световната детска литература. У нас приказката про-

цъфтява като жанр главно през 30-те и 70-те години на ХХ век, в това число и приказната повест и роман, като понякога писателите използват жанра, за да представят социалните конфликти на времето или да отправят сатирични стрели към властимащите – ярък пример е алегоричната приказна повест „Дивата гора“ на Орлин Василев.

Но също така под натиска на партийната цензура у нас са унищожени поетични таланти като Асен Разцветников и Никола Фурнаджиев – първият буквално е духовно смазан от идеологическата критика след 9-ти септември, а другият – от собствения си компромис, подчинявайки се на партийните директиви и приемайки високи постове по онова време.

Особен вид цензура у нас с канонопределящи функции са двата закона за детската литература. Единият е от 1920 година и има по-скоро рестриктивна роля – под неговите удари попада социално ангажираната, тенденциозна детска литература. А другият е от 1953 година и играе ролята на директива за творците и издателите – за какво може и трябва да се пише, какъв трябва да бъде новият герой, на какви идеологически и педагогически критерии трябва да отговаря четивото за деца. От този момент нататък канонична става тази литература, която отговаря на партийните повели и принципите на социалистическия реализъм. Проводник на тази тенденция, както знаем, са всички обществени институции – Министерството на просветата, училището, издателствата, литературната преса и критика, литературните форуми и награди.

А какви са тенденциите днес? Кой детерминира канона в детската литература в сегашната ситуация на объркани ценности и изгубени илюзии? На перманентни образователни реформи и промени в учебните програми? На липса на специализирана преса и критика? На издателски произвол? На доминация на чалга-културата?

Кой би се наел да отговори на подобни въпроси? Нека да си поговорим!

ЛИТЕРАТУРА:

Critical Terms for Literary Study. The University of Chicago Press. Chicago and London, 1990, p. 244.

Стефанов. 1995: Стефанов, В. *Литературната институция.* София: Ану-бис, 1995, с. 7.

ФЬОДОР ТОЛСТОЙ-АМЕРИКАНЕЦА И ЛИТЕРАТУРАТА

Румяна Корсемова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The article presents one of the most sensational figures of the Russian 19th century – legendary figure, adventurer, card player and brawler. The object of the research and interpretation is the interaction between the mosaic of social roles, which he “plays“, and literary codes. The accent is put on the coalescence of everyday behavior and literary order, seen as a two-way process and through its original cultural mediations.

Keywords: social role, cultural code, literary order, interaction.

Фьодор Иванович Толстой (1782–1846), известен с прозвищата *Американец* и *Татуирания дявол*, е може би най-сензационното лице на руския 19. век¹. Прозвищата си получава след скандално участие в първото руско околосветско плаване под ръководството на адмирал И. Крузенщерн. Тогава заради непристойното си поведение² е свален от кораба заедно с любимия си орангутан в руска колония на североамериканския бряг. Известно време живее на Алеутските острови, където, по негови твърдения, бил провъзгласен от местните за племенен вожд. Оттам се връща през Сибир татуиран от глава до пети и става една от атракциите на дворянските салони, в които охотно демонстрира дивните плетеници и екзотичните рисунки по тялото си (Каменская 1991: 175-176). Ето какъв го вижда недалеч от Казан на път за Петербург барон Вигел: *„Наистина той ни поразил със своята външност. Природата беше ситно накъдрила гъстите му черни коси; очите му вероятно от горещината и прахоляка бяха възпалени до червено и ни се струваха налети с кръв, почти меланхоличният му поглед и необикновено*

¹ Статията е в програмата на научен проект „Руската литература – университетски образователни практики и диалози“.

² Най-известната му простъпка е напиването на корабния свещеник. Когато той в безпамятство паднал на палубата, графът подпечатал брадата му с восьмичния държавен печат, откраднат от каютата на капитана. След като свещеникът дошъл на себе си, се наложило да му отрежат брадата, за да бъде отлепен от дъсчения под.

тихият му говор плашеха моите подозрителни спътници. Аз, не зная защо, не изпитах никакъв страх от него, а, обратно, почувствах силно влечение. Той остана при нас за малко, говореше обикновени неща, но речта му беше толкова умна и увлекателна, че изпитах съжаление при раздялата с него“ (Вигелъ 2000: 175).

Потомствен граф, възпитаник на Морския корпус, поручик от престижния Преображенски полк, разжалван за дуел с прекия си началник полковник Дризен и участник в няколко военни кампании, от които излиза с възстановен чин и високи отличия, Американеца съчетава висок интелект с шокиращо съвременниците му поведение. Знаменит **бретъор**, в чийто личен синодик са вписани имената на 11 човека, убити от него на дуелното поле; безразсъден **авантюрист** (мълвата впрочем му приписвала и полет на балон с французина Гарнер), неудържим **гуляйджия**; страстен **картоиграч**, известен с дръзките си хазартни измами; 25 години живял с циганката Авдоля Тугаева – певица и танцьорка, която му ражда 12 деца, Ф. Толстой още приживе се превръща в легенда, разбира се, и с неговото активно участие. Графът става герой на множество анекдоти, устни разкази и мемоари, адресат на няколко лирически послания, чиито автори са С. Марин, П. Вяземски и Д. Давидов, на една от най-злостните епиграми на А. Пушкин, а също и прототип на цяла поредица литературни персонажи.

Силуетът му, очертан от Репетилон, се мярка в последното действие на „Горко на умния“ на А. Грибоедов: *„За всичко разсъждава много вещо./ Такваз глава по нас май рядко ще ти падне./ Разбойник бил, лежал в затвора, дуелист,/ И пооткрадва си сегиз-тогиз“*. Разпознаваме го у Пушкин в секунданта на Ленски от „Евгений Онегин“ – *„Зарецки – скандалджия стар,/ Бивш комарджийски главатар,/ Трибун кръчмарски, дух размирнен...“*, и частично в Силвио от „Изстрел“; в мошеника Удушев от романа „Семейство Холмски“ на Дмитрий Бегичев. Не без основание литературните историци долавят и в Гоголевите Хлестаков от „Ревизор“, Ноздрев от „Мъртви души“ и Утешителни от „Картоиграчи“ препратки към личността на Американеца. Със сигурност биографията на „алеута“, както го нарича Грибоедов, и личните контакти с него са вдъхновили далечния му роднина Лев Толстой, когато твори *„отчаяния лудетина“* Фьодор Иванович Турбин от „Двамата хусари“ и незабравимия Фьодор Иванович Долохов³ от „Война и мир“ – безразсъдно смел на бойното поле, но анархистичен в бита. Ексцентричното поведение на Ф. Толстой, граничещо с налуд-

³ Съвпадението на личното и бащиното име на персонажите с това на Американеца е повече от издайническо.

ност и съчетано с тихия му глас и меланхоличен поглед, вероятно подсказва на Ф. Достоевски демоничния контур на Ставрогин от „Бесове“. Списъкът с литературни имена, хипотетично свързвани с „ужасното дете“ на Преображенския полк, може да бъде допълнен с Лермонтовия Арбенин от „Маскарад“, с Тургеневите Лучков от „Бретъор“ и Лучинов от „Три портрета“ и към днешна дата остава отворен за дописване. Тази невероятна литературна „детеродност“ прави от Толстой-Американеца личност с уникално присъствие в руското културно поле, присъствие, което очевидно се нуждае от сериозни и разнопосочни тълкувания.

Едно от възможните обяснения на този феномен се крие в уменията на Ф. Толстой талантливо, а следователно и убедително да проиграва, довеждайки до крайност, различни социокултурни роли, чието съчетание нерядко изглежда невъзможно, логически несглобяемо. Например ролята на дръзкия **авантюрист**, който (според едно от преданията в рода Толстой) убил и изял любимия си орангутан, за да оцелее, изглежда несъвместима с образа на **епикуреец и изтънчен гурман**, пресъздаден от Ф. Булгарин в неговите мемоари. Маската на **безпощадния бретъор**, безстрастно отстрелващ поредната си жертва на дуелното поле, е несъотнесима с публичната репутация на Американеца като **милосърден и състрадателен**, „*изключително добър, винаги готов да даде последната си копейка на бедния*“ (Толстой 1873: 25). Имиджът му на **скандалджия и морален агресор** повяхва в съседство с поведението му на **домосед, верен съпруг и грижовен баща**, който успява умело и практично да управлява не само своето имение, но и това на приятеля си Василий Гагарин, затънал в дългове и обсаден от кредитори. Славата му на **мошеник картоиграч** спори с представата за него като „*честен, неспособен да измами или излъже*“ (Толстой 1873: 25). Възприеман като **космополит**, Американеца се държи и като **самоотвержен родолюбец** – той, бидейки разжалван в редник, доброволно участва в Бородинското сражение, след което за проявена храброст получава Георгиевски кръст 4-та степен⁴ и чин полковник.

Съчетаването на несъчетаемото, т.е. парадоксалният колаж от социалноповеденчески кодове и жестове, прибран към една личност, се оказва зареден с огромен културностроителен потенциал. Това издава ориентация към нова тогава парадигма – тази на романтизма, коя-

⁴ Именно неговите воински качества са възпети от приятелите му в един трапезен химн: „*А вот и наш Американец! / В день славный под Бородиным / Ты храбро нес солдатский ранец / И щеголял штыком своим*“.

то разпада единството на личността и прави проблематична нейната идентификация. Впрочем в своето послание към Ф. Толстой, написано през 1818 г., Вяземски съвсем отчетливо обвързва личността на Американеца с романтическите литературни стандарти: *„Американец и цыган,/ На свете нравственным загадка,/ Которого, как лихорадка,/ Мятежных склонностей дурман,/ Или страстей кипящих схватка/ Всегда из края мечет в край,/ Из рая в ад, из ада в рай!/ Которого душа есть пламень,/ А ум холодный эгоист;/ Под бурей рока – твердый камень,/ В волненьи страсти – легкий лист“*. Последното двустипие от цитата особено впечатлява А. Пушкин, който го възприема като сентенционален ключ към романтическия характер и възнамерява да го използва за епиграф към поемата си „Кавказски пленник“.

Онова, което сближава А. Пушкин и Ф. Толстой, несъмнено е игровият талант, дарбата им съзнателно и убедително да боравят с различни поведенчески кодове, създавайки „персонални митове“. Американеца със сигурност не само фикционализира, но и театрализира битието си. Поведението му видимо гравитира към сценичност, заредено е с презумпцията за изява пред публика.

Например по време на спектакъл на „Горко на умния“, на който присъствал и граф Ф. Толстой, при монолога на Репетилов, всички погледи били насочени към него. След края на монолога, сякаш репликирайки фразата „И пооткрадва си сегиз-тогиз“, Американеца се изправил и се обърнал към залата с думите: „Подкупи, ей-богу не съм вземал, защото не съм бил на служба!“ Залата избухнала в аплодисменти.

Интересното е, че Ф. Толстой е както блестящ актьор импровизатор, така и невероятно изобретателен постановчик на различни дръзки „етюди“, които се предават от уста на уста.

Едно от най-скандалните му „изпълнения“ е свързано (според версията на княз Павел Лопухин) с императорското семейство. Великата княгиня Анна Фьодоровна, съпруга на Константин Павлович, се отличавала с твърде лековато поведение. Тя се увлякла по един глуповат красавец кавалергард – Иван Линьов, чийто приятел Алексей Ушаков, без да му казва, изпратил от негово име страстно любовно писмо до княгинята. В последна сметка Ушаков уредил вечерна интимна среща на Линьов с Анна Фьодоровна в един от павилионите на Гатчинския парк. Бидейки във възторг от стореното, той го споделил с Американеца, който решил да се увери сам в достоверността на съобщеното му. По време на срещата Ф. Толстой започнал да се разхожда по алеята, водеща към павилиона, изчаквайки излизането на любовниците. Когато княгинята си тръгнала, Американеца се запътил

към Линьов, който в тъмното не го разпознал и уплашен се скрил в близките храсти. Правейки се, че нищо не забелязва, Толстой се приближил към мястото, където, приклепнал и сдържайки дъха си, се спотайвал злополучният любовник. Американеца преспокойно се облекчил върху главата му, след което догонил великата княгиня, за да я увери в безграничната преданост на Линьов към нея и да ѝ обещае, че няма да разказва за случилото се. Разбира се, историята бързо станала известна на гвардейските офицери и оцеляла в различни варианти в мемоарни и документални текстове.

На игровата стихия Татуирания дявол остава верен до края на дните си. Неговият биограф, синът на писателя Лев Толстой, Сергей, а също и племенницата на Американеца – Мария Каменска, разказват историята на знаменития синодик, съставен от легендарния дуелист в последните години от живота му. В него, както вече казахме, били вписани имената на 11-те жертви на бретъорската му страст, за упокоя на чиито души графа усърдно се молел. Родените от Тучкова деца на Американеца измирили едно след друго, като след смъртта на всяко той задрасквал и по едно име в синодика. Толстой загубил 11 деца, жива останала само последната му дъщеря. Особеното в това ужасяващо морално счетоводство е, че Американеца частично отиграва епизод от биографията на Иван Грозни⁵. Изобщо „архетипът Грозни“ (с известно херменевтично насилие) може да бъде доловен в поведенческата парадигма на Американеца. От гледна точка на семиотиката на културата той се свежда според Ю. Лотман до „съзнателен експеримент за преодоляването на всички и всякакви забрани“ (Лотман 1998: 95) и преди всичко на етическите, като основен поведенчески код става предсказуемата непредсказуемост. Самата личност на Грозни, моделирана в предромантически план като необяснимо съчетание от демонични страсти и пориви по разкаяние, добива особена популярност след излизането на „История на руската държава“ на Н. Карамзин, чиито първи осем тома, твърди Вяземски, Американеца изчел на един дъх и бил във възторг от тях⁶.

Все пак, най-ясно очертаващата се връзка между Ф. Толстой и литературата е сферата на устното словотворчество, където Американеца присъства и като обект на моделиране (чрез множеството анекдоти и сензационни разкази с негово участие), и като субект на културно са-

⁵ Малко преди смъртта си, през 1583 г., Грозни с характерното си изумително прехождане от грях към святост и обратно постановява съставянето на синодик на пострадалите при неговото управление, най-вече на жертвите на опричината.

⁶ Управлението на Грозни е включено в 8-ми и 9-ти том на Карамзиновата история.

мостроителство. През първата четвърт на 19. в. в руските дворянски среди устното общуване и създаденото в неговото пространство се превръщат в „лаборатория за литературата“ – там се зараждат ситуационни ядра и наративни схеми, отработват се нови стилови норми, разслояват се и се обособяват дискурсивни практики. Пьотър Вяземски нарича целия този културен пласт „оборотна“ и „устна“ литература и твърди, че нейната нефиксираност в писмени текстове ще създаде огромен познавателен дефицит за бъдещите поколения.

Тогава, в първите десетилетия на 19. в., се оформя т.нар. *салонна* култура, основана върху изкуството на изтънчения разговор, върху остроумните импровизации и версификации, афоризмите, словесните игри и епиграмите. Този тип игрово общуване нахлува в художествената литература и преди всичко в романтичeskата проза – без дискурсивния опит на дворянския салон изглежда невъзможно пълноценното разбиране и адекватното тълкуване на създаденото от Ал. Бестужев-Марлински, Вл. Одоевски, М. Лермонтов, Вл. Сологуб и дори Л. Толстой.

Редом с това се налага още една културна практика – „буфонната“, която се характеризира с обособяването на условно затворени общности, пародиращи и шеговито травестиращи ритуалността, организационния режим и стиловия профил на различни тайни или неформални обеднения. Най-известната от тях е „Арзамас“ (1815) – пародиен двойник на знаменитото дружество на архаистите „Беседа на любителите на руската словесност“. „Арзамасците“ (В. Жуковски, К. Батюшков, П. Вяземски, В. Л. Пушкин, А. С. Пушкин и др.) са културни опоненти на „любителите“. Те, като последователи на Карамзин, който олицетворява отварянето на руската култура към западната, се опитват да направят видимо безплодието на културната изолация, отстоявана от архаистите, да осмеят тяхната националкултурна параноя. Обект на пародиране в определени приятелски кръгове често става и масонската ложа с присъщите ѝ ритуал на посвещаване и езотеричен език. Например П. Вяземски, Д. Давидов, В. Л. Пушкин, К. Батюшков и Ф. Толстой-Американеца създават „ордена на тапирите“, в който членуват „рицари на тапата“, т.е. любители на бутилката, чиито сбирки, естествено, са посветени на „винолеенето“ и се откриват с изпълнението на трапезен химн.

Американеца, без съмнение, е един от ярките агенти както на „салонната“, така и на „буфонната“ дворянска култура, понеже обитава активно и двете полета, като оставя в тях трайна памет за своето присъствие. Почти всички дошли до нас свидетелства (преки или кос-

вени) за личността и живота на Американеца открояват изключителната му речевитост, остроумните му словореакции или ако използваме метафората на Р. Барт, „зрелищността“ на неговото говорене. Ще цитирам приятеля му Вяземски: *„Граф Толстой, известен с прозвището Американеца, макар невинаги правилно, но винаги силно и точно се изразява на руски. Той е майстор на свесните игри, без да прибегва до каламбури“* (Вяземский 1963: 375). Действително, достигналото до нас чрез свидетелствата на съвременници сглобява убедителната, макар и непълна представа за забавната и остроумна реч на графа авантюрист. Тя е изпъстрена с оригинални неологизми, шеговити преназовавания и субституции, ловки параномазии и катахрези. Например по повод споменатото вече послание на Вяземски Американеца твърдял, че смята автора не толкова за tolerant (търпим, снизходителен), колкото за Talleyrand (Талейран, т.е. хитър дипломат). Когато след женитбата си поетът хусар Давидов, културна емблема на мъжествеността, престанал да посещава сбирките на тапиерите, Ф. Толстой обяснявал на всички, че Дениска се е „омъжил“ и вече е „изгубен за приятелите си“.

В повечето от анекдотите за Американеца, смешното се произвежда именно от речта му, която изненадващо поантира и „преобръща“ ситуацията, разпадайки нейната сериозност, или обратно, придавайки мнима сериозност на очевидно фриволното общуване. Понякога това става посредством **цитиране**, както е в историята на запознанството му с Пьотър Нашчокин, пресъздадена от Анастасия Новосилцова (Новосильцова 1878: 538-540):

„В Английския клуб Американеца успял на игралната маса да измами Нашчокин и настоял веднага да получи от него 20 000 рубли, като го заплашил с пистолет, давайки му десет минути за размисъл. Нашчокин поставил на масата портфейла и часовника си и казал: „Часовникът ми струва около 500 р., а в портфейла има петрублева банкнота. Това е всичко, което ще получите, ако ме убиете. А в полицията ще трябва да дадете няколко хиляди, за да прикриете престъплението. Каква ви е сметката?“ – „Юнак, – извикал Толстой и му протегнал ръка – Най-последно намерих човека!“

Репликата на Американеца отпраща към знаменитото изказване на Пилат за Иисус *„Ето Човекът!“* (Йоан XIX, 5), а също и към легендарния разказ за Диоген, който денем със запален светилник твърдял, че търси човека. Тя доловимо пародира и двата протоконтекста, като кощунствено преобразува прилежащите им тълкувания. Поинтересното е, че същата фраза е приписвана на Наполеон при среща-

та му с Гьоте – „*Voilà un homme!*“, което поставя изказването на Американеца в иронична метапозиция и спрямо тази ситуация, ако допуснем, че тя му е била известна. Възпримано вече през историята посредник, цитирането на Ф. Толстой може да се разчете и като пародиращо сериозността на цитирането при Наполеон.

Бидейки според Ф. Булгарин „*умен като демон и удивително красноречив*“ (Булгарин 1848-49: 607), Американеца владее отлично и **играта с различните стилови режими**. Запазена е бележка, адресирана към него, със следната покана: „*Сега разбрахме, че си тук, бъди любезен, идвай. Опити от вина, жадуваме единствено теб: Бологовски, Пушкин, Кисельов*“. Шеговитата „резолуция“ на графа върху листа гласи: „*О пресвета и живототворяща троица, ще се явя пред вас, но вече полу-опит. Не с вино, а с ликьор, който приемете яко предтеча Толстова*“. Този отговор, типичен за „буфонното“ речево поведение, пародира не само богослужебния дискурс, като го прилага в неуместен, дори откровено профанен контекст. Той в арзамаски дух иронизира и излъчваните от „архаистите“ призови за опазване на стария „славяноруски слог“, намиращ се според тях в тясна връзка с божествения първоязык.

Ще спомена, че Американеца е майстор и на **емфатичното** говорене, в което щастливо се събират актьорската му дарба и блестящото му остроумие. За това свидетелства широко известната история за шестмесечния му отказ от пиене.

През този период Ф. Толстой присъства на всички дружески запой, но за всеобщо изумление успява да устои на изкушението. В края на пиршествената серия, на път от мястото на последния гуляй за Москва, Американеца се качва в една шейна с Денис Давидов, който, разбира се, не бил дал обет за трезвеност. Следва разказът на Вяземски: „*Студена и светла нощ. Дълбоко мълчание. Изведнъж Толстой крещи на кочияша: спри!. Шейната спира. Той се обръща към спътника си и му казва: „Денис, гълъбче, само ми дъхни!*“ (Вяземский 1963: 376). Когато коментира тази сцена, Вяземски специално изтъква неподражаемото интониране на фразата от Американеца, което ѝ придало особена, елегико-поетична изразителност.

Неотдавна в един руски сайт попаднах на жалбите на анонимен поклонник на Американеца. Той изказваше съжалението си, че Ф. Толстой не се занимавал с писане, което непоправимо ощетило руската литература. Истината е, че макар и рядко, по определени поводи, Толстой, като всеки „салонен“ и „буфонен“ дворянин, се опитвал да версифицира. Запазени са няколко негови текста – римуван надпис

към портрета на Д. Давидов, кратичък стихотворен отговор на посланието на П. Вяземски (1818) и епиграма, репликираща тази на А Пушкин (1820). Обръщението към Вяземски се състои от 8 стиха и представява закачлив експромт автопортрет. Интересно е с това, че потвърждава споменатата от Вяземски привързаност на Американеца към три култови фигури на Френското просвещение – Волтер, Русо и Кондиляк, и завършва с шеговита поанта в традицията на глумливите братства: „*Благоговей от душа/ Пред важността на Кондиляка.../ Ще кажа, без да се свеня;/ Далеч по-близък съм с коняка!*“⁷. Епиграмата за Пушкин изглежда по-добре шлифована в поетическо отношение и подсказва развит усет за избрания жанр, който към онзи момент има вече дълга и плътна траектория в руската литература. (Не без значение е и фактът, че блестящи епиграмисти са най-близките приятели на Ф. Толстой – Д. Давидов и П. Вяземски.) Вероятно проявеното в случая от Американеца стилово усърдие се дължи и на съзнанието, че неговият текст трябвало да противостои на текст, чийто автор бил вече утвърден поет:

*На сатирата нравствена с язвящото ѝ жило
Пасквилна клевета съвсем не ѝ отива.
Възторжен в подлостта, ти, Чушкин, не запомни,
Че те презирам според твоята нищожност.
Със примери клейми порока, не със стих,
И си спомни, приятелю, че бузи имаи ти...*

Написана в малко тромавия александрийски стих, епиграмата, без съмнение, е умело композирана. Тя притежава онова смислово и интонационно притворство, което поетът Николай Остолопов в издадения година по-късно „Речник на новата и древна поезия“ (1821) определя като гаранция за успех в жанра. Началото ѝ е съдържано, сериозно и нравоучително (първите два стиха). После текстът разгъва контрареплика на Пушкиновата епиграма, като пренасочва мотива за презрението към адресата, чиято фамилия е кошунствено деформирана, но остава добре разпознаваема (трети и четвърти стих). Финалът, или както го наричали тогава „възелът“ на епиграмата, съдържа дръзко, язвително и дори непристойно предупреждение, което със сигурност отвеждало двамата на дуелното поле⁸. Съдейки по този текст,

⁷ Този и следващият превод на стиховете на Ф. Толстой са мои – Р. К.

⁸ Историята на несъстоялия се дуел между Пушкин и Американеца е обстойно представена и прокоментирана в научната литература, затова няма да я обсъждам.

Американеца съвсем не бил лишен от литературен талант, чиято реализация може би щяла да бъде затруднена от чудовищния му правопис, наречен от С. Л. Толстой „фантастически“. Това е поредният парадокс, свързан с личността на Ф. Толстой Американеца, когото далечният му роднина Л. Толстой възприема като едновременно необикновен, престъпен и привлекателен.

ЛИТЕРАТУРА:

Булгарин 1848-49: Булгарин, Ф. *Воспоминания*. СПб, 1848-49.

Вигель 2000: Вигель, Ф. *Записки*. М., 2000.

Вяземский 1963: Вяземский, П. *Записные книжки*. М., 1963.

Каменская 1991: Каменская, М. *Воспоминания*. М., 1991.

Лотман 1998: Лотман, Ю. *Культура и взрив*. София, Кралица Маб, 1998.

Новосильцова 1878: Новосильцова, А. *Рассказы из прошлого*. // *Русская старина*, 1878, т. 21, с. 538-540.

Толстой 1990: Толстой, С. *Федор Толстой Американец*. Л., 1990.

Толстой 1873: Толстой, Ф. П. *Записки*. // *Русская старина*, 1873, т. 7, с. 24-65.

Статията е в програмата на научен проект „Руската литература – университетски образователни практики и диалози“.

НАБОКОВСКИ РЕФРЕНИ

Румяна Евтимова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The research “Nabokov’s refrains” interprets the features of Nabokov’s poetics – his repetitive images, motives, plots. A critical reading of the novel “Mashenka”, presented with the motif of loneliness, -a state typical for the character of Ganin and for other characters from the novels „Glory“, and “Invitation to a Beheading“, is included in the text. The repeating topos of the jail is examined and a comparative analysis of “Invitation to a Beheading“ and “Bend Sinister“ is drawn.

Keywords: novel, emigrant, images, loneliness, jail, choice, freedom, creator, refrain.

Избраното заглавие¹ е алегорично и подразбира повторителността като особеност на поетиката на Вл. Набоков. Този особен маниер на писане е обект на редица изследвания², в които авторите се съюзяват пред очевидното: Набоков има обичани теми, мотиви, образи, преминаващи от произведение в произведение. Това свързва неговите художествени образи в едно цяло, а знанието за тази специфика кара читателя, а и изследователя да съзнават, че когато работи с едно определено произведение, то е само сегмент, белязан с полигенетичен код. В огромното вече знание за Набоков и неговите романи, което се развива на две вълни: в първата се включват предимно западни изследователи (по обясними причини), а във втората – и позакъснелите гласове на онези, които могат да пишат свободно за Набоков едва от края на 80-те години на ХХ век, са се наложили утвърдените постановки за метатекстовостта на Набоковото творчество, за двойничеството на героите и сдвояването на текстовете. Самият автор дава повод за подобни търсения, като подсказва на читателите близостта напри-

¹ Статията е научен продукт от проект „Руската литература – университетски образователни практики и диалози“ на колектив от катедрата по руска литература в СУ „Св. Климент Охридски“.

² На тази особеност на поетиката на Набоков се спират изследователи като Е. Нойман, Г. Барабтарло, Л. Геллер, П. Тамми, Ю. Левин и др.

мер на първия написан в Америка роман – „Знак за незаконороденост“ (миналата година година „Фама“ го издаде и на български) с „Покана за екзекуция“, на „Ада“ с „Лолита“ и т.н.

Решително отказващ каквито и да било сравнения между своите и чужди произведения, както и да бъде оприличаван на други писатели, а това е правено с Пруст, Кафка, Ален Роб-Грие, Борхес, Набоков обича да се самоцитира, да задава на читателя загадки, каращи го да се връща към вече описвани събития. Подчертано дистанциран от критици и интервюиращи автор, категорично отказващ да се съобразява и да угажда на модни художествени вкусове, Набоков прави от своя виртуален свят обиталище, каквото заобикалящата действителност не е в състояние да му предложи. Той и не търси активен диалог с нея, защото е убеден, че „най-добрият читател е самият писател“.

Тази роля авторът, а и редица от персонажите, играят в сътворения от Набоков мит за отчуждението, който като рефрен минава от роман в роман. Протагонисти на мита са героите самотници, приели неизбежното си изтръгване от лоното на родното и родовото като неизбежност³.

В психологията самотата се определя като „усещане“, „чувство“ за изоставеност, изолираност, вътрешна празнота. Такива се изживяванията на повечето набоковски персонажи, като при тях самотата е статус, наложен от промененото статукво на живота им.

Още в първия роман на Набоков – „Машенка“ – е представен такъв герой самотник – Ганин. Той напълно съзнателно се дистанцира от обкръжаващите го. За него Берлин и емигрантският пансион са междинна спирка в пътя на изгнаника и всички срещи са случайни, мимолетни, често неприятно обременяващи. Ганин проявява една от характерните черти на самотника – нежелание за общуване, а доминанти за емоциите и усещанията му са досадата и погнусата.

Пустотата на живота му не е само следствие от безцелното лутане на емигранта, а и на душевната празнота, изразила се в неговата безчувственост, безразличие. Остър контраст се постига при успоредяването на сегашно и спомени. Пространството на спомените е в текста поле на пъстрото, чувствено живеене. Героят извиква в съзнанието си случки, преживявания, но също и цветове, аромати. Живеенето преди съдбовната граница е опозиционирано на механичното, повърхностно и изкуствено сегашно на Ганин. Цялата структура на

³ Героите самотници са емблематични както за руските, така и за американските романи на писателя.

романа се изгражда върху прийома на подмяната: спомените подменят реалното съществуване, въобразената реалност подменя актуалната конкретност и това е силната мотивация на самотата. Сегашното на Ганин е белязано със знака на нищото, а читателят общува с образа на спомнящия, такъв, какъвто се вижда в миналото, където той е емоционално пълноценна личност. Редица изследователи задълбочават анализа по посока на ролята на спомена и неговата функция в структурата на романа. „В тази апология на „нищото“, на мечтите, на спомените – пише Ю. Левин, – съотнесена към пустотата и разпокъсаността на „реалното“ – може да се види изразената специфика на емигрантското съзнание. Но (...) „Машенка“ не е роман за руския Берлин, диалектиката на любовта или превъзходството на мечтите над реалността – а роман за победата на художника над хаоса на застиналата житейска материя“ (Левин 1999: 372-373).

Впрочем, в цитираните думи се споменава за още един от принципите на повтораемост: този за решаващата роля на писателя, който определя поведенческите и семантични граници на героя и прави чрез текста алюзии за позата си на демиург.

Споменът и спомнянето в сюжетообразуването на романите и присъствието на вездесъщия автор са рефрени, както у Набоков, така и на внушителната набоковиана. Но тук изложението продължава да следи избрания рефренен мотив за самотата. Още първият по-плътен романов персонаж на Набоков – Ганин, се оказва самодостатъчен. Той си спомня Машенка такава, каквата му се иска да си я въобрази, изживява четири дни на удоволствие, щастие, мечти и затваря тази страница от живота си – явно завинаги. Машенка не е реално действащо лице, тя е мисловна функция. Ганин осъзнава интуитивно, че сегашната, онази, която възнамерява да отвлече, е по-далечна от неговия свят и много по-близка до този на съпруга ѝ. Ганин отказва да подменя спомена с реалност, както за краткия отрязък от време подменя реалността със спомен, и заминава. Къде – това не се уточнява. Оттук Набоков започва да използва отворения финал и той става характерен завършек за много от неговите руски романи.

С образа на Ганин Набоков набелязва структурообразуващия макет на своите романи и остава последователен в избора си. Най-често възлага водеща роля на конструктивната фигура на един персонаж, който „води“ сюжетното действие, въплъщавайки авторския замисъл.

Творчеството на Набоков от рускоезичния период не еманципира женския образ. Писателят предпочита да заложи на мъжката фигура, тази на самотника, който или е избрал, или в хода на действието

избира своя път и го следва, може би тъкмо и поради дадената му възможност – да бъде сам, да разполага със себе си: Лужин („Защита Лужин“), Мартин („Подвиг“), Герман („Отчаяние“) носят мотива за доброволно избраната самота. Макар и наложена на Цинцинат („Покана за екзекуция“) и на Себастиан Найт („Истинският живот на Себастиан Найт“), тя става тяхна същностна потребност. В книгата „Набоков, писател“ М. Шулман откроява самотата: „Набоков придава на състоянието на усамотеност програмен смисъл. Всеки герой на неговите романи е самотен, захвърлен... и при това той тайно благославя тази своя самота, цени я и естествено няма намерение да се отказва от нея, защото с право усеща, че единствено заради това си усещане е ценен неговият живот“ (Шулман 1998: 73).

Този оригинален по своя замисъл „манифест“ е формулирал „корпуса“ на Набоковия художествен свят в 64 абзаца, сред които е и този за самотата. За Набоков и неговите герои тя е право, което носи усещането за свобода и няма нищо общо със самотността. Тя е, както вече беше определено в началото, статус, който дава възможността да се съхрани индивидуалното, уникалното у Аза.

Сред Набоковите герои особена потребност за самота проявява Лужин – световноизвестният шахматист, вундеркиндът, показван на света като уникат, превърнат в тронав, непохватен, свършено лишен от способността да се впише в реалния живот човек. Неговата същност е играта, той вижда света като голяма шахматна дъска, няма зрение за вещите, хората, природата: *„Той седеше опрян на бастуна си и си мислеше, че с оная липа, израсла на брега на езерото, може както с коня да се вземе ей тоя телеграфен стълб и същевременно се опитваше да си спомни, за какво по-точно бе приказвал току-що.“* (Набоков 1988: 144). Набоков отново използва прийома на подмяната. У Ганин тя е на реалността със спомена, при Лужин – на реалността с играта. Всички опити той да бъде „спасен“ от своята маниакална отдаденост завършват безуспешно. Ефектът на подмяната е толкова въздействащ, че Лужин започва да мисли случващото се най-вече като сън, от който се пробужда единствено по време на играта. Играта става неговата лична и единствена реалност, тя поглъща Лужин, става неговата клопка, кошмар, довел го накрая до загуба на разсъдък. У Лужин самотата е непреодолима. Скрит зад преградата на шахматната дъска остава светът, оказал се ненужен и безполезен за самотния играч. Самотата за Лужин е и залог за неговата вярност към единственото нещо, което придава смисъл на живота му – шахмата. В този роман започва да се проявява и другият важен белег на Набоковата про-

за – настойчивата намеса на автора в повествователния ход. Авторската сянка пада върху мотива за играта. Шахматът е едно от страстните увлечения на Набоков. В предисловието към английския превод, написано през 1963 г., повече от 30 години след създаването на романа, авторът превежда съдържанието на романа през игровия код. Той инспирира усещането, че този текст е забавна експликация на писателската любов към хитроумните ходове на интелектуалния ребус, в който Лужин е „матиран“ от по-изкусния играч, от своя създател. Изследователите са единодушни, че от „Защита Лужин“ започва доминантната Набоковска тема – за творчеството. Още съвременникът на Набоков, един от най-възторжените му почитатели сред емигрантската критика – Вл. Ходасевич, е убеден, че романите му, за каквото и да разказват, са посветени на общата тема „Животът на художника и животът на прийома в съзнанието на художника“. Към тази тема е приобщаван и най-абстрактният сред Сириновите романи, „Покана за екзекуция“. В него се сплитат в сложен орнамент Набоковските рефрени. Централният персонаж Цинцинат Ц. е матрицата на Набоковия самотник. Затворникът Цинцинат е отделен от останалия свят заради своята различност и така е неутрализиран, но именно в крепостта се оказва възможен процесът на себепостигането, саморазличаването, което помага на Цинцинат да се върне към себе си, да осъзнае собственото си аз като ценност. В този роман се актуализира и мотивът за затвора, който проблематизира екзистенциалните аспекти в творчеството на Набоков. Макар категорично да отказва на романите си политическа и социална актуалност, писателят звучи остро съвременно, когато създава абстрактния модел на държавата затвор с нейните обитатели марионетки в „Покана за екзекуция“. Затворът крепост се включва и в прийома на подмяната като илюзия за сигурност и ред. На ниво текст Набоков илюстрира тази илюзия с фиктивността на крепостната твърдина. Всъщност, за затворника Цинцинат няма прегради, той може да прекроява пространствения модел, защото в своята самота той е свободен и неподвластен на обществения затвор. Финалът на романа – освобождаването на Цинцинат – го доказва. В романа затворът има двойствена функция: от една страна е репресивната, това е мястото на наказването на затворника с изолация, а от друга – охраняващата, той предпазва, скрива зад стените си неприемащия света, който го заобикаля, човек. Набоков цени високо този свой роман, в него влага важни повествователни кодове, към които се връща и в следващите си книги.

Първият американски роман на Набоков „Знак за незаконороденост“ е свързан с много асоциативни нишки с предходния. Във Въведението авторът е обяснил „основната идея“ на романа: „Напълно безразличен съм към политика и икономика, атомни бомби, примитивни и абстрактни форми на изкуството, целия Ориент, симптомите на „затопляне“ в съветска Русия, бъдещето на човечеството и тъй нататък. Както е в случая с моята „Покана за екзекуция“, с която настоящата книга има очевидни сходства – механичното сравнение на „Знак за незаконороденост“ и творбите на Кафка или клишетата на Оруел ще бъде достатъчно само за да докаже, че автоматът не би могъл да прочете нито великия немски писател, нито посредствения английски такъв“ (Набоков 2009: 6-7).

Набоков предпочита да бъде сравняван сам със себе си и в тези сравнения се откриват повторите, набелязани тук. Независимо от отказа му да бъде актуализиран чрез политическото съдържание, семантиката на отделните образи и модели го налага. И в „Знак за незаконороденост“ затворът отново става един от топосите на „прочистването“ на общество, което изолира различните, което предлага свободата си на един Водач, който разчита на насието, за да удържи властта си. Отказващият да се подчини на наложения от Падук ред Круг, е неутрализиран, подобно на Цинцинат, в затвора. Подобно на описанието в „Покана за екзекуция“ е тук представянето на атмосферата, която заобикаля затворника: любезни и внимателни чиновници и пазачи, неуловими зад своите постоянно сменящи се маски, със своята нееднозначност.

Условността и в същото време всепроникващата мощ на затвора е внушена чрез превърнатото в абстракция време, чрез губещото очертанятия си пространство, в което предметите оживяват и действат наравно с персонажите като в някакъв кошмар. Впрочем, мотивът за съня е активно използван от Набоков и тук, както в повечето му произведения: „Това, което изглеждаше като прозорец зад завеса, се оказа покрито със завеса огледало. Круг оправя реверите на халата си.

Изминаха четири години. След тях непоследователни части от един век. Остатъци от разпокъсано време. Да речем, горе-долу двадесет и две години. Дъбът пред старата църква остана без всичките си птици. Само чепатият Круг не се промени“ (Набоков 2009: 226).

Развел читателя из лабиринтите на затвора, Набоков внушава неговата условност чрез изчезналите ориентири на конкретното, чрез дифузното взаимопроникване между онова, което се случва наяве и в съня. И отново в целия объркан, с подменени и сменени места на пред-

метно и виртуално свят, Набоков се намесва, за да разкрие, че всичко прочетено е плод на авторската приумица и желание, че всичко случило се е най-вече в името на текста, на неговото сътворение: „Така, във втория абзац на пета глава се появява първият намек, че „някой е посветен“ – един тайнствен самозванец (...). Този самозванец (...) е едно антропоморфно божество, в което се превъплъщавам аз. В последната глава на книгата това божество изпитва съжаление към своето творение и бърза да поеме контрола върху него (...) всъщност нищо на света няма значение (...), а смъртта е въпрос на стил, най-обикновен литературен похват, музикално решение на дисонанса (...) утешеният Круг се връща в лоното на своя създател.“ (Набоков 2009: 13).

С тези обяснения, написани години след излизането на романа „Знак за незаконороденост“, вече през 1963 г., писателят отново акцентира върху играта на въображението, върху това, че книгите му са преди всичко художествена реалност, „че всяка прилика...“ би била подвеждаща, че те са резултат от удоволствието да се чувства създател. Възприятието на литературата като сътворение си остава сред рефрените на Набоков.

ЛИТЕРАТУРА:

Левин 1999: Левин, Ю. Заметки о „Машенке“ В. В. Набокова // *В. В. Набоков: Pro et contra*. Санкт-Петербург, Издательство русского Христианского гуманитарного института, 1999, 364-374.

Набоков 1988: Набоков, В. В. *Защита Лужина*. Москва: Художественная литература, 1988.

Набоков 2009: Набоков, В. В. *Знак за незаконороденост*. София: Фама, 2009.

Шулман 1998: Шульман, М. Ю. *Набоков, писатель*. Москва: Изд-во А и Б, 1998.

Статията е научен продукт от проект „Руската литература – университетски образователни практики и диалози“ на колектив от катедрата по руска литература в СУ „Св. Климент Охридски“.

НЕОФИЦИАЛНАТА ЛИТЕРАТУРА КАТО ИНСТИТУЦИЯ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ В.)

Магдалена Костова-Панайотова
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

This article examines some features of informal literature in Russia of the second half of the 20th century as a specific type of institution, or namely, institution within institution. Soviet underground is not comparable with the major styles of the Great Empire. It is a phenomenon of another order. Boundary, which separates totalitarianism from non-communist cultural space, is often determined by the attitude of the totalitarian state toward an artistic phenomenon. Even if an author belongs to a certain cultural model, or his/her works are integrated to the official literature, this fact proves nothing in particular. The study discusses some basic features of the informal literature, which proved to be important for the formation of cultural and aesthetic models.

Keywords: Informal Literature, Russia, sociocultural context (second half of the 20th century).

„Наистина, какъв „ъндърграунд“? Откъде дойде това? Какво общо има английският език – да не би англосаксонците да имат нещо такова? Може би ще кажете „контракултура“... Марихуана ... Ние просто се опитвахме да бъдем нормална култура ... И истинското название на ъндърграунда, на „другото“, „паралелното“ и прочие изкуство, е много просто – изкуство без подлост“.

Всеволод Некрасов

По идея тоталитарното културно пространство, основано на политиката на културен терор и господство, изключва едновременното съществуване на конкурентни културни пространства. Границата, която разделя тоталитарното от нетоталитарното културно пространство, много често се определя от отношението на тоталитарната държава към дадено художествено явление. Принадлежността на даден автор към определен културен модел обаче, интегрираността му към официалната литература само по себе си не доказва нищо определено. Ала макар да има изключения, официални и неофициални автори съ-

ществуват и всяко културно пространство би трябвало да бъде съдено по собствените му закони.

Литературата, която принципно не успява да се вгради в тоталитарния естетически модел, не по политически, а по естетически причини – в нея на практика възниква онова, което съставлява същината на поезията от бронзовия век, и във връзка с нея можем да говорим за развитие на руската поезика и възникване на нов тип художествено съзнание (вж. Кулаков 1999).

Съветският ъндърграунд не е съпоставим по мащаби с големите стилове на голямата империя. Той е явление от друг порядък. Затова и задачите по отношение на ъндърграунда днес не са просто да се очертаят лицата на тези или онези поети на нелегалната литература, а да се определят заедно с това и културните представи, според които се формират неофициалните общества.

Неофициалната литература е имплицитно явление, създаване, скрито от погледа на странични хора. Много в текстовете на неофициалните автори остава недоговорено и недоизказано. Културните представи, на основата на които се формират обществата, най-ярко се изявяват сред определен кръг автори, развиващи традициите на синкретичния авангард, при който изкуствата се сливат в едно, размивайки вътрешните си граници. Разпространената представа за ъндърграунда като независим от официоза социум се вмества в контекста на социалните нагласи, от които се ръководят членовете на това общество.

Ъндърграундът не е направление или школа. Той не е и общност от единомишленици. Неговите членове са обединени главно от противопоставянето на системата, макар че действията им са свързани не толкова с противопоставяне, колкото с отстояване. Търсенето на нови литературни форми е неотменно за този нов начин на живот и творчество.

В годините след Втората световна война в руската култура съществува една достатъчно ясна граница, разделяща условно цялата предходна литература на по-малка, разрешена част, и необятна, забранена. Съветската цензура от 30-те години нататък далеч надминава царската със своето всевластие, мащаби на претенциите и жестокост. Регистърът на забранената литература е огромен и включва автори от различни епохи. В групата на опасните писатели през 70-те години в Ленинград фигурира например Салтиков-Шchedрин.

В зоната на внимание на съветската критика попадат не само явни или скрити политически намеци, но и на пръв поглед съвсем невинни отклонения от генералната идеологическа линия. Както свидетелства В. Кривулин, известни са случаи, когато е достатъчно редак-

торът на някое официозно издание да открие в стихотворение думата „душа“, за да получи авторът категоричен отказ за публикуване и да попадне в „черните списъци“ на писатели, чиито произведения биват оглеждани особено внимателно (Кривулин 1997).

През 30-те години обаче в съветска Русия читателят е не по-малко уязвим от писателя. Дори четенето на непубликувани стихове в частен дом би могло да завърши с арест и немалко неприятности за слушателите. В онези години често ръкописите се оказват вторични по отношение на звучащото слово, не на последно място поради факта, че притежанието им е опасно.

Много произведения се учат наизуст и самият самиздат през 30-те – 40-те години е главно устен. Константин Кузмински, издателят на известната деветтомна „Антология при Синята лагуна“ (1977–1987), както и редица участници в литературния процес от тези години, свидетелстват за това, че повечето текстове, включени в антологията, са записани именно по памет. Например един от многобройните аеди, пазители на устната традиция в Ленинград, е Григорий Ковальов – Гришка Слепия, благодарение на чиято феноменална памет стотици текстове са съхранени за поколенията. Опитът на самиздата от тези години свидетелства, че в определени периоди литературата може да се развива, и то доста добре, пренебрегвайки книжното си съществуване. В художествената ситуация на 50-те – 60-те години самият образ на поета трябва да се създава отново.

Живи примери на поети, свидетели на „сребърния век“, Ахматова и Пастернак, се превръщат във фигури, които са силно митологизирани. Именно поетите от „сребърния век“ стават главни герои на онази културна територия, която възниква като че ли от небитието. За тях се разказват легенди, битието им се възсъздава по парченца от апокрифни сказания, слухове и малкото достъпни мемоари. По думите на Михаил Айзенберг опорните точки, върху които се строи новият ритуал и възниква новата културна стратегия, може да се опишат с въпросите: „А Омир печатали ли са го? Ами Сафо?“ (Айзенберг 1997).

По отношение на литературата писателят винаги има право на избор: да публикува или да откаже публикация, да признае легитимността на дадена практика или да я запрати в покрайнините на литературното поле, да признае една или друга практика за доминантна или за незначителна, да разшири областта на литературното за сметка на други извънхудожествени полета.

Принципът на черновата, предполагащ необработена, хаотична, създаваща се реч, определя и начина на възприемане на текстовете на

неофициалните автори. Така особенният тип самиздатски ръкописи „ражда“ и особен тип читател, който умее да достроява текста, да го продължава, превръщайки се в съавтор.

На плоския фон на официалните, бюрократични писания с техния потискащ дидактизъм, фалшив патос и безпощаден „хуманизъм“ различен път на развитие има поезията, заредена с енергията на експеримента, която отхвърля императивите на идеологията, осъдена на принудително безмълвие в покрайнините на литературния бит, принудена да съществува в нелегалност в общество, където комуналната справедливост заменя личната правда, а придържането към „единствено вярната“ идеология е императив за изкуството, това творчество провокира локални ситуации на прорив, на преодоляване на изкуствената изолация на руската култура от предходния руски и европейския литературен процес. Такива са и две от задачите, които трябва да реши културата в рамките на ъндърграунда – от една страна, да се завърне към онази историческа точка, където тоталитарната държава прекъсва естествения процес на развитие на художествените форми и да спои скъсаните нишки.

От друга страна, неофициалната литература, която съществува в един своего рода екзистенциален изолационизъм, открива необходимостта от възстановяване на прекъснатите контакти със съвременната западна култура – момент, който предполага не толкова завръщане към руската класика, колкото своеобразно оттласкване от нея. Така „колкото повече се оттласква новият ъндърграунд от предшестващия културен пласт, толкова по-голямо значение придобиват полулегалните частни кръжоци и групи“ (Кривулин 1999).

В това поетическо пространство участват творци, които имат усещането, че са част от едно неофициално и непрекъснато преследвано малцинство. Евгений Барабанов и Виктор Кривулин описват особената атмосфера на тази поезия независимо един от друг през 70-те години.

„През последните десетилетия ... ние живяхме не в историята, а във вечността, заела мястото на историята ... Вечността предполага липсата на време, липсата на възможност да бъдеш друг, жив, защото времето е пределната отлика, с която предметът или човекът се отличава от самия себе си ... Оттук нататък да четеш великите книги, да беседваш с Платон, Августин, Достоевски беше ... неизбежно ... „ (Барабанов 1990: 16).

„ ... Пространството на общуване придоби ярко изразено вертикално измерение, изключващо много, огромно число съвременници, но затова придобивайки – като живи, постоянни събеседници –

Тютчев и Данте, Баратински и Чурилин, Сей-Сенагон и Луи Бертран. А редом с тях – без да се намалява стойността им от съседството с великите майстори на миналото – свършено различно звучаха глаговете на моите приятели: Елена Шварц и Александър Миронов, Олег Охаткин и Петър Чейгин ... Олга Седакова, Лев Рубинщайн, Сергей Стратановски и Александър Ожиганов“ (Кривулин 1999).

Но тези изказвания насочват към една страна от опита на неофициалната поезия. Друга част е свързана с отказа от социалния и психологическия опит на предшествениците, с радикалното недоверие към съществуващите в традицията художествени средства, със съзнателната им проблематизация.

Възникването и разпространението на новите художествени идеи се случва в това независимо от тоталитарното културно пространство, в което получават израз актуалните процеси на цялото следвоенно изкуство. Както в епохата на „Сребърния век“, поезията се развива в близост с изобразителното изкуство.

Художествената действителност, от една страна, става основа за възникване на редица философско-естетически концепции, а от друга – откликва на новите повеи в теорията на изкуството и философията. За разлика от изкуството на „сребърния век“ например, новото изкуство подлага на деконструкция езика на модернистката култура, преосмисляйки модернисткото светоусещане. Новите поети, за разлика от символистите и акмеистите, не се „преместват“ свободно в културните времена и пространства, превръщайки всеки културен знак в собствен и пълнокръвен художествен образ. Постмодерната естетическа умора изразява в равна степен приемане и отчуждение по отношение на всяка културна традиция. Лирическият „Аз“ не представлява особен интерес за поета. Мисията на пророк и месия, обладател на абсолютната истина не приляга на твореца на новото изкуство.

„Азът“ често пъти е лице, което не се отличава с нищо особено, а интересът на поета се съсредоточава върху рефлекторността на езиковите и културните реакции. Характерни са поетическите начини на легитимация в полето на неофициалната литература. Най-разпространена е практиката на завръщане на творците към традициите, към практиката на акмеистите, обериутите, към непризнавани от официалната култура традиции, към религията и др.

Особена става функцията на автора, придобил статута на медиатор между текста и читателя – функцията на интерпретатор. Използвайки институционалните възможности на попкултурата, част от литературата прави крачка в посока на масовата култура, друга част се

насочва извън пределите на текста, полагайки акцент върху произведението като творчески акт, а не толкова като готов продукт, както и върху авторското поведение. Символистичният култ към музиката се сменя с култ към езика. В него е отразена общата метафизична интуиция за това, че не ние владеем езика, а той владее нас. Общата ситуация формулира пред поетите общи задачи, тези задачи обаче се решават по различен път в индивидуалната художествена практика. „Конкретната“ поезия на 50-те – 60-те години например, соцартът, концептуализмът и минимализмът на 80-те години като цяло образуват една линия на художествено развитие, която се характеризира с отказ от лирическият монологизъм, с преход към гротескните, диалогичните и игровите форми, с търсене на път към създаване на поетически изказ, заобикалящ самия стих и литературната му инерция.

Друга линия на развитие е свързана с поетите, които в много отношения следват практиката на обериутите, но решавайки своите езикови задачи, не се отказват нито от външния монологизъм, нито от самата форма на лирическият стих. Тази ситуация донякъде външно напомня опозицията футуризм – акмеизъм от 10-те години на ХХ век. Но на практика в постмодерната ситуация опозицията „поставангард – постакмеизъм“ не е художествено значима и актуална опозиция. Паралелът с 10-те години на века обаче не е случаен – именно в тази епоха, разбираана като единство, на нивото на онази общност, която съществува в нея, можем да търсим и корените на поетиката от „бронзовия век“.

И така, кризата за легитимиране на тоталитарната система е невъзможност за въплъщение на социалната утопия в реалността. Като реакция на тази криза в рамките на неофициалната литература се проявяват принципно различни стратегии за легитимиране. Опитите за създаване на своя, независима от официалните институции система са свързани с амбицията за придобиване на легитимност чрез нови методи. Оттук принципно различното художествено и социално поведение на неофициалните творци, демонстративният излаз зад пределите на обичайното, нарушаването на границите, девиантното поведение.

И колкото по-нелегитимно е действието в полето на неофициалната литература, толкова по-заредено с потенциал се оказва то по отношение преодоляването на социално важни граници. Така в годините 1950-1970 преходът от официално към неофициално е съпроводен с поглъщане на обществено внимание. Самият статус на неофициалния писател е свързан с натрупването на символен капитал, който влияе върху по-късното преразпределение на литературното поле.

Доколкото неофициалната литература носи белега на нелегитимност в социалното пространство, преодоляването на границата литература – нелитература е съпроводено със засилване на алтернативната система на легитимация, която ъндърграундът, благодарение на дистанциране от официалната практика, създава като особена структура със свои ценности и закони.

Сред различните авторски стратегии, легитимирани от неофициалните квазиинституции, най-радикална е стратегията на манипулация на зоните на властта, момент, който в много отношения импонира на епохата на „перестройката“ и новото преразпределение на социалното пространство. Литературата стремително се лишава от властта, която е упражнявала в продължение на няколко века. Но както преди, така и днес не самоценността на едно произведение поражда културния капитал, определящ социалната ценност на литературата и културата, а интерпретацията на една или друга практика като обществено значими.

ЛИТЕРАТУРА:

Айзенберг 1997: Айзенберг, М. *Взгляд на свободного художника*. Москва, „Гендальф“, 1997.

Барабанов 1990: Барабанов, Е. В. О Е. Ф. Сабурове. *Восемь нехороших пьес*. Москва: В/О „Союзтеатр“ СТД СССР, 1990.

Кривулин 1999: Кривулин, В. Б. *Золотой век самиздата. // Самиздат века*. Москва: „Полифакт. Итоги века“, 1999.

Кулаков 1999: Кулаков, Вл. *Поэзия как факт*. Москва: НЛО, 1999.

МИТОЛОГИЧНИЯТ СЮЖЕТ В ПРОЗАТА НА ВИКТОР ПЕЛЕВИН

Радостина Велева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The present research views the functions of the mythological storyline in Victor Pelevin's prose texts. It is based on two of his works – the short story (*Greek Version*, 1997) and the novel (*Helmet of Horror*, 2005), published almost ten years apart. The choice of these two texts is determined by the fact that the mythological figures and plots, which are constant phenomena in Pelevin's creations, are rarely from the European or Greek mythology. The main focus of the article is to show how the mythological plot functions in both texts – in *Greek Version* as a decoration and in *Helmet of horror* as an “absolute plot“.

Keywords: contemporary literature, myth, mythology, fabulous plot.

Митологията е била културната интерпретация на живота, постигането на красотата и своеобразния баланс в битието и поради тази причина остава общовалидна и актуална, без оглед на изминалото време. Тя задава първите критерии за красота и морална стойност, а и се оказва регулатор на човешките действия. Обръщането на съвременния човек към митологията не е нищо повече от зов за помощ в търсенето на ценности и ефектен начин ценността да бъде предложена в ненаатрапчив вариант, което гарантира приемането ѝ от обществото. От друга страна, митологията цели да подреди и дисциплинира битието. Да зададе моделите, по които на мястото на хаоса ще се установи редът.

В края на ХХ век в Русия, а и във всички страни от източния блок, ясно се усеща липсата на ред в живота на хората, защото митологията за СССР е погубена. Това поражда и стремежа към набавяне на ценности и се стига до възраждането на по-старата, оцеляла векове западна митологията и осмислянето на източната, която винаги е била мислена като екзотична и в много по-малка степен познавана. През деветдесетте години на изминалия век се забелязва актуализирането и все по-честото посягане към митологията и митологичните сюжети.

Може би и това предопределя популярността на автори като Виктор Пелевин, които се осмеляват да вплетат митологичното в своите текстове. Той обработва митологичните сюжети по нестандартен начин – героите преминават или се намират в особени психологични състояния. Играе с митологията и я полага в междинни, гранични ситуации, вплита сюжетите като че ли между другото.

Изборът на тези две произведения („Гръцки вариант“ и „Шлемът на ужаса“) е предопределен от няколко причини. На първо място, във фокуса и на двете попада гръцката митология, която като че ли остава по-периферна за другите произведения на Пелевин. Освен това виждаме преплитани се мотиви в двата текста, които едва ли са търсени от автора, но дават известни основания за мисленето им като текст с общо ядро. Даваме си ясна сметка за неравнопоставеността на двата текста (в жанрово отношение едното е разказ, другото роман; стилистичните различия също са очевидни), но нашата цел няма да бъде сравняването им, а по-скоро опит да се види как функционира митологичният сюжет в прозата на руския писател и различните функции, които изпълнява, без да се отделя от митологичния пласт. От друга страна, краткостта на формата на романа на Пелевин ни провокира за този тип съпоставка именно с разказ. „Гръцки вариант“ и „Шлемът на ужаса“ са написани с почти десетилетие отстояние във времето, но тук няма да търсим авторската еволюция, а по-скоро ще се опитаме да покажем, че сюжетите, които се разиграват в тези произведения, остават периферни, митологичното начало има една обща функция, връщането към миналото, за осмисляне на настоящето, а в крайна сметка и за осмиване от страна на автора и на настоящето, и на бъдещето, които не могат да бъдат реализирани въвн от човешкото съзнание.

Митологичният сюжет в тези две произведения на Виктор Пелевин може да се открие не толкова на ниво сюжет, а по-скоро на ниво замисъл. Те са мислени митологично, с оглед на преобръщането на съзнанието, както и на категориите време и пространство. Последните са една постоянна тема за автора и тези величини непрекъснато биват подлагани на съмнение. Пелевин непрекъснато напомня за свързаността ни с тези абстрактни понятия, приемани безусловно за истина, и по всички възможни начини се стреми да покаже, че те са илюзорни. Но и още един важен детайл – мисленето на бъдещето като отражение на миналото, както и ритуалното изминаване на Пътя – толкова присъщи на митологичното мислене, движението към истината, която в крайна сметка не може да бъде постигната въвн от човека, защото е илюзия, както и всичко което смятаме за реалност – са използвани за

още по-правдиво доказателство, че „лабиринтът“, в който се намираме, няма изход, защото и той самият е илюзия.

Разказът „Гръцки вариант“, написан през 1997, е типичен „продукт“ на преходното време. Тук митологичният модел, съдържащ в себе си вечни и неизменни ценности в динамичното ежедневие на прехода (защото за типичен митологичен сюжет не можем да говорим), е по-скоро в ролята си на хармонизиращо начало. Пресъздаването на ритуал „от късната античност“ трябва да набави по физически начин липсата на културни ценности. Женитбата на главния герой Вадик Кудрявцев, който има подчертан афинитет към античността, но този афинитет граничи с побъркване: „често той превръщаше живота си във фрагмент от пиеса по някой от античните сюжети“, е замислена точно по такъв образец – гръцки. Но в разказа на Пелевин резултатът е маскарад с митологична окраска. Декорите, костюмите, заимствани от древногръцки комедии, са нелепи, точно толкова, колкото е нелеп и животът, и героите описани в разказа. Митологичното същество, появяващо се в самия край на произведението, като че ли е плод на алкохолна халюцинация. Божеството Зевс Серапис¹, изникнало от водата представлява човеко-бик, което няма как да не ни препрати асоциативно към романа „Шлемът на ужаса“ и Минотавъра. Но това божество е особено Серапис е свещения бик на Мемфис, Апис, но носещ в себе си характеристиките на Озирис, богът на мъртвите и на Дионис, богът на плодородието. Много по-важно в този разказ се оказва самото превръщане на човека в Бог, отколкото самия митологичен сюжет. Митологичната основа, мислена като ритуалът, който трябва да се направи, за да се случи пре-връщането, смъртта на старото (Вадик Кудрявцев), за да се роди новото – Зевс Серапис е много по-важна и обединява в себе си няколко митологични сюжета – за умирането на старото, отиването в света на мъртвите и възраждането. А античният ритуал играе ролята на посредник между сегашното, миналото и разбира се, бъдещето. Той е стълбата, която ще помогне за движението в не-сегашното, другото време и пространство.

Романът „Шлемът на ужаса“ пък, написан почти десетилетие по-късно, е нестандартно, осъвременено представяне на древногръцкия мит за Тезей и Минотавъра. И, разбира се, за Лабиринта, който е като че ли най-важният герой и пълноправен участник в сюжета на романа. Той събира в себе си и времето, и пространството, и смисъла.

¹ Това „комбинирано“ божество е представено от Птолемея и носи корените на Озирис и Апис. Приема части от гръцките богове Зевс, Дионис и Асклепий (богът на медицината).

Виртуалният лабиринт, където са поместени героите, е и един особен начин да се намери пространство, вън от делничното, митологично по замисъл. И тъй като времето и пространството, непрекъснато атакувани в творчеството на Пелевин, по презумпция са подлагани на съмнения (дори на отдаване под наем в по-ранни творби – романът „Generation П“), тук по много остроумен начин са вплетени в митологичното. Липсата на дати в този чат го поставя в едно „извънвремево“ измерение. Липсата на конкретно пространство, което не може да се назове с друго име, освен „тук“ или „някъде“ пък, освен че препраща към митологичното време-пространство, далеч от ежедневно и обичайното, има още една важна функция – това пространство може да е навсякъде – изплъзва се от маргиналното, но по-важното е, че позволява да се мисли като глобално, а същевременно и виртуално. Тук се събират формата (романът, който изглежда като история на чат) и съдържанието (мит) като функция на значението. Интернет, Лабиринтът и Книгата тук са взаимнозаменяеми метафори в търсенето на смисъла, което е единственото действие в романа. Интерпретациите, които всеки от героите прави за сънищата на Ариадна или за това, което вижда, собствения си лабиринт са единственото случващо се, като граница между сънуването и „реалното“ няма, те са еднакво достоверни и истинни. Всъщност действието, което в митологичния сюжет играе ролята на доказателство за героичността на човека и прави от него герой, тук е сведено (или издигнато) до интерпретацията. Чрез мисълта и изговарянето ѝ героите могат да се преборят с Минотавъра, който е вътре в тях. Да намерят Тезей пак в този лабиринт на съзнанието.

Имената на персонажите от романа „Шлемът на ужаса“, дадени им от някого, „отгоре“, началните букви на които като в акростих съставят думата „минотавър“, събират в себе си (и в имената си) не само гръцката митология, но и в по-широк смисъл европейската култура. В романа присъстват герои като Изолда, Лешникотрошачката, Ромео, в чието име пък авторът е вплел и популярна кубинска марка пури „Cohiba“ (Romeo-y-Cohiba е пълното „име“ на героя от романа), забранени за износ до средата на 80-те години на XX век. Втъкаването на нишките „висока“ и „делнична“ култура и езиковите игри, характерни за стила на Виктор Пелевин, тук се развихря с пълна сила, както на нивото на имената на героите, така и в плоскостта на случващото се.

Всъщност единственият персонаж, който чрез името си подсказва принадлежност към гръцката митология, е Ариадна, която „пуска нишката“ на разговора и за която се захващат всички участници в чата. Тя е и образът, който единствен може да се нарече двигател на действието, доколкото то изобщо съществува. Но нейните сънища са

нишката, която всички се опитват да разплетат и която по един или друг начин всички следват. Останалите персонажи са по-скоро културни герои, отколкото митологични и Пелевин играе с тях по един много особен начин. Ромео и Изолда, стремящи се един към друг, но не успяващи да се достигнат, защото макар историите им да са подобни („Ромео и Жулиета“ и „Тристан и Изолда“), те не са от „една и съща приказка“. Съществуването на Жулистан, едно общо същество, към което и двамата се стремят, е повече от парадоксално. Друг особен персонаж е UGLI 666. Тълкуването на името на тази героиня може да се случи по няколко начина – ugly от английски означава грозен и в комбинация 666 получаваме просто грозен дявол. Друго възможно тълкуване би било съотнасянето на името към скандинавската митология и дървото на живота, наричано иггдрасил – ужасното дърво (Решетняк 2008), чиито корени достигали до трите земи – на мъртвите, на хората и на боговете, а короната му се извисявала над целия свят. Не случайно героинята вижда лабиринта си като дърво.

Преплитането на герои и линии от различни митологични системи и поставянето им в контекста на конкретен митологичен сюжет (или в друг вид особена рамка) е много характерен похват в творчеството на Пелевин. Коктейлът, забъркан от най-причудливи съставки – митология, технологии, комуникация, е всъщност, много ефективна игра на и за съзнанието.

ЛИТЕРАТУРА:

- Игов 2007:** Игов, А. Чатуратура. // *Култура*, № 15 (2454), 20.04. 2007. 11.11.2009 <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/12870> >.
- Мелетински 1995:** Мелетински Ел. *Поетика на мита*. София: ИК „Христо Ботев“, 1995.
- Пелевин 1997:** Пелевин, В. *Гръцки вариант*. 10.11.2009 <<http://www.litclub.com/archiv/broi37/grucki.htm>>.
- Пелевин 2005:** Пелевин, В. *Шлемът на ужаса*. 10.11.2009 <<http://www.chitanka.info/lib/text/8754>>.
- Пенчев 2007:** Пенчев Б. Чат с минотавъра.// *Капитал*, № 17, 27.04.2007. 15.11.2009 <<http://www.capital.bg/show.php?storyid=335133>>.
- Решетняк 2008:** Решетняк М. *Мифологическая основа романа В. Пелевина „Шлем Ужаса“*, 28.04.2008. 15.11. 2009 <<http://pelevin.nov.ru/stati/o-myth/1.html>>.
- Цыганов 2004:** Цыганов Ал. *Мифология и роман Пелевина Чапаев и Пустота*. 11.04.2004. 15.11.2009 <<http://pelevin.nov.ru/stati/o-myths/1.html>>.

ПОРТРЕТЪТ НА ГЕРОЯ В РАЗКАЗИТЕ НА ЯН НЕРУДА – МЕЖДУ „НОРМАТА“ И ДЕФОРМАЦИЯТА

Таня Маджарова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The essay features four types of portrait: objectified, based on food codes, binary, and contested. The narrator's choice of characterization problematises the possibility to get to know someone; it focuses on the individual's inner dynamics and pays tribute to the relation between looks and inner world. The four types of characterization come as a result of the dominant specificity and the different ways of mapping individuals onto circumstances. They are the starting point for tracing various deviations and possible deformations of human nature.

Keywords: individual's inner dynamics, mapping individuals onto circumstances, deformations of human nature.

Портретната характеристика е един от аспектите на образа в прозаичната творба. Тя присъства като вербален опит за неговото изграждане, формира усещането за зримост и плътност на фигурата, има белезите на иконичен знак, който „представя обозначавания обект чрез собствените му физически характеристики“ (Добрев 1993: 61). Като едно от възможните проявления на описанието, портретът не се конфронтира с повествованието, а формира база за неговото разгръщане. Според Ж. Женет описанието маркира една от вътрешните граници на повествованието. Въпросът за съотношението между наративно и дескриптивно ни отвежда до разглеждане на диегетичните функции на описанието (Женет 2001: 159).

В разказите на Неруда се наблюдават два типа портрет – първоначално зададен, базисен, от който се извежда по-нататъшният разказ, и уточняващ, изведен в резултат на конкретни действия и случки с героя. Оформят се два типа текстове: първите носят името на конкретен персонаж – такива са „Йозеф Арфиста“, „Смахнатия Йона“, „Франц“, „Касандра“ („Арабески“) и „Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“, „Доктор Казисвет“, „Водния дух“ („Малоострански разкази“). В тях представянето на героя, неговите отличителни белези не присъстват

самоцелно – в тясна връзка с натрупаните характеристики е последващият разказ за персонажните действия. Така същинското повествование се явява следствие от щрихирания образ, то разгръща неговите възможности в плана на действието. Относителната статичност е заменена от динамиката на проявените черти. Изведена е аргументативната сила на случващото се по отношение на щрихите в образа.

Вторият тип творби въвеждат описанието на героя там, където вече случили се събития са създали условия за проявяване на специфична негова страна („Вечерен брътвеж“, „Писано тази година по Задушница“, „За мекото сърце на г-жа Русова“). В тези разкази портретът не е предпоставен, а е изведен от конкретния емпиричен материал, от действията и поведението на героите. Преминаването от относителната статичност на описанието към динамиката на повествованието не се извършва рязко и еднозначно. При реализирането на този преход имат голямо значение две явления с междинен характер – *динамизирането* на портрета и частичното му *припомняне*.

Двете линии на *динамизиране* – навлизане на знаците на движението в отделните части от облеклото и във външния вид на героя и представянето на самия герой в движение, проследяването на неговите навици, поведение и др. – извеждат последователно физиономичното и характерологичното за него. Най-симптоматично е описанието на външния вид на героя във „Водния дух“. Реализация на същия процес, но в по-слаба степен се наблюдава в изграждането на облика на г-ца Мари, която трудно се движи, задъхва се при изкачването, или този на бедния Франц, който едва се придвижва по пътя към къщи, но все пак преодолява виелицата. Размиването на ясната граница между описание и повествование тук се наблюдава в бързото преминаване от представянето на героя към обичайните му действия и характерното му поведение.

В разказите с титулен герой описанието има съществена роля за стартиране на същинското повествование. Най-често подробното представяне предлага широк спектър от качества, особености, физиономични черти. Към натрупания емпиричен материал повествованието се отнася двузначно – то може да не разгърне натрупаните факти (например описанието на външния вид на г-ца Шлеглова от разказа „Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“, полица от „Опропастването ...“), но може да ги постави в иронична светлина.

Частично *припомненият* или *редуциран* портрет е второто явление, опосредстващо преминаването на описанието в повествование. Той се изразява в своеобразното завръщане на разказвача към вече казаното за героя, при което натрупаното многообразие от черти се

свежда до малък брой белези. Йона е представен преди всичко със своята възраст и цвят на лицето, Йозеф Арфиста – със своето облекло, при Франц е потърсено сходството със стилизираната фигурка от английски вестник, докторът е представен със своята походка и израза на очите, Водния дух – с облеклото си. Към всяка една от тези характерни особености са добавени и други, които обаче остават подчинени на водещите. Своеобразното разграничение между доминиращите и фоновите елементи при описанието на героите се налага от отношението на повествователя към отделните персонажи. Всяка една специфична черта придобива допълнителен смисъл и плътност, когато бъде повторена в условията на предстоящите събития. Йона е описан двукратно:

Blbý Jóna byl jakoby stvořen pro zábavu rozpustilé mládeže. Byl na osmnáct let stár, vypadal však jako třináctileté dítě. ...Když mu zastavili cestu a jím posrkovat počali, obrátil se k nim nepohnutý voskový obličej jeho a z oka dívala se bázlivá otázka (Neruda 1976: 21).

Смахнатият Йона сякаш беше създаден за развлечение на разхайтените хлапаци. Той беше на около осемнайсет години, ала изглеждаше като тринайсетгодишно дете...Когато му препречваха пътя и започваха да го побутват, той извървяше застиналото си восъчно лице, а в очите му се четеше боязън и недоумение (Неруда 1986: 200).

Voskový obličejí jeho měl pro mne cos posvátného do sebe. Mladistvá fantasie spatřovala nepopíratelnou podobnost s mrtvé voskovými, nažloutlými a průsvitavými obličejí, jaké jsem v skříních na kostelních oltářích vídal (Neruda 1976: 22).

За мен във восъчното му лице имаше нещо свято. Момчешкото ми въображение съзираше в него безспорна прилика с мъртвешки восъчните, жълтеникави и прозирни лица, които бях виждал в раклите при черковните олтари (Неруда 1986: 200-201).

В първия случай външният му вид е маркиран във връзка с отношението на останалите деца към него, подчертани са онези страни, които позволяват другите да се отнасят към него като с играчка. Повторното позоваване на вече споменати белези е повод да се обърне специално внимание върху елементи от портрета, имащи пряка връзка с онова, което предстои да се случи. Така един и същ детайл може да носи различни асоциации. Такова двукратно насочване на вниманието се наблюдава и при описанието на Йозеф Арфиста. Първоначално за него е казано, че „никой не знае кой е“, внушена е представата за „тайнствената му личност“, най-характерни елементи от присъствието му се оказват многото книги, които притежава, и новите дрехи, които си е ушил. По-късно, малко преди смъртта на героя, разбираме, че

Йозеф Арфиста е облечен като за бал, че е оставил за спомен на малкото момче две книги. В образа на Франц приликата с карикатурата на „Пънч“ се налага както поради остротата на чертите, така и поради тяхната необичайност. Към тези наблюдения се добавят и знаците, които страданието и изнемогата поставят върху човешкото лице:

...jemný a načervenalý nosíček jeho byl tenounký a prosvitavý, ústa že jevila umdlení místo posměchu, a z modrého okaže neblýštěl se smích, ale prosba - nejdojemnější to prosba. ...Na sešlém zeleném fráčku s odřeným aksamitovým límcem nosil přehýbané knoflíky z mědi; kalhoty byly vetché, na kolenou silně ošumělé. A ku vši té bídě připojovalo se ještě mrzáctví - Franc byl hrbat (Neruda 1976: 42).

...деликатният му зачервен нос бе тънък и прозирен, устата му изразяваха изнемога..., а сините му очи не се смееха, а се молеха с най-трогателна молба... Излиненият му зелен фрак беше с изкорубени и изпотрошени медни копчета, панталоните му бяха овехтели и силно протъркани в коленете. А към цялата тази мизерия се прибавяше и недъгавост – Франц беше гърба (Неруда 1986: 206).

Тук направената от повествователя портретна характеристика е допълнена от шеговитото сравнение на дървосекача Стърнад:

...není-li pak ho na tom stole jako krejcarové housky na krámě (Neruda 1976: 43)?

...не ви ли прилича на ония евтините хлебчета от полицата на фурнаджията (Неруда 1986: 206)?

Портретната характеристика се изгражда в две последователни фази: в първата се очертават редица белези на героя, които го представят в неговото принципно, неутрално, повтарящо се състояние, а във втората – определени страни от множеството белези са подчертани и обърнати към онова, което предстои да се разкаже. Първата фаза натрупва емпиричен материал, част от който по-късно бива функционализиран. Какви са критериите за преминаване от първия към втория етап при изграждането на образа на героя?

В разказите, в които заглавието маркира ситуация, случка, преживяване, тази двустепенност се поема от портретната характеристика и нейното разгръщане в същинското повествование. В „Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“ подробните описания на двамата герои не са сведени след това до малък брой черти, които да имат отношение към случващото се. Подобна роля е отредена на техните действия, които осветяват една или друга черта от подробните им портрети.

Лизинка Пералкова („Вечерен брътвеж“) първоначално е представена твърде подробно:

Rozkošné děvčátko! Hlavička jako makovička, vlasy jako v dlouhých už, zlatých copech, tvářičky jako růže. Na hlavě měla zelený hedvabný lkobouk a s ramenou jí splýval zeleněžlutý vikler. ...Prostovlasá a bez vikléru byla teprv krásna! Nevinné, čisté její oko modré hledělo vždy vesele ns mne. (s. 110)

Очарователно момиченце! Главичка като на гълъбица, косата ѝ на две златни плитки... бузките ѝ като рози. На главата си имаше зелена свилена шапка, а от раменете ѝ се спускаше жълто-зелено наметало... Гологлава и без пелерина беше наистина красива. Тя винаги ме поглеждаше весело с невинните си, чисти сини очи (Неруда 1986: 412).

По-късно от множеството черти остават раменете и очите, сравнението с роза. Те задържат най-силно вниманието:

Rozkvětlá růže! Rámě kulaté jako perioda Goethova! Oko podnes tak nevinné, tak čisté jako u dítěte (Neruda 1976: 110).

Сякаш разцъфнала роза! Раменете ѝ с обли извивки – като периоди на Гьоте! Очите ѝ и досега невинни, чисти като дете (Неруда 1986: 412).

Активността на повествованието по отношение на описанието в повторения портрет се открива по линията на прецизиране на избраната гледна точка, на избора на перспектива, която има пряко отношение към онова, което предстои да се случи с героя. Намирането на необходимия фокус аргументира портрета, обвързва го с повествованието за героя.

По-нататъшното провеждане на този подход (замяна на по-общите щрихи и наблюдения с по-точни и детайлни) има своята конкретна реализация в принципа на синекдохата. Взаимозаменимостта между частта и цялото при изграждане на портретната характеристика прави образа *фрагментарен* на нивото на формалната логика. Засиленият интерес към външния вид на човешката фигура и лице не довеждат до подробното им, изчерпателно описание. Титулните герои в разказите „Йозеф Арфиста“, „Смахнатият Йона“, „Франц“ („Арабески“), „Доктор Казисвет“, „Водния дух“, „Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“ („Арабески“) фокусират вниманието на повествователя. Погледът на разказвача се спира върху отделни страни и често не навлиза в по-значими подробности – така създава представата за непостигната пълнота.

Разглеждането на портрета в неговата незавършеност е повод да обърнем внимание върху това, че именно непостигнатата цялостност може да функционира пълноценно. При описанието на Йона е поставен акцент върху цвета на лицето му, Йозеф Арфиста и Водния дух са охарактеризирани преди всичко посредством облеклото си. Избрани-

ят елемент постепенно приковава вниманието и изземва необходимостта от описание на останалите белези – прозирното лице на Йона е само елемент от цялостното му присъствие, но именно той е най-характерният сред всичко казано за героя, официалните дрехи на Йозеф Арфиста, чудното облекло на г-н Рибарж също се превръщат в притегателен център за погледа. Оказва се, че те функционират не само на нивото на назоваването на конкретната специфика, а въвеждат и редица други значения. Лицето на Йона се проявява като особена граница между собствените му преживявания и онова, което може да бъде регистрирано от другите, дрехата на Арфиста е елемент от всекидневното съществуване на героя и знак за някаква тайна, Водния дух е едновременно пред очите на всички и някак тайнствен именно поради странното си облекло. Най-видимата и открояваща се част от външния вид е едновременно с това и нещо не съвсем ясно и разбираемо в конкретния момент. Всяко едно от тези последователни вглеждания обръща внимание върху специфичния синтез на сегашното и предстоящото. Наблюдателният поглед чете в портретната характеристика на героя не следите от неговото минало, а най-фините препратки към предстоящото. Така предстоящата смърт на Йона сякаш е поставила своя отпечатък върху прозирната, жълтеникава кожа, участието на Йозеф в революционното стълкновение е предварително очаквано и подготвено с празничното облекло, интересът на г-н Рибарж към необикновеното и непостижимото се съдържа в собствената му странност и чудноватост.

Мястото на окото в портрета е силно подчертано в Нерудовите разкази. Особеното внимание, което му обръща разказвачът, се изразява в употребата на две различни форми – тази за двойствено число (*очи*) и синекдохично единствено число (*око*). Те навлизат неравномерно в текстовете, голям е броят на случаите, в които се използва само една от двете форми или двете едновременно, което изисква прецизното им разграничаване. Споменаването на зрителните сетива (формата *очи*) обикновено се извършва в рамките на по-общите впечатления от героя. Синекдохичната форма *око* се появява като своеобразно завръщане към физическия облик, при което се извършва стесняване и редуциране на многообразието от черти до конкретен белег или особеност, които приковават вниманието. В употребата на двете форми се повтаря очертаната вече тенденция на преминаване от по-общия към по-конкретния поглед, от многообразието към определеността.

Появата на съществителното *око* създава ефект на изненада там, където в текста присъства двойственото число. Според Гомбрих „ние

забелязваме само когато гледаме за нещо, и гледаме само когато вниманието ни е предизвикано от някакво нарушение на равновесието, от несъответствието между нашето очакване и съобщението, което получаваме отвън“ (Гобрих 1988: 232). В резултат на тази закономерност във възприемателния процес образът се изгражда не по законите на аперцепцията, а посредством тяхното нарушаване. Познатото и близкото не ни служат като базисен модел, който да привлича сходни явления по принципа на приликата, а оттласкват новосъздадения образ посредством внушението за разлика и несъвпадане. Окоето привлича, мами, впечатлява, превръща се в своеобразен притегателен център на вниманието, но едновременно с това то деформира естествените очертания на цялото лице, нарушава хармоничните му пропорции. Съсредоточаването на вниманието върху един елемент или жест го изважда от ритмичното единство на цялото (Фрай 1988: 289). Дали обаче употребата на синекдохичната форма води до еднакви резултати в преформирането на лицето и неговия израз?

Свой отговор на този въпрос дава К. Хаузенблас, който подчертава съществуващото съответствие между цвета на окоето (по-специално неговия нюанс) и възрастта на героините. Според него светлосиньото е характерно за героини, при които е подчертана младостта и невинността, а тъмносиньото е отличителен белег на зрелостта (Хаузенблас 1996: 159). Опит за внасяне на яснота прави и М. Отруба, който препраща специфичната употреба към традициите на Библията, където окоето се споменава като „най-благородната част от човешкото тяло“ (Отруба 1994: 62). Старозаветните текстове изобилстват с примери, които илюстрират полисемантичната функция на окоето.¹

Погледът към окоето на някой от персонажите предполага зрителен ъгъл, при който естествената симетричност на лицето се загубва, а се подчертава известна асиметричност, която е характерна за възприемането на лицето в профил. „Профилът дава възможност да се скрепят чрез линии, рисунъчно, характерните особености на индивидуалната форма. [...] Профилната поза осигурява на портретувания по отношение на зрителя горда уединеност, сякаш битие в някакъв друг свят“ (Фридлендер 1985: 73). Подчертаването на едната половина от

¹ Тъй като изследването на това явление в Библията предполага специално внимание, тук се фокусираме преди всичко на нееднозначността на този феномен. Визирани са редица емоционални състояния: „окоето ми от тъга потъмня“ (Йов 17:7), „окоето ми щеше да бъде спокойно“ (Йов 17:2), характерологични особености: „с безжалостно око ще гледа...“ (Второзаконие 28:54), „окоето ми гледа на моите врагове“ (Псалми 91:12), „око се не насища от гледане“ (Екл. 1:8) и др.

лицето е тясно обвързано с акцента върху конкретно състояние („При „Трите лилии“), намерение, цел или страст („Ти нямаш сърце!“), които завладяват особено силно героя. Тяхното доминиране отнема присъщата за лика цялостност. Профилът предлага присъствие на едната половина от човешкото лице като видима, осветена, обърната към зрителя. В същото време точно поради това, че изчерпва цялото пространство на видимостта, тя оставя в сянка другата половина на цялото. Сенчестата, невидимата страна може само да бъде предполагаема.

Така употребата на синекдохичното единствено число се оказва пресечна точка на три стратегии – привлича вниманието в резултат на неочакваното назоваване, фиксира го върху конкретен герой (по този начин индиректно съобщава, че това е героят, за когото ще се разказва), стеснява периметъра на интереса върху конкретно състояние или намерение, което е симптоматично за героя. Това е проявление на тристепенно фокусиране на погледа на наблюдаващия върху профила на наблюдавания.

Втори тип синекдохичност можем да открием в портретната характеристика на господин Войтишек. Тя е една от най-подробните и детайлни в цикъла разкази, но това не пречи по-късно цялото многообразие от елементи да се сведе до твърдението:

Vůbec se mně pan Vojtíšek líbil velmi, jeho modré oči zářily tak upřímně, cela jeho tvář byla jako kulatým, upřímným okem (Neruda 1957: 89).

Изобищо господин Войтишек много ми харесваше, сините му очи блестяха тъй искрено, цялото му лице бе сякаш кръгло, искрено око (Neruda 1986: 388, „Опронастяването на просяка“).

Тук е изведено не профилното разположение, не частичното представяне на героя под въздействие на състояние или емоция, а анфасната поза. Богатството от подробности е надградено от впечатлението, което придава нов смисъл на вече изреченото. Окото, в което прераства цялото лице, не деформира изградената вече представа, а я допълва и преосмисля. Искреността поставя печат върху всички останали белези, тя се превръща във фокус, през който характерологичното може да бъде видяно по нов начин. Трикратното фокусиране детайлизира обекта, засилва прецизността на погледа, а извеждането на общото и цялостното в лицето разчита на противоположен ефект – постига се уедряване, заличаване на цялото многообразие от специфики под въздействието на единствената конкретна черта.

Тези две противоположни по посоката на своето проявление тенденции стоят зад иначе формално еднаквото в двете различни си-

туации синекдохично единствено число. Липсата на окото като при-тегателен център за вниманието се наблюдава в случаите, в които по-вестователят не спира вниманието си върху конкретен герой или разказвайки за него, предпочита по-дистантен поглед.

Специфичната роля в употребата на единственото число на съ-ществително, което особено по отношение на човешката физиономия е предпочитано в двойствената му форма, въвежда релацията *око – очи* в един особен режим. Допълнителни затруднения се раждат и от факта, че употребата на единия елемент в тази двойка в редица случаи не изключва появяването на другия. Един от най-ярките примери за допълнителните значения наблюдаваме в разказа „Касандра“. Споде-ляйки първите си впечатления от нейното присъствие, героят призна-ва: „*Не можеш да отделя окото си от нея*“ („*Nemohl jsem z počátku ani oka s ní spustit*“, Neruda 1976: 138). Ето как я описва по-нататък:

Dívčina seděla zde se sklopenýma očima; domníval jsem se že pozorovala pout' mých očí a narychlo oči sklopila. ...Po dlouhé chvíli...pozdvihla tato hlavu a upřela oči – ne na mne, ale přímo před sebe. Když jsem však pohledl na její oči, zachvěl jsem semimovolně. Ne snad, že by byly oči ty nebývaly krásny – o ne, k obličejí tomu zvláštnímu, ku vlasům těm černým nemohly se ani krásnější modré oči přimyslit. V krásných těch očích tkvěl ale výraz takové chladnosti...zdálo se mně spíše, že to zrak nějakého mrtvého... (Neruda 1976: 138-139).

Bál jsem se skoro, že by se ty chladné oči na mne upřít mohly...pudilo mne to stále, abych zrak ten na sebe obrátil... (Neruda 1976: 139).

Девојката седеше със затворени очи, предполагах, че е наблю-давала пътя на моите очи и бързо след това е затворила своите (очи) ...След известно време тя повдигна глава и впери очите си – не в мен, а право пред себе си...когато погледнах очите ѝ, неволно за-почнах да треперя. Не защото тези очи бяха чудно хубави – о, не, за това особено лице, за тези черни коси не можеше да се измислят по-хубави сини очи. Тези хубави очи излъчваха такава студени-на...изглеждаше ми, че това е погледът на някакъв мъртвец...

Страхувах се, че тези студени очи могат да ме погледнат...нещо ме подтикваше да обърна този поглед към себе си ... (превод мой тук и в случаите, в които не е упоменат друг източник – Т. М.)

Използването на двойствената форма е наложено от общия пог-лед на разказващия към лицето на момичето, от желанието му да раз-гадае израза, да надникне зад обикновената видимост. Факт е, че не-зависимо от продължителното изучаване на нейната външност, героят не среща интерес от нейна страна. Погледът му по-скоро се плъзга по

повърхността на лицето ѝ, без да предизвика собственото ѝ внимание. Многократната употреба на формата *очи* (наречени по-късно *студени*, а също и *спокойни*) бележи зрителната активност на наблюдаващия младеж и нейната липса у наблюдаваната девойка. Тя е употребена като маркер за ненамерена отговорност, въпреки настойчивото ѝ търсене. Формата *око* присъства там, където обозначава както проявения първоначален интерес на разказвача, така и бледите прояви на внимание от страна на Касандра – тя отвърща с думи на неговата забележка за възможността да се съди за хората, живеещи в дадена местност, според нейния общ изглед. Но героят търси потвърждение на нейния отговор в собственото ѝ око:

Slova ta byla by mne snad ukonejšila, kdyby oko dívčino nebylo stále chladně a neodvratně na mně spočívalo. (Neruda 1976: 140)

Тези думи биха ме задоволили, ако девичето око не беше така студено и неотвратимо вперено в мен.

Очевидно той успява да привлече нейното внимание, предизвиква насочването на погледа ѝ към себе си, но е впечатлен от липсата на съответствие между изреченото от нея и безразличието, което сам открива. Видимо е заместването на двойственото число с единствено, но присъствието на формата *око* все още е лишено от интензивността на виждането-проникване, с което я натоварва героят. При слизането на момичето и неговия баща пътуващият младеж разбира, че тя се връща след неуспешно търсене на лек за своята слепота.

Този възможен смисъл в отношението между двете форми на съществеността се потвърждава от факта, че случилото се е рамкирано от ситуацията на разказване, в която героят се превръща в разказвач. Очевидна е целенасочената употреба на формата *очи* там, където се визира тяхната обща, контекстуална употреба. В тези случаи очите търсят, виждат, но не постигат ответна реакция от срещнатата страна. Способността за гледане все още не предполага откриването, намирането, навлизането в търсената същност. *Окото* обозначава реализиране на погледа в неговата способност за разбиране, за постигане на отговори. Разказът „Касандра“ дава един от възможните ключове на смисъла при съотнасянето на двете форми. Заслужава внимание последователно прокараната граница в тяхната употреба – факт, който, от една страна, ориентира към конципиращата роля на разказвача, а от друга, внушава, че героят интуитивно се приближава до това разграничение в зависимост от постигнатото ниво на общуване. Общата форма акцентира върху образа в неговата индиферентност и статичност, а конкретното назоваване на отделния зрителен орган е резултат

от активността както на наблюдаващия, така и на наблюдавания при разгръщането на портрета.

Обособяването на различни подходи при изграждане на външния вид дава основание за разграничаването на *овеществения*, на формирания *върху основата на хранителния код*, на *бинарния* и *опровергания портрет*.

Създаването на *овеществения* образ фокусира вниманието върху приближаването на човека и материалния свят. Силното навлизане на елементи от бита при обрисувването на човешката външност се противопоставя на динамиката и движението в него. Нетрадиционен е портретът на г-ца Шлеглова в разказа „Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“:

Říkali, že slečna Schleglová je kráskou. Možno, ale takhle pro architekta. Všechno na pravém svém místě, všude na ní nejpravější rozměr a při všem věděl člověk proč. Ale pro jiného než architekta – k zoufání. Její obličej se pohnul právě tak málo jako fasáda na paláci. Její oko bylo bez významu lesklé jako právě umyté okno. Její ústa, ostatně pěkná jako drobná arabeska, odvírala se pomalu jako vrata, pak buď zůstala dokorán nebo se zavírala rovněž pomalu. K tomu ta plet' jakoby právě teprv čerstvě obílena. [...] podobné budovy jsou hezčí zvětralé. (Neruda 1957: 83).

Казваха, че г-ца Шлеглова била красавица. Възможно е, но от гледище на архитектурата. Всичко по нея беше на мястото си, размерите точно каквито трябва да бъдат, и за всичко можеше да се каже защо е така. Но за човек неархитект тя беше за окаяване. Лицето ѝ се раздвижваше не по-често от дворцова фасада. Очите ѝ бяха безизразно бляскави като току-що измит прозорец. Устните ѝ, между другото изящни като арабеска, се отваряха бавно като порта, която или оставаше да зее или се затваряше също толкова бавно. Освен това кожата ѝ беше като че ли току-що белосана. [...] подобни постройки се разхубавяват, когато позастаряят. („Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“, (Неруда 1986: 381)

Използването на архитектурни елементи от жилищна сграда в описанието на героинята води до застиване на живата човешка фигура. В нея са противопоставени красотата и хубостта – става ясно, че точните пропорции отнемат, вместо да придават качества на човешкото присъствие. В разказа „Из спомените на странстващия актьор“ дъщерята от неприятното за героя семейство е сравнена с „*изкривена стрехичка*“ („*vychrtlá jako stříška*“, с. 28). Това навлизане на елементи от външното оформление на сградите при обрисуване на портретите на младите госпожици поставя акцент върху тяхната пасивност и неангажираност спрямо останалите герои. Направеното наблюдение е

своеобразно признание за невъзможността да се надникне в същността им или за собствената им празнота и бездушност. Погледът на архитекта се проявява в „Терсит“ („Разни хора“). Възхищението от красивата фигура на своята съпруга, която държи в ръцете си малкото дете, постига връхната си точка в мисълта, че подобна красота не може да постигне никое изкуство. Неочакваният подем в емоционалното състояние е пресечен рязко от споделеното след това желание:

Abych tam ted' seděl já, a formy moje se tak obrážely! (Neruda 1976: 272).

„Да можеше там сега да седя аз и моите форми да се отразяват така!“

Думата „моите“ е дадена в курсив, който допълнително акцентира нарцистичния комплекс на героя. Пленът на формите, съотношенията и мерките му пречи да надникне отвъд тях, да навлезе в онзи свят, който те само представят.

В разказа „Старият ерген“ („Арабески“) героят размишлява върху предстоящите възможности в своя живот. Единствената причина да избяга от болницата, дори на смъртното си легло, е нейната *безвкусна фасада*. Неговият прекомерен естетизъм е разгърнат в серията от квалификации за външността на харесваните жени. Оказва се, че за приятеля му е трудно разбираем собственият му вкус. Непрекъснатото желание да намери потвърждение на своите оценки оставя стария ерген в позицията на човек, на когото не му остава време да разбере нищо за емоционалния свят и преживяванията на жените, към които проявява интерес. Дамите, които привличат вниманието му, остават неясни, непознати и неразгадани за него. Основната дилема – смърт в болница с грозен външен вид или женитба – е разрешена само формално в ущърб на неговия афиширан естетизъм. Всъщност възможностите за женитба остават твърде далечни за него, а грозната фасада – единствената му перспектива.

Ако г-ца Шлеглова („Г-н Ришанек ...“) и момичето, чието име остава неизвестно („Из спомените на странстващия...“), са извън основните събития в рамките на повествованието, то изключително активният архитект („Терсит“) и старият ерген от едноименния разказ са в неговия център. Желанието им да бъдат част от всичко случващо се обаче ги оставя извън реалността – в плен на собствените им измамни представи за красота.

Навлизането на пространствено-архитектурни елементи при изграждане на образите е своеобразно следствие от подчинеността на човека пред силата на вещественния свят. Определеното битие излиза

извън нормалните си граници, завладява територията на лицето и осанката, като ги лишава от знаците на движението и живота. Близостта между човешката фигура и постройката има и противоположната реализация – в разказа „Вечерен брътвеж“ описанието на къщата съперничи на външния вид на човека:

Z chodbičky jdou dva velké vikýře do onoho středního, širokého žlabu, který běží přes dům jako dobře rozčísnutá cestička přes prostředek hlavy pražského eleganta. (Neruda 1957: 102).

От галерийката две големи капандури извеждат към средния широк улей, който минава през къщата както добре сресаният път през средата на главата на някое пражско конте. („Вечерен брътвеж“, Неруда 1986: 402).

Взаимната размяна на характеристиките на живото и мъртвото е белег за тяхното релативизиране. Загубени са ясните граници в тяхната разделеност, започнало е уеднаквяването им. Постепенното приближаване на къщата и човека възстановява един архаичен модел на съответствие, чието последователно прилагане достига до сходството между прозорците и очите (Топоров 1983). Именно бляскавите, но безизразни очи на г-ца Шлеглова я правят непроницаема и безинтересна за разказвача. Функцията им на прозорци, през които не може да се надникне, изолират външното описание, без да прибавят към него наблюдения относно характера и поведението на героинята. Непропускливостта на лицето и фигурата за по-задълбочен поглед мотивира липсата на допълнителен интерес от страна на повествователя към нея. Този нетипичен начин за портретиране сближава максимално героя със заобикалящия го предметен свят, като превръща съществуването му в негова функция.

В характеристиката, изградена на базата на *хранителния код*, знаците на външния свят са сведени до елементи от съестната култура. Това е специфичен начин за проблематизиране на направената персонажна характеристика – в образа на Франц от едноименния разказ са посочени черти, които подчертават постоянната липса на храна, белязала цялото му съществуване. Сравнението му с хлебче извежда най-характерното и доминиращо в живота му – стремежът да осигури прехраната на своето семейство. Фактът, че дървосекачът Стърнад вижда тази прилика и след смъртта на героя и неговото болно дете („*Jestli pak zde neleží jako houska na krámě?*“, (Neruda 1976: 209); „*Не ви ли приличат на хлебчета върху фурнаджийска полица?*“) засилва трагизма в неговата съдба. Така единствената цел, към която Франц се стреми, моделира лицето му. Външният вид поема съдържанията на

емоционално-психологическата същност, видимото и дълбинното взаимно се изразяват. В лицето на г-н Войтишек знаците на хранителния код също са ясно подчертани:

[...] *obličej tak zdravě svítivý a do červena lesklý jako nedělní pečínka, politá čerstvým máslem* (Neruda 1957: 89).

[...] *лице, пращящо от здраве, с червеникавия блясък на печена неделна мръвка, залята с прясно масло. „Опропастяването...“* (Неруда 1986: 388).

На едрите щрихи при неговото обрисуване във външния вид на просякинята баба Милионова съответстват малките, дребни линии:

Samá drobná vráska jako tenounké nudličky, sbíhající se ke špičatému nosu a ústům. (Neruda 1957: 92).

Бръчка до бръчка като тънко фиде я набраздяваха и стигаха до шилестия нос и устата ѝ. (Неруда 1986: 391).

Sešpičatila ústa, celý obličej jaksi se jí stáhnul do rtů jako do štěpky (Neruda 1957: 93).

Тя прибра устните си навътре, цялото ѝ лице се сви към тях като сбръчкана ябълка към дръжката си (Неруда 1986: 392).

Едрите мащаби в лицето на просяка са обвързани с неговото благородство и доброта, на тяхната липса при просякинята съответстват завистта и дребнавостта, с които гледа на света около себе си. Финалните думи на г-н Войтишек („*Ale teď nemůžu nic polknout*“, (Neruda 1957: 95); „*Сега нищо не мога да преглътна*“) допълнително подчертават значимостта на храната за него. Тя е средство за физическо оцеляване, с нейното осигуряване е обвързано цялото му съществуване. Но в същото време тази цел не е отнела неговото достойнство и самоуважение.

Г-н Ворел от „Как г-н Ворел си опуши лулата“ иска да предложи на малостранци от своето брашно, а тяхното нежелание да купят е предшествано от враждебното им отношение към него, от намерението им да не го почерпят с вино. Споделянето на съестните продукти е елемент от общуването и разбирането на героите, от признаването на близостта или различието, което съществува между тях. Подобно на г-н Войтишек, на когото му е отнета възможността за препитание, г-н Ворел изгубва своята, защото на неговите продукти са приписани противоположни качества (брашното е черно, дюкянът е опушен и др.). Така близостта до храната се оказва измамна – и двамата са принудително лишени от нея.

Зъбите на г-н Цибулка са видени от г-жа Ноцарова „*досущ като бучки захар*“ („*zrovna jako cukr*“, с. 166), но тази сладост не е усетена

от г-ца Мари – тя остава само в „*сладостните ѝ мисли*“ („*myšlenky její byly tak luzny*“, с. 168).

Бинарният портрет се появява в множество разкази („Вечерен брътвеж“, „Г-н Ришанек и г-н Шлегъл“, „Писано тази година по Задушница“, „Опропаствяването на просяка“, „Случка на Бъдни вечер“), за да въведе темата за личностната идентичност. В разказа „Вечерен брътвеж“ той е във функцията на коментар върху променливостта на човека. Добронамереността на Йекъл, неговата искреност и вяра в любовта го подтикват да сподели сходството на своята конкретна позиция със състоянието, в което се е оказал преди много години:

Co muž jsem byl teď za minutu hotov právě tak jako před osmnácti lety co dítě. (Neruda 1957: 110).

И сега, като мъж, за една минута ми завъртя главата, също както преди осемнайсет години, като дете („Вечерен брътвеж“, Неруда 1986: 412).

От една страна, детето и мъжът са изравнени в своята безпомощност пред очарованието на момичето, а от друга, те се оказват във властта на феномена на спрялото време. Липсата на съществено различие между *тогава* и *сега* подсилва константното начало в героя. Така двата последователно визирани образа се оказват един и същ в съдържателен план.

Г-н Ришанек и г-н Шлегъл са представени подробно в своята различност. Така за г-н Ришанек научаваме:

[...] byl větší, sušší a jak praveno srarší. Nevězel již jaksi v dobré kůži, byl často sláb, spodní čelist jeho úst mimovolně se již odlučovala a svěšovala. ...Hlavu pokrývala světlá vlásenka ...Tváře byly vpadlé a bledé...dlouhý nos se červenal až do karmínu. (Neruda 1957: 84).

[...] беше по-висок, по-сух и като споменах, по-стар. Той като че ли не беше в добра форма, често изпитваше слабост, долната му челюст беше започнала неволно да се отпусна и да провисва....Косата му беше побеляла...Бузите му бяха хлътнали и бледи...дългият му нос изглеждаше карминеночервен (Неруда 1986: 383). Веднага след това е предложено описанието и на г-н Шлегъл:

[...]...byl zavalitý, myslým, že byl bez krku. Hlava jeho byla jako puma; vlas silně prošedlý, černý; obličej kde oholen, tam modročerný, kde bezvousý, tam růžový, kus svítového mása a pak kus tmy, jako potmělá podobizna od Rembrandta (Neruda 1957: 84).

[...] беше тантурест, струваше ми се, че няма врат. Главата му беше като гюлле, косата черна и силно прошарена, лицето на местата, където е обръснато – синковочерно, а на неокосмените

места – розово, малко бляскава плът и малко мрак, като потъмнял портрет от Рембранд (Неруда 1986: 383).

Описани са търговските им интереси – единият търгува с басма, а другият – с железария, лицето на г-н Ришанек „напомня на басма на бели и червени райета“ („*připomínal vždy bíle a červeně pružovaný kanafas*“, с. 84), а целият г-н Шлегъл – „на очукан бакалски хаван“ („*připadal jako omženu kúpecký hmoždír*“, с. 84). Цялото това многообразие от черти започва да загубва своите оразличителни възможности при описание на всекидневието им:

Tak seděli po dvě hodiny, vypili po třech sklenicích piva, pak se zdvihli, ten dnes o minutu dřív, ten zejtra, zadrželi dýmku, schovali váček, sklepník je oblékl a oblečený poroučel se všem, jen světu sousedovi ne (Neruda 1957: 84).

Така седяха по два часа, изпиваха по три чаши бира, после ставаха, днес единият минута по-рано, утре другият, прибираха лулата, скриваха кесията, келнерът им помагаше да се облекат и облеченият се сбогуваше с всички освен със своя съсед (Неруда 1986: 382).

Ако в седенето, пиенето на бира и ставането се забелязват ясно действията на всеки един от тях поотделно, то в глаголите *прибираха* и *скриваха* тази разделеност се загубва, вероятно и поради единственото число на съществителните, за които се отнасят – лулата и кесията. Това смесване на единствено и множествено число допълнително засилва близостта между тях. Те се оказват външно различни, но твърде близки във вътрешен план. Двамата шегобийци г-н Рехнер и г-н Цибулка („Писано тази година ...“) са твърде различни по външен вид и професия, по образование, но няма случай, в който единият да е представен без другия, замислената от тях шега също ги уеднаквава. Изградените портретни характеристики очевидно постигат физиономичността на образите, посредством скритото сравняване и противопоставяне. В образите на г-н Рехнер и г-н Цибулка различието се ражда по отношение височината на челата им (високо при единия, ниско и четвъртито при другия), предпочитания цвят на дрехите (жълтеникав, съответно – черен). Г-ца Мари (стара мома) и г-жа Ноцарова (вдовица) са разграничени ясно – госпожицата е описана посредством красивите сини очи, лицето – „*малко широчко наистина, но с правилни и приятни черти*“ (с. 470, „*její tvář trochu sice široká, ale pravidelná a příjemná*“, с. 161) и пълната фигура, докато за нейната приятелка разбираме, че е била „*хубавка на времето*“, а сега – „*повехнала вдовица*“ (с. 468, „*má posud jedinou přítelkyni, druhdy hezounkou slečnu Luizi, nyní vyshlou vdovou*“, с. 162). Ролята на приб-

лижаващ фактор в тези двойки персонажи играе сходният начин, по който те прекарват времето си, близките им оценки по отношение на твърде различни събития и др.

Голяма е дистанцията в описанията на г-н Войтишек и баба Милионова, като тя е допълнително подсилена от отношението на разказвача към тях – към първия герой разказвачът не крие своите симпатии („*харесваше ми...[...]...много ми харесваше*“, „*líbil se mně...[...]...vůbec se mně líbil velmi*“, с. 89), не крие и своята неприязън към просякинята („*физиономията ѝ винаги ми е била ужасно противна*“, с.391; „*Její obličej byl mně vždy děsně protivný*“, с. 92). В същото време те са изравнени в социален план, както и от сходната дейност, с която се препитават. Процесът на приближаване достига връхната си точка при финалното описание на г-н Войтишек:

Pleš, tváře, ruce neleskly a nečervenaly se více jako před nedávnem, sežloutlá kůže se byla scvrkla do šupinatých vrásek (Neruda 1957: 95).

Плешивината, лицето, ръцете му вече не блестяха и не руменеха както доскоро, пожълтялата му кожа се беше сгърчила в люспести бръчки („*Опропастяването...*“, Неруда 1986: 395).

Тук е налице своеобразно преминаване на знаци от портретното описание на баба Милионова (жълто-зеления цвят, множеството дребни бръчки) върху неговото лице, т.е. посредством чертите от лицата им се задава същностният конфликт между нейната хитрост и лукавост, която става причина за нещастieto му, и неговата добрина и чистосърдечност. Елементи от нейното лице „превземат“ част от неговото така, както нейният план да му отмъсти го осъжда на смърт.

В разказа „Случка на Бъдни вечер“ непознатият, с когото се запознава разказвачът в празничната нощ, твърди, че „*лицата на хората с обща съдба си приличат*“ („*Lidé stejných osudů mívají v tvařích mnohou podobnost*“, с. 81). По този начин той подпомага уеднаквяването си с намиращия се в сходно положение събеседник. Обща тенденция в разглеждането на тези сдвоени образи е съчетаването на две тенденции – на целенасочено индивидуализиране на всеки един от тях и на постепенното заличаване на особеното, различното, неповторимото за сметка на общото в рамките на двоичността. При редица персонажи в границите на така установените двойки принципът на взаимното приближаване остава доминиращ – г-н Ришанек и г-н Шлегъл не могат един без друг както в своето приятелство, така и в своята вражда, г-н Рехнер и г-н Цибулка са уеднаквени както в живота, така и в смъртта, г-жа Ноцарова и г-ца Мари са обединени от чувството на тъга до такава степен, че старата мома придобива особенос-

тите на вдовица, която тъжи за изгубените си съпрузи, просякът и просякинята са приближени от общия начин за препитание. Но при редица от тези герои близостта не води до тоталното им изравняване, съществуващото сходство не може да скрие белезите на човешкото им присъствие. Така изречената констатация за сближаващия и унифициращ смисъл на обстоятелствата е частично опровергана както от достойнството, с което умира г-н Войтишек, така и от ненакърнената почтеност на разказвача, който за разлика от тайнствения непознат („Случка на Бъдни вечер“) не се превръща в крадец и измамник. Именно в нереализираното докрай уеднаквяване се крият знаците на нравственото присъствие, което не може да бъде изличено.

Опроверганият портрет се появява, за да въведе допълнителни оразличителни белези между героите, за да прецизира представата за моделиращата роля на събитията върху човешкото лице. В „Случка на Бъдни вечер“ погледът на героя разказвач се опитва да разчете следите на преживяванията и опита:

[...] *obličej nebyl mužně krásný, měl ale zjevný ráz mužného utrpen* (Neruda 1976: 79).

[...] *лицето му не беше мъжествено красиво, но явно носеше печата на мъжествено страдание* (Неруда 1986: 211).

Тези проникновени наблюдения биват разколебани в процеса на разказване за случилото се – разказвачът е обран от новия си познат, докато слуша изповедта му. Роля на допълнителен аргумент срещу изреченото от героя има фактът, че бедността на разказвача (той споделя, че няма къде да отиде на Бъдни вечер, че празничната му трапеза винаги е била твърде оскъдна) не го приближава до поведението на непознатия. Близостта в техните съдби твърде много раздалечава собствените им личностни позиции. След констатацията за липсващите часовник и портмоне сърдечността и състраданието, както и направените наблюдения върху характера на събеседника са твърде разколебани. На тенденцията към изличаване на различията се противопоставя тази към тяхното неизбежно подчертаване. Изреченото за възможната им близост не води до потвърждаване представите на непознатия за себе си, а до рязкото самоопределяне на разказвача. С противопоставянето на споделящия случилото се срещу поведението на неговия спътник се нанасят съществени корекции върху онзи образ, който тайнственият мъж се стреми да си създаде в представите на другите. Сходството между начина за преживяване на двамата просяци („Опропастяването...“), навлизането на елементи от външния вид на единия в лицето на другия не ги уеднаквява напълно. Дистанцията между

тях се ражда от почитеността, която г-н Войтишек определя като главен свой принцип („*Та нали цял живот съм бил почитен човек*“, „*Vždyt jsem byl po celý život tak poctivý*“, Neruda 1957: 94).

Така, преминавайки през фазата на сдвояването, тези герои не спират до нея. Подчертаването на дълбоките нравствени подтици в техните характери ги откроява и изважда от бинарния модел, поставя ги в контрастна позиция спрямо предходното им състояние. Тенденцията към отричане на вече намерени сходства се наблюдава не само при сдвоените в резултат на определени обстоятелства образи, но и като своеобразно разколебаване и коригиране на вече направени наблюдения.

Г-жа Русова прави словесен портрет на мъртвия и с това го изважда от забравата, която му налага всеобщото безразличие, но срещу нея се противопоставят присъстващите, които не желаят възстановяването на спомена за него. Към символичното оживяване в спомена се прибавя и погледът на повествователя, който вижда все още знаците на живота:

...pan Velš usmíval se ještě po smrti a při zatlačených očích. (Neruda 1957: 98).

...г-н Велиш се усмихваше и след смъртта си, макар и със склонени очи. (Неруда 1986: 397).

Гледната точка на вдовицата подчертава неясната граница в двойката живо – мъртво:

...jako by byl živ tu leží a usmívá se... (Neruda 1957: 99).

...Лежи и се усмихва като жив... (Неруда 1986: 397).

Jednou jsem byla také na židovském pohřbu...ale to není hezké. Všechna zrcadla jsou zavěšena, aby prý neviděli mrtvolu, at se obrátí kam chtějí. Takhle je líp, nebožtíka v truhle je vidět pěkně ze všech stran ...dobrák, jako by se na nás I z toho zrcadla usmíval. Pranic ho smrt nezměnila, jen trochu ho natáhla. Jako by byl živ, že? (Neruda 1957: 99).

Ходих веднъж и на едно еврейско погребение, ама не е хубаво. Всички огледала са покрити, та да не виждали мъртвеца, накъдето и да се обърнат. Така си е по-хубаво, покойникът в ковчега се вижда чудесно от всички страни...добра душа, сякаш ни се усмихва от онава огледало. Никак не го е променила смъртта, само малко се е понюпнал. Като жив е, нали? (Неруда 1986: 398).

Погледът от огледалото, усмивката, използваното сравнение настояват за присъствието на видими белези, които за другите остават скрити. Оказва се, че едно и също лице може да бъде разчетено по два взаимно изключващи се начина. Двете противоречиви позиции се

съвместяват в него, без да водят до неговия разпад. Г-жа Русова изгражда портрет на живия човек, за да го спаси от признаците на смъртта. Противоположна реализация на контрастното съотнасяне герой – портрет се наблюдава в разказа „Той беше негодяй!“, където липсва портретна характеристика на героя, а са представени само моменти от неговото поведение. Ние не разбираме нито как е изглеждал, нито какво са харесвали останалите около него в собствения му външен вид. Той присъства сред съседите си някак безплътно и безлично, сякаш е мъртъв приживе. Думите на другите срещу него възпрепятстват собственото му съществуване.

Лизинка Пералкова („Вечерен брътвеж“) е сравнена с гълъбица („главица като гълъбица“, „*hlavička jako takovička*“, с. 109), очите ѝ са „невинни и чисти като очи на дете“ („*oko podnes tak nevinné, tak čisté jako u dítěte*“, с. 110), но тези особености придобиват противоположен смисъл при разкриване на нейната лъжа. Двамата съперници – г-н Ришанек и г-н Шлегъл – повтарят елементи от движението на гълъба:

[...] *pak svlečený zakýval jako svrchním tělem* [...] (Neruda 1957: 83).

[...] *всеки от тях започваше да поклаща като гълъб горната част на тялото си* [...] (Neruda 1986: 382).

Това обаче не им пречи да бъдат последователни в своята взаимна ненавист. Тук наблюдаваме един специфичен принцип за голяма част от Нерудовите персонажни характеристики – възможността изреченото за един герой да се превърне в своето отрицание, в резултат на неговото оглеждане от друг зрителен ъгъл или в различна от привичните за него ситуации (Хаман 1968: 53). Посредством опровергаването на портрета се конфронтират две различни представи, две противоположни интерпретации за случилото се. Приплъзването на двете различни версии за персонажа демаскира неговата същност. Става ясно, че непознатият е крадец, който се скрива зад маската на страданието („Случка...“), че знаците на живота и смъртта присъстват еднакво върху лицето на г-н Велш („За мекото сърце...“), че кротостта на гълъба не е присъща на двамата враждуващи („Г-н Ришанек и...“), а чистите очи на Лизинка прикриват истинското ѝ лице.

Очертаните четири типа портретни характеристики на героите се изграждат на основата на конкретна, доминираща специфика. Всяка една от тях е резултат от различен тип вписване на човешката личност в заобикалящия я свят. *Овещественият* образ е следствие от навлизането на елементите от материално-битов характер в сферата на човешкото присъствие, той проблематизира границите на живота, поставя

под съмнение видимостта. Портретът, изграден на базата на елементи от *хранителната култура*, предлага интерпретацията на човешкото лице като функция от основната цел или стремеж на героя, настоява върху съответствието между външния и вътрешния свят на личността. *Бинарният* портрет акцентира върху приближаването и отгласкването между героите, които непрекъснато общуват помежду си, а *опроверганият* предлага смисъл, противоположен на онзи, който е разгърнат първоначално, въвежда нравствените измерения на личността като основен оразличителен фактор. Ако в овеществения портрет доминират знаците на константното, непроменливото, героят, представен по този начин, остава встрани от вниманието на повествователя. Неговата непроницаемост не провокира импулс за опознаване и разбиране. Другите три типа *портретиране* създават сложни взаимоотношения между външния вид и вътрешния свят на личността. По отношение на тях повествователят се оказва в позицията на проникновен *четец* на човешката съдба. На основата на отделни детайли от облика на героя и биографични подробности той се опитва да обясни и аргументира основни моменти от собственото му съществуване. В същото време постигнатото внушение за човешко присъствие няма претенциите за фотографска точност. В отношението към отделните персонажи са съчетани субективната пристрастност, ясната лична позиция и готовността за проверка на всяко впечатление. Така случващото се с героите, начинът, по който се разгръщат отделните случки и събития, се оказват най-достоверният път за достигане до истината за тях. *Бинарният, опроверганият* и изграденият върху *хранителен код* портрети предлагат една динамична представа за личността. В тях е отчетена възможността за развитие, взета е предвид ролята на времето като фактор за формиране на едни и изличаване на други човешки качества. И трите типа портрет предлагат посоки за изследване на скритите механизми, за достигането до същностните движещи сили в битието.

ЛИТЕРАТУРА:

Гомбрих 1988: Гомбрих, Е. *Изкуство и илюзия*. София, 1988.

Добрев 1993: Добрев, Д., Добрева, Е. *Справочник на семиотичните термини*. В. Търново: Глаукс, 1993.

Женет 2001: Женет, Ж. *Фигури*. Т. II. Москва: Сабашныков, 2001.

Неруда 1986: Неруда, Ян. *Избрани творби*. София: Народна култура, 1986.

Неруда 1976: Neruda, Jan. *Arabesky*. Praha: Slunovrat, 1976.

Неруда 1957: Neruda, Jan. *Malostranské povídky*. Praha: 1957.

Отруба 1994: Otruba, M. *První moderní proza česká. // Realismus a modernost*. Praha: Odeon, 1994.

Фрай 1988: Фрай, Р. *Въображение и рисунка*. София: Народна култура, 1988.

Фридендер 1985: М. Фридендер. *Портретът. // За изкуството и познавача*. София: Български художник, 1985.

Хаман 1968: Hamaň, A. *Neruda prozaik*. Praha: Odeon, 1968.

Хаузенблас 1996: Hauzenblas, K. *Ženské oko v Nerudově proze. // Od tvaru k smyslu textu*. Praha: Tvar, 1996, 155-161.

ИНСТИТУЦИЯТА „БОГ“ И ИНСТИТУЦИЯТА „ЦЪРКВА“ – ОБРАЗИ В НОВАТА И НАЙ-НОВАТА ЧЕШКА ПРОЗА

Анжелина Пенчева

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

This text focuses on the literary interpretations of motives such as „God“, „Christianity“, „Church“, etc, in Czech prose since 1989. In the postmodern discourse, observed in being post-socialist countries, these themes tend to center around the doubt in God, the discrediting of God or even God being tired of himself. From being an authority and an institution, Christ is transformed into an abstract stylistic figure, a toy for the ludic postmodern kind of thinking and writing. At the same time the post-totalitarian postmodern man does never stop seeking faith, support and a spiritual path for their own identity.

Keywords: Czech prose, postmodern discourse, post-socialist countries.

Събитията от 1989 г. (отново) промениха радикално позицията на църквата и на католицизма в чешкото общество. Оформи се официален „католически“ клон на най-новата литература – със силно присъствие в литературния живот, със своя периодика, с обществени изяви и т.н. Заслужава обаче да се отбележи, че „католическите масиви“ (в това число и предишните) на чешката литература, въпреки последователното им изтъкване в литературните истории и очевидното им лансиране по съображения за политическа коректност и толерантност, нито по време на така наречената католическа модерна, нито днес не са оставили произведения, които да са си извоювали място в канона или поне да са спечелили масовата читателска публика. Впрочем, ситуацията на днешното католическо течение в чешката литература като че ли споделя съдбата на днешното феминистично течение в нея: предизвиква най-вече ирония и усъмняване поради несъответствието между прекалената активност и високата претенция и „изпуснатия“ исторически момент. И все пак присъствието на спиритуалното направление не може да бъде пренебрегнато, дори само защото е симптом за определени обществени настроения и процеси. В същото време днес, лековато казано, „религията не е това, което беше“. Конк-

ретно за Чехия една от причините са десетилетията принудително налагано безверие. Но става въпрос и за световни нагласи, синтезирани във философското виждане, че „Бог е мъртъв“.

Ето защо и героите на новата независима (емигрантска и дисидентска) литература (от 70-те и 80-те години), и героите на днешната свободно развиваща се проза в страната от 1989 г. насам (като изключим, разбира се, спиритуалния литературен поток, който съществува благодарение на, чрез и заради католическата религия и институциите ѝ) се намират сякаш в една особена ситуация на невъра в Бог и едновременно с това и в ситуация на усещане за Бог, за усещане на присъствието на Бог или поне на смътен копнеж по Бог. Тази нагласа е вербализирана още от Милан Кундера в кратката новела „Едуард и Бог“ от сборника *Смешни любви* от 1968 г. Героят по прагматични причини (за да прелъсти желаното момиче, което не желае да му се отдаде поради прекомерна вяроност към християнските принципи), се „обзавежда с Бог“, гаври се всячески с идеята за Бог и с Божието име и злоупотребява цинично с тях. Но когато постига целта си, се оказва, че неусетно е започнал да изпитва необходимост от Бог (за разлика от бленуваната девойка, чиято „вяра“ се оказва кухо позъорство):

„Едуард не беше станал вярващ. [...] макар да е почти сигурен, че Бог не съществува, все пак изпитва някаква наслада от носталгичната мисъл, че може би все пак Го има.“

(Милан Кундера, *Смешни любви*)

И ако Кундера пише „Едуард и Бог“ във времето на разколебания, но така или иначе господстващ, чешки социализъм, подобна психологическа настройка показва и героинята Златокоска от романа *Нощно танго, или Роман от едно лято в края на хиладолетието*, 1999 г., на Иржи Кратохвил :

„Знаеш ли, в последно време започвам да усещам, че ми се иска да съм вярваща. Обаче за коя религия да се хвана? И нима това изобщо може да зависи от волята ми?“

(Иржи Кратохвил, *Нощно танго*)

В разказа на Владимир Мацура *Игра на причастие* (1995) героят (ментална проекция на самия Мацура), скептичен интелектуалец, за когото „светът с Бог не изглежда с нищо по-неправдоподобен от света без Бог“, наблюдава църковен ритуал.

„Мъжът наблюдаваше снизходително, презрително подсмехнат, този театър, тази халтура, тази пошлотия...“

(Владимир Мацура, *Игра на нещо*)

В края на обряда обаче вниманието му привлича немощна старица, на която той не научава дори името; жената е болна, едва се придвижва, но намира сили да стигне до свещеника и да получи причастие. Героят също получава нафора въпреки нежеланието си. И този малък символ го кара за миг да почувства у себе си възможност за нещо друго, различно:

„И полека, предпазливо, внезапно сконфузен, обзет от тягостно чувство (теофагия, каза си, светотатство, каза си), бавно размачка с език бялата плочка върху небцето и зъбите си, преглътна един-два пъти и в устата му остана празнота. И някаква следа от неопределен, непонятен вкус – но вече само като спомен.“

(Владимир Мацура, *Игра на нещо*)

И така, у трима различни, но и тримата с висока мяра на представителност в чешката проза, автори виждаме тематизиран един и същ привиден парадокс: рационален скептицизъм ако не относно съществуването на Бог, то поне относно потребността от него, относно „ефективността“ му за хармонизиране на човешката личност и за доизграждане и удържане на идентичността на човека, и в същото време ирационален, подсъзнателен, труден за проумяване стремеж към общаване, единение с Бог.

Силвия Рихтерова обяснява този парадокс с архетипално заложената „вертикална визия за света“, в която Бог заема най-важното, висшето място; щом е така, то във времената на „мъртвия Бог“ човек „остава сам“ – независимо дали е изгубил оригинала си, или никога не го е имал (Рихтерова 2000: 103–105). Ако доразвием нейните тези, можем да кажем, че независимо дали се приема класическата християнска аксиома, че Бог е създал човека по свой образ и подобие, или модерната противоположна – че човекът е създал Бог по свой образ и подобие, то самите лексеми „образ“, „подобие“ полагат разсъжденията ни в полето на идентичността. Споменатата вертикална визия е едната от двете главни оси на всяко автоидентифициране и загубата ѝ неминуемо води до идентичностна криза, независимо дали днешната вертикална визия за света е увенчана от Бог, или не. Впрочем, в най-новата чешка проза като добре различима тема се явява именно темата за разрушената вертикална парадигма – като отглас от кризата, или поне прекалено стремителната (и оттам – „боляща“) метаморфоза и на национално-идентичностното, и на личностно-идентичностното чешко през последните две десетилетия. Прекъснато е дори нейното, така да се каже, по-ниско звено – връзката син – баща. Навярно това прави

още по-проблемна и трудна връзката баща – Бог или син – Бог. Много показателен в това отношение е разказът на Иржи Кратохвил от сборника му *Любов моя, Постмодерна* „Приказка за асансьора“. Фантазият сюжет среща в най-обикновен асансьор на панелен блок непознати мъж и жена и грохнала старица. Оказва се, че Бог е избрал именно този асансьор, за да качи възрастната дама на небето. Няма как, с нея трябва да се възнесат и случайните ѝ спътници. Двамата обаче измислят как да се спасят от неотвратимата си участ – като осквернят светия асансьор, извършвайки съвкупление в него. От това съвкупление се ражда син. Стореният грях обаче белязва живота и на тримата и се оказва, че единственото възможно изкупление и начин невинният син да може да се приобщи към Бог, е да лиши от живот баща си, който пък приема този акт като неизбежно жертвоприношение и подлага любовно-доброволно шията си под държания от сина остър нож.

В цитираните по-горе текстове, струва ми се, внушението е, че важен за човека и за неговото оцеляване е самият феномен на силната вяра, която е същностно необходима на човек и на който църквата е/придава само външен, вербален и предметен израз. Или, както обобщава Р. Божанкова за дискурса на руския постмодернизъм, но с вероятна валидност най-малкото за бившите социалистически страни: „Класическото определение на Лиотар за края на метанаративите в „Постмодерната ситуация“ визира разпадналата се цялост и власт на религията, едновременно с това фрагментацията и локализацията на нейното влияние. Завършването на рационалистичната епоха и обръщането към нова мистика в условията на съвременна Русия може да се свърже с явлението, определено от М. Епщайн като „бедната религия“ – „вяра, вече лишена или още не намерила вероизповедание“, „Просто вяра. Просто в Бога.“ (Божанкова 2001: 98). И ако Кундера в *Непосилната лекота на битието* се занимава скандално с „лайнения“ парадокс на съществуването на Бог, то той подлага на съмнение само християнската дреха на вярата, а не самата вяра като цивилизационен и идентичностен стожер. В този смисъл прословутият финал на „Едуард и Бог“ допуска (поне) два прочита: повърхностният е, че осакатеният духовно от войнстващия социалистически атеизъм Едуард се е върнал към християнството, прозрял е, намерил е Бог, а вторият – че става въпрос за иронична илюстрация на генезиса на християнската вяра като фикция, с която хората се самозалъгват и тешат, за да понесат „непосилното“ си битие.

Ако се обърнем към най-новото писателско поколение, то романите на Ян Яндоурек, завършил теологически факултет, а днес сту-

дент по социология и редактор в католически ориентираното престижно списание за култура „Соувислост“, са сякаш изготвен по поръчка материал за илюстриране на формулираната тема.

В *Булеварден роман* на пръв поглед героят се отнася твърде скептично и иронично към всичко, отнасящо се до религията. Заведен от приятели на сбирка на тайно религиозно общество, той сравнява екстатичната атмосфера там с „еротичен клуб точно преди изпълнението на най-добрите номера“. Ритуалите му изглеждат изцяло фалшиви и налудничави. В романа важна смислоразпределяща роля играе образът на новоизлюпен католически критик и писател, който постоянно мени не личностната си, а именно... религиозната си идентичност, главно според това, от коя фондация може да се получи прилична сума за поредната специализация или проект. Освен това той постоянно се терзае от проблема дали да бъде семит, или антисемит, ляво или дясно ориентиран според това, каква е модата или обществената нагласа в момента (доста нелицеприятен образ на съвременния чешки интелектуалец, още повече, че става въпрос за реална и при това доста влиятелна личност от чешкия културен елит). Чрез безгрижното прехвърчане от едно вероизповедание в друго идентичността е представена не като стабилна, а като постоянно променяща се величина, тоест – в някакъв смисъл като своята противоположност. Камил, авторовото алтер-его в романа, непрестанно полемизира с въпросния герой-хамелеон, оборва го с пределно прости логически аргументи и осмива сардонично демагогската му, формална църковна фразеология:

„Старите енорияшки не разбираха напълно какво означава, че йерархията си била присвоила изключителното право да продуцира символи [...], затова пък дадоха на момъка от Прага, дето тъй хубаво хортува, яйчица и наденички за из път. Може пък, като се понахрани и живне, да заприказва по-ясно.“

(Ян Яндоурек, *Булеварден роман*)

Тук и другаде Камил същевременно подлага на съмнение императивността, с която религията се намесва във формирането на идентичността, както и това, че поднасянето на готови, пък били те и най-неоспорими, истини е по-добро от неувереността и собственото търсене на истината.

Интересно е доразвиването на тези екзистенциални проблеми в следващия роман на Яндоурек *Като ще се ходи в ада, поне да е на добра кобила*. Там те са и твърде изострени, тъй като отправна точка на романовия сюжет е решението на героя, тук далеч по-прозрачно авто-

биографичен, да се откаже от битието си на католически свещеник и да продължи живота си в светския свят. Решението му е категорично и неотвратимо, продиктувано от високо морални подбуди (след като е виждал в религията и манастира оазис на нормалността сред абсурдния тоталитарен свят, той открива, че отровата на тоталитаризма се е просмукала и през манастирските стени); отначало героят изпитва истинска интелектуална наслада от откривателството на „другия“ свят; скоро обаче се оказва, че без религията ценностната му система и вътрешната му стабилност силно се разколебават. (Тук може да се направи известен аналог с прочутата стихотворна сатира от XIX в. на Карел Хавличек-Боровски *Кръщението на св. Владимир*, голяма част от която описва хаоса и деструкцията на обществото, настъпил след екзекутирането за непослушание на изображения в пародийно-комичен ключ бог Перун). За читателя остава отговорът на въпроси като: дали това е трагедия, дали патерицата или изкуственият корсет на религията са безалтернативна необходимост, или все пак въпрос на избор; може ли да съществува вяра извън различните религии и възможна ли е изобщо вярата; на какво може да се опре тя, след като героят показва с по едно-две простички изречения вътрешната алогичност и несъстоятелност на почти всички по-важни световни идеологически и философски доктрини, както и това, че те си противоречат взаимно, често се отричат една друга и воюват безмилостно една с друга.

Усъмняването в това, че религията е един от най-доказаните начини за конституиране на човешката личност, е тема и на романа на Иван Клима *Последната степен на доверието*. Протестантският свещеник Даниел, чийто девиз в началото е „Не питай, а вярвай“, губи постепенно в хода на сюжетното действие християнската си вяра – заради това, че тя, както се оказва, не му помага да разбере нито ближния си, нито себе си; да разреши мъчителните житейски ситуации, в които се озовава било самият той, било хората, които иска да спаси. В същото време обаче Даниел не намира алтернативна опора на идентичностната си идентификация и, по думите на Ева Форманкова, се озовава „между два свята, към нито един от които вече не принадлежи, или *все още* не принадлежи“ (Форманкова 1999: 64).

Накрая ще спомена и някои по-крайни интерпретации на темата, положени в територията на постмодерната проза. Става дума, от една страна, за опровергаване и омаловажаване на религията в дискурса на опровергаването и омаловажаването на традицията като такава изобщо, или в дискурса на опровергаването на всички крупни социални проекти, защото и религията може да бъде интерпретирана като такъв проект и

защото независимо от удържането си и в наши дни тя също е претърпяла своя исторически крах. От друга страна – за осъзнаването, че християнството като че ли губи смисъла и оправданието си на креатор и крепител на идентичността в постмодерното и глобализирано време.

Така например в романа на Иржи Крадохвил *Печалният бог* – явен реверанс към Милан Кундера (романът завършва с последната реплика на новелата на Кундера – „Аз съм богът на вашите истории. Но колко печален, печален Бог...“), но и симптоматично с оглед на съдържанието заглавие – героят, омерзен от отблъскващите деяния на своето семейство, пожелава да изтрие без остатък своята идентичност, неизличима и неотрицаема част от която създава именно това семейство. На въпроса „Кой си ти, братко?“ той отговаря: „Аз ли? ... Да ти кажа, вече не знам. Току-що забравих. ... Сега вече съм никой и се надявам да остана такъв завинаги.“ И малко по-нататък:

„...да се отречеш от всичко... защото човек трябва да умеє да се отрече и от собствената си самоличност... защото и тя е само производна... лепнали са ти някаква идентичност, принудили са те да я приемеш... кодът на твоята самоличност служи само за да бъдеш причислен към нещо, само за да могат да те държат в зависимост... и човек трябва да стане никой и нищо, за да може да се излъзне от това...“

(Иржи Крадохвил, *Печалният Бог*)

Логично решението му го отвежда при самия Господ, който, оказва се, не притежава идентичност, тъй като е универсален и вечен, пребиваващ в свят без време, тоест без памет, без която няма идентичност. Но Бог жадува да притежава идентичност – единственото, което му липсва. С малка измама си присвоява идентичността на героя, като двамата си разменят местата. (В резултат от което „автентичният“ Бог още с първите си крачки в света на обикновените хора бива затворен завинаги в психиатрична клиника от мафотизираните роднини на героя Алеш Йордан, но това ни най-малко не го натъжава, дори напротив – блажен е, защото най-после *и* с него нещо се случва, *и* той има История. Тоест – две хилядолетия след появата на християнството и сам Бог като че ли е проумял, че е вече и безпомощен, и излишен, и лесно заменим. А и защо да не е така, след като според Крадохвил Бог „изприда“ хорските истории просто от скука и от безсмислен каприз, без да държи сметка за страданията на преживяващите тези истории.

Нашумелият млад прозаик Милош Урбан пък недвусмислено поставя християнската религия на една плоскост с тоталитарните идеологии. В романа си *Сянката на катедралата* той описва чешката католическа църква като гнездо на раздори за пари и влияние, висшите духовници – като фалшификатори на скъпоценности, маниаци, неприемащи никакъв друг светоглед и способни на кървави престъпления в името на абстрактните си идеали. Същинският смисъл на Урбановото виждане за християнството може да се долови само ако въпросният роман се възприема като трета заключителна част на свободната трилогия *Седмоцърквие*, *Водният дух* и *Сянката на катедралата*, в която аз, както подчертавам и в други свои изследвания, виждам анатомия (а не апология, както тълкуват трите романа редица чешки литературни критици) на идеологията като такава и особено на фанатизиращата идеология, за каквато авторът явно смята и религията/религиите. В *Седмоцърквие* Урбан не пощадява и един от най-сакралните чешки митове – този за хуситството. На страниците на романа той го нарича еднозначно „религиозен фундаментализъм“ и „културна революция“ – два страховити термина на нашето време – унищожително торнадо, дело на „сляп народ със сляп водач“:

„Критикарят и черногледецът от Хусинец можеше и да не изгори на кладата, ако имаше покорство в себе си и ако не страдаше от месианистки комплекс, ако не се опияняваше от обета за мъченичество. Само след няколко години щеше да дочака компактатите, добри или лоши, но неоплискани с чешка кръв... (Хус) е фанатизирал тълпите и пожарът, който е запалил, е изпепелил и него, и страната му.“

(Милош Урбан, *Седмоцърквие*)

Идеята, че съвременният свят е доказателство за провала и на Бог, и на християнската църква изказва с помитаща експресия Яхим Топол в забележителния си роман *Сестра*. Героите му, лутаци се в първите години след разпада на тоталитаризма на границата между ъндърграунда и криминалното, едва ли някога са вярвали в християнския или в който и да било друг бог, но изгубени във времето и изгубили себе си, изпитват неистова потребност от вяра, нов етнос и някаква тяхна персонификация и ги търсят както в невъобразими, почти франкенщайновски колажи от езически божества, на които се кланят в редовни хипнотични трансове, така и в Черната Мадона от Ченстохова, чиято сложна и загадъчна символност не разбират и не се опитват да разберат, но интуитивно чувстват, че именно тя съответства на

стремленията на хаотично разпилените им и по-скоро черни, отколкото светли души.

Краен, но определено нетипичен, израз на литературното дискредитиране на християнството представлява една странна книга, издадена в Бърно през 2005 г. Заглавието е *Заплюване за сбогом*, а авторът, чиято самоличност така и остана неразкрита, се е нарекъл Мизантроп. Текстът с труден за дефиниране жанр се самозаявява като опит за нова философия. При цялата му неблагозвучно грохотеща полифония не е трудно да се различи като една от същностните идейни линии профанизирането на основните християнски митове, чийто генезис авторът вижда в извечното желание на хората да се залъгват и да прикриват с неверни думи скверните си деяния. Мизантроп не вижда разлика между фашизма и религията (за него те са в еднаква степен израз на жажда за власт), между християнството и сатанизма. Той отрича и самия принцип на вярата, за него вярата е вредна, данайски дар, нещо, което носи на хората повече разочарования, отколкото опора, в най-добрия случай – признак на слабост:

„Бог означава поробване, дяволът – свобода, а вечният живот – смъртта. [...] вярата е съвкупността от всичко, което не знаем. Да вярваш, означава, че знаеш дръжки.“

(Мизантроп, *Заплюване за сбогом*)

Скандалният автор съзира в приемането на божиято тяло и кръв при причастието отглас от канибализма. Той назовава Бог не с новочешката лексема Bůh, а с древното славянско Богъ, но във варианта... Убогъ (като съществително), чиято семантика е недвусмислена и днес. Че Господ не е никакъв етичен, нито какъвто и да било друг авторитет става ясно и от заявеното съждение, че Супермен спокойно може да го замести, ако вече не е го заместил.

Мизантроп отива по-далеч и от Ян Яндоурек, като описва разпъването на Христос като масов садомазохистичен оргиастичен акт, където Божият син получава ерекция на кръста, а изпадналите присъстващи се отдават на разюздан групов секс.

Като контрапункт на този краен текст и в същото време като твърде верен образ на наличието и „функционирането“ на Бог или идеята за него във времето на (уж) отмиращия постмодернизъм ми се иска да цитирам малкия и останал (почти) незабелязан от критиката разказ на прозаичката Хана Пахтова, чието, както се оказва, подвеждащо заглавие *Бог е псе* е избрано и за заглавие на дебютната ѝ книга. Героинята, обърквана млада жена с нарушена психика, се люшка меж-

ду нехаресваната представа за Бог като театрален режисьор на ставащото на Земята, „доволно превключващ каналите на Божията си телевизия“ (също подвеждаща препратка към някои изтъквани детерминанти на постмодернизма), и плашещата представа, че Бог не съществува и тогава значи трудният ѝ живот е голата безизходна истина, истина без оправдание и без надежда, за която вината е нейна и ничия друга. Едно безпризорно, болно от рак псе става за нея средоточие на цялата ѝ любов и копнеж, защото животните не са разигравани или направлявани от Бог артисти, както не е, или поне не би искала да бъде, и тя самата. Малката животинка се оказва способна да ѝ замести компрометирания и изхабен Бог, тя се приравнява по ранг с Бог, нещо повече – по-ценна е от него, защото може да обича. Във века на Интернет, създаващ илюзия за негораничено и леснопостижимо сближаване, простичката първична обич се оказва първостепенна ценност.

В обобщение може да се каже, че чешката художествена проза, без да си поставя (с малки изключения като Ян Яндоурек) като централна тема метаморфозите и изпитанията на християнската вяра в плуралистичната лежерност на постмодерното време, все пак се занимава активно с нея. Картината е нееднородна, Бог и вярата са не изживявани, а по-скоро наблюдавани и от авторите, и от техните герои, „отстрани“, аналитично, скептично, иронично; понякога дори безсъвестно употребявани. Дълбоко вярващите персонажи са възприемани по-скоро като екзотизъм, като явление неразбиращо се от само себе си, а нуждаещо се от вникване и тълкуване. Бог като че ли вече не е институция, а само един от безбройните културни символи, експонат от „музея“ или „библиотеката“ – при всичката спорност и изместеност на посттоталитарния постмодернизъм. Друг е въпросът какво (и дали) човечеството е спечелило от това.

ЛИТЕРАТУРА:

- Божанкова 2001:** Божанкова, Р. *Постмодернистичният руски текст*. София: Факел, 2001.
- Рихтерова 2000:** Рихтерова, С. Въпросът за Бога в светът без Бог: безсмъртието и колебанията на Милан Кундера. // *Множащият се смисъл. Homo bohemicus*, 2000, № 2–3, 103–113.
- Форманкова 1999:** Formánková, E. Deník a dopis jako literární postup aneb Deníky a dopisy v Posledním stupni důvěrnosti Ivana Klímy. // *Autenticita a literatura. Sborník referátů z literární konference 41. Bezručovy Opavy (16.–17.9.1998)*. Praha-Opava, 1999, 63–70.

ДЕТСТВО НА БАЛКАНИТЕ ИЛИ ЗА СИНДРОМА „ПИТЪР ПАН“ В СЪВРЕМЕННАТА БЕЛЕТРИСТИКА НА НЯКОИ БАЛКАНСКИ ЛИТЕРАТУРИ*

Гергина Кръстева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The present paper presents an overview of a trend, related with the child character in the contemporary literature of the Balkans in the early 21st century. This character has been persistently present in novels from Bulgaria, Rumania, Turkey, Albania, Hungary and has been constructed as a kind of a narrator cherishing memories of the times passed not so long ago.

Keywords: child, childhood, The Balkans, memory.

През 1968 година в България излиза повестта на Ивайло Петров „Преди да се родя и след това“. Почти две десетилетия по-късно, през 1986 г. се появява и дебютът на Виктор Пасков „Невръстни убийства“, а още на следващата година – „Балада за Георг Хених“. Извън уговорката за нееднозначната важност на периодите (въпреки отдалечеността от почти две десетилетия), в които се появяват тези белетристични текстове, невъзможността да бъдат обвързани посредством ясни и лесно разпознаваеми художествени „сигнали“, изглежда трудно оспорима. Неподозирана близост обаче се открива във факта, че и в трите творби разказваната история извежда в центъра на повествованието образ на дете. То е в парадоксалната позиция на нероденият все още разказвач, комуто предстои да се появи на бял свят, след като вече е успял не само да „види“, но и да напише и оцени случилото се в семейството преди собственото си раждане („Преди да се родя и след това“). В „Балада за Георг Хених“ споменът за детството се завръща през призмата на момчешкия разказ за чешкия лютиер Георг Хених, който не просто извайва първата цигулка за Виктор, но и го

* Настоящият текст е част от работа по проект „Битието на книгата (Диктатура на духа и конституцията на зло/употребите)“, подпомаган от фонд „Научни изследвания“ (поделение НПД) при Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

посвещава вълнуващо и завинаги в моралните принципи на творчеството – безкористност, любов, хуманност. Зловещият и ексцентричен сюжет на „Невръстни убийства“ представя петгодишния Александър като убиец – макар и във въображението си, той убива методично, непоколебимо, със стъписваща наслада. Нестандартният творчески жест се оказва твърде смел дори за времето на късния социализъм, в което посланието за яростния в собственото си безсилие протест на човешката личност, осъзнала обикновеността и ограниченията, предизвиква оценки, окачествяващи го като не по-малко престъпление от тези, които извършва малкият герой на Пасков.

Специфичната гледна точка заслужава внимание и заради факта, че разказът не настоява над конкретно свое „сега“, а възстановява някакво преживяно минало, т.е. детското разказване е част от реконструкция на събития с поне тридесетилетна давност. Дори и в „Невръстни убийства“, където сюжетът привидно плътно обсебва сегашното, този преход е моделиран чрез появата на фантомния 30-годишен Александър, който е своеобразна проекция на порастването, но и оценъчна жестовост на миналото, предопределило съдбата на малкия убиец в една ефимерна сегашност. Доколко и как споменатите творби се отнасят към идеологическия контекст на своето литературно време, е въпрос, който заслужава специален коментар. Но с риска на преднамереното вглеждане ще предложим констатацията, че (случайно или не) пак с разлика във времето от около две десетилетия (след 1986–87 г.) в най-новата българска литература (от 2005 г. насам) „се завръща“ персонажът на детето – разказвач реконструктор на миналото. Не по-малко интригуващ е фактът, че идентичен модел откриваме и в белетристиката на утвърждаващи се съвременни автори от Румъния, Македония, Хърватия, Унгария, Турция.

За писателите от т.нар. Източен блок разказът за близкото минало неизбежно ре-конструира времето на социализма. Детската фигура изглежда почти неизбежна като повествователен избор, най-малкото защото детството и съзряването на авторите (родени в края на 50-те или през 60-те години на миналия век) са „вградени“ именно в този период. Но личната рефлексия, която детският поглед предлага, успява да демонстрира и една своеобразна, дори инфантилна фриволност, която често не просто редуцира директните оценки, но и иронично разиграва емблематиката на времето. Романът на Емил Андреев „Проклятието на жабата“ (Андреев 2006) съдържа именно такъв модел, в който лесно разпознаваемият жанров облик на „образователния роман“ специфично играе със знаците на тоталитарната идеология. Разказите за миналото на родителите и (не)случилите се кариери и

житейски успехи, реципрочни на лоялността към новата власт, описанията на страстната непоносимост, която бабата на малкия Михаил Обретенов – Милева, храни към вечно „посредствените комунисти“ и децата им, тайното слушане на култови парчета на „Бийтълс“, ежедневната битова предметност – всички тези детайли, меко иронизирани и лишени от тежестта на драматична сериозност, се разтварят в сюжета за зловещото престъпление, извършено в провинциалния градец Олм, в основите на което се таи тайна и страстна любовна интрига между бащата на малкия Мишо и убийцата Гина. Идеологията, която Михаил дори и в младежката си и зряла възраст отказва да проумее, е плътен „бекграунд“ и във втората част на романа, когато младият виолончелист следва в Москва и когато в сюжета, с познатата от първата част неангажираща лекота, започват да се мяркат значими фигури и събития от най-новата история на бившия Съветски съюз. Убийството, белязало завинаги спомена за детството, се оказва така ужасяващо, че звучи почти толкова невероятно, колкото и способността на малкия Мишо да вижда в пророчески сънища – чрез превъплъщенията на гигантска жаба – не само това, което се е случило, но и предстоящите събития от личния си живот. Струва ми се, че именно нееднозначният идеологически контекст, който детското разказване постъпателно и неангажирано моделира, извежда централния сюжет от плоскостта на елементарната дефиниция „кърваво убийство от любов“ и го превръща в символика на неизречената другост. Престъплението е извършено на 9-ти август, в така важната не само за Източна Европа 1968-ма година, а печатът на пролятата кръв се оказва положен върху тоталната невъзможност споменът да бъде само и единствено кошмарно видение, детски сън, защото именно „благодарение“ на него зрелият вече Михаил разбира, че в този живот не му е съдено да изживее любов. Девојката, в която той страстно се влюбва, се оказва негова полусестра, родена от пощадената от властта и отведена в студените степи на Красноярск убийца – любовница на родния му баща. Във втората част на романа Михаил води своя дневник под формата на писма до вече мъртвия си баща, до чийто истински живот се домогва сам през годините. Почти 90-годишният талантлив музикант, на финала на живота си – „одъртял, зъл и немощен“, често вдетиняващ се старец, отново мисли себе си не като Михаил Обретенов, а като Мишо Жабата, с прякора от детството, който никога не успява да забрави. „Проклятието“ се оказва непреодолимата памет за миналото, в което родителските любви и грехове са своеобразна метаморфоза на осиротяването, самотността и безсилието. По подобен начин, макар и в съвсем различна художествена стилистика, е тематизиран пробле-

мът в романа „Майките“ на Теодора Димова (Димова 2006). Елементарният поглед върху сюжета ще констатира, че убийството тук е не в началото, а в края на повествованието. Но символиката, функционираща при Димова, е от различен порядък – не престъплението бележи детските съдби, то самото е белязано от тях. В съгласие с тезата на Иван Станков, че именно финалът „обратно на повечето мнения, е най-отдалечен от действителността и е въведен в условностите на библейските литературни реминсценции“ (Станков 2007: 6) може да се добави наблюдението, че превръщането на 14–15-годишни деца в централни персонажи е част от смислово енергийна роля, която сюжетът демонстрира в специфичните ретроспективни припомняния на младостта на техните родители. Седемте детски живота, разказани от Димова, не само физиологично са твърде далеч и твърде встрани от началата, където често се търси проказата на сегашното. Най-релефен е този оценъчен жест в разказа за близнаците Деян и Бояна, които, опитвайки се да осъзнаят поведението на родителите си, констатираят парадокса на кривото огледало – *„като че ли майка им и баща им бяха близнаците, майка им и баща им бяха симетричните фигури, мислеха еднакво, заяждаха се еднакво, ненавиждаха се еднакво, дори говореха с едни и същи изрази, можеха да се завърнат в социалистическото си минало, а Деян и Бояна да вървят през живота си, да вървят и да го създават, защото вече бяха научили всичко“* (Димова 2006: 143). Не по-малко директни са подобни завръщания в паметта за детството на майката на Андрея – Христина, изоставена от баща си, именит композитор, „продал“ творчеството си в услуга на комунистическата власт, която го погребва с почести и прощава неморалното му, според етичните норми на времето, решение да заживее с друга жена. Но седемте детски живота се оказват далеч и встрани и от своето собствено време – въпреки тотално отказаната им или проблематична любов, въпреки невъзможните избори, които трябва да правят, въпреки жестоките емоционални посегателства, които стоически понасят, те не престават да обичат, не излизат от някаква първична, изначална чистота, оказала се недокосната от чернилката на сегашното. Може би и това прави възможен и интригуващ критическия прочит, според който „Майките“ е образ на Йоановото откровение, разказ за всички грехове и пороци и за единственото спасение“ (Станков 2007: 6). Защото чистотата и светостта може да посочи само този, който умее да я разпознава. Децата на Димова са като Христовите ученици и убийството, което те извършват, е своеобразен вариант на отричането, с което апостолите посочват своя Христос – никой друг не може да стори това, освен верните и вярващите. В подобна перспектива обра-

зът на детето се оказва същностно необходим за спасението, а начинът, по който го реализира романът на Димова, в много висока степен обезсилва прагматично търсените причини за написването му. Защото отвъд „перверзните майчинства“ (Ламбрева 2007) и хладните или липсващи бащинства, отвъд абсурдното разследване, което не може да търси причините за престъплението, а единствено да запълни с цвят останалите само щрихирани места от Христовия лик на Учителката Явора, отвъд признанието, че сегашното е родено от безкрайни омрази и смърти, стои атавистичният спомен за човешкото детство и това е единственото време, което по презумпция принадлежи на ангелическата представа за света. Когато откриваш това, ти си в спомена за него и имаш шанс да бъдеш цялостен. Забравянето, отричането, отхвърлянето му разполовява, осакатява, снабдява с вечни липси и невъзможни за компенсиране загуби.

Откриването като спомняне, като невъобразимо движение на паметта е художественият фундамент, върху който се гради белетристиката на румънския писател Мирча Картареску. Детският персонаж в него е една от най-мощните и смислопораждащи мегаметафори, в която въображаемо и реално са не просто равностойни, те са в процес на непрекъсната взаимозамяна. Именно заради това, както и заради безкрайното им екзалтирано самогенериране прозата на Картареску уязвява категоричността на границите, в които стандартното човешко мислене е навикнало да ги разполага. В едно от своите откровения детето Мендебила от едноименната му новела изговаря света като безкрайна (по)редица от едновременно съществуващи светове – под свода на човешкия череп, но и под свода на небесния, с огледално повтарящи се в безкрайността жестове на съзнателни и несъзнателни движения и изговорени думи. В така необозримо конструиран модел е немислимо човешкото съзнание да има своята цялостност, без да бъде равнопринадлежно на всеки един от световите. И тъй като посибилистичната отдаденост изглежда проблематична, за да я легитимира като постижима, се появява Мендебила. Със странностите на Христовата си настойчивост той ще открие именно децата, едновременно ще се припознае *в* и оразличи *от* тях като пробив към световите, за които няма човешки рецептори, за които триизмерните сетива са болезнено недостатъчни, но чието съществуване зависи от хората.

Детето, детската игра, топографиите на детските пътешествия, следващи с педантична точност конкретни, обозрими пространства, но превърнати в сюжетно „алиби“ на всевъзможни, уникални и възхитителни в своята сбъднатост други реалности, са образната структура, която изгражда и удивителната новела на Картареску „REM“. Всъщ-

ност привличането на Картареску и новелите му от сборника „Носталгия“ (Картареску 2007) като емпиричен аргумент в тематиката на настоящия доклад трябва да бъде съпроводено с уговорка. И тя е обвързана с убеждението, че прозата на румънския белетрист би могла напълно самостоятелно да изпълни интерпретативното поле, изследващо детския персонаж в модерната европейска литература от началото на ХХІ век. Художествените текстове и писането на Картареску категорично взривяват всички възможни основания за взиране в специфични регионални контексти и почерци. И наличността, която, съзнаваме, само го „регистра“ в този текст, е плод на сериозен изследователски респект, но и на изкушаващата възможност да се наслаждадем на факта, че само един белетрист от представителната за изследваната тема поредица може да проблематизира леснотата в намерените модели и констатации.

Определено настояващ над темата за съдбата на Балканите е Лунан Старова – македонски писател от албански произход. В единствения му преведен на български език роман – „Времето на козите“ (Старова 2002), едно дете разказва историята на своето семейство, прекосило нелегално Охридското езеро, за да заживее в югославска Македония по времето на титовския комунизъм. В града под Калето един ден слиза огромно множество от овчари с целите си семейства и хиляди кози – по инициатива на властта планинците трябва да се превърнат в работническа класа, която ще довърши социалистическата революция. Не след дълго пристига партийна директива, нареждаща многобройните кози стада да бъдат избити – с тях „не може да се влезе в социализма“, но местните партийни секретари се оказват безсилни пред самоотвержената привързаност на бъдещите пролетарии към добитъка им и сагата с „козята революция“ се оказва с непридвидими последици. От позицията на всевиждащ разказвач и като че ли последователно сменящо множество роли, детето от романа на Старова е своеобразна пресечна точка между историческото и идеологическо време от средата на ХХ век и митологичното „време на козите“. Романът на Старова „играе“ с детската гледна точка разнопосочно – тя привнася наивен драматизъм в централния сюжет, свързан с избиването на козите, но успоредно с това конструира специфичен ироничен пласт, породен от желанието на непроумяващото капризите на властта детско съзнание да отговори все пак адекватно на дисциплиниращите ѝ послания. В такава ситуация, например, съдбата на любимата семейна коза, кръстена Сталинка, се оказва трудно предвидима след промяната в отношенията между Тито и Сталин... Особено място в романа на Старова е отредено на бащата. Той носи в себе си историята на Балканите още от края на Османската

империя; юрист и философ, изучавал ислямския закон в Истанбул, преживял фашизма, нацизма и сталинските репресии и за кратко работил като социалистически съдия в Скопие. Отнесъл през своите странствания най-доброто от библиотеката си, без да спира да живее в книгите. Благодарение на тях той успява да проумее и предвиди окончателното решение на козия водач Чанга, който пък, дори и след като разбира написаното в книгите, не успява да се примири с родената от социализма идея. *„Защо убиват козите?“* и *„На кого е нужна тази брато козеубийствена война?“* (Старова 2002: 108). Събраната в томовете книги на бащата балканска и европейска история не може да предложи отговор на планинеца. Саможертвата се оказва единственият възможен избор – той парадоксално съхранява „времето на козите“ като „най-хубавото време на света“, като ценност, оказала се необезсилена от натиска на извратената идеологическа модерност.

Детството и съзряването като своеобразна „лична митология“, която поражда усетите към Големия свят с всичките му абсурди (обществени и политически) и изкушения, е художествен модел, който откриваме и в книгата на Виргиния Захариева *„9 зайци“* (Захариева 2008). В детството на малката Манда се раждат представите за света градина и света кухня, изпълнен с цветове, материи, аромати, а битовото ежедневно случване се оказва неподозирана врата към значимостите на времето – *„докато доматите ни зрееха по несебърските пясъци, Ян Палах догаряше в Прага, във Виетнам сипеха напалм [...] в Париж студентите строяха барикади по улиците и скандираха „Забранено е да се забранява!“*, *в Америка облаци марихуана скриваха хипи движението и Уудсток. Беше 1968.“* (Захариева 2008: 74). В режима на оптимистичната теория, която припомня детството като синоним на сила, преодоляваща интимната драма, стои и разказът за любовта между десетокласниците Анита и Даниел от книгата на хърватския писател Миро Гавран *„Опит да забравиш“* (Гавран 2005).

Възможно ли е да се забрави е един от въпросите, които безалтернативно поставя романът на Дьорд Драгоман *„Белият цар“* (Драгоман 2008). Ако въпреки условността се опитаме да положим текстовете, тематизиращи детския разказ за миналото в някъкъв „телеологичен модел“, романът на Драгоман би се оказал почти във финалната му точка. Животът на едно 12-годишно момче през 80-те години – внук на висш партийен функционер, чийто син се осмелява да протестира срещу системата, конструира потресаващ аз-разказ за детство, наранено от болката по отведения в трудов лагер край Дунава баща, белязано от физическо насилие от школските наставници, стъписано от циничната бруталност, с която агентурната машина нахлува в ин-

тимния живот на момчето и майка му. Идеологията, разкъсала окончателно връзките в семейството, където момчето се обръща към дядо си винаги с думите „другарю председател“, се разголва с цялото си лицемерие и жестокост. Метафора на обречеността да се справиш с отрететираните ѝ, безпощадни ходове е играта на шах в дома на циничния „посланик“, където отчаяната майка отива със сина си, за да измоли пощада за съпруга си. В огромния, пълен с мъртви експонати от Африка апартамент, детето играе шах срещу странен „чичко негр“, оказал се зловещо точно предвиждащ всеки ход робот, който „отговаря“ на детския страх с демонично кискане, докато изпуска дим от устата и носа си. Откраднатият в суматохата бял цар е възмечтан като победител в момчешките игри на война. Съпротивата в истинския живот обаче е обречена – дори погребението на дядото, което, въпреки идеологическите грехове на сина му, властта организира с цялата фарсова помпозност, на която е способна, се превръща в зловеща драма – доведеният в белезници от лагера, смазан и превърнат в сянка на самия себе си баща не успява да прегърне близките си, втурнали се към него под ударите на милиционерските палки.

Наблюдател, който твърде малко говори като персонаж, но детайлно пресъздава недвусмислени за разбиране разговори и ситуации, детето в романа на Драгоман отправя имплицитни послания, белязани с лесноразчетима и непоколебима директност. То е разказвач, сходен с децата разказвачи или персонажи от радващите се на оправдан интерес новопоявили се романи на млади българи емигранти – „Светът е голям и спасение дебне отвсякъде“ на Илия Троянов, „Ангелски езици“ на Димитър Динев, „Мавзолей“ на Ружа Лазарова. Струва ми се, че именно поради този модел на разказване тук е уместното място да споменем и турския белетрист Феридун Заимоглу. Романът му „Лейла“ (Заимоглу 2008) пресъздава през погледа на детството и съзряването на малката героиня живота в Турция в средата на миналия век. Последователността, с която се поддържа сюжетна линия, свързана с участието на Турция в Корейската война, се оказва адекватен елемент от цялостното послание, разпукващо рамките на темата за съдбата на жената в турската държава, в посока към големия разказ за последиците от посегателството на всяка идеология и/или религия върху интимния човешки свят.

Един от възможните резултати на това посегателство е хипертрофираната емоционалност, част от която стопява човешкото умение да изразява обичта си. Извън конкретния балкански контекст на настоящия доклад, но услужлив към подобно наблюдение, което отново ще „регистра“ дете разказвач, е придобилият широка популярност в

Русия роман на Павел Санаев „Погребете ме зад перваза“ (Санаев 2008). Хипертрофията, наблюдавана тематично, явно предизвиква и адекватна промяна на жанровите модели – сюжетът на Иржи Крадохвил от романа „Лягай долу, звяр!“ (Крадохвил 2006) е изграден изцяло в модела на модерните антиутопии. Децата от книгата на чешкия писател са специално и стриктно избрани от военна комисия и отведени насилствено в място, наричано „Кладенеца“ (с характеристиките на кладенец и подземен манастир). Според историята, разказана от най-големия в групата – 13-годишно момче, там те са жестоко и насилствено възпитавани страстно да пожелават собствената си смърт (под формата на зловеща публична екзекуция) в името на това да се разгорят отново и завинаги великите мечти на една идеология. Моделът, на който възпитателите инквизитори възлагат своите надежди, е копие на Детските средновековни походи, но модерната му интерпретация не оставя съмнение в името на какви зловещи двойници на християнството трябва да се пролее вдъхновящата кръв на най-невинните. Някои от монашеските имена, които децата получават в „Кладенеца“, са имена на мъртви мъченици на революцията, сред които Карл Либкнехт, Роза Люксембург, Зоя Космодемьянская, Олег Кошевой...

Чешкият вариант на балканското детство изглежда като „повдигнат на степен“. Във финала на книгата оцелелите от „Кладенеца“ деца, вече възрастни, снабдени с нови имена и самоличности, пръснати по света, последователно се самоубиват, според оценката на разказвача – „по невероятно изобретателни начини“ (Крадохвил 2006: 132). Детството се оказва по питърпановски неприключено и завършва точно така, както „Кладенецът“ е постановил, че трябва да завърши – с ефектна, пожелана, жертвена смърт. Децата разказвачи от Балканите конструират рефлексия в литературата, която също припомня специфичния художествен синдром – на не толкова зловещо, но все пак метаморфозно променен, особен Питър Пан.¹ Той иска, но не може да порасне. Закре-

¹ В свое изследване върху западноевропейската литература от средата на ХХ век, Соня Александрова проследява метаморфозните превъплъщения, споходили именно персонажа на детето и очертаващи резките промени в традиционния до този момент художествен модел, представляващ „смес от непорочна, серафическа образност и идилично, благородно дивачество“ към силни разколебавания в посока на внушението за „детето-злодей“. (Александрова 2009:85-103 – част от непубликувана дисертация на тема „Западноевропейската литературна 1953/54 година“). Важността на темата за детето, което отказва до порасне, се демонстрира и от цикличната реактуализация на мотива за Питър Пан в изкуствата от 1953 година насам“, пише Александрова. Настоящият текст се възползва от подадените в изследването литературноисторически (и метафорични) импликации на популяр-

пен полуостровно за паметта си, точно както Балканската си полуостровна родина – за сушата, той се връща към детството – този свой личен Ренесанс, и разказва за него, безпощадно взрян в миналото, отглеждайки го в романтичен сантимент, с опрощаващи, по библейски спасителни очаквания, но и с драматичното съзнание, че докато разказът изпълва „съвкупените с мълчание руини“ на историята (според сполучливата метафорична „дефиниция“ на най-новата литературна нобелистка Херта Мюлер), полетът на откъсването му ще бъде завинаги отказан. Защото за да полетиш, според откровенията на Джеймс Бари, трябва да си весел, неразбиращ и на сърцето ти да е леко. Тъгата, познанието и натежалото от памет сърце те прикрепят завинаги към единствената способност, която не ти е отказана – да бъдеш вечно разказващо дете.

ЛИТЕРАТУРА:

- Александрова 2009:** Александрова, С. *Западноевропейската литературна 1953/54 година*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. (Ръкопис).
- Андреев 2006:** Андреев, Е. *Проклятието на жабата*. София: 2006.
- Гавран 2005:** Гавран, М. *Опит да забравиш*. София: 2005.
- Димова 2006:** Димова, Т. *Майките*. София: 2006.
- Драгоман 2008:** Драгоман, Д. *Белият цар*. София: 2008.
- Заимоглу 2008:** Заимоглу, Ф. *Лейла*. София: 2008.
- Захариева 2008:** Захариева, В. *9 зайци*. София: 2008.
- Картареску 2007:** Картареску, М. *Носталгия*. В. Търново: 2007.
- Кратохвил 2006:** Кратохвил, И. *Лягай, долу,звяр!*. София: 2006.
- Ламбрева 2007:** Ламбрева, Ев. *Перверзното майчинство в романа „Майките на Теодора Димова“* // http://litenet.bg/publish17/ev_lambreva/t_dimova.htm
- Санаев, 2008:** Санаев, П. *Погребете ме зад перваза*. София: 2008.
- Станков 2007:** Станков, И. *Романите на Теодора Димова* // *Литературен вестник*, № 19, 2007, с. 6.
- Старова 2002:** Старова, Л. *Времето на козите*. София: 2002.

ния литературен герой на Джеймс Бари, припознавайки неговата „версия“ на Балканите в началото на ХХІ век като дете, което иска, но не може да порасне.

**ЗА БЕСТСЕЛЪРИТЕ, ДЖОБНИТЕ ПОРЕДИЦИ
И ЛИТЕРАТУРНИТЕ НАГРАДИ
(ЕДИН ЩРИХ ОТ ФРЕНСКИЯ КНИЖЕН ПАЗАР
В СРЕДАТА НА ХХ ВЕК)**

Соня Александрова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The interest arising from the status of book-bestsellers, pocket-size books and literature awards seeks to discover the particular working methods of publisher's policy in France during the 50s of 20th century. Our aim is to explore the appearance, distribution and market success of pocket-size book series, and on the other hand, to discover the consequences of turning the books into commodity. As an evaluation factor of fiction production literature awards are examined, as the mentioned factor is not necessarily independent from the publisher, but as a counterpoint to the literature awards are presented works with combination of commercial success and aesthetic achievements.

Keywords: bestseller, pocket-size book, literature award, 20th century, 1950's, book-publishing, France.

Въпросът за съотношението между качество и количество изглежда неспецифичен в областта на изкуството. Когато все пак бъде поставен, решението се опира на приоритета на качеството за сметка на количеството, или поне така в науката ни се иска да бъде. Подобен отговор може и да е валиден за предходни периоди от културното развитие на човечеството, но дали съвременността се придържа към него? Възможно ли е между двата показателя да съществува равнозначност, как се отчитат стойностите им, какво е влиянието на всеки един от тях в литературата и доколко отчитането им ще ни разясни характерни нейни особености?

От появата на книгоиздаването писаното слово придобива още едно материално измерение – цена – в търговския смисъл на думата. Ако приемем за удобство, че качеството на текста се изразява чрез думата „стойност“, а количеството разпространени екземпляри – с „цена“, то какво е съотношението между тези два показателя в един отрязък на ХХ век, а именно 50-те години? Отговорите можем да на-

мерим при изследване на книжния пазар, който се управлява от политиката на големите издателски къщи. Във Франция на челна позиция сред тях се намира „Галимар“, но при силна конкуренция от страна на „Лезедисион дьо минюи“ и „Повер“. Посредством откриването на нови таланти своето място търси издателство „Жюлиар“ и това са само най-значителните „играчи на отрасъла“ в този период. Без да изброяваме конкуренти като: малкото издателство „Олимпия прес“, съсредоточено върху еротични и скандални заглавия от цял свят; като набиращото скорост „Ашет“ – ориентирано към новия джобен формат; като приспособяващото се „Фламарион“ – с бестселър в детската литература; като специализираното „ПЮФ“ – научни изследвания, монографии на университетски преподаватели; като „Сьой“ – сред малкото популяризатори на католическата и религиозна литература; като „Ларус“ и „Робер“ – справочна литература и т.н. Съвсем допустимо изглежда да се мисли за 50-те години на ХХ век като за време на сериозен книжен пазар във Франция, който се управлява от политиката на големите издателски къщи и отчасти манипулира читателския вкус чрез различни маркетингови стратегии. А основните лостове за влияние на книгоиздателя са откритията на таланти, ценовата политика, рекламата и литературните награди.

За да създадат евтини и достъпни издания, „Ашет“ и „Сьой“ се ориентират към джобния формат. През 1953 г. по идея на Анри Филипачи е положено началото на поредицата „Джобна книга“¹ на издателство „Ашет“, която продължава успешното си съществуване и до днес. Издаването на книги джобен формат във Франция принципно датира от 1905, когато издателят Жюл Таландие отпечатва под наименованието *Livre de poche* популярни романи на достъпни цени. „Ашет“ купува логото на поредицата, а за причина на успеха ѝ се счита нарасналото търсене на евтини и практични издания за широка употреба. Днес поредицата е продала повече от един милиард тома. За най-добри нейни постижения се смятат книгите, посветени на Сент-Екзюпери, Малро, Бернанос и Сартр, отпечатани съответно през: 1956, 1953, 1954 и 1955 г.

1 *Le Livre de poche*, поредица на издателство „Hachette“, започната на 09.02.1953 г. За начало на поредицата се счита дебютният роман „Koenigsmark“ на Пиер Беноа, отпечатан за първи път през 1918 г. През 1953 г. романът е филмиран успешно под ръководството на Соланж Терак.

50-те години на века представляват и сърцевината на успеха на друга книжна поредица – „Вечните автори“² на издателство „Сьой“. За официално нейно начало се счита „Виктор Юго чрез самия него. Картини и текстове“, представена от Анри Гюймен³, отпечатана през 1951 г., въпреки че практически преди нея излиза „Колет чрез самата нея“⁴ – днес под номер пет в официалния списък на колекцията. Изданието, в чест на 150 годишнината от рождението на Юго е лишено от авторските бележки и коментари, на които се радват томовете, посветени на още живи писатели. Основна цел на поредицата е да обясни съществени страни от творчеството на съответния писател за по-широка публика, като наблегне на илюстрирането, документалното представяне и достъпния коментар.

Всъщност подобен формат вече е добре известен и печелившо функциониращ в Англия и Германия. От 30-те години на английския читател е познато издателство „Пенгуин букс“. Първоначално стартирал с преиздаване на успешни заглавия, неговият основател – А. Лейн бързо се насочва към широка публика като отпечатва нови заглавия и ги продава на скромни цени. Първият огромен успех на изданията идва през 1937 г. с публикацията на „The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism“, където Шоу представя собствените си възгледи за социалистическата теория. През 40-те години на миналия век издателят вече е задвижил детската поредица *Puffin Books* и класическата серия *Penguin Classics*, така че през 50-те години на ХХ век джобният формат на „Penguin Books“ се радва на голям читателски интерес и е завладял обширни пазари, посредством различни поредици. В самото начало на тяхната поява е утвърден специфичен дизайн на кориците, първоначално от швейцарския художник Жан Чихолд⁵ и в следствие от Ханс Шмолер⁶. В лоното на изданията джобен формат се обособяват различни поредици – криминална, детска, класическа – за нейно начало през 1945 г. е избран преводът на Рио на Омировата „Одисея“⁷.

2 Поредицата *Ecrivains de toujours* се издава през периода (1951–1981) от изд. „Seuil“, първоначално под ръководството на Албер Беген, а от 1955 г. – на Франсис Дженсон и по-късно на Моник Натан.

³ „Victor Hugo par lui-même“. Images et textes présentés par Henri Guillemin (преводът мой – С. А.).

⁴ „Colette par elle-même“. Présentation de Germaine Beaumont; textes choisis et assemblés par André Parinaud (преводът мой – С. А.).

⁵ Jan Tschichold.

⁶ Hans Schmoller.

⁷ „Penguin Books“ понастоящем принадлежи на издателска къща Пиърсън.

Почти аналогично е състоянието на германския книжен пазар, където джобните издания имат традиции от малката библиотека *Реклам*⁸. В подобен формат се издават авангардни млади автори на достъпни цени за финансово по-ограничена публика и студентска аудитория. Особено след Втората световна война разоряването на книгите джобен формат се счита за една от най-важните мутации в развитието на немското литературно тържище, а най-популярни сред тях са изданията на *Ророро*⁹.

Причините за успеха на непретенциозните книжни тела имат и финансов компонент. Отказът от луксозно изпълнение на томове спестява средства за хартия и илюстрации, като предоставя възможност за по-висок тираж и по-ниска продажна цена. Продуктът става достъпен за нископлатежна публика – студенти, ученици, слабо квалифициран персонал и позволява визиране на по-широк кръг от потенциални потребители. Намаленият размер на книгата, от друга страна, я прави приложима при неспецифични условия – лесно се пренася и може да се чете навсякъде. Компромисът между качествен и полезен текст, и икономично, но многомилionно изпълнение се оказва крайно печеливш издателски ход. Подобни поредици се разоряват на книжния пазар без да обезценяват изданията, защото осигуряват успеха им чрез участието на бележити литературни критици и творци, като съставители; експлоатират именити автори и утвърдени заглавия или предлагат ценни изследователски прочити на канонизирани текстове. Само за две години 1953 – 1954 се предлагат 16 заглавия от колекцията на „Сьой“, две от които считани за нейни най-добри постижения.

Поредиците обаче свидетелстват и за настъпилите промени в статуса на книжното тяло и функционирането му не само като обект с научна или художествена стойност, а и като конкурентно способна стока в пазарната икономика. С тях ясно се очертава демитологизаци-

⁸ Издателска къща, основана в Лайпциг през 1828 г. от Антон Филип Реклам. Става известно с така наречените „малки жълти книжки“ и по-точно тези от „универсалната библиотека“. Тя притежава цветен код: жълт – за текстове на немски автори; червен – за класически чуждестранни автори на съответния език, с речников показалец (основно английски, френски, испански и италиански); оранжев – за двуезични издания (немски и оригинален език), син – за учебните издания за студенти и ученици; зелен – за оригинални исторически източници (с показалец) и цвят магента – за специализирани издания с нефикционален характер като изкуствоведски, научни, политически, религиозни и т.н.

⁹ Издателство, основано в Лайпциг през 1908 от Ернст Роволт. Името произлиза от съкращение на: Rowohlts rotationsromane вж: (Моце 1970: 650-651).

ята на предмета – книга, което предизвиква поредица от противоречиви реакции. По повод на „Джобна книга“ Сартр в „*Летам модерн*“ се пита: „Истински книги ли са джобните книги? А техните читатели, дали са истински читатели?“ (Либан 2008)¹⁰. Мнозина автори, тогава попаднали в поредицата твърдят, че подобен формат банализира творческата дейност; в „*Меркюр дьо Франс*“ философът Ю. Дамиш изобличава начинанието като „мистификация, защото прави достъпни за всички символичните заместители, привилегия досега на културната и образователна дейности“ (Либан 2008).¹¹ Свидетелство че, макар първоначално подобна инициатива да е приета като унижителна, то през 1958 г. мненията са променени, е позицията на Ж. Жионо, който смята джобната книга за най-могъщ културен инструмент на съвременната цивилизация.

Тенденцията за намаляване на стойността на книгата, освен чрез икономия на суровини се осъществява и посредством издаването на непопулярни писатели или дебютанти с очакването заглавието да предизвика интерес и големи продажби в замяна на скромни авторски хонорар и заробващ дългогодишен договор. Подобен издателски подход е рискован, защото вероятността да бъде открита литературна „звезда“ е минимална, но веднъж тиражирана, тя би могла да осигури не само достатъчна печалба, но и бъдеще на издателската къща. Пример за възвръщаемост в такива случаи е находката на „Жюлиар“ – Франсоаз Саган.¹² Но за да бъде признат талантът ѝ, е необходима помощта на критиката и тук се намесват утвърдените имена от онова време като Фр. Мориак, който в писмо до Шардон от 1954 г. пише относно първия роман „Добър ден, тъга“ на „скандалното дете-чудо“: „Франсоаз Саган събира в най-простите думи целостта на младия живот. И наистина тази цялост е нищо, а това нищо, въпреки всичко е младостта, нейната младост и тази на много други, всъщност на всички тези, които не се предават.“¹³ (Митеран 2007: 55) Пак той на първа страница на „Фигаро“ отбелязва: „... наградата на критиката, присъдена на ... осемнадесетгодишно очарователно малко чудовище, чийто

¹⁰ „Les livres de poche sont-ils de vrais livres ? Leurs lecteurs sont-ils de vrais lecteurs ?“. (преводът мой – С. А.).

¹¹ „une entreprise mystificatrice puisqu'elle revient à placer entre toutes les mains les substituts symboliques de privilèges éducatifs et culturels“ (преводът мой – С. А.).

¹² Саган е обвързана с издателя „Жюлиар“ от 1954 г. до публикуването на „Le garde du coeur“ през 1968 г. От 1969 г. тя започва да издава произведенията си в издателство „Фламарион“, с което е в договорни отношения до 1981 г.

¹³ Преводът мой – С. А.

литературен талант избухва от първата страница, е неоспорима.¹⁴ (Слиман 2007). За утвърждаването на Саган спомогат и известни личности като Мишел Деон, Елен Лазарев, Бърнард Франк, Гий Шьолер, Флоранс Малро.

Първият роман на Саган утвърждава мястото в бизнеса на издателство „Жюлиар“ след като се превръща в бестселър – за една година е продаден в 850 000 екземпляра. За няколко години той е преведен на десетки езици и разпространен в милионни тиражи. Скандалният непетенциозен роман на тинейджърката показва как литературата през 50-те години се е оказала печеливш бизнес за добре ориентирания предприемач. Паралелно продължава развитието на тенденцията за автономизиране на литературното поле в рамките на полето на културното производство. Но се наблюдава съпроявление на два противоположни процеса: единият, целящ икономическа изгода; другият, визиращ артистична стойност и художествено внушение. Названието бестселър обвързва даден литературен продукт, обикновено художествена проза, със списък на продажбите, който не може да бъде приет за обективен, тъй като в данните за изкупените екземпляри не са включени всички книжарници. В този смисъл бестселърът е субективно избран художествен продукт въз основа на изследване на количеството продадени книги в избрана част от търговската мрежа. Целенасоченото и невинаги релевантно поставяне на една книга в списъка с най-добрите продажби може да я превърне в бестселър пост фактум, в противовес на очакванията, тя предварително да е постигнала търговски успех¹⁵. Когато става въпрос за художествена литература, поставянето на етикет бестселър варира и според обема на пазарите в различните държави: в Англия за такъв се счита роман продаден в 25 000 броя за една седмица, но ако се отнася до строго специализирано четиво, броят се свежда до 300 копия за същия период от време.

Литературната критика не обвързва рекордните продажби с художествената или научна стойност на произведението, при все това за първи бестселър се смята Библията, чиито качества априори не се подлагат на съмнение. Подобно противоречие насочи вниманието към роман, който фигурира в списъците за рекордни продажби и чието съдържание се оказва от значение за развитието на литературните

¹⁴ „ (...) ce Prix des critiques décerné (...) à un charmant petit monstre de dix-huit ans (dont) le mérite littéraire éclate dès la première page et n'est pas discutabile (преводът мой – С. А.).

¹⁵ Като влиятелен пример за подобна листа може да бъде приета тази на „Ню Йорк Таймс“.

процеси. През 50-те години във Франция се наблюдава засилен интерес към художествени произведения с ограничен обем и незаангажиращо съдържание, както и към исторически и биографични четива. Симптоматичен пример за тези две разнопосочни тенденции са печелившите издания: „Добър ден, тъга“ на Саган и „Добър ден, г-н Зола“ на Лану. Като се абстрахираме от титрологичното подобие, можем да открием емблематичните характеристики на паралелно проявяващите се несводими към общ исторически развой явления. В скромен обем, с непретенциозен любовен сюжет и без почти никаква реклама дебютният роман на Саган е съпроводен от огромен читателски успех и шумен критически прием (Деласен 2002: 58). Съпоставимото с американските измерения на бестселъра произведение е екранизирано през 1958 г. в илюстрация на насочения към него интерес. За художествената му стойност се дебатира от първоначалната му поява, но като основни положителни специфики са приети грациозният стил на остроумните диалози и тематичната оригиналност. Романът на тогава младата френска авторка е концентрирал в малък обем почти всички назряващи тематични литературни фокуси на 50-те години на века. Макар и повърхностно в него са засегнати проблематиките на детето - злодей и на жената в маргинална възраст, а за развитие на действието е избрано морското крайбрежие, част от което е плажният топос, отразени са алкохолните употреби и т.н.

Без да навлиза в детайлното представяне и навярно непреднамерено, художественият текст е докоснал назряващи проблеми на столетието като ги е проектирал в подходяща перспектива, откриваща техните измерения в следващи етапи от литературното развитие, което допълнително е способствало за пазарния успех. Установява се, че на глед неблестяща творба, която не се е наредила сред шедьоврите на френската литература (както може да се предположи от статута ѝ на пазарен хит) оказва влияние над развитието на изкуството. Въпреки че екранната версия не постига търговския баланс на печатното произведение, визията за любовта, представена по подобен начин и в двата варианта, повлиява дори на Новата вълна във френското кино. Популяризираният образ на младо влюбено момиче се експонира в рекламата, младежкото кино и в синхрон с нарасналото влияние на младостта в социалния живот, извоюва приоритетно място в изкуството на XX век. Разбира се, за да достигне институционални размери, този образ е проектиран и от редица други произведения в продължение на години, експлоатиран е с икономическа цел и е наложен посредством безбройни инварианти. Кое по-никакъв начин не отрича

попадението на Фр. Саган „право в целта“ – една от причините нейното произведение да се превърне във френски бестселър, да бъде преведено в рамките на една година на повече от двайсет различни езици и същевременно да предизвика интерес от страна на специализираната публика и критика (Повер 1974: 79).

Особен статут, при това на фона на непретенциозните любими теми на Саган, приема и биографията на Зола, публикувана също през 1954 г. Макар че финансовите приходи са с по-нисък резултат, книгата е сред най-успешните за периода заглавия от исторически и биографичен характер. Влиянието ѝ се оказва значително и сред специалистите, които смятат, че с нейна помощ окончателно се утвърждава почетното място на романистът Зола сред класиците на френската литература. При все голямата стойност на биографията за научните среди и демонстрираният интерес на публиката, А. Лану печели награда „Гонкур“ едва през 1963 г. за романа си „Когато морето се отдръпва“¹⁶.

Наблюдения над произведения с голям касов успех и със „съмнителна“ художествена стойност предизвикват към релативизиране на предубедените разбирания за бестселъра и напомнят, че икономическият интерес не е задължително насочен към артистични прояви, лишени от съдържание, поради което неговите избраници също могат да окажат влияние над литературния развой. Освен това се очертава все по-ясната връзка между пазарната и литературна дейност през изследвания период, а непосредствено придадената стойност на художествената творба изглежда още по-относителна, ако значението ѝ не се открие и с помощта на подходяща времева дистанция. След направеното проучване се оказва, че през 50-те години всяка оценка на произведение на изкуството е в голяма степен повлияна от поне три различни показателя: мнение на специализираните среди; степен на финансовия успех, доколкото зад него се крие читателският прием, и степен на приемственост от страна на близки изкуства¹⁷. По всеки един от тях творбата може да окаже различна степен на влияние, но високите постижения само по един от трите критерия не са достатъчни, за да бъде тя приета като важен фактор за развитието на литературните процеси.

Като оставим настрана критическия прием, който лесно може да се установи след изследване на периодичните и специализирани издания, отнасящи се до сравнително близък в исторически аспект пери-

¹⁶ „Quand la mer se retire“ (преводът мой – С. А.).

¹⁷ За основен показател по отношение на приемствеността се приема киноизкуството, поради установените ясни и многобройни взаимовръзки.

од, и материалните измерения на книжния пазар, за които вече стана дума, следва проблемът с открояването на реакцията на публиката. Но както вече обяснихме, тази работа не цели да възкреси изследвания период, нито да оспорва или придава стойност на анализирани творби, затова няма да се отдели специално внимание на рецептивните нагласи. Ще се наблегне по-скоро върху последния показател, а именно интерференциите на литературата с други изкуства.

През 50-те години художествената словестност изглежда в най-тясна връзка с киното, като обменът по отношение на тематиката и проблематиката между двете изкуства е особено изразителен в посока от литературата към киното. Понякога влиянието на редица печатни произведения се интензифицира след екранизацията им, която променя и надгражда заложените в оригинала идеи. Такъв пример е „Жюл и Жим“, при който се наблюдава равнопоставеност между двата варианта в различните изкуствата. В други случаи киноверсията се възползва от широкия отклик на литературната творба, без да добавя към нейните идейни фокуси различен ракурс като при „Добър ден, тъга“ – тогава можем да приемем киноверсията за имитативна. Възможно е филмът дори да засенчи първоизточника си и да се откъсне от него, обживявайки собствен маршрут (поредицата за Джеймс Бонд), без това автоматично да обезценява художествената основа, а именно да изтъква функционалната приложимост на предложената от нея тематика – тогава можем да го разгледаме като автономизиран. Без значение от отношенията, в които влизат първообраз и вторичен вариант обаче, самото подемане на определени литературни творби от киното, свидетелства за важноста им в периода на тяхната поява и влиянието им в рамките на следващ момент от историята на изкуството. Когато седмото изкуство не работи с оригинални сценарии, то се обръща към литературата като експлоатира отделни образци (някои от които многократно), подбирайки според собствените си нужди онези произведения, които са отразили емблематични проблеми на столетието и му позволяват да достигне непосредствено до аудиторията.

Доколкото връзката между киното и литературата през изследвания период показва пренос на мотиви от художествените текстове към филмовите ленти, е редно да признаем доминиращото влияние на книгата над седмото изкуство в Европа. Силната връзка между двете изкуства се очертава още по-ясно в диахронна перспектива, ако само се надникне в първите продукции на Новата вълна. Всъщност тя представлява направление във френското кино, оформило се в края на 50-те години и сътворило най-добрите си постижения през 60-те. За-

раждането ѝ обаче може да се потърси още в края на Втората световна война, когато млади кинодейци отправят критики към лишеното от въображение и оригиналност френско кино, функциониращо повече като протеза на литературата, отколкото като самостоятелно изкуство. Новаторските възгледи на младото поколение на френското кино включват нарушаване на правилото за последователност на кадрите, игра с камерата, стоп кадри, забавяния и т.н. Ядрото на движението се групира около списанието „Лекайе дю синема“¹⁸ на Андре Базен, където са публикувани и критическите оценки на Трюфо, Годар, Ривет. Те искат киното да се автономизира като напълно независимо изкуство, в което режисьорът да има право да създава образите според собствена идея, дори да пише диалози, без да търси непременно да заблуди публиката. Стилистиката им поддържа реалистичния поглед над киното, такова каквото е – с отделни кадри, различни планове, нарочни декори. Тя изразява стремежа да се придаде на седмото изкуство самостоятелен статут, а самото то да изобразява една визия за света в даден момент от неговото развитие¹⁹ (Либан 1998).

При все това режисьорите от Новата Вълна често си служат с литературни образци като първооснова за сценарии. Например Годар, чийто първи късометражен филм „Операция бетон“ е заснет през 1954 г., през 1963 г. заснема „Ненавистта“ по едноименния роман на Моравия, като същевременно влиза в диалог с друг филм – „Пътуване в Италия“ на Роселини²⁰. „Ненавистта“ освен история на разпадането на едно семейство, представя похвата кино в киното. Действието гравитира около снимачната площадка и участниците в кинематографичния процес, като на финала режисьорът се лишава от двете основно необходими за заснемането фигури – продуцента (Джак Паланс в ролята на Джереми) и звездата (Бардо в ролята на Камий). Чрез този филм Годар посочва възможен път за отделянето на киното от литературния модел, дори когато се оттласва от него.

¹⁸ „Les Cahiers du cinéma“.

¹⁹ „une affaire de jeunes hommes désireux de donner au cinéma le statut d'un art à part entière, c'est-à-dire une vision du monde à un moment donné de son histoire et plus encore une „participation à un destin commun“ (преводът мой – С. А.).

²⁰ Този филм на италианския режисьор, излязъл през 1954 г., е високо оценен от Трюфо в „Les Cahiers du cinéma“ като първият модерен филм. В него участват Ингрид Бергман и Дж. Сандърс. (вж. Пърсън 2009).

Към литературата посяга и Трюфо²¹ като през 1966 г. реализира „451° по Фаренхайт“, където главната роля е поверена на Оскар Уорнър. Четири години преди това, през 1962 г., той е заснел „Жюл и Жим“, концентрирайки вниманието върху отделни моменти, които не стоят обезателно във фокуса на оригинала на Роше. Трюфо акцентира върху плажния бит на героите, но видоизменя препълнения италиански плаж в усамотен морски бряг, на който се къпят само двамата мъже²². Той допълва отделни сцени, които липсват в романа и представя един осъвременен вариант на любовното трио от началото на века. В неговия филм, както и в този на Годар, се появява разказвач, глас зад кадър, който обяснява това, което не е показано на екрана. За влиянието, което това произведение оказва над френското кино, говорят и трите заети сцени в най-нашумелия френски филм през 2001 г. „Невероятната съдба на Амели Пулен“ на Жьоне. В него на няколко пъти са вмъкнати епизоди от „Жюл и Жим“, като един от тях е сцената, в която Катрин (в ролята – Ж. Моро) изпълнява песента, написана за нея от Албер.

Синхронните анализи на художествени произведения с различна степен на търговски успех и критически прием допуска известна яснота по отношение на явлението литературен бестселър в изследвания период. За изходна точка на подобни разсъждения беше избрана Франция, понеже там традициите на литературните оценки, свързвани с Френската академия, датират от 1912 г., и се връчват ежегодно до 1979 г., от когато започва присъждането им на всеки две години. Придобиването на такова отличие имплицира оценка на цялостното творчество на избрания автор. В годините когато не се присъжда Голямата награда на Френската академия, от 1977 г. насетне, се обявява литературна награда *Пол Моран*. Само във Франция съществуват над 60 различни литературни награди, голяма част от които оценява жури от неспециалисти, например *При деке дезорфевр*²³ се разглежда от полицаи и магистрати; награда *Фемина* възниква през 1904 г. като реакция спрямо награда *Гонкур*, принципно присъждана на мъже; като в журито, преценяващо текстовете, участват само жени. През 1954 г. се учередява награда за черен хумор, която отличава първия си лауреат през следващата година. Съществуват и смесени награди като *Фене-*

²¹ Първият филм на Трюфо е късометражният „Посещението“ от 1954 г., в който при монтажа му помага Ал. Рене, а в снимките участва Жак Ривет.

²² Докато в романа на Роше, Катрин е добрата плувкиня, която с външния си вид предизвиква ревност у жените, а с добрите си плувни постижения – завист у мъжете.

²³ Prix du Quai des Orfèvres.

лон, която се присъжда на един обещаващ писател и един млад художник или скулптор, с цел да бъде подпомогнато обучението и развитието им. Журито на тази награда е председателствано от Ректора на Парижкия университет. Подобна е ситуацията и в другите европейски страни, където изобилието от литературни отличия цели освен официалното признаване на художествените достойнства на избраното произведението и рекламното му представяне пред публиката.

Отличени от критиката с литературни награди романи на 1953/54 година се оказват разнородни произведения и трудносъставими автори. Селиа Бертен получава *Ръондо* за „Последната невинна“, а година по-късно със същата награда е отличен дебютният роман на Жан Реверзи „Преходът“. Награда *Фемина* през периода се присъжда на романа на Зое Олденберг „Ъгловият камък“ и на Габриел Вералди за „Човешка машина“. Отличията на *Френската академия* отиват при Жан Угрон за „Контрабандна смърт“, Пиер Моано за романа „Кралски лов“ и за „Сняг над една японска любов“ на Пол Мусе. Освен Бовоар *Гонкур* спечелва сборник с новели на Пиер Гаскар „Животните. Времето на мъртвите“. Лауреати на наградата „*Дьо Маго*“ са: Клод Каригел с романа „С“ и Албер Симонен с „Не пипай плякката“, малко по-късно екранизиран със същия шумен успех. Филмът ще се превърне в триумфалното завръщане на Жан Габен на екрана, ще остане еталон в своя жанр, ще открие блестяща кариера на сценарист пред Симонен. Принадлежността на романа към криминалната литература и гангстерския сюжет, макар да не му носят литературни дивиденти, го превръщат в неповторима канава за гангстерския жанр в киноизкуството. Награда *Интералие*, отличаваща романи, написани от журналисти, е присъдена на Луи Шове и неговия роман „*Air sur la quatrième corde*“ и на Морис Боасе с „Вкусът на греха“. Към разглежданите награди не е включена Нобеловата поради естеството и критериите за нейното присъждане.

Като изключим Симон дьо Бовоар, останалите автори са с регионално значение и не могат да се съизмерват с нейната популярност. Интерес предизвиква Жан Реверзи, лекар по образование, автор на скромни брой произведения с отвъдморска тематика. Наградата му се свързва с първия и най-голям литературен успех, а „Преходът“ – най-популярното му произведение. Част от отличените заглавия имат антифашистка насоченост, което обяснява резистентния интерес на определена публика. Други са представители на развлекателната литература, радваща се на незагълхващ интерес. Въпросът, който възниква, е доколко тези заглавия се отразяват на литературното развитие и дали

валидността им е изключително от художествено естество? При определяне на лауреатите, всяка награда има различни ограничения – *Фемина*²⁴ е само за френските прозаички, *Гонкур*²⁵ е предопределена за мъжете, представители на художествената текстовост на Франция²⁶, *Дьо Маго* е създадена като опозиция на традиционните отличия и визира „несериозна“ литература и творци, пренебрегвани от традиционните критически издания.

Направените наблюдения потвърдиха идеята за обезценяване на отделния книжен екземпляр като предмет на изкуството, за сметка на неимоверното увеличение на тиражираните от него бройки. С нарастването на количеството отпечатки от едно произведение издателят все по-строго следи за техните продажби и търси механизми за пласирането им на пазара. Сред най-функционалните такива във Франция от 50-те години на миналия век се нареждат джобните поредици, бестселърите и литературните награди. Макар на пръв поглед несъпоставими, посочените три лоста обслужват икономическия интерес на книгоиздаването еднакво равностойно. И трите подсилват читателския интерес, но визират различен вид публика, което прави възможна появата на различно оценявани творби без риск от финансови загуби. На базата на различни критерии – висока естетическа оценка в случая на литературните награди, полезност и достъпност при джобните поредици и синхрон между хоризонта на очакване на аудиторията и този на автора за бестселърите – се осъществява една основна цел, а именно печалбата на издателя. Подобна икономически конкурентна среда способства литературното производство и благоприятства разцвета на френската литература от 50-те и 60-те години на XX век.

²⁴ Наградата е учредена през 1904 г. от 22 сътруднички на списание „La Vie heureuse“ под ръководството на Ана де Ноай. За първи път е присъдена на 4.12.1904 г., тя редовно отличава мъже.

²⁵ Академия Гонкур е създадена през 1902 г., в съгласие със завещанието на Едмон Гонкур. Първата награда е присъдена на 21.12.1903 г. Ежегодната награда се присъжда през ноември след три предварителни селекции на романи от същата година. Наградата може да бъде пролучена само веднъж в живота на всеки писател. Изключение прави литературната измама на Ромен Гари, награден през 1956 г. за романа „Les Racines du ciel“ (Небесни корени), и през 1975 г., под псевдоним Емил Ажар, за романа „La Vie devant soi“ (Животът пред теб). „Гонкур“ марка и символична (от десет евро) е най-престижната литературна награда във Франция. Тя е твърде желана от писателите поради славата, с която се сдобива лауреата и очаквания голям тираж на избрания роман.

²⁶ Първата отличена жена е Елза Триоле през 1944 г. Бовоар е втората дама, лауреат на престижното отличие.

ЛИТЕРАТУРА:

- Деласен 2002:** Delassein, Sophie. *Aimez-vous Sagan...* Paris: Librairie Arthème Fayard, 2002.
- Либан 2008:** Liban, Laurence. Le livre de poche // *Ça m'intéresse*, септември 2008г. [http://www.caminteresse.fr/nos_archives/\(annee\)/2008/\(mois\)9](http://www.caminteresse.fr/nos_archives/(annee)/2008/(mois)9)
- Либан 1998:** Liban, Laurence. Les nouveaux mecs du cinéma // *Lire*, декември 1998// <http://www.lexpress.fr/culture/livre/recherche.asp>
- Митеран 2007:** Mitterand, Henri. *La littérature française du XXs..* Barcelone: Ar. Colin, 2007.
- Мосе 1970:** Mossé, Fernand et autres. *Histoire de la littérature allemande.* Paris: Montaigne, 1970.
- Повер 1974:** Pauvert, Jean-Jaques, *Réponses. 1954-1974*, Paris, Société Nouvelle des Editions, 1974.
- Пърсън 2009:** Person, Philippe. *A-t-on le droit de critiquer la Nouvelle Vague?* // *Le monde diplomatique*, février 2009// <http://www.monde-diplomatique.fr/2009/02/PERSON/16828>.
- Слиман 2007:** Slimane, Taos Aït Si. *Françoise Sagan, signatrice du „Manifeste des 121“*//Fabrique de sens//Amitiés intellectuelles// <http://www.fabriquedesens.net/Francoise-Sagan-signatrice-du?var_recherche=sagan>

ПАРФЮМЪТ И НЕГОВАТА ЗНАКОВА ФУНКЦИЯ В РОМАНИТЕ „ПОРУЧИК БЕНЦ“ И „ОСЪДЕНИ ДУШИ“ НА ДИМИТЪР ДИМОВ

Соня Райчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The text focuses on specific details and their influence on readers' perception in the context of two of Dimitar Dimov's original works. In addition the text analyzes "the perfume" as a sign, In addition the text analyzes "the perfume" as a sign that functions to expand and complete the characters. The perfume carries specific messages and provokes readers to search and think beyond the typical literature horizon.

Keywords: Sign, perfume, function, feature, communication, connection.

По-добър е сиромахът, който
ходи в непорочността си, отколкото
онзи, който криви пътищата си, ако
и да е богат“
Притчи Соломонови (28:6)

Само сиромахът ли се стреми към непорочност? Защо и богатият да не търси изправление в кривите си пътища? А защо повече богатият криви пътищата си, а бедният ги „пази“ като има страх от Бога? Подобни въпроси, плод на Соломоновите размисли в прочутите му Притчи от Стария завет, се откриват като творчески интенции в романите на Димитър Димов. Най-ранният от тях – „Поручик Бенц“ (1938) чрез подбраните мотиви, идея и персонажен тип изява загатва за необикновенния творчески потенциал на автора, чиято мащабна разгърнатост ще проличи най-вече в по-късния роман „Тютюн“ (1951). Още в критическата интерпретация на Кр. Куюмджиев към предговора на Съчинения (Куюмджиев 1974: 5) проличава убедителността на Д. Димов като „интересен, културен и своеобразен майстор с интелектуални виждания за света, с философско-драматическо отношение към човека и човешката съдба, надарен с психологическа проникновеност и пластична дарба“ (Куюмджиев 1974: 5).

Сред уменията за изтъкнатата психологическа проникновеност с особен акцент изпъква едно на пръв поглед трудно забележимо „попътно“ щрихиране, което „хвърля“ светлина към разчитането на повдигнатите по-горе екзистенциални въпроси. Това щрихиране бегло докосва нашите сетива, но засилената му функция на тип културен конструкт го превръщат в своеобразен символ на човешкия статут. Чрез него ще се опитаме да интерпретираме човешката идентичност във вид на моделно-събирателен образ в споменатите по-горе творби.

Парфюмът, чрез който авторът провокира читателската ни сетивност, в „Поручик Бенц“ и „Осъдени души“ се явява тип посредник на сложните човешки взаимоотношения. Обособените характери на Елена Петрашева и Поручик Бенц, Фани Хорн, Луис изявяват своя стремеж към цивилизованост не само като изявяват своята характерология в сюжетния ход. Особено Елена, която бавно, но сигурно „вкостенява душата си“ между греха и добродетелността, странно преплитани се във вътрешната структура на изградената образност, разчита на подбрани от нея аксесоар – парфюма, който „може“ да прикрие „арктическата ѝ самотност“, характерна за човека, не познал несретните пътища на бедността.

Подобно внушение „идва“ и от един друг герой на Д. Димов – Луис от „Осъдени души“. Охолството, белязало късния зрял етап от живота му, е символично щрихирано с парфюма на прелъстителите – „Gata Negro“ – „Черна котка“. Той обича да бъде сред баровете, в които възбудително мирише на потни женски тела, на алкохол и „*сладострастен парфюм*“. В един такъв бар ще бъде привлечен от жена, необикновено красива в гордостта, в студенината и меланхолията си, в преднамерена затвореност, присъща на англичаните, упорито прикриващи „дрипите на порока“. Фани Хорн съдбовно ще бележи криволичещите му безпътни пътища с „*разкъсващото и тъжното в контраста между безгрижните маниери, които симулира и вътрешната драма на личността ѝ*“. Пътищата на Фани не водят никъде. И двамата „бродят като тъжни призраци, с дива самота в сърцата си, гризеци самотните си болки, защото навсякъде са чужденци“. Изключителни характери в своето несретничество, те търсят начини да се съхранят и надхитрят последствията от житейския си избор. Ако вярваме на Соломон, който подчертава, че „*Жребиат се хвърля в скута, но всичко, което човек решава, е от Господа*“ (Пр.16: 33), то екзистенциалният човешки избор се корени в свободната му воля.

Никой от героите на Д. Димов, разгърнати като „изключителни характери“ не предпочитат „сухия залък, а с него мир“. Пред тях е во-

дещият избор на „пълна къща с пиршества, а с тях – раздор“ (Пр. 17: 1). Охолството, притежанието натрупва духовна гордост. Житейската философия на героите носи отпечатъка на човешката им мярка – всяка вещ, белязала статуса им на богатството и разточителството, подсказва нарушената хармония с вътрешния им свят. Тайнственото и странното в характера им – особено в женските образи – Елена, Фани, Ирина – прозира в своеобразна надменност и „свирепа гордост“. Готови чрез различни форми и „зъл стремеж да унижават“, в „безчовечна надменност“ се стремят да наложат „тъмната и студена гордост“, която оскърбява заобикалящите ги. Дивият глад за морфин кара Фани Хорн – „благородницата да кряска и се унижава като улична жена“. Тази „тъжна и студена пантера“ изпква в представите на Луис като „стоманен кинжал всред куп от пъстри безобидни ветрила“. Общата им съдба – „на човек без дом“, преследвани от ледения дъх на старостта, движещи се по една и съща наклонена плоскост, която води към пропаст, ги обединява тях – осъдените Фани и Луис, като сродни души, които ще понесат последствията от риска на личния си избор. Горчивата, неутешителна мъдрост на мизантропията не ще утешава Луис. И той ще парфюмира душата си със заблудата, че „не се търкаля към гибелта“, че не са толкова еднакво безполезни с Фани, проядени от миналото си, еднакво пропаднали и незнаещи защо живеят. Пътищата им не са белязани от „вяра, която да подкрепи“ или утвърди живота им. Този все още неосъзнаван от тях „пропуск“ ги „прави пусти, мрачни, жестоки“. „Аристократичният им атавизъм, който противоречи на разума и отказва да разбере живота, потиска човешкия порив на съчувствието“, капсулира ги в собствената им стерилност. Елегантният им външен вид прикрива онова душевно безредие в объркания им живот на „окаяни същества“, които ако не разрушат плода на непразната утроба (Елена), ще посегнат към наркотиците (Фани Хорн) или към драматичните угризения, завършили със самоубийство (Ирина). И тези „прокълнати от съдбата жени“ привличат сродни души – Поручик Бенц, Луис (а Ередия – прокълнат от съдбата ли е?), Борис Морев...

В човешкия драматизъм на разгърнатите от Д.-Димовия талант съдби от време на време се „прокрадва“ многозначното послание на парфюма като артефакт с конкретни символни значения. Към какво ни провокират те, ако съдържат в своята функционална и смислова обособеност особен тип знаковост?

Нека се взрем най-напред в левантинката Елена Петрашева. *„Един от тия мелези, които скитат из вертепите около Средиземно*

море и съединяват в себе си пороците на много раси“ – така я представя авторът като с този провокатив настройва сетивата ни в едно необикновено очакване. Защо необикновено? Защото маслиненоматовият оттенък, белязъл погледа ѝ, не подсказва никаква следа от изтънченост, приветливост и целомъдреност. Очите ѝ, *„студени, черни и вероломни, гледаха с втрънена неподвижност на змия, а от тялото ѝ се излъчваше някакво лениво сладострастие, което превръщаше любовта в мръсна оргия*“ – така текстът на Димов откроява появата на „жената страст“, емблематично обсебила творческите му внушения. Дали неслучайно тази жена, напомняща „горчиво-сладък банан“ си избира необичаен парфюм под името „Ориган“? Ако потърсим символиката на този парфюм, съчетание от орхидея и мимоза, ето на какво ще се натъкнем: „В Древен Китай с това съчетание прогонвали злите сили, най-страшната от които била безплодието. Орхидеята като символ на оплождането помага за зачеването. Същевременно е тайнствено цвете, което винаги си взема даденото. Мимозата като акцент в съчетанието е символ на увереността и е тип пъстроцветна пеперуда, която лети към Слънцето и Светлината. Със златистожълтите си цветове символизира още великолепието и мощта“ (Шевалие Ж., А. Гербрант 2000: 56, 142).

Ориган – парфюмът на Елена Петрашева, е своеобразен комуникативен жест. Едва усетил уханието му като послание с конкретно значение, Бенц ще пристъпи смутен към фигурата в „ярко син копринен пеньоар, бродиран със златни арабески“ и немислещ срещу „синята“ загадка, която „изведнъж се превръща в розови пламъци“, ще бъде погълнат като от „бездна“. Скоро той ще се зарази от нейното лекомислие и ориенталска леност, макар и да събужда в душата му „остра меланхолия, навяваща тъжната безкрайност на вечността“. Върху сетивния фон на други пространствено-времеви аромати, бележещи различни случвания – „на съхнещ тютюн, на зрели плодове и на застояли кални води“ парфюмното послание ще ни напомня „неясното и тъмно самоунищожение“ на Елена. В леността и сладострастието ѝ, подчертани и от интериорни маркери – атлазени възглавници, изящни предмети от абанос, ще се прокрадват онези тактики на въздействие, които ще оплитат и подчиняват на волята ѝ за власт „нищите духом“. Не се ли съпротивляват и те по някакъв начин на тази погубваща власт? Ето как: Бенц „още щом влезе в стаята, *тъжният ориганов дъх*, с който бе пропит въздухът, го накара да почувства отвращение“. Но достатъчно ли е това сетивно предупреждение? Ориганът – като нарцистично послание, в чиято символика е закодирано взаимоотношението между тяло и логос, е възприет като език на душата. Но на онази душа – „сърце на феникс,

който изгаря и се ражда отново в пепелта си“. Онази жена с тъмни „дълбини на душата, с бавни и неподозирани процеси в подсъзнанието, със скрит механизъм на вътрешното „Аз“, която води диалог със себе си посредством външния израз на „тънкото и проникващо благоухание на *ориган*“ подсказва близостта на тялото си. Него и порочния зов на душата ѝ усеща Бенц, заблуден от „измамливите думи и сладостни прегръдки“. Там, в турската стая „познатият и *тежък дъх на ориган*, към който се примесва по-лекото благоухание на розите“ сред „червено-златните цветове“ ще го въвлича в тръпки на сладострастие. Като тип социален знак и белег на женското поведение парфюмът ще носи сякаш отпечатъка на „тайнствена следа“, оставена върху всичко, до което Елена се докосва. Усамотена между книги и цветя (любимите рози) тя ще сподавя своята чувственост и ще търси в литературните светове онзи идеал, който се е отгласнал от тленността и се е устремил към Светлината. В своя антропоцентричен стремеж като символика на женствеността, Ориганът ще се изявява като матрица на символичното поведение. Не само от позицията на женското присъствие, което в редица повествователни текстове се маркира тъкмо със „сладостното“ парфюмно ухание, (Елисавета – например от „Крадецът на праскови“ от Ем. Станев), но и като особен тип мотивация на текстуалната логика. Чрез ситуативното позициониране на парфюма може да се разчете самооценката на жената страст. Отношението към света на Другите прозира в бележите, с които маркира същото това отношение: импулсивност, приоритет на тялото над духа, хедонизъм. Елена и сродните ѝ сестри от споменатите наративи – Фани Хорн и Ирина – ще го превърнат във „фрагмент на любовния дискурс“ (Барт 1997: 195).

Чрез тайния език на знаците Д. Димов задава въпроси, свързани с „невярната и гибелна красота“ на жените, обладани от страстите си и изкривили пътищата си. Нарушената хармония от загубения житейски смисъл е отпечатана и върху лицата им: с „блуждаеща и уплашена втрещеност на внезапно събуден сомнамбул“ с разкривено лице от „левантински гняв“, „нежна като ангел и зла като фурия“ – те се втурват в изпречилия се на пътя им мъжки свят, за да всеят разруха със змийската си изкусителност.

Чрез сексуалната парфюмна символика на сливане от дъх и вода във вид на елегантен похотлив знак се прикрива характера на вахканката. Разчитайки я чрез детайлите на нейното внушение и въздействие, не можем да не се съгласим с едно твърдение на В. Стефанов: „Жената се явява като мимолетен шанс за личното, тя винаги идва, за да поднесе някакъв плод, да разчупи нечия непроявена същност,

скрит принцип или истина. Нейният жест е същностно провокативен, тя се явява, за да сваля маските, смъртоносно сгърчили умно умислените мъжки лица“ (Стефанов 2002: 202).

Показното и скритото са тип целенасочена интервенция срещу мъжката „демонична“ същност, „гордо залутана по пътищата на свръхземните въпроси“ (пак там). Мъжът изведнъж ще се окаже „задавен“ от парфюмния повик на женската плът. Дали в това се крие всъщност важният смислов свят на творбата, както пита В. Стефанов или „внезапният спазъм, излъчен от вълните на другия като предизвикателност на женската другост“, завоалиран чрез парфюмната маска ще бъде с двойствена функция? Да скрива и да привлича, да прокарва деликатна граница между истинското и фалшивото, да провокира интереса към Другия и любопитството към собственото себеразбиране. Ако парфюмът е „начин да имаш нещата от света в тяхната сладостна, томителна непостижимост“ чрез женската хитрост на примамката, то душата – с настанилия се в нея сетивен свят проектира своето избухване. Елена се разтваря в знака на собственото си човешко морално отсъствие. Предпочитайки „неовладения спазъм на страстите“, самоопределила се като „фалическа власт“ над думите и телата, тя предопределя и смъртоносната си участ. Да властва чрез суетния гласък на тленното, плътското (парфюмът) над духовно-извисеното. Нейната поривност се самозаклучва в „бляна да притежава мита за себе си“. Вербалният език на Димовите герои е заменен с цветноуханната градина на нарцистичната невербална комуникативност.

Знаковата функция на парфюма играе репрезентативна роля – дублира идентичността на героя като се реализира главно в областта на психологическото. Чрез естетиката на присъствието, съпроводено от богат спектър на конотации, се разширява и функционално-семантичният потенциал.

Парфюмът като семантичен знак разширява възможностите за по-задълбочена интерпретация на човешкия суетен свят, в чието невербално послание е не само изкусителната подсъзнателна човешка същност. В този комуникативен артефакт прозира дълбочината на човешката самотност, търсеца сетивен брод до сродни души. Не да ги улови, превземе и „опитоми“, а за да сподели преходността на изтичащото време като остави отчаяни следи от вечния човешки копнеж по споделеност – на Битието, личната драма и надеждата за бъдност с ближния.

ЛИТЕРАТУРА:

Барт 1997: Барт Р., *Фрагмент на любовния дискурс*, София, 1997, с. 195.

Библия, Притчи, 16 гл.: 33 : 17 : 1

Куюмджиев 1974: Куюмджиев Кр., *Съчинения*, София, 1974, Т. I, с. 5.

Стефанов 2002: Стефанов В., *Място в света*, София, 2002, с. 202.

Шевалие, Гертрант 2000: Шевалие Ж., А. Гертрант *Речник на символите*, София, 2000, с. 56, с. 142.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 47, кн. 1, сб. А, 2009

Филология

Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2010
ISSN 0861-0029